

ISSN 2147-1673

ASIA MINOR STUDIES

(INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES)

Circassian Refugees: Future Residents of Rumelia
Yakup AHBAB

Suriye Selçukluları Döneminde İki Kardeş Arasında Yaşanan Çekişmelerin Bölge Kaderine Etkileri (1094-1104)
Sedat BİLİNİR

Tbmm'deki İlk Kadın Milletvekillerinden Esmâ Nayman ve Meclisteki Faaliyetleri
Erdem ÇANAK

Bağımsızlık Yıllarında Nahçıvan Özerk Cumhuriyetinde Toprak Reform
Hazar HÜSEYİNOV

Menderes Dönemi Türkiye-Suriye İlişkileri (1950-1960)
M. Sait KORKMAZ

Ermeni (Hınçak) Komitçisinin Osmanlı Meclisinde Ermenileri Temsili: Hamparsum Boyacıya
Özlem KARSANDIK YAZICI

Osmanlı Dünyasında Rüya Görmek Üzerine
Muhammed YAZICI

İngiltere'nin Akdeniz Siyasetinde Kıbrıs (1580-1878)
İsmail ŞAHİN

Tarihçi Arnold Toynbee'nin 1948 Türkiye Seyahati ve Yeni Türkiye Hakkındaki İzlenimleri
İrşad Sami YUCA

Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Yer Alan Sözel Kültür İcracıları/Anlatıcıları
İrfan KURUCU

Edirneli Şevkî'nin Şair Anlayışı
Musa TILFARLIOĞLU

Hüseyin Nassâr, el-Mu'cemu'l-Arabî Neş'etuhû ve Tetavvuruhû, Dâru Mısır li't-Tibâa
Uğur GÜLBİL

Cilt/ Volume:4

Sayı / Issue:7

Ocak/January 2016

www.asiaminorstudies.com

ISSN 2147-1673

(e-ISSN 2148-9858)

ASIA MINOR STUDIES

(Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi)

Ocak ve Temmuz olmak üzere yılda iki kez yayınlanır

Cilt/ Volume:4

Sayı / Issue:7

Ocak/January 2016

KİLİS 2016

Tarandığı İndeksler ve Veri Tabanları Indexes & Databases

Index Ebscohost
<http://www.ebscohost.com/>

Index Copernicus International (ICI)
<http://journals.indexcopernicus.com>

Directory of Research Journals Indexing
<http://www.drji.org>

Central and Eastern European Online
Library (CEEOL)
<http://www.ceeol.com/>

Academia Sosyal Bilimler İndeksi (ASOS)
<http://asosindex.com/journal>

Akademik Türk Dergileri İndeksi
<http://www.akademikdizin.com/>

Bilimsel Yayın İndeksi
<http://www.arastirmax.com/>

ASIA MINOR STUDIES

ISSN 2147-1673

<u>Sahibi / Publisher</u>	<u>Danışma Kurulu / Advisory Board</u>
Yrd. Doç. Dr. Serhat KUZUCU (Kilis 7 Aralık Üniversitesi) Doç. Dr. Mehmet Ali YILDIRIM (Kilis 7 Aralık Üniversitesi)	Prof. Dr. Mehmet ALPARGU (Sakarya Üniversitesi) Prof. Dr. Ali ARSLAN (İstanbul Üniversitesi) Prof. Dr. Hilmi BAYRAKTAR (Gaziantep Üniversitesi) Prof. Dr. Enver ÇAKAR (Fırat Üniversitesi) Prof. Dr. Nurullah ÇETİN (Ankara Üniversitesi) Prof. Dr. Nurettin DEMİR (Hacettepe Üniversitesi) Doç. Dr. Hülya ARSLAN-EROL (Gaziantep Üniversitesi) Prof. Dr. Cihat GÖKTEPE (Uluslararası Antalya Üniversitesi) Prof. Dr. Muammer GÜL (Adıyaman Üniversitesi) Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK (Fırat Üniversitesi) Prof. Dr. Mehmet SEYİTDANLIOĞLU (Hacettepe Üniversitesi) Prof. Dr. Mustafa TURAN (Gazi Üniversitesi) Prof. Dr. Vygantas VAREİKİES (Klaipeda University-Litvanya) Doç. Dr. Ozan YILMAZ (Sakarya Üniversitesi)
<u>Editörler / Editors</u> Yrd. Doç. Dr. Serhat KUZUCU (Kilis 7 Aralık Üniversitesi) Doç. Dr. Mehmet Ali YILDIRIM (Kilis 7 Aralık Üniversitesi)	
<u>Yayın Kurulu / Editorial Board</u> Doç. Dr. Metin AKİS (Kilis 7 Aralık Üniversitesi) Doç. Dr. Mehmet EROL (Gaziantep Üniversitesi) Yrd. Doç. Dr. Murat FİDAN (Gaziantep Üniversitesi) Yrd. Doç. Dr. Ramazan Erhan GÜLLÜ (İstanbul Üniversitesi) Yrd. Doç. Dr. Mehmet SOĞUKÖMEROĞLULARI (Gaziantep Üniversitesi)	
<u>Dil Danışmanı / Language Advisory</u> Yrd. Doç. Dr. İsmail PEHLİVAN (Rusça) Okt. Abdil Celal YAŞAMALI (İngilizce) Okt. Emrah PAKSOY (İngilizce) Arş. Gör. Tuğba BİLVEREN (Türkçe) Öğr. Gör. Muhammet HÜKÜM (Türkçe)	
<u>Yayın Sekreteri (Secretary)</u> Arş. Gör. Ramazan ÇELEM Öğr. Gör. Halil UZUN Öğr. Gör. Armağan ZÖHRE	
<u>Adres / Address</u> Kilis 7 Aralık Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü 79100 Kilis / TÜRKİYE (TURKEY) Tel: 0533 493 88 11-0505 664 24 12 Fax: +90 (0348) 822 23 51 E-mail: asiaminorstudies@hotmail.com Web: www. asiaminorstudies.com	

Bu Sayının Hakemleri / Referees of This Issue	
Doç. Dr.Hamza ALTIN (Kilis 7 Aralık Üniversitesi)	Doç. Dr.Yılmaz KARADENİZ (Amasya Üniversitesi)
Dç.Dr. Metin AKİS (Kilis 7 Aralık Üniversitesi)	Yrd. Doç. Dr. Yakup KAYA (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr.Mehmet BİÇİCİ (Gaziantep Üniversitesi)	Doç. Dr. Erdoğan KELEŞ (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr.Murat ÇELİKDEMİR (Gaziantep Üniversitesi)	Yrd. Doç. Dr.Meral KUZGUN (Kilis 7 Aralık Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet EROL (Gaziantep Üniversitesi)	Yrd. Doç. Dr. Mehmet SOĞUKÖMEROĞLU (Gaziantep Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Ramazan Erhan GÜLLÜ (İstanbul Üniversitesi)	Yrd. Doç. Dr.Yunus Emre TANSU (Gaziantep Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Musa GÜMÜŞ (Muş Alparslan Üniversitesi)	Yrd. Doç. Dr.Serap TOPRAK (Bitlis Eren Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr.Ali GÜRSEL (Kilis 7 Aralık Üniversitesi)	Doç. Dr. Ozan YILMAZ (Sakarya Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr.Murat FİDAN (Gaziantep Üniversitesi)	
Yrd. Doç. Dr.İsmail PEHLİVAN (Kilis 7 Aralık Üniversitesi)	

Yasal Sorumluluk/ Legal Responsibility

Yazıların içeriğinden yazarları sorumludur.
The authors are responsible for the contents of their papers.

EDİTÖRLERDEN

Saygıdeğer Asia Minor Studies Dergisi okuyucuları, yeni bir sayımızla karşınızda olmanın mutluluğunu yaşamaktayız. Dergimiz bu sayısı ile yayın hayatının dördüncü yılına girerken ikisi özel olmak üzere dokuzuncu sayısını yayınlamaktadır. Bu sayımızda Tarih ve Edebiyat alanında kaleme alınmış on bir makele ile bir kitap tanıtımından oluşmaktadır.

Asia Minor Studies dergisi henüz dört yıllık bir dergi olmasına rağmen başta Ulakbilim Dergipark üyeliği olmak üzere ulusal ve uluslararası yedi veri tabanı tarafından indekslenmekte ve her geçen süre bilim dünyasındaki yerini ve önemi artırmaktadır. Dergimizde yer alan tüm makalelere DOI numarası verilmektedir. Bu bakımdan da mutluyuz ve gururluyuz. Bu vesile ile dergimizin gelişimine katkıda bulunan akademisyen ve araştırmacılar ile emeği geçen dostlarımıza şükranlarımızı sunuyoruz.

İÇİNDEKİLER/ CONTENTS

TARİH/ HISTORY

Circassian Refugees: Future Residents of Rumelia / *Çerkes Mültecile: Rumeli'nin Müstakbel Sakinleri*

Yakup AHBAB.....1

Suriye Selçukluları Döneminde İki Kardeş Arasında Yaşanan Çekişmelerin Bölge Kaderine Etkileri (1094-1104) / *During The Period of Syria Seljuk Effect on the Region Fate of the Wragling Between the Two Brothers*

Sedat BİLİNİR.....11

Tbmm'deki İlk Kadın Milletvekillerinden Esmâ Nayman ve Meclisteki Faaliyetleri / *The First Woman Deputy in TBMM of Esmâ Nayman And Activities on Parliamentary*

Erdem ÇANAK.....27

Bağımsızlık Yıllarında Nahçıvan Özerk Cumhuriyetinde Toprak Reform / *Land Reforms In The Independence Years In The Nakhchivan Autonomous Respublic*

Hazar HÜSEYİNOV.....43

Menderes Dönemi Türkiye-Suriye İlişkileri (1950-1960) / *Menderes Period Turkey-Syria Relationships (1950-1960)*

M. Sait KORKMAZ.....55

Ermeni (Hınçak) Komitescisinin Osmanlı Meclisinde Ermenileri Temsili: Hamparsum Boyacıya / *The Representation of Armenians in the Ottoman Parliament by an Armenian (Hunchakian) Partisan: Hampartsoum Boyadjian*

Özlem KARSANDIK YAZICI.....100

Osmanlı Dünyasında Rüya Görmek Üzerine / *On Dreaming In The Ottoman World*

Muhammed YAZICI.....120

İngiltere'nin Akdeniz Siyasetinde Kıbrıs (1580-1878) / *Cyprus in Britain's Mediterranean Policy (1580-1878)*

İsmail ŞAHİN.....149

Tarihçi Arnold Toynbee'nin 1948 Türkiye Seyahati ve Yeni Türkiye Hakkındaki İzlenimleri / *Historian Arnold Toynbee's 1948 Journey to Turkey and Some Impressions About New Turkey*

İrşad Sami YUCA177

EDEBİYAT/ LITERATURE

Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Yer Alan Sözel Kültür İcracıları/Anlatıcıları / *Narrators and Performers in Evliya Çelebi's Seyahatname*

İrfan KURUCU.....193

Edirneli Şevkî'nin Şair Anlayışı / Edirneli Şevkî's Understanding of Poet

Musa TILFARLIOĞLU.....223

KİTAP TANITIM/ BOOK REVIEW

Hüseyin Nassâr, el-Mu'cemu'l-Arabî Neş'etuhû ve Tetavvuruhû, Dâru Mısır li't-Tıbâa

Uğur GÜLBİL.....240

Cilt: 4 Sayı: 7 Ocak 2016 / Volume: 4 Issue: 7 January 2016

CIRCASSIAN REFUGEES: FUTURE RESIDENTS OF RUMELIA

Çerkes Mülteciler: Rumeli'nin Müstakbel Sakinleri

Yakup AHBAB*

ABSTRACT

19 th age was a tragic period for the Ottoman State. The wars and result of them in this age were the main causes of the catastrophe above. The immigration was the most important result of this demolition. Because, the housing issues caused by immigration from the Caucasus and to direct them into Balkans. For immigrants territory was provided to settle in and they were supported to build their houses. Having been provided with agriculture tools and seeds they were give a fillip to take part in manufacture. In this study Caucasus arefugees in the Balkans considering to official Ottoman documents and article debated this topic in detail.

Keyword: Ottoman, Balkans, Rumelia, Circassian, Refugees

ÖZ

19. yüzyılda Rusya ile yapılan savaşlar nedeniyle bu yüzyıl Osmanlı Devleti açısından tam bir faciadır. Bu dönemde özellikle Kafkasya'dan Rumeli topraklarına da göçler yapılmıştır. Devletin gerek iç gerekse de dış nedenlerden ötürü yaşadığı ekonomik sıkıntılar nedeniyle Rumeli'ye göç etmiş olan Çerkes sığınmacılarla pek fazla ilgilenememiştir. Dolayısıyla muhacirlerin iskanları esnasında istenmedik birçok sorunla karşılaşmıştır. Yaşanan tüm olumsuzluklara rağmen Osmanlı Devleti kendine sığınan Çerkes göçmenleri Rumeli'de iskan etmiştir. Devlet bu göçmenlere, kalacak yer, tarım yapmaları ve geçimlerini temin etmeleri için araziler tahsis etmiştir. Sonuç olarak, 19. yüzyılın ikinci yarısında yaşanan bu göçler nedeniyle yüzbinlerce Çerkez vatanlarını terk etmek zorunda kalmış, bilmediği diyarlara göç etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Balkanlar, Rumeli, Çerkes, Mülteci

* PhD, yakupahbab@hotmail.com

1) Migration

The first migration from borders of Russia to the Ottoman Empire began with the occupation of the Crimea by the Russians in 1783. Later migration of Crimean Tatars increased steadily by the treaties of Yaş in 1792 and then Paris were signed has in 1856. After Crimea War, the spread of Russian to the Balkans and Anatolia was stopped for a while. Thus this state began to turn to Asia because of the interception of westward front of Russia's activity. The tranquility and peace of Muslims where they live in outside the political boundaries of the Ottoman Empire like Crimea, the Caucasus and Turkestan began to deteriorate. The number of migrants including the Crimeans, Dagestanis and Nogay between years 1860-1862 was approximately 230.000. 4000 Circassian family migrated from long lands in the west of Cuba to Anatolia without resistance during 1860. Despite this, there were Circassian tribes who did not leave. Military operations were made against them in 1862. Although the Ottoman Empire came out victorious from the war, Russia made these people descend to plain by pressure or immigrate to the Ottoman Empire after war¹.

Ongoing struggle of Circassians against the Russian invasion in the Caucasus since 1829 was weakened by arrest of Sheikh Shamil in December 5, 1859². Although the summer of 1862 passed with quite bloody conflicts, the resistance was battered and struggle was attempted in small groups. Therefore, the Muslim community of Caucasus was convicted to choose the options of changing places within the country or migration to the Ottoman Empire³. While not accepting these options immediately, this weak struggle lasted until 1863 and resulted in May of 1864. Hereafter, the Russian czar gave Muslim Caucasian tribes a month respite for leaving the country⁴. Ottoman Empire sought assurances from immigrated refugees not to return or from Russia to claim any rights on migrated people. Thereupon Russia reported Ottoman Empire that they had received a document from the refugees regarding that they will not turn back after the migration, so that Ottoman Empire allowed those who want to migrate. Otherwise the immigrants

¹ Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*, TTK, Ankara 1994, s. 3.

² John F.Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Seyh Şamil*, (Çev. Sedat Özden), Kayhan Yayınları, İstanbul 1989, s.449.

³ The Russians had invaded Cherkezhistan for important military and strategic reasons like security and defense of Caucasus, freedom in circulation and trade in the Black Sea, the need to a secure rail link between Iran by Black Sea and Caspian Sea: A. Fonvill, *Çerkesya Bağımsızlık Savaşı (1863-1864)*, (Çev. Murat Papsu), Nart Yayıncılık, İstanbul 1996, s.73; Süleyman Erkan, *Kırım ve Kafkasya Göçleri (1878-1908)*, KTÜ Yayını, Trabzon 1996 s.25; Ferhat Berber, "Kırım ve Kafkasyalı Muhacirlerin Manisa Kazasında İskânı (1860-1876)", *Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:11, Sayı:3, Aralık 2013 Manisa Özel Sayısı, s. 169-192.

⁴Sedat Kanat, *Osmanlı Devleti'ne Yapılan 1864 Kafkas Göçü*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2011, s. 33.

were brought of the condition to be Ottoman citizens. Russia suggested as a condition that immigrants was not placed close to the Russian border⁵.

Forced migration gained great momentum during the Crimean war in 1856-1857; in 1860-1862 after the delivery of Imam Shamil to the Russian State in 1859; in the years 1864-1865 after the end of Russian-Circassian war in favor of the Russian State in May 21, 1864. Peoples who were Circassians, Dagestanis, Nogai, Chechens, Karachai and Kumuklu from Caucasus were forced to migrate to the Ottoman Empire from 1850 to 1920s⁶.

Refugees from Caucasus to the Ottoman region, due to *the Ottoman State Housing Policy*, were housed in Anatolia and Rumelia banner close to the the Black Sea coast, Aegean and the Mediterranean ports, and Konya, Sivas and Baghdad where has land in large areas⁷. Meanwhile, the Circassians who want to emigrate were gradually adopted particularly by giving priority to relatives who had previously emigrated to Memalik-i Mahruse⁸. Besides, the instructions prepared to prevent congestion and irregularities occurring during the transmission of Circassian refugees were sent to the officers⁹.

2) Settling

As a result of information that we have identified in the documents of Prime Ministry Ottoman Archives, Circassian immigrants came to Rumelia in 1860 and later were resettled in sanjak and district as seen as follows: Edirne¹⁰, Tekfurdağı¹¹, Plovdiv¹², İslimye¹³, and Gallipoli¹⁴ sanjaks, Ruse¹⁵, Varna¹⁶, Vidin¹⁷, Tulcea and Constanta¹⁸, Veliko Tarnovo¹⁹, Svishtov, Silistra, Niğbolu sanjaks²⁰, Sofia²¹ and

⁵ İzzet Aydemir, *Göç (Kuzey Kafkaslıların Göç Tarihi)*, Gelişim Matbaası, Ankara 1988, s. 156-157.

⁶ Muzaffer Tepekaya, "19. Yüzyılın İkinci Yarısında Kırım ve Kafkasya'dan Göç Hareketleri ve Saruhan(Manisa) Sancağı'na Göçler", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, c. VI, Sayı 2, s.470; A. Cevat Eren, *Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri Tanzimat Devri İlk Kurulan Göçmen Komisyonu Çıkarılan Tüzükler*, Nurgök Matbaası, İstanbul 1996. s.64-66.

⁷ *Ottoman Archives of the Prime Ministry of the Republic of Turkey(BOA), Amedi Kalemî Mektubi Mühimme Evrakı (A.MKT.MHM)*, no. 323/59; 318/39; *Cevdet Dâhiliye (C.DH)*, no. 173/8610; 44/2157; BOA, *Meclis-i Vâlâ Evrakı Zabıt Cerideleri Hülasaları (MVL)*, no. 1016/36; 714/12.

⁸ BOA, *A.MKT.MHM*, no. 455/52.

⁹ BOA, *A.MKT.MHM*, no. 324/23.

¹⁰ BOA, *MVL*, no. 988/14.

¹¹ BOA, *A.MKT.MHM*, no. 307/99.

¹² BOA, *MVL*, no. 443/67.

¹³ BOA, *C.DH*, no. 163/8123.

¹⁴ BOA, *A.MKT.MHM*, no. 306/1.

¹⁵ BOA, *A.MKT.MHM*, no. 301/40.

¹⁶ BOA, *A.MKT.MHM*, no. 292/67.

¹⁷ BOA, *MVL*, no. 982/6.

¹⁸ BOA, *MVL*, no. 969/14.

¹⁹ BOA, *A.MKT.MHM*, no. 323/41.

²⁰ BOA, *A.MKT.MHM*, no. 305/94.

Circassian Refugees: Future Residents of Rumelia / Yakup AHBAB

Nis²² sanjaks, Serres and Drama sanjaks²³ in Thessaloniki State, Prizren²⁴ sanjak, Dobrogea²⁵ sanjak in Bulgaria and were finally settled in Skopje²⁶ sanjak. Caucasian immigrants sent to Rumeli were consisted of Crimea, Nogay and Circassians. 15.000 Circassians were sent to Niche and Kosovo to the settlement²⁷.

Government dispatched the refugees to Rumelia and the Balkans according to objectives of housing policy because of reasons such as the vast land in Rumelia, wishes to be increasing the Muslim population in this region, and the need for troops in the extreme. Therefore, empty, large, wooded and fertile state land with declining population was intended to revitalize again as a result of the migration, strengthen of state authority around the land, and bring revenue to the treasury²⁸. Within the framework of this policy being followed by the government, Circassian emigrants had tried to be inhabited to build for castle and fortification for maintaining the border region between Podgorica and İşbuz²⁹.

The place where a Circassian refugee placed was in discretion of the government. Refugees did not need any special permission to go to another province; but people moved to another province were required to notify the authorities in order to ensure the continuity. In such cases, the authorities were helping the refugees. Only they had to satisfy the housing expenses themselves where they moved. There are examples associated with it as follows: six convoys of Circassian refugees fled from Pristina, where they were replaced before, because of going to near of their relatives and stopped in Palanka did not prevented by the security forces. Moreover the administrators were cautioned to show the effort to

²¹ BOA, *A.MKT.MHM*, no. 328/15.

²² BOA, *MVL*, no. 983/66.

²³ BOA, *MVL*, no. 1018/73.

²⁴ BOA, *A.MKT.MHM*, no. 314/100.

²⁵ BOA, *MVL*, no. 969/13.

²⁶ Kemal Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 171.

²⁷ *Takvim-i Vekayi (T.V)*, no. 759-1, (28 Safer 1281); 1.500 households Circassian immigrants were sent to Prizren to be resettled: *T.V*, no. 764-2, (4 Rabiülahir 1281); Immigrant population directed to from the Caucasus to Rumelia is a controversial issue. In our work, we can give the results from the following information from documents and other sources of data that the data about population of refugees and regions resettled by Ottoman government in Rumelia until the end of 1861 as follows: 34.344 households and 142.852 population in the Danube Regions of Rumeli shores; 2.445 households and 10.289 population in Edirne Province; 768 households and 4421 population in Thessaloniki State: Kemal Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, s. 162-172; Bedri Habiçoğlu, *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*, Nart Yayıncılık, İstanbul 1998, s. 159-162- 363; Kemal Karpat, "Avrupa Egemenliği'nde Müslümanların Konumu Çerkeslerin Sürgünü ve Suriye'deki İskânı", *Çerkeslerin Sürgünü*, Kafder Yayınları, Ankara 2001, s. 78-111; Ömer Şen, "Osmanlı Devleti'nde Kafkas Göçmenleri Sorunu (1834-1870)", *Dünü ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi*, Temmuz 1997, sa. 10, s. 125-133.

²⁸ BOA, *MVL*, no. 978/82.

²⁹ BOA, *TŞ.BRNM*, no. 25/120.

help them housing near the relatives when convoys arrived to Shumen³⁰. Residential Circassian refugees who were requested the license from Pristina to Edirne transfer were permitted to leave the refugee donation they received and then replaced in Edirne where they had to pay housing costs themselves³¹. In 1879, it was requested to prevent the migrated Circassians return from Kosovo to Anatolia and Arabia. In addition, caution to all the troupe and agencies were required to be done in this way³².

3) Problems

The refugees present in extremely difficult conditions should be needed to be fed, provided places to stay, land and labored by the government. There was literally an immigrant drama in Tekfurdağı. Circassian refugees here were waiting for to extend a helping hand to them in *miserable*³³. The most striking point in the human tragedy was that some of the refugees did not even have a piece of clothing to wear. The most urgent three needs were determined to prevent such situations by the Government after the arrival of migrant Circassians to Rumelia. Identified three urgent needs were dwelling immigrants to settle in, food they consume daily, and tiller tool and industrial equipments required to ensure livelihood³⁴. For the dwelling households issue in these urgent needs, required households were made by help of the population lived in most places of the province, but some households remained incomplete³⁵. Because of a number of households of immigrants did not yet built, making the households of both newcomers as well as precomers immigrants who did not have a place to live in were considered to be completed expeditiously since March³⁶. Not leaving the immigrants outside was the main objective of this idea. The solution to the households problem of immigrants were left to the efforts of all civil servants, try and help of the generous Ottoman people³⁷. Firstly, one hundred sixteen houses were built for refugees sent to Skopje. 59.200 bucks of costs of these household were also borne by the population³⁸. They tried generally to fill the gap of resulted services and benefits

³⁰ BOA, *MVL*, no. 1023/29.

³¹ BOE, *MVL*, no. 1019/14; Another example is demanding the return of Circassian immigrants gone from Skopje to Pazardzhik in 1867: BOA, *A.MKT.MHM*, no. 383/86.

³² BOE, *A.MKT.MHM*, no. 484/25; Twenty-five households refugees were tried for resettlement at the farm Keşkinli near Edirne because of dislike the Visa posted on to be settled: BOE, *MVL*, no.1021/28.

³³ BOA, *MVL*, no. 1005/75.

³⁴ Immigrants from those not yet been settled were given wages and bread rations new arrivals: BOA, *A.MKT.MHM*, no. 323/84.

³⁵ Donation money treasury would be able to help the Circassian refugees: BOA, *A.MKT.MHM*, no. 325/83.

³⁶ Circassian refugees resettled İştib district was conducted in support of flour: BOA, *C.DH*, no. 192/9586.

³⁷ BOA, *A.MKT.MHM*, no. 314/100.

³⁸ *T.V*, no. 809-2, (27 Safer 1282).

Circassian Refugees: Future Residents of Rumelia / Yakup AHBAB

with volunteer help. Rumeli people who could not see any financial assistance from the government helped refugees at their own³⁹. For example, campaign was organized in Skopje to help refugees in the year 1865 and collected aid was sent to the treasury. Financial resources enabling for relief activities was provided by donations collected from local business community, the people and officers⁴⁰.

One of the most important problems of refugees was food and nutrition. Starting from children, malnutrition was a major problem. They were trying to feed themselves by getting help. Meanwhile, the question “Is there a special health policy of the state for asylum seekers?” comes to our mind. State were tried to allocate resources for refugees. Despite this, Circassian refugees lived in conditions such as housing, education, health, in many aspects, contrary to human rights. Refugees had to be provided their priority needs such as health and housing conditions by the control of State, in accordance with the human rights. Because of the reasons such as physical lack of living conditions, the weakness of the hygiene conditions and lack of medical services, emergence of many types of diseases in refugee was inevitable. It was necessary to carry out an accurate health projects to prevent the formation of these diseases and their transmissions by the government. Therefore emigrants who were patients were treated⁴¹. In addition, the steps were taken for refugees from those who did not yet smallpox to get vaccination⁴². In addition to these precautions, immigrant patients were sent to Gallipoli to receive the treatment⁴³. It was decided to leave the remaining amount of the incurred costs to treasury after the settlement Circassian emigrants in Sofia and to build a military hospital with this amount⁴⁴. As can be seen, access to a very important service such as health care is providing an extremely valuable contribution.

Circassian refugees living in the city had to work for their survivals. Immigrants came to Rumelia were provided housing and business facilities under policies implemented by state. Because of the vast majority of receivers were farmers, it increased the importance of the production style and the climate where they came from in terms of adapting to the settlement to be made in rural areas. For providing job opportunities for immigrants and the improvement of working conditions, in kind and cash benefits were made, in this context, family farmers were given agricultural land and seed⁴⁵. Circassian refugees settled in

³⁹ The money collected by the inhabitants and officers of Skopje in 1860 was sent to where it was necessary per post: BOA, *A.MKT.MHM*, no. 189/21; 237/30; 232/42.

⁴⁰ BOA, *A.MKT.MHM*, no 338/1.

⁴¹ BOA, *A.MKT.MHM*, no.236/59.

⁴² BOA, *A.MKT.MHM*, no. 304/51.

⁴³ BOA, *A.MKT.MHM*, no. 306/1.

⁴⁴ BOA, *A.MKT.MHM*, no. 328/15.

⁴⁵ The given amount of subsidized bread for their households rent of Circassian emigrants being placed İslimye, Aydos district and arounds were given five clay of seed rations per home: BOA, *C.DH*, no. 163/8123; Examples can be increased. For example, the Circassian refugees aided by population of the Big and Gallipoli with wheat seed for cultivation: BOA, *A.MKT.MHM*, no. 324/83.

Circassian Refugees: Future Residents of Rumelia / Yakup AHBAB

Rumeli and given deeded land had the right to sell or to give lease the land that gain their own money and they left behind them in response to obtained the same amount of land when they moved to Anatolia⁴⁶.

Wages paid to emigrant is given by the treasure and Ottoman inhabitants, but these wages given constantly leaved long-standing difficulties for both sides. To put an end to this situation, the precautions were taken in Rumeli side. As for the precautions taken in the first, needy immigrants were given lands to make agriculture in some places given in the example as one in Skopje⁴⁷. But winter season without precipitation caused to drought, frost disaster due to extreme heat or damaged in agricultural products in Rumelia from time to time and refugees were also affected by this situation. In case of such negative experiences, aid to refugees by the government taking the necessary precautions and support were made. For example, residential Circassian refugees in districts Gnjilane, Pristina, and Vulçitr who could not get the poor crop because of drought were given half wages and while those who lost their ox because of disease were given ox in condition that the costs to be paid in installments⁴⁸.

The Circassian refugees lived the war and forced to migrate were struggling for survival under difficult conditions in Rumeli. Refugees settled in the home made by them were struggling and lived in difficulties here. Citizens helped as well as they could without remaining silent misery experienced by refugees, but it was not seen as a permanent solution for pruning. Especially population was known not to get along with the refugees because of the language difference and had difficulties to find solutions to their problems. Upon this, it was on the agenda to give an interpreter in order to deal better with the local population and refugees. In this context, Ibrahim Efendi was appointed as translator of Circassian refugees placed in the Thessaloniki State with two hundred and fifty bucks salary⁴⁹.

The migrants settled in the Rumeli side dispatched by the government just came by not only moving their bodies, but also with their culture and social life. A regular military system was not a subject because there was not a state formation belongs to Caucasian peoples living in the Caucasus. Circassian tribes living in the Caucasus had a feudal structure. Therefore, anyone holding a weapon in case of any danger came together to fight against the common enemy and the danger was finished, they returned to their habitat. That was why the peoples of the Caucasus were using all weapons. The use of the weapon and possession in the Ottoman Empire had just released for soldiers. Therefore Ottoman population consisting of Muslim and non-Muslim subjects still maintained as living unarmed. When Nogay, Crimea and Circassian immigrants was emerged and resettlement in Rumelia, the

⁴⁶ BOA, *İrade Şura-yı Devlet(İ.ŞD)*, no. 49/2745.

⁴⁷ *Tercüman-ı Ahval*, no. 91/1-2, (9 Rebiülahir 1278).

⁴⁸ BOA, *MVL*, no. 1023/10; 1067/126; 983/24; 983/66.

⁴⁹ BOA, *MVL*, no. 1018/73.

Circassian Refugees: Future Residents of Rumelia / Yakup AHBAB

use of weapons began to be problem. The use of arms by immigrants in some cases led to conflicts with population⁵⁰.

The Ottoman Empire was always hospitable and welcoming towards refugees. However, the number of Circassians came to Rumelia with the war taking place in the Caucasus were increasing with each passing day. Public order disrupted with the arrival of the refugees; an increase was seen in the incident of theft and extortion. , murder incidents involving refugees and the Circassians in Rumelia revealed this situation clearly⁵¹. As a result of disturbing the inhabitants by migrants, the people complained to local authorities owing to the attitude of the immigrant population⁵². Ottoman rule took some precautions as a result of an increase in complaints about this. One of these precautions was also sent to the orders on the movement of refugees in the province. An example in the history of 1862 is as follows: It was ordered by grand vizier to the states to investigate the rumors that some Crimea, Nogai and Circassian refugees, who had emigrated to the Ottoman Empire, behaved not well to Christian people in places they were sent to and the precautions was need to be taken.

The response from the State of *Skopje 'bu havâlide bulunan muhâcirîn asla o misillü harekât-ı nâ-marziyyede bulundukları mesbûk olmayıp mantûk-ı âlisi vehile yine icra-yı tenbihât ve takayyüdâtta tecviz-i kusûr olunmayacağı derkâr bulunmuş olmağla...*' was specified⁵³. It means that there was no certainty that the refugees behaved inappropriately, but the officers indicated that the required precautions would be taken excellently.

Ottoman Empire received all Circassians refuged to equal citizenship by the asylum status and accepted the case. But we understand from the cases regarding about slaves reflected by Ottoman authorities that the equation of state was not accepted by Circassian slave owners. For example, the slaves bought and sold in the region that Circassian were sent and lived⁵⁴.

Some slaves were claiming freedom. The cases of freeing and hostage freed slaves and concubines came to court canonical⁵⁵. Thus a lot of court slavery-related lawsuits came to the court, local administrators were asked to help from Emigrants Commission how to treat against towards on this situation. Emigrants Commission reflected subject to get the government assistance to meet the demands of the local executives. Then the government, by considering the situation regarding the Circassian slave, had made regulations on how to treat the slaves and owners. New legislation on slavery by the Government wrote to all local officials where the Circassian immigrants were placed in the Ottoman Empire. The

⁵⁰ BOA, *MVL*, no. 1076/18; 1076/67.

⁵¹ BOA, *MVL*, no. 1029/41; 1078/48; 1077/31.

⁵² BOA, *MVL*, no. 1029/30.

⁵³ BOA, *Sadâret Mektubî Kalemi Umum Vilâyât (A.MKT.UM)*, no. 534/48.

⁵⁴ BOA, *MVL*, no. 991/39.

⁵⁵ BOA, *MVL*, no. 499/12.

Circassian Refugees: Future Residents of Rumelia / Yakup AHBAB

government allowed sales of Circassians concubines and slaves only up to the 25-30 age (refugees who told and not hide about their slavery). It had been requested from the local officials not to involve this purchase and sale of slaves in this condition. The government identified the attitude taken clearly with sending the Imperial Decree including those decisions taken by the officers in places where the emigrants lived. The decree was sent to Rumelia places like Skopje⁵⁶.

RESULTS

After the Crimean War in 1853-1856, the Ottoman state was confronted with an intense migration of the Circassians. This migration that experienced the most intense period in especially 1864 led to the Ottoman state in an intensive study in particular for the settlement of immigrants. While the government tried not only to identify regions of the refugees will be resettled, but also prepared for their places to reside temporarily. During this settlement activities, the government tried to open state lands inhabited empty for the refugees to comfort and for the local population not to be victims.

In this case, the government had to deal with problems like the construction of houses the refugees would shelter in the empty land, field necessary in order to sustain their lives, the supply of equipment required for cultivation of these fields. In addition, disapproved inhabited immigrants resided in the land and wanting to go to their relatives who were settled in the Ottomans earlier were among the issues that Ottoman Empire had to deal with.

BIBLIOGRAPHY

Ottoman Archives of the Prime Ministry of the Republic of Turkey

Amedî Kalemi Mektubi Mühimme Evrakı, Cevdet Dâhiliye, Meclis-i Vâlâ Evrakı Zabıt Cerideleri Hülasaları, İrade Şura-yı Devlet, Sadâret Mektubi Kalemi Umum Vilâyât

Newspaper

Takvim-i Vekayi, Tercüman-ı Ahval

Books and Article

Aydemir, İzzet, *Göç (Kuzey Kafkasyalıların Göç Tarihi)*, Gelişim Matbaası, Ankara 1988.

Baddeley, John F., *Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Seyh Şamil*, (Çev. Sedat Özden), Kayıhan Yayınları, İstanbul 1989.

Berber, Ferhat, "Kırımlı ve Kafkasyalı Muhacirlerin Manisa Kazasında İskânı (1860-1876)", *Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:11, Sayı:3, Aralık 2013 Manisa Özel Sayısı, s. 169-192.

⁵⁶ Ömer Karataş, Same Article, s. 379-380.

Circassian Refugees: Future Residents of Rumelia / Yakup AHBAB

- Eren, A. Cevat, *Türkiye’de Göç ve Göçmen Meseleleri Tanzimat Devri İlk Kurulan Göçmen Komisyonu Çıkarılan Tüzükler*, Nurgök Matbaası, İstanbul 1996.
- Erkan, Süleyman, *Kırım ve Kafkasya Göçleri (1878-1908)*, KTÜ Yayını, Trabzon 1996.
- Fonvill, A, *Çerkesya Bağımsızlık Savaşı (1863-1864)*, (Çev. Murat Papsu), Nart Yayıncılık, İstanbul 1996.
- Habiçoğlu, Bedri, *Kafkasya’dan Anadolu’ya Göçler*, Nart Yayıncılık, İstanbul 1998.
- İpek, Nedim, *Rumeli’den Anadolu’ya Türk Göçleri*, TTK, Ankara 1994.
- _____, "Kosova Vilayeti Dahilinde Gerçekleşen Göçler", *History Studies*, vol 2, 1 / 2010, s. 65-81.
- _____, *Rumeli’den Anadolu’ya Türk Göçleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 1991.
- Kanat, Sedat, *Osmanlı Devleti’ne Yapılan 1864 Kafkas Göçü*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2011.
- Karpat, Kemal, *Osmanlı’dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.
- _____, "Avrupa Egemenliği’nde Müslümanların Konumu Çerkeslerin Sürgünü ve Suriye’deki İskânı", *Çerkeslerin Sürgünü*, Kafder Yayınları, Ankara 2001, s. 78-111.
- Şen, Ömer, "Osmanlı Devleti’nde Kafkas Göçmenleri Sorunu (1834–1870)", *Dünü ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi*, Temmuz 1997, sa. 10, s. 125–133.
- Tepekaya, Muzaffer , "19. Yüzyılın İkinci Yarısında Kırım ve Kafkasya’dan Göç Hareketleri ve Saruhan(Manisa) Sancağı’na Göçler", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, c. VI, Sayı 2, s.463-480.

Cilt: 4 Sayı: 7 Ocak 2016 / Volume: 4 Issue: 7 January 2016

**SURİYE SELÇUKLULARI DÖNEMİNDE İKİ KARDEŞ ARASINDA
YAŞANAN ÇEKİŞMELERİN BÖLGE KADERİNE ETKİLERİ (1094-1104)**

**During The Period of Syria Seljuk Effect on the Region Fate of the Wragling
Between the Two Brother**

Sedat BİLİNİR*

ÖZ

Suriye bölgesi, 1064'te ilk Türkmen girişi olan Hanoğlu Harun ile birlikte yavaş yavaş Türklerin hâkimiyet alanına girmeye başladı. Onu Uvakoğlu Atsız (1070-1079) izledi. Bu dönemde Dımaşk, Kudüs, Akka Selçuklulara geçti. Bölgede otoritenin sağlanması ise Suriye Selçuklu Melikliğini kuran Tacüddeve Tutuş döneminde oldu (1079-1094). Ancak Tutuş'un 1094'te ölümünün ardından bıraktığı iki oğlu Rıdvan ve Dukak Suriye'de yönetimi ikiye böldüler. Bu olay ayrıca dağılmanın da habercisi oldu. Çünkü 1094'te başlayan bu süreç 1104'e kadar sürekli birbirleri arasındaki hâkimiyet mücadelelerine sahne oldu. Bu mücadeleler neticesinde pek çok kayıp yaşandı. İşte bu makalede, bu küçük anlaşmazlığın neden olduğu büyük sonuçların, bölge kaderine yapmış olduğu etkiler sunulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Rıdvan, Dukak, Yağısıyan, Suriye Selçuklu, Antakya, Haçlılar

ABSTRACT

Syria slowly entered under Turkish domination with Hanoglu Harun that is the earliest Turcoman entrance to the region in 1064. He was followed by Uvakoglu Atsiz (1070-1079). Damascus, Jerusalem, and Akka was under the control of the Seljuks during this period. The provision of authority in the area was established by Tacuddevle Tutus, the Melik of the Syrian Seljuks (1079-1094). However, after the death of Tutus in 1094, his sons, Ridvan and Dukak, divided Syrian administration into two parts. This event was also precursor of breakdown of the state because the time period between 1094-1104 witnessed to the struggles of groups for gaining authority. As a result of this struggles many people died. In this article, significant results of these minor disputes, and their impacts on fate of the region will be analyzed.

Keywords: Rıdvan, Dukak, Yağısıyan, Syria, Seljuk
Antioch, Crusaders

* Doktora Öğrencisi, Isparta Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, sedatbilinir@hotmail.com

GİRİŞ

1094 Yılında Suriye Selçuklu Melikliğinin başında Sultan Alp Arslan'nın oğlu Tacüddevlle Tutuş bulunmaktaydı. Tutuş Suriye'ye kardeşi Melikşah tarafından, Uvakoğlu Atsız'ın Mısır Seferine çıktığı esnada aldığı mağlubiyet üzerine öldüğü dedikodularının çıkmasından dolayı gönderilmişti¹. 1079 yılında Dimaşk'ı alarak Suriye Selçuklu Melikliğini kuran Tutuş 1094 yılında Sultan Melikşah'ın ölüm haberinin ardından süratle "Büyük Sultan" olma niyetiyle harekete geçti². İlk olarak Dimaşk'ta ordusunu toplayan Tutuş'un ilk hedefi, bölge beylerinin kendisine itaatlerini sunması ve kendisine katılmasıydı. Böylelikle Yağısıyan, Bozan, Aksungur gibi büyük Selçuklu emirleri Tutuşa katılmak zorunda kaldılar. Zorunda kaldılar; çünkü Aksungur ve Bozan'ın Tutuş ile arası çokta iyi değildi ve Melikşah'tan sonra yerine geçebilecek başka bir varis olmadığını düşünmüşlerdi³. Böylelikle Rahbe, Musul, Suriye kent ve kaleleri itaat altına alındıktan sonra Tutuş Abbasi Halifesi Muktedi Biemrillah'a haber göndererek adına Sultan olarak hutbe okutulmasını istedi. Ancak Halife bu isteğe karşı Tutuş'tan, öncelikle merkeze, İsfahan'a gidip hazineye sahip olmasını ve tahtta hak sahibi olabilecek kişilerin bulunmaması gerektiğini belirtmesi üzerine⁴ Tutuş başta bu cevaba sinirlenmiş olsa da derhal İsfahan'a doğru harekete geçti.

1093 yılına gelindiğinde ise Melikşah'ın oğlu Berkyaruk'un tahtın diğer varisi olarak ortaya çıkması ile Aksungur ve Bozan adeta bu anı beklercesine bir gece gizlice saf değiştirerek Tutuş'tan ayrılıp Berkyaruk'a katıldılar⁵. Emirler bu kararlarına gerekçe olarak; "*Biz Tutuş'a vefat eden Sultan Melikşah'ın tahta çıkacak bir çocuğunu ortaya çıkmadığını görerek itaat arzettik. Halbuki şimdi Berkyaruk taht iddasında bulunuyor. Biz onunla birlik olup hizmetine girmeliyiz*"⁶ demişlerdir. Bu gelişme Berkyaruk'un elini güçlendirdiği gibi Tutuş'un da seferden vaz geçerek Dimaşk' a geri dönmesine neden oldu⁷. Bu gelişmeler Tutuş'a ümitsizlik değil aksine, kendisine yapılan ihanetlerle birlikte daha fazla intikam hırsıyla yeniden harekete geçmesine neden oldu. O ilk önce bu ihanetin bedelini ödetmek istiyordu, böylelikle hiç zaman kaybetmeden yeniden güçlü bir ordu topladı.

1094 yılında ise Halep Emiri Aksungur ve Urfa Emiri Bozan'ın Berkyaruk adına hutbe okutmaya başlaması⁸ bardağı taşıran son damla olmuştu. Böylelikle ilk iş olarak kendisine katılan yeni orduyla Halep üzerine yürüdü, bu sırada Berkyaruk'tan yardım talebinde bulunan emirler yardımın gelmemesi üzerine çok

¹ Sibt İbnü'l Cevzi, Mir'atü'z-zaman fi Tarihi'l-Ayan'da Selçuklular, Çev: Ali Sevim, TTK, Ankara, 2011, s.227.

² Ali Sevim, Suriye Filistin Selçukluları Tarihi, TTK, Ankara, 2000, s.137.

³ Osman Gazi Özgüdenli, Selçuklular I, İsam Yayınları, İstanbul, 2013, s.197.

⁴ Erdoğan Merçil-Ali Sevim, Selçuklu Devletleri Tarihi, TTK, Ankara, 1995, s.141.

⁵ Ali Sevim, Ünlü Selçuklu Komutanları Afşin, Atsız, Artuk ve Aksungur, TTK, Ankara, 2011, s. 81; Osman Gazi Özgüdenli, Selçuklular I, s.199.

⁶ Ali Sevim, Suriye-Filistin..., s. 144.

⁷ Hasan Akyol, "Suriye Selçukluları", Editör: Refik Turan, Selçuklu Tarihi El Kitabı, Grafiker Yayınları, Ankara, 2012, s.224.

⁸ Erdoğan Merçil- Ali Sevim, a.g.e., s 144.

Suriye Selçukluları Döneminde İki Kardeş Arasında Yaşanan Çekişmelerin Bölge Kaderine Etkileri (1094-1104) / Sedat BİLİNİR

zor bir durumda kaldılar, öyle ki bu durumun Berkyaruk'un içki ve sefa âlemlerine daldığı ve bu yüzden emirlere yardım gönderemediği söylenmektedir⁹. Bu rahatlık belki de Berkyaruk'un artık kendisine rakip olabilecek bir güçte ordu kalmadığını düşünmesinden kaynaklanmış olabilir. Fakat gelişmeler hiçte Berkyaruk lehine gitmiyordu. Nisan 1094 yılında iki taraf arasında yapılan savaşta Aksungur'un yaklaşık altı bin askerden oluşan bir kuvveti olmasına karşın¹⁰ pek çok Türkmen'in Tutuş tarafına geçmesiyle savaşı kazanan Tutuş Aksungur'u öldürttüktan sonra Bozan'ın da başını kestirerek mızrak ucuna koyup Urfa'ya gönderdi¹¹. Bozan'ın ordusunda yer alan Gürboğa'yı da Humus'a götürerek zindana attı¹². Bu durum karşısında telaşa kapılan başta Diyarbakır olmak üzere çevre kale komutanları¹³ Tutuş'a tabi olduklarını bildirdiler. Berkyaruk ise bu ölüm haberlerini alınca oldukça üzüldü ve onların ölümlerinden kendini sorumlu tuttu¹⁴. Bu sırada Terken Hatun'da bir yaşındaki oğlu Mahmut'un tahta geçmesi için Tutuş ile ittifak kurma girişimlerinde bulunduysa da kısa bir süre sonra hastalanarak öldü. Fakat ordusunun büyük bir bölümü Tutuş'a dâhil oldu ve böylelikle yaklaşık 50 bin kişiden oluşan bir orduyla İsfahan üzerine yürüyen Tutuş¹⁵, Berkyaruk'un da Bağdat'tan İsfahan'a doğru yola koyulduğu haberini aldı. İki tarafta hızlıca İsfahan üzerine gidiyordu ancak o sırada tahtta henüz bir yaşında olan Mahmut vardı. Fakat Mahmut'ta çiçek hastalığına yakalanmış¹⁶ ve durumu gittikçe kötüleşiyordu. Bu şartlar altında İsfahan'a ulaşan Berkyaruk birkaç gün boyunca kaleye sokulmadı ve kale kapısının önünde bekledi, belki de bu esnada Tutuş'un askerlerinden gelen olsaydı Berkyaruk'u ele geçirip öldürülebilirdi¹⁷ ancak bu olmadı hatta daha sonra kale komutanları tarafından yakalanarak hapse atıldı. Berkyaruk kale komutanları tarafından öldürülmedi neticede Mahmut hastaydı ve ölmek üzereydi ki şüpheler haklı çıktı. Henüz bebek olan Mahmut bu hastalıktan kurtulamayınca öldü ve zindana atılmış, hatta gözlerine mil çekilme kararı alınmış olan¹⁸ Berkyaruk, oradan çıkarılarak tahta geçirilip Sultan ilan edildi.

Böylelikle Büyük Sultan unvanıyla ordunun başına geçen Berkyaruk İsfahan yöresinde bulunan Rey şehrine doğru yürüyerek¹⁹ Rey'e 12 fersah

⁹ Sadrüddin el-Hüseyni, Ahbarü'd-Devleti's-Selçukiyye, Çev: Necati Lügal, TTK, Ankara, 1999, s.52.

¹⁰ İbn Adim, Zübdetü'l Halab min Tarihi Halab, Sami Dahan, Tome II., s.111.

¹¹ Çağatay Uluçay, İlk Müslüman Türk Devletleri, Ötüken Yayın evi, İstanbul, 2012, s. 92.

¹² İbn Adim, Zübdetü'l Halab min Tarihi Halab, s. 118.

¹³ Ali Sevim, Ünlü Selçuklu Komutanları..., s. 82,83; Erdoğan Merçil- Ali Sevim, a.g.e., s 144; Osman Gazi Özgüdenli, a.g.e., s. 200.

¹⁴ El-Bundari, Zübdetü'n Nusra ve Nuhbetü'l Usra, İran ve Horosan Selçukluları Tarihi, Çev: Kıvameddin Burslan, Maarif Matbaası, İstanbul,1943, s. 85,86.

¹⁵ Ali Sevim, Suriye-Filistin..., s. 152.

¹⁶ Kerimüddin Mahmud-i Aksarayı, Musameretü'l-Ahbar, Çev: Mürsel Öztürk, TTK, Ankara, 2000, s. 16.

¹⁷ İbnü'l Esir, el-Kamil fi't-Tarih, Bahar Yayınları, X, s.207,208.

¹⁸ Ravendi, Rahat-üs-Sudur ve Ayet-üs-Surur, I, Çev: Ahmed Ateş, TTK, Ankara, 1999, s. 139.

¹⁹ Azimi, Azimi Tarihi, Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler, Çev: Ali Sevim, TTK, Ankara, 2006, s.34.

Suriye Selçukluları Döneminde İki Kardeş Arasında Yaşanan Çekişmelerin Bölge Kaderine Etkileri (1094-1104) / Sedat BİLİNİR

uzaklıktaki “*Daşilo Kasabası*”nda²⁰ Tutuş ile meydan savaşına girişti. Savaş sırasında Berkyaruk’un Melikşah’ın sancağını açması²¹, Tutuş’un korktuğunun yeniden başına gelmesine neden oldu. Melikşah’ın sancağını gören başta Yağısıyan olmak üzere pek çok komutan ve onlara bağlı olan askerler Berkyaruk’un tarafına geçtiler, fakat Tutuş savaşa devam etmekte ısrar edince mağlup olmaktan kurtulamadı ve savaş meydanında adı Sungurca olan bir komutan tarafından başı kesilerek öldürüldü (Nisan 1095)²². Suriye Meliki Tacüddevele Tutuş ölmüş, yerine Suriye’de Rıdvan ve Dukak adlarında iki oğul bırakmıştı. Böylelikle bundan sonra Suriye’de söz sahibi olacak olan iki kardeş dönemi resmen başlamış oldu.

Suriye’de İki Kardeş Dönemi

Tutuş, ölümünden hemen önce oğlu Rıdvan’a haber göndererek Suriye’de kalan askerleri toplayıp kendisine yardıma gelmesini bildirmişti. Bunun üzerine Rıdvan derhal kuvvetleri toplayıp beraberindeki İlgazi ile birlikte²³ Rey’ e doğru harekete geçti. Ancak yolda babasının ölüm haberini alması üzerine derhal Halep’e dönen Rıdvan böylelikle Suriye Selçuklu Melikliğinin başına geçmişti²⁴. Rıdvan babasının Berkyaruk tarafından öldürülmüş olmasına rağmen yine de Büyük Selçuklu Devleti’ne tabi bir Meliklik olarak bağlı kalmıştır (1095).

Rıdvan babasının yerine melikliğin başına geçmişti ancak Suriye’de bütünlüğün korunmasını sağlayamadı²⁵ çünkü kardeşi Dukak’ta Suriye’de söz sahibi olmak için girişimlerde bulunacaktı. Rıdvan kardeşi Dukak’tan yaşça daha büyüktür ancak Rıdvan’ında 1082 doğumlu²⁶ olduğu bilindiğine göre başa büyük kardeş olarak geçmiş olmasına rağmen henüz 13 yaşındaydı.

Rıdvan başa geçtikten sonra ilk olarak Güneydoğu Anadolu’da faaliyette bulundu²⁷ hemen sonra vezirliğe Yağısıyan’ın muhalefetine rağmen²⁸ Cenahüddevele Hüseyin’i atamıştır. Ancak Rıdvan’ın Suriye’deki tek başına sürdürdüğü hâkimiyet aynı yıl son buldu.

Her şey Dukak’ın emir Savtegin tarafından Dımaşk’a davet edilmesiyle başladı. Savtegin, Tutuş’un Berkyaruk üzerine sefere çıkmadan önce Dımaşk şehrine atamış olduğu kale kumandanıydı²⁹. Dukak’ın gizlice Dımaşk’a gitmesi Rıdvan’ın

²⁰ El-Bundari, a.g.e., s. 86.

²¹ Urfalı Mateos, Urfalı Mateos Vekayi-namesi ve Papaz Grigor’un Zeyli, Çev: Halil Yınanç, TTK, Ankara, 2000, s.182,183.

²² Abdülkerim Özaydın, “*Berkyaruk*”, DİA,V, s.515.

²³ Ali Sevim, Suriye-Filistin..., s.161.

²⁴ Vardan Vartabet, Türk Futuhatı Tarihi, Tarih Semineri Dergisi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Milli Mecmua Basımevi, İstanbul, 1937, s. 185.; Ali Sevim, Suriye-Filistin..., s.162.

²⁵ Hasan Akyol, a.g.m., s. 225.

²⁶ İbnü’l Adim, Bugyetü’t-taleb fi Tarihi Haleb, Biyografilerle Selçuklular Tarihi, (Seçmeler), Ali Sevim, TTK, Ankara, 1989, s. 88.

²⁷ Erdoğan Merçil- Ali Sevim, a.g.e., s. 372, 373.

²⁸ Ali Sevim, Suriye-Filistin..., s.163.

²⁹ İbn Adim, Zübdetü’l Halab min Tarihi Halab, s.121.

Suriye Selçukluları Döneminde İki Kardeş Arasında Yaşanan Çekişmelerin Bölge Kaderine Etkileri (1094-1104) / Sedat BİLİNİR

hiç hoşuna gitmemişti³⁰, onun tek isteği tüm Suriye'yi tek başına yönetmekti. İşte böylelikle ortaya çıkan ikili arasındaki mücadele bölgede telafisi olmayan sonuçlara sebep olacaktı. Böylelikle Suriye'de hâkimiyet ikiye bölündü. Rıdvan Halep ve çevresinde hâkimiyet sürerken Dukak'ta Dımaşk'ta yönetimi eline aldı³¹. Fakat bu durum iki kardeşin birbirlerine düşmesine neden oldu

Rıdvan'ın Dımaşk Kuşatması ve Kudüs'ün elden Çıkması

Rıdvan beraberindeki emir Sökmen ile birlikte 1096 yılında Dımaşk'ı kuşatma altına aldı. Bu sırada Dukak Dımaşk'ta değildi, yerine veziri Ebu'l Kasım savunmayı gerçekleştiriyordu. Böylece şehrin kapıları kapatılıp surlardan ok atışları yapılmaya başladı. Bu sırada kaleden atılan bir mancınık taşının Rıdvan'ın ordu komutanlarından birine isabet etmesiyle, komutana bağlı askerler kuşatmayı bırakıp o hacip ile ilgilenmeye başladı, fakat kısa süre sonrada hacibin ölmesiyle askerler o anın verdiği üzüntüyle çadırlarına çekilmişlerdir. Bu sırada Dukak'ın da kuvvetleriyle birlikte Dımaşk'a yaklaştığı haberi gelmesi üzerine Rıdvan kuşatmayı kaldırıp geri dönmek zorunda kalmıştır³². Böylelikle kardeşler arasındaki bu ilk mücadele neticesiz sonuçlanmıştır.

Çok geçmeden bu mücadelenin olumsuz sonuçlarından ilki ortaya çıktı, Rıdvan ve Dukak'ın birbirleriyle olan husumetinden faydalanmaya çalışan Mısır Fatimileri, Efdal komutasında bir ordu ile Kudüs'ü kuşatma altına aldı. Bu esnada Rıdvan ve Dukak birbirleri üzerinde sağlamaya çalıştıkları hâkimiyet mücadelesi nedeniyle öyle meşguldüler ki, Kudüs kuşatmasına ikisi de yardım gönderemedi³³. Ağustos 1096 yılında 40 günlük kuşatmanın ardından³⁴ beklenen yardım gelmeyince Kudüs Fatimilerin eline geçmişti. Burada Artuklu ailesinin uzun yıllar hüküm sürdüğü Davud burcunda Fatimilere teslim edilmiştir. Daha sonra emir Sökmen ve İlgazi'ye kötü davranmayan vezir Efdal onları serbest bıraktı. Bunun üzerine Sökmen Rıdvan'ın yanına İlgazi'de Dukak'ın yanına gitti. Böylelikle Emir Atsız'ın 1079 yılında Selçuklu hâkimiyetine kattığı Kudüs'te Selçuklu hâkimiyeti son bulmuş oldu.

Karşılıklı Seferler

Kudüs'ün elden çıkması bölgedeki hâkimiyet mücadelesinin boyutunu gösterir nitelikteydi ve taraflar henüz durumun ciddiyetin farkında değillerdi. Bu olay onları kendilerine getireceği yerde daha fazla birbirlerine düşmelerine neden oldu.

Rıdvan kardeşinin Dımaşk melikliğine son vermek için 1097 yılında yeniden harekete geçti ve Dımaşk üzerine sefer hazırlıklarına girişmeye başladı³⁵.

³⁰ Azimi, a.g.e., s. 34; Erdoğan Merçil- Ali Sevim, a.g.e., s. 374.

³¹ İbnü'l Adim, a.g.e., s.88.

³² Azimi, a.g.e., s. 34; Ali Sevim, Suriye-Filistin..., s.167, 168.

³³ Hasan Akyol, a.g.m., s. 226; Erdoğan Merçil- Ali Sevim, a.g.e., s. 374.

³⁴ Ali Sevim, Suriye-Filistin..., s.169.

³⁵ Taef Kamal El-Azhari, The Saljuqs of Syria, During The Crusades 463-549(1070-1154), Klaus Schwarz Verlag Press, Berlin, 1997, s.85.

Suriye Selçukluları Döneminde İki Kardeş Arasında Yaşanan Çekişmelerin Bölge Kaderine Etkileri (1094-1104) / Sedat BİLİNİR

Fakat bu sırada Rıdvan'ın hazırlıklarını yakından takip eden Yağısıyan, bu durumu Dukak'a haber verdi, önlem almasını hatta istediği takdirde kendisinin de yardıma gelebileceğini belirtti. Rıdvan vezirlik makamı nedeniyle Rıdvan'a kızgındı ve bu hareketi o olay nedeniyle gerçekleştirdi³⁶. Bu gelişmeler Rıdvan tarafından öğrenilince Rıdvan ani bir kararla Dımaşk üzerine yürümekten vazgeçip Fatimiler tarafından ele geçirilen Kudüs'ü geri almak için harekete geçti. Fakat başarısız girişimlerin ardından geri döndü. Ancak geri dönüş esnasında Dımaşk'a ait köy ve kasabaları yağmalamaya başlaması Dukak'ı harekete geçirdi ve bölgeye kuvvetler göndermesine neden oldu. Fakat Rıdvan, askerleri günlerdir yollarda olduğu, açlık ve yorgunluk çektikleri için savaşı göze almadı ve yağma hareketlerini durdurup Halep'e çekilme kararı aldı³⁷.

Kardeşler arasındaki bu mücadelede bu defa Dukak'ın karşı atağa geçtiğini görmekteyiz. Melik Dukak veziri Tuğtegin ile Hama üzerine sefere çıkmıştı, bu seferde Yağısıyan'da Dukak'ın tarafında yer alıyordu. Halep'e bağlı köy ve kasabalar yağmalanmaya başlandı, 17 Şubat 1097'de Kefertab'a girdi. Bu sırada Yağısıyan'da Maarretünnuman'ı ele geçirip vergiye bağladı. Melik Rıdvan ise bu gelişmelerden haberdardı ve Dukak'ın bu yürüyüşü karşısında hazırlıklar yapıp içerisinde Sökmen'in de bulunduğu Türk, Arap ve Halepli yerli komutanlarında bulunduğu oldukça güçlü bir kuvvet ile karşılık vermeye hazırlanıyordu.

Böylece iki taraf 22 Mart 1097'de³⁸ karşı karşıya geldiler. Savaş oldukça şiddetli geçti, Melik Dukak'ın ordusu bu savaşta ağır bir yenilgi aldı ve Dımaşk'a çekilmek zorunda kaldı³⁹. Yağısıyan ise valisi olduğu Antakya'ya çekildi. Melik Rıdvan bu galibiyetle kesin olmasa da kardeşi Dukak üzerinde bir hâkimiyet kurabilmiş, hatta Dukak hutbelerde kendi adından önce Rıdvan'ın adını okutmaya başlamıştı⁴⁰. Rıdvan'ın galibiyetiyle sonuçlanan bu Kinnesrin savaşı⁴¹ yine de kardeşler arasındaki mücadeleyi sonlandırmamıştı.

Rıdvan'ın İttifak Girişimleri

Suriye Selçuklu Melikliği ikiye bölünmüş bir haldeyken Mısır Fatımi Devleti, Melikliğinin bu durumundan çok istifade etti. Öncelikle Kudüs'ü geri aldı ve şimdi bununla yetinmeyerek iki kardeş arasındaki bu mücadeleye dâhil oldu. Böylelikle Fatımi Halifesi el-Müsta'li⁴² Melik Rıdvan'a elçi göndererek kendisine bu hâkimiyet mücadelesinde hem maddi hem de askeri kuvvet ile destek çıkacağını vaat ediyordu. Fakat bu yardımın tabii ki bir de faturası olacaktı. Fatımi halifesi el-Müsta'li bunun karşılığında Rıdvan'dan; Mısır Fatımi halifeliğini metbu tanımasını, hâkim olduğu bölgelerde sünni hutbesini kaldırıp, şii hutbesini okutmasını ayrıca hutbede önce el-Müsta'li, sonra veziri Efdal son olarak kendi adını okutmasını

³⁶ Erdoğan Merçil- Ali Sevim, a.g.e., s. 375.

³⁷ Ali Sevim, Suriye-Filistin..., s.170,171.

³⁸ Erdoğan Merçil- Ali Sevim, a.g.e., s. 376.

³⁹ Azimi, a.g.e., s. 35; İbn Adım, Zübdetü'l Halab min Tarihi Halab, s.126.

⁴⁰ İbnü'l Esir, el-Kamil, X, s.224,225.

⁴¹ İbnü'l Adım, a.g.e., s. 89; Taef Kamal El-Azhari, a.g.e., s.86.

⁴² Ali Sevim, Suriye-Filistin..., s.174.

Suriye Selçukluları Döneminde İki Kardeş Arasında Yaşanan Çekişmelerin Bölge Kaderine Etkileri (1094-1104) / Sedat BİLİNİR

istiyordu⁴³. Rıdvan ise Dımaşk'ı da ele geçirip tüm Suriye'ye tek başına hâkim olmak istiyordu o nedenle Mısır halifesinin bu teklifini kabul etti⁴⁴ ve yaklaşık 4 hafta boyunca⁴⁵ hâkim olduğu yerlerde şii hutbesi okutmaya başladı (28 Ağustos 1097). Bu olay Selçuklu tarihinde bir ilkti. Fakat bu durum çok uzun sürmedi çünkü Rıdvan'ın bu kararı ilk önce en yakın komutanları Yağısıyan ve Sökmen'in⁴⁶ kendisini kınamasıyla başladı ardından Abbasi halifeliği ve Selçuklu Devleti Sultanı Berkıyruk'un uyarılarıyla karşılaştı. Tüm bunların üzerine Fatımi halifeliğinden de vaat edilen yardımlar gelmeyince Rıdvan içinde bulunduğu durumun farkına vararak çok geç olmadan almış olduğu karardan vaz geçti ve yeniden Abbasi halifeliğine bağlılığını bildirerek sünni hutbesi okutmaya başladı.

Ancak yaşanan bu gelişmeler Melik Rıdvan'ın Suriye hâkimiyeti için her yola başvurabileceğini gösteriyordu. Bu dönemde kardeşi Dukak'a karşı ittifak arayışlarını arttıran Rıdvan beklemediği bir olayla karşılaştı ve emirlerinden Sökmen kendisinin yanından ayrılarak Dukak'ın tarafına geçti. Bu durum Rıdvan'ı oldukça güç duruma düşürdü. Tüm bunların üzerine bir de Haçlı ordularının bölgeye gelmiş olması Rıdvan'ı iyiden iyiye telaşlandırmıştı. Nitekim Rıdvan yeni bir karar almakta gecikmedi. O bu haldeyken Halep'te yayılma imkânı bulan Bâtınilerle dost olma kararı aldı. Böylece Bâtıniler Halep'te daha rahat hareket etme imkânı buldular ve "Daru'd-da've"⁴⁷ adında bir propaganda merkezi kurdular. Bu gelişmeler İslam hükümdarları tarafından yadırgansa da Rıdvan bu defa tutumunu değiştirmede ve aldığı karardan vazgeçmedi.

Haçlıların Bölgeye Gelişi

Suriye Melikliğinde durumlar böyleyken bir de Haçlı ordularının bölgeye gelişi, işleri içinden çıkılmaz bir hale soktu. Öyle ki melikler yaklaşan bu tehlikenin de farkına varamadılar. Bu sırada Selçuklular dışta Fatımilerle, Gürcülerle, doğuda Orta Asyalı putperestlerle, içeride batınilerle ve kendi aralarında bölge emirleri de dâhil olmak üzere tüm bunlarla mücadele halindeydiler⁴⁸. Fakat durumun farkında olan biri vardı. O da Antakya valisi Yağısıyan. Yağısıyan acilen Suriye Melikleri Rıdvan ve Dukak'a ayrıca Artukoğlu Sökmen'e⁴⁹ ulaklar göndererek yardım çağırısında bulundu⁵⁰. Yağısıyan bu çağırısında aslında gerekli miktarda asker gelmeyeceğini belki de biliyordu çünkü bölgedeki çekişmenin en yakın şahitlerinden

⁴³ İbnü'l Adim, a.g.e., s.93; Ali Sevim, Suriye-Filistin..., s.174,175.

⁴⁴ Mehmet Altay Köymen, Selçuklu Devri Türk Tarihi, TTK, Ankara, 1998, s.116; Azimi, a.g.e., s.36; İbn Adim, Zübdetü'l Halab min Tarihi Halab, s.128.

⁴⁵ Ali Sevim, "Rıdvan bin Tutuş", DİA, XXXV, s.49.

⁴⁶ Hasan Akyol, a.g.m., s. 227.

⁴⁷ İbnü'l Adim, a.g.e., s.90.

⁴⁸ Ramazan Şeşen, "Haçlı Seferleri Sırasında Güneydoğu Anadolu Bölgesinin Siyasi ve Sosyal Durumu, Haçlılarla Yapılan Mücadeleye Katkısı", Uluslararası Haçlı Sempozyumu, (23-25 Haziran, 1997, İstanbul) TTK, Ankara, 1999, s.41.

⁴⁹ Gürhan Bahadır, Antakya Haçlı Prensiği (1098- 1126), Pagem Akademi Yayıncılık, 2.Baskı, Ankara, 2013, s.29.

⁵⁰ Muammer Türk, Ebu Ubeyde bin Cerrah'in Hediyesi Antakya, Antakya Belediyesi Kültür Yayınları, 8.Baskı, Hatay, 2012, s. 187.

Suriye Selçukluları Döneminde İki Kardeş Arasında Yaşanan Çekişmelerin Bölge Kaderine Etkileri (1094-1104) / Sedat BİLİNİR

biriydi⁵¹. Bunun üzerine Selçuklu Sultanı Berkyaruk'a da, oğlu Şemsülmülk'ü göndererek Sultandan yardım talebinde bulundu⁵². Berkyaruk bu yaklaşan tehlike üzerine emir Gürboğa komutasında güçlü bir orduyu Antakya'ya gönderdi.

Haçlılar, Arapların deyimiyle “Ehl-i Salib”, “Salibiyyun”⁵³ Antakya önlerine geldiklerinde asıl önemli olan onların karşısına çıkacak ordunun sayısı değil, ordunun birlik ve bütünlükten yoksun oluşuydu⁵⁴. Haçlılar 1097'de yaklaşık olarak üç yüz bin⁵⁵ gibi bir rakamla ifade edilen, Frankların çoğunlukta olduğu bir orduyla Antakya önlerine gelip şehri kuşatma altına aldılar. Bu sırada Yağısıyan'a ilk destek ufukta görünmeye başlamıştı. Bunlar Melik Rıdvan'ın göndermiş olduğu askerlerdi. Ancak bu ordu beklenildiği gibi önemli işler yapabilecek sayıda bir ordu değildi, aksine, sadece göndermiş olmak için gönderilmiş, gönülsüzce gönderilmiş bir orduya benziyordu⁵⁶. Zaten bu ordu, Haçlı Prensi Bohemond'un yedi yüz kişiden oluşan bir askeri kuvveti ile mağlup edilerek geri püskürtüldü⁵⁷. Melik Rıdvan'ın bu tutumu tamamen kişisel bir olaydır. Melik Rıdvan mücadele içerisinde bulunduğu kardeşi Dukak ve Humus emiri Cenahüdddevle ile karşılaşmak istemiyordu, olası bir karşılaşmada ise kendini güvende görmüyordu⁵⁸, bu nedenle yardıma kendi gelmemekle birlikte gerekli ciddiyeti göstermeyip az miktarda bir kuvvet göndermekle yetindi. İşte bu mağlubiyette ordunun başında emir Sökmen vardı, Sökmen Rıdvan'ın bu gönülsüz tavırları üzerine, aldığı mağlubiyet nedeniyle geri çekilerek Rıdvan'ın yanına yani Halep'e geri dönmek yerine Dukak'ın yanına gidip taraf değiştirdi⁵⁹. Bu olay Rıdvan'ı bölgedeki hâkimiyet mücadelesinde daha da zor duruma düşürdü. Sökmen'in taraf değiştirmesinin altında yatan neden işte buydu.

Yağısıyan'ın Haklı Korkusu

Antakya kalesi Ortaçağ'ın en güçlü surlarına sahip kalelerinden biriydi. Surlar, yan yana beş atın rahatlıkla koşabileceği genişlikteydi⁶⁰. Antakya kalesi halk arasında; Yiğitlikle zapt edilebilecek kalelerden olmadığı bu muazzam kalenin yalnızca baskın, ihanet yada kıtlıkla ele geçirilebileceği⁶¹ söyleniyordu. Ayrıca haçlılarında zaten böyle bir kaleyi almaya yetecek ne adamları ne de surları yıkacak savaş aletleri vardı. Yağısıyan bu durumun farkındaydı, yaklaşmakta olan kalabalık

⁵¹ Amin Maalouf, Arapların Gözünden Haçlı Seferleri, Çev: Ali Berktaş, Yapı Kredi Yayınları, 10.Baskı, İstanbul, 2012, s.36.

⁵² Fulcherius Carnotensis, Gesta Francorum Iherusalem Peregrinantium, Kudüs Seferi, Kutsal Toprakları Kurtarmak, Çev: İlcan Bihter Barlas, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2009, s.77.

⁵³ Işın Demirkent, “Haçlılar”, DİA, XIV, s. 525.

⁵⁴ Osman Gazi Özgüdenli, Selçuklular I, s.

⁵⁵ Azimi, a.g.e., s. 36.

⁵⁶ Ali Sevim, a.g.m., s. 49.

⁵⁷ Steven Runciman, The First Crusade, Cambridge University Press, New York, 2005, s. 137; Harold Lamb, Haçlı Seferleri, Tutku Yayınevi, Ankara, 2012, s. 169.

⁵⁸ Erdoğan Merçil- Ali Sevim, a.g.e., s. 379; Amin Maalouf, a.g.e., s.38; Steven Runciman, a.g.e., s. 140.

⁵⁹ İbnü'l Adim, a.g.e., s.90.

⁶⁰ Harold Lamb, a.g.e., s. 158.

⁶¹ Steven Runciman, a.g.e., s.129.

haçlı ordusunun kaleyi bir saldırıyla ele geçiremeyeceklerini biliyordu⁶². Fakat onu tedirgin eden başka konular vardı, o da ihanet ve kıtlık. Kıtlık için hemen çevre köylerden yiyecekler getirtip kaleye depolamaya başladı⁶³. Ayrıca ihanet için derhal harekete geçti ve haçlılar henüz surların önüne gelmeden, kale içerisindeki yerli Hristiyan, Ermeni ve Süryani ailelerin erkeklerini kale önünde hendek kazacakları bahanesiyle toplayıp dışarı çıkarttı, onlara kuşatma bitene kadar içeri alınmayacaklarını ailelerinin kendisinin güvenliği altında olacağını bu hususta meraklanmalarını gerektiğini belirterek⁶⁴ hepsini dışarda bıraktı. Bu davranış yadırgansa da Yağısıyan haklıydı, çünkü kale de zaten tam da bu sebeple düşecekti.

Gürboğa'nın Gecikmesi ve İhanetin Gerçekleşmesi

Sultan Berkyaruk Yağısıyan'ın yardım çağırısına Musul valisi Gürboğa komutasında bir ordu göndermişti fakat o ordu bir türlü gelmek bilmiyordu. Sebebi çok geçmeden anlaşıldı. Gürboğa Haçlıların hâkimiyeti altına girmiş olan Urfa'yı kuşatma altına almıştı. Gürboğa'nın ordusu yaklaşık olarak iki yüz bin kişiden oluşuyordu, bu sayı henüz daha kendisine bölge emirlerin katılımı haricindeki sayıydı. Gürboğa esasen Urfa'nın hemen ele geçirilebileceğini düşünmekteydi. Ancak değil kalenin düşmesi, aksine kaleyi savunan Baudoin'in okçu ve mızrakçıları kalede çıkarıp adeta bir meydan okuma tarzında Gürboğa'nın ordusunun üzerine göndermesi, bunun üzerine ordunun da neredeyse karargâha kadar geri çekilmesi Gürboğa'yı oldukça fazla sinirlendirmişti⁶⁵. Bu gelişme meseleyi artık bir inat haline dönüştürmüştü. Gürboğa bu gelişmeleri kabullenemiyor ve kaleyi almadan da oradan ayrılmak istemiyordu. Gürboğa inatçı bir yapıya sahipti, çoğu aldığı kararlarda askerleri homurdanmalar gösterse bile kesinlikle geri adım atıp fikrinden vazgeçmiyordu⁶⁶. İşte Gürboğa'nın bu inatçı mizacı burada da devreye girdi ve yaklaşık üç hafta gibi çok büyük bir zaman kaybına neden oldu⁶⁷. Gürboğa'nın haklı planları vardı, o Antakya önlerinde karşılaşacağı haçlıları moralmen çökerteceği hem de Antakya'ya geldiğinde arkasında haçlılara yardıma gelebilecek bir ordunun kalmasını istemiyordu⁶⁸. Neticede 4 Mayıs 1098'de başlayan kuşatma üç hafta sürdü ve bu süre içerisinde Antakya'yı da kendi kaderine bırakmış oldu.

Bu sırada Antakya'da beklenmedik gelişmeler yaşanıyor. Yağısıyan'ın korktuğu başına geldi. Haçlılar Antakya'yı 9 ay kuşattılsa da yine de ele geçiremediler. Bu süre içerisinde de açlıkla kıtlıkla hastalıklarla mücadele etmek zorunda kaldılar. Hatta ümidini kaybedip geri dönenler bile oluyordu. Fakat bu

⁶² Amin Maalouf, a.g.e., s. 33,34.

⁶³ William Archbishop of Tyre, A History of Deeds Done Beyond The Sea, Translated; Emily Atwater Babcock and A.C Krey, Columbia University Press, New York, 1943, s. 205.

⁶⁴ Gürhan Bahadır, a.g.e., s.26.

⁶⁵ Işın Demirkent, Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098-1118), TTK, Ankara, 1990, s.42,43,44.

⁶⁶ Amin Maalouf, a.g.e., s.42.

⁶⁷ Osman Gazi Özgüdenli, a.g.e., s.209.

⁶⁸ Gürhan Bahadır, a.g.e., s. 35.

Suriye Selçukluları Döneminde İki Kardeş Arasında Yaşanan Çekişmelerin Bölge Kaderine Etkileri (1094-1104) / Sedat BİLİNİR

durum 3 Haziran 1098 gecesi son buldu. Ermeni asıllı Firuz (Ruzbah)⁶⁹ haçlı prensi Bohemond'a haber yollayıp altın ve gümüş karşılığı anlaşmaya varıp ihaneti gerçekleştirmişti⁷⁰. Hatta Bohemond'a ne kadar ciddi olduğunu ispatlamak içinde gönderdiği mektupla birlikte oğlunu da Bohemond'a rehin olarak gönderdi⁷¹ Firuz'un bunu neden yaptığı tam olarak bilinmiyor, ya altını çok seviyor ya da Yağısıyan ile arası iyi olmadığı tahmin edilmektedir⁷². Fulcherius ise; Firuz'un, Hz.İsa'nın kendisine, farklı zamanlarda, farklı yerlerde üç defa görüldüğü ve "Kaleyi Hıristiyanlara geri ver"⁷³ dediği rivayetinden bahsetmiştir. Fakat sebep ne olursa olsun aldığı karar Ortadoğu da çok büyük sonuçlar doğuracak bir karardı.

Firuz bir gece gizlice kuleye demirde sırkılar uzattı bunlarla kuleler yapıldı, ayrıca ipler bağlanarak diğerleri de hızlıca tırmanıp kale içerisine sızdılar⁷⁴. Daha sonra kapıları açıp davullar çalarak büyük bir gürültüyle içeri girdiler⁷⁵. Yağısıyan bu gürültü ve telaş içerisinde kalenin düştüğünü düşünüp derhal kalede çıkıp kaçtı. Kale içerisinde büyük bir katliam yapıldı. Fakat bu sırada iç kale Yağısıyan'ın oğlu Şemsü'd-Devle tarafından direnmeye devam ediyordu⁷⁶. Bu direniş Gürboğa'ya da zaman kazandırmıştı. Bu süre içerisinde haçlı orduları da Antakya içerisinde yiyecek ihtiyacını karşılayamaz hale geldi, ordu açlıktan kıvrınmaya başladı, 12 gün boyunca iç kaleyi düşürmekle uğraşan haçlı orduları⁷⁷ bir yandan da açlıkla savaşıyordu. Tüm bunların üzerine bir de Gürboğa'nın yaklaşmakta olduğu haberi duyulunca haçlı askerleri arasında panik havası hâkim olmaya başladı⁷⁸.

İç kalenin direnişinin 13. Gününe gelindiğinde ise haçlı orduları açlıktan buldukları her şeyi yemeye başladılar bunlar arasında ölü atları kesip yemeden tutunda⁷⁹ ölü insan eti, ağaç yaprakları da vardı. Ordu ümidini yitirmeye başladı, hatta askerlerden çoğu gizlice ordudan ayrıлып Samandağ limanına gidip oradan gemilere binip Tarsus'a doğru yola koyuldular⁸⁰. Bu sırada Gürboğa, Dukak, Tuğtegin, Cenahüdevle komutasındaki Arap, Türk karışık şekilde toplanmış olan ordu Antakya kalesinin önüne geldi. Bu ordunun toplamda yaklaşık olarak dört yüz bin⁸¹ kişiden olduğu ve haçlılardan daha fazla⁸² oldukları rivayet edilmektedir. Ordu kale önüne geldiğinde şehrin düşmüş olduğunu gördü ve derhal haçlıları kale

⁶⁹ Abu'l Farac(Bar Hebraeus) Gregory, Abu'l Farac Tarihi, II. Çev: Ömer Rıza Doğrul, TTK, Ankara, 1999, s. 339.

⁷⁰ Raşit Erer, Türklere Karşı Haçlı Seferleri, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2002, s.52; Azimi, a.g.e., s.37; Muammer Türk, a.g.e., s. 188.

⁷¹ William Archbishop of Tyre, a.g.e., s. 243,244.

⁷² Harold Lamb, a.g.e., s. 179.

⁷³ Fulcherius Carnotensis, a.g.e., s.82.

⁷⁴ Urfalı Mateos, a.g.e., s. 196.

⁷⁵ Abu'l Farac(Bar Hebraeus) Gregory, a.g.e., s. 339.

⁷⁶ Gürhan Bahadır, a.g.e., s. 38.

⁷⁷ Gürhan Bahadır, a.g.e., s.38.

⁷⁸ Amin Maalouf, a.g.e., s. 41.

⁷⁹ Abu'l Farac(Bar Hebraeus) Gregory, a.g.e., s. 340.

⁸⁰ Gürhan Bahadır, a.g.e., s.40,41.

⁸¹ Azimi, a.g.e., s.37.

⁸² Fulcherius Carnotensis, a.g.e., s.87.

Suriye Selçukluları Döneminde İki Kardeş Arasında Yaşanan Çekişmelerin Bölge Kaderine Etkileri (1094-1104) / Sedat BİLİNİR

içerisinde sıkıştırıp kuşatma altına aldılar. Haçlılar deyim yerindeyse iki ateş arasında kalmışlardı. İçerde iç kale direnmeye devam ederken dışarda Gürboğa'nın ordusu tüm çıkışları kapatmıştı⁸³. Haçlılar artık yolun sonuna geldiklerini düşünmeye başladılar. Yıllarca yapılan hazırlıklar, toplanan ordular, Anadolu'da elde edilen başarılar hepsi sona ermiş gibi görünüyordu. Sefer amacına ulaşmamıştı. Hatta tüm bunların üzerine haçlılara yardıma gelme amacıyla Akşehirde hazırlıklara başlayan Bizans İmparatoru Aleksios Komnenos Haçlıların Antakya'da tamamen yok edildiği haberini oradan kaçmış olan haçlı askerlerinden dinledi ve bölgeye sefer yapma kararından vazgeçti⁸⁴. Haçlılar için belki de son ışıktaki böylece sönmüş oldu. Gürboğa ise kendine o kadar çok güveniyordu ki, kale önünde oturup adamlarıyla satranç oynuyordu⁸⁵. Artık Haçlıların yapacakları tek şey canlarının başışlanmasını isteyip bölgeden çekilmektir ve öyle oldu. Haçlı liderleri aralarında toplanıp aldıkları kararla Gürboğa'ya bir elçi heyeti gönderip barış isteyeceklerdi. 28 Haziran'da heyet hazırlandı başında ise Pierre L'ermite vardı⁸⁶. Heyet kendilerine dokunulmaması kaydıyla Antakya kalesini teslim edeceklerini ve memleketlerine döneceklerini teklif ediyordu. Bu istek Gürboğa ordusunda da memnuniyetle karşılandıysa da Gürboğa'nın hiç kimseye danışmadan bu teklifi reddetmesi hatta aksine, bir meydan savaşı yapma teklifinde bulunması hem haçlılar hem de kendi ordusu tarafından pekiyi karşılanmadı⁸⁷.

Birlik Olma Olgusundan Kopuş ve Neticeleri

Selçuklu ordusu bu şartlar altında tabii ki daha avantajlı bir haldeydi, Gürboğa bunu düşünerek savaş kararı almış belki de haçlılara tamamen son vererek bir daha bölgeye gelmelerine cesaret etmemeleri için iyi bir ders vermek istiyordu. Fakat farkında olmadığı bir şey vardı, o da Selçuklu ordusunun aslında haçlılardan çok daha kötü bir durumda olduğuydu. Ordu kalabalıktı fakat asıl olması gereken, birlik olma, kavramından yoksundu⁸⁸. Ordu birbirlerinin hareketlerinden tedirgin olan, birbirlerine güvenmeyen bir yapıya sahipti⁸⁹. İçte tek bir bütün olarak hareket etmemek tabii ki dışta da ciddi sıkıntılar yaratacağı.

Peki, bu anlaşmazlığın, birlik olma duygusunun yitirilmesinin sebebi neydi, ordu neden bu hale gelmişti, hem de bu kadar kritik bir savaş arifesinde. Bunun ilk aşamasını yine Rıdvan-Dukak mücadelesinin oluşturduğunu görüyoruz. Gürboğa haçlı ordusunu kuşatma altına aldığı sırada Melik Rıdvan tarafından gönderildiği öğrenilen bir elçi heyeti Gürboğa ile gizlice bir durum değerlendirmesi yapmışlardı, fakat bunun içeriği gizli tutulmuştu. Bu durum orduda büyük bir tedirginlik yaratmıştı⁹⁰. Özellikle Rıdvan ile mücadele halinde olan kardeşi Dukak ve emir Cenahüddüvle her türlü olasılığı düşünmeye başladılar. Cenahüddüvle ise daha önce

⁸³ Harold Lamb, a.g.e., s.187.

⁸⁴ Erdoğan Merçil- Ali Sevim, a.g.e., s. 380.

⁸⁵ Fulcherius Carnotensis, a.g.e., s.89.

⁸⁶ Ali Sevim, Suriye-Filistin..., s. 187.

⁸⁷ Osman Gazi Özgüdenli, a.g.e., s. 209; Gürhan Bahadır, a.g.e., s.42; Azimi, a.g.e., s.37.

⁸⁸ Ali Sevim, Suriye-Filistin..., s. 186.

⁸⁹ Erdoğan Merçil- Ali Sevim, a.g.e., s. 381.

⁹⁰ İbn Adim, Zübdetü'l Halab min Tarihi Halab, a.g.e., s.136.

Suriye Selçukluları Döneminde İki Kardeş Arasında Yaşanan Çekişmelerin Bölge Kaderine Etkileri (1094-1104) / Sedat BİLİNİR

öldürülmesi görevinde yer almış olan Abakaoğlu Yusuf'un kardeşi ile yakınlarını orduda olduğunu görünce, oldukça endişelendi ve bu gelişmelere bir anlam veremedi. Tüm bunların üzerine Mirdasi emiri Vassab'ın komutası altındaki Arap ordusu ile Türkmenler arasında ciddi bir anlaşmazlık oluşmaya başladı, bunun nedeni de Rıdvan'ın göndermiş olduğu elçi heyetiydi⁹¹. Diğer bir neden ise Gürboğa'nın başına buyruk, dediğim dedik tavırlarıydı. Bu gerginlik o kadar artmıştı ki Türkmenler ordudan ayrılma kararını almayı bile düşünmeye başladılar. Gürboğa haçlı ordularının kaleden çıkıp meydan savaşı yapmaları için saflarını almalarına müsaade etmesi, ordunun taarruza geçme istediği reddedip beklemelerini emretmesi üzerine ordudaki hoşnutsuzluk son haddine ulaştı. Artık herkes kendi çıkarı doğrultusunda hareket etmeye başlamıştı. Bu bağlamda Dukak kontrolü ele almak için hemen devreye girdi. Ordu içerisinde söylentiler yayarak Gürboğa'nın olası galibiyetten sonra Suriye bölgesinde kontrolü ele alıp, tek söz sahibi olması fikrinin yaratmış olduğu tedirginliğini ifade etti⁹² ve belki de bu girişim zaten ayrılma noktasına gelmiş orduyu, komutanına ihanet etme seviyesine ulaştırdı. İbnü'l Esir ise bu ihanetin haçlı liderlerinin de etkisi olduğunu söyleyerek, bu prenslerin, Dukak ve Rıdvan'a haber gönderip, geri çekilmeleri durumunda Suriye bölgesine dokunmayacakları sözünü verdiklerini, onların tek amacının Kudüs'ü almak olduğunu söylediği iddiasına yer vermiştir⁹³.

Bu sırada haçlıların cephesinde ise beklenmedik bir gelişme söz konusu oldu. Ordu savaşa hazırlanacaktı ama ne moral kalmıştı, ne ümit, üstelik günlerdir de aç bir haldeydiler. İşte tam bu sırada Pierre Barthelemeo tarafından Saint Pierree kilisesinde, Hz.İsa'nın böğrünü delen hançerin bulunduğu söylentileri yayılmaya başladı⁹⁴. Bu gelişme haçlılarda büyük bir mutluluk, yeniden savaşa azmi ve galip gelme inancı oluşmasına neden oldu⁹⁵. Çünkü bu hançerin bulunması Tanrı'nın kendilerine vermiş olduğu bir mesaj, galip geleceklerine dair bir ışık olduğu, şeklinde yorumlanıyordu⁹⁶. Bu olay ordunun artık hurafelerden medet umacak dereceye gelmiş olduğunu göstermesi bakımından da dikkat çekicidir.

Bohemond, Tancred, Godefroi, Hugue, II. Robert gibi haçlı liderlerinin önderliğindeki ordu kaleden çıkıp savaş meydanında saflarını aldılar. İki ordu karşı karşıya geldi. Ön saflarda yer alan Gürboğa komutasındaki kuvvetler saldırıya geçti, işte ne olduysa tam bu anda oldu. Henüz çarpışmanın başında Türkmen askerleri tek bir ok dahi atmadan saflarını terk ettiler ve geri çekildiler. Hemen ardından Melik Dukak ve diğer emirlerde savaşa dâhil olmadan geri çekildiler. Bu çekilmeleri birer birer diğer gruplarda takip etti. Artukoğlu Sökmen ve Cenahüddevle'de gelişmelerin farkındaydılar ve onlarda kalan kuvvetlerle başarılı olunamayacağını düşünerek geri çekildiler. Gelişmeler çok ani yaşandı ve Gürboğa oldukça güç ve çaresiz bir duruma düştü ve derhal savaşı durdurma kararı aldı ve o da askerlerine geri çekilme

⁹¹ Ali Sevim, Suriye-Filistin..., s. 187.

⁹² Amin Maalouf, a.g.e., s. 45; Gürhan Bahadır, a.g.e., s. 43.

⁹³ İbnü'l Esir, el-Kamil fi't-Tarih, Bahar Yayınları, X, s.227-230.

⁹⁴ Ali Sevim, Suriye-Filistin..., s. 187.

⁹⁵ Abu'l Farac(Bar Hebraeus) Gregory,a.g.e., s. 340.

⁹⁶ Urfalı Mateos, a.g.e., s. 192.

Suriye Selçukluları Döneminde İki Kardeş Arasında Yaşanan Çekişmelerin Bölge Kaderine Etkileri (1094-1104) / Sedat BİLİNİR

emri verdi. Mahiyetindeki askerlerle birlikte, büyük bir hayal kırıklığıyla hızlıca bölgeden uzaklaşmaya başladı ve Halep'in yolunu tuttu⁹⁷. Fakat bu geri çekilme haçlı orduları tarafından bir savaş taktiği, bir strateji olarak algılandı, hatta tuzağa düşmemek için geri çekilen ordu takip edilmedi⁹⁸. Ancak çok geçmeden gerçek anlaşıldı, savaşın galibi haçlılardı. Orduda büyük bir mutluluk hâkimdi üstelik artık Kudüs yolu da açılmış, bölge kaderine terkedilmişti.

Basit gibi görünen Rıdvan-Dukak mücadelesi Suriye'deki Türk hâkimiyetini zayıflatmış, yıpratmış, Ortadoğu, İslam dünyası için telafisi güç bir işgale zemin hazırlayan etkenlerden biri olmuştu⁹⁹. Antakya'da yaklaşık 170 yıl sürecek olan haçlı işgali başlamış oldu¹⁰⁰.

Bu galibiyet haçlılara büyük bir moral sağladı ve zaman kaybetmeden ilerleyişlerini sürdürdüler. Çok kısa süre içerisinde de önce Marretünnuman ardından Kefertab'ı ve Hama'yı¹⁰¹ aldılar ve 1099'da Kudüs'ü ele geçirdiler. Bu haçlı istilası henüz daha Anadolu'da yeni yeni tutunmaya başlayan Selçukluları sarsıntıya uğratmakla birlikte Bizans'ta bundan istifade edip Anadolu'nun sahil bölgesine inmeye başladı. Kilikya bölgesinde yerleşmiş olan Türkler ise buradan çekilmeye başlayınca Toroslarda yoğun olarak yaşamlarını sürdüren Ermeniler bölgeye, düzlüklere, ovalara inmeye başladılar¹⁰².

SONUÇ

Suriye-Filistin bölgesindeki ilk Türkmen girişi olan 1064 Hanoğlu Harun ile başlayan gelişmeler 1079 Tutuş'un burayı Selçuklu Melikliğine dönüştürmesiyle bütünlük arz eden bir yapıya bürünmüştür. Tutuş'un kurmuş olduğu Suriye Selçuklu Melikliği Mısır Fatimileri ve bölge Arap emirleri üzerinde bir otorite kurmaya başlamıştı. Ancak onun ölümünün ardından meliklik oğulları Rıdvan ve Dukak'ın yönetimi altında ikiye ayrıldı. Bu ayrılma bölgedeki birlik olma olgusunun da zedelenmesine neden oldu.1095 yılında başlayan bu süreç 1104 Dukak'ın ölümüne kadar sürdü ve bu süre içerisinde yaşanan mücadeleler neticesinde meliklik büyük kayıplar yaşadı.

Bu gelişme Fatimilerin ömrünün uzamasına hatta başta Kudüs olmak üzere pek çok önemli yerinde Fatimilerin eline geçmesine neden olmuştur. Tüm bu olumsuz neticelerin üzerine bir de Haçlı ordularının bölgeye gelişi durumu daha da içinden çıkılmaz bir hale soktu. Kardeşler arasındaki bu mücadele Haçlılara karşı oluşturulmuş olan Gürboğa komutasındaki ordunun kimyasını bozmaya da vesile olmasının yanında, tek bir ok dahi atılmadan savaş alanının terk edilmesi boyutlarına kadar ulaşmış oldu. İşte bölgedeki bu istikrarsızlık, birlikten yoksun olma olgusu,

⁹⁷ Erdoğan Merçil- Ali Sevim, a.g.e., s. 381; Gürhan Bahadır, a.g.e., s.43.

⁹⁸ Amin Maalouf, a.g.e., s. 47.

⁹⁹ Taef Kamal El-Azhari, a.g.e., s.87.

¹⁰⁰ Muammer Türk, a.g.e., s. 189; Gürhan Bahadır, a.g.e., s.44.

¹⁰¹ Azimi, a.g.e., s. 37.

¹⁰² Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, Ötüken Yayınları, 11.Baskı, İstanbul, 2011, s.133.

Suriye Selçukluları Döneminde İki Kardeş Arasında Yaşanan Çekişmelerin Bölge Kaderine Etkileri (1094-1104) / Sedat BİLİNİR

savaşların kaybedilmesine ve Ortadoğu İslam dünyası için telafisi güç bir kayıp olarak tarihe geçmesine neden olmuştur.

Bölgenin anahtarı konumundaki Antakya'nın Haçlılar tarafından ele geçirilmesinin ardından, başta Halep olmak üzere tüm Suriye ve Filistin Haçlı istilasına maruz kaldı. Bu istila yaklaşık iyi yüz yıl devam edecek ve izleri uzun yıllar sürecekti.

KAYNAKÇA

- Abu'l Farac(Bar Hebraeus) Gregory, *Abu'l Farac Tarihi*, II. Çev: Ömer Rıza Doğrul, TTK, Ankara, 1999.
- AKYOL Hasan, "*Suriye Selçukluları*", Editör: Refik Turan, Selçuklu Tarihi El Kitabı, Grafiker Yayınları, Ankara, 2012.
- Azimi, *Azimi Tarihi*, Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler, Çev: Ali Sevim, TTK, Ankara, 2006.
- BAHADIR Gürhan, *Antakya Haçlı Prenslığı (1098- 1126)*, Pagem Akademi Yayıncılık, 2.Baskı, Ankara, 2013.
- El-Bundari, Zübdetü'n Nusra ve Nuhbetü'l Usra, İran ve Horosan Selçukluları Tarihi, Çev: Kıvameddin Burslan, Maarif Matbaası, İstanbul,1943.
- DEMİRKENT Işın, "*Haçlılar*", DİA, XIV, ss. 525-545.
- DEMİRKENT Işın, *Urfa Haçlı Konluğu Tarihi (1098-1118)*, TTK, Ankara, 1990.
- ERER Raşit, *Türklerle Karşı Haçlı Seferleri*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2002.
- Fulcherius Carnotensis, *Gesta Francorum Iherusalem Peregrinantium, Kudüs Seferi, Kutsal Toprakları Kurtarmak*, Çev: İlcan Bihter Barlas, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2009.
- İbnü'l Adim, *Zübdetü'l Halab min Tarihi Halab*, Sami Dahan, Tome II.
- İbnü'l Adim, *Bugyetü't-taleb fi Tarihi Haleb, Biyografilerle Selçuklular Tarihi, (Seçmeler)*, Ali Sevim, TTK, Ankara, 1989.
- İbnü'l Esir, *el-Kamil fi't-Tarih*, Tercüme: Bahar Yayınları, X.
- Kerimüddin Mahmud-i Aksarayı, *Musameretü'l-Ahbar*, Çev: Mürsel Öztürk, TTK, Ankara, 2000.
- KÖYMEN Mehmet Altay, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, TTK, Ankara, 1998.
- LAMB Harold, *Haçlı Seferleri*, Tutku Yayınevi, Ankara, 2012.
- MAALOUF Amin, *Arapların Gözünden Haçlı Seferleri*, Çev: Ali Berktaş, Yapı Kredi Yayınları, 10.Baskı, İstanbul, 2012.
- MERÇİL Erdoğan - SEVİM Ali, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, TTK, Ankara, 1995.
- ÖZAYDIN Abdülkerim, "*Berkyaruk*", DİA, V, ss.514-516

Suriye Selçukluları Döneminde İki Kardeş Arasında Yaşanan Çekişmelerin Bölge Kaderine Etkileri (1094-1104) / Sedat BİLİNİR

- ÖZGÜDENLİ Osman Gazi, *Selçuklular I*, İsam Yayınları, İstanbul, 2013.
- Ravendi, *Rahat-üs-Sudur ve Ayet-üs-Surur*, I., Çev: Ahmed Ateş, TTK, Ankara, 1999.
- Sadrüddin el-Hüseyni, *Ahbarü'd-Devleti's-Selçukiyye*, Çev: Necati Lügal, TTK, Ankara, 1999.
- SEVİM Ali, *Suriye Filistin Selçukluları Tarihi*, TTK, Ankara, 2000.
- _____ *Ünlü Selçuklu Komutanları Afşin, Atsız, Artuk ve Aksungur*, TTK, Ankara, 2011.
- _____ "Rıdvan bin Tutuş", *DİA*, XXXV, ss.49-50
- Sıbt İbnü'l Cevzi, *Mir'atü'z-zaman fi Tarihi'l-Ayan'da Selçuklular*, Çev: Ali Sevim, TTK, Ankara, 2011.
- ŞEŞEN Ramazan, "Haçlı Seferleri Sırasında Güneydoğu Anadolu Bölgesinin Siyasi ve Sosyal Durumu, Haçlılarla Yapılan Mücadeleye Katkısı", *Uluslararası Haçlı Sempozyumu*, (23-25 Haziran, 1997, İstanbul) TTK, Ankara, 1999.
- Steven Runciman, *The First Crusade*, Cambridge University Press, New York, 2005.
- Taef Kamal El-Azhari, *The Saljuqs of Syria, During The Crusades 463-549(1070-1154)*, Klaus Schwarz Verlag Yayınevi, Berlin, 1997.
- TURAN Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Yayınları, 11.Baskı, İstanbul, 2011.
- TÜRK Muammer, *Ebu Ubeyde bin Cerrah'in Hediyesi Antakya*, Antakya Belediyesi Kültür Yayınları, 8.Baskı, Hatay, 2012.
- ULUÇAY Çağatay, *İlk Müslüman Türk Devletleri*, Ötüken Yayın evi, İstanbul, 2012.
- Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-namesi ve Papaz Grigor'un Zeyli*, Çev: Halil Yınanç, TTK, Ankara, 2000.
- VARDAN Vartabet, *Türk Fuhhatı Tarihi*, Tarih Semineri Dergisi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Milli Mecmua Basımevi, İstanbul, 1937.
- WILLIAM Archbishop of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond The Sea*, Translated; Emily Atwater Babcock and A.C Krey, Columbia University Press, New York, 1943.

Cilt: 4 Sayı: 7 Ocak 2016 / Volume: 4 Issue: 7 January 2016

TBMM'DEKİ İLK KADIN MİLLETVEKİLLERİNDEN ESMA NAYMAN VE MECLİSTEKİ FAALİYETLERİ

**The First Woman Deputy in TBMM of Esma Nayman And Activities on
Parliamentary**

Erdem ÇANAK*

ÖZ

Türkiye Cumhuriyeti, Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde emperyalist devletlere karşı verilen bir bağımsızlık mücadelesi neticesinde kurulmuştur. Bu nedenle Atatürk, bağımsızlık mücadelesinin kazanılmasından sonra ülkeyi muasır medeniyetler seviyesine çıkarmak için bir dizi inkılâp gerçekleştirmiştir. İnkılâpları yaparken ülkesinin bağımsızlığı için varını yoğunu ortaya koyarak mücadele etmiş olan Türk kadınına da unutmamıştır. Bu bağlamda kadınlara, çeşitli hakların yanı sıra 1934 yılında da milletvekili seçme ve seçilme hakkı verilmiştir. Türk kadınının ülke yönetiminde söz sahibi olmasını sağlayan bu inkılâp doğrultusunda, 1935 milletvekili seçiminde kadınlara da aday listelerinde yer verilmiştir. Seçim sonucunda ise 17 kadın milletvekili olarak meclise girmeye hak kazanmıştır. Bunlara kısa bir süre sonra gerçekleştirilen ara seçimle bir kadın milletvekili daha katılmıştır. Böylece, 1935-1939 yılları arasında görev yapmış olan V. Dönem TBMM'de 18 kadın milletvekili yer almıştır. Bu kadınlardan birisi de Seyhan milletvekili Esma Nayman'dır. Bu çalışmada, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk kadın milletvekillerinden olan Esma Nayman ile meclisteki faaliyetleri ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Esma Nayman, 1935 Milletvekili Seçimi, Adana, Seyhan.

ABSTRACT

Republic of Turkey, was established as a result of a struggle for independence against the imperialist states under the leadership of Mustafa Kemal Atatürk. Therefore Atatürk, after winning the struggle for independence undertook a series of reforms to remove the country level of contemporary civilization. While the reforms have for the independence of the country which has struggled putting forth intense forget the Turkish woman. In this context women, as well as the various rights and are given the right to vote of choosing a deputy in 1934. In line with these

* Yrd. Doç. Dr. Çukurova Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,
ecanak@cu.edu.tr

reforms enabling the country to have a say in the management of Turkish women, it has been in place in the list of candidates in the parliamentary elections in 1935 women. She has earned the right to enter the elections with 17 women deputies in parliament. These, shortly after an election held with more women deputies attended the meeting. Thus who served 18 women deputies in Parliament took place of V. period between year 1935-1939. One of these women is also deputy Seyhan Esmâ Nayman. In this study, were discussed first Esmâ Nayman activities of women parliamentarians in the parliament with the Republic of Turkey.

Keywords: Esmâ Nayman, Parliamentary Elections at 1935, Adana, Seyhan.

GİRİŞ

Cumhuriyetin ilanı sonrasında gerçekleştirilen inkılaplardan birisi de Türk kadınına seçme ve seçilme hakkının verilmesidir. Bu hakkın elde edilmesinde ise bilhassa eğitimli kadınlar aktif rol oynamıştır. Dolayısıyla sürecin temelleri Tanzimat döneminde kızlara yönelik olarak açılan eğitim müesseselerine kadar gitmektedir. Buna göre kızlar, ilk defa bu döneme tesadüf eden 1843 yılında Tıbbiye Mektebi bünyesinde ebelik eğitimi almaya başlamışlardır. Bundan kısa bir süre sonra da kızlara mahsus sanayi mektepleri ile öğretmen okulları açılmıştır. Mesleki eğitim veren bu okulların yanı sıra 1859 yılında ilk kız rüştiyesi, 1911 yılında ise İstanbul İnas İdâdisi faaliyete geçmiştir. Ancak bu idâdi, 1913 yılında kızlar için sultanîyeye dönüştürülmüştür. Kızların yükseköğretim görmesine yönelik ilk gelişme ise 1914 yılında meydana gelmiştir. Bu bağlamda ilk defa 5 Şubat 1914 tarihinde İstanbul Darülfünûnu'nda kızlara mahsus dersler verilmeye başlanmış, 12 Eylül 1914 tarihinde de müstakil bir binada müstakil bir kadro ile İnas Darülfünûnu kurulmuştur.¹ Cumhuriyet'in ilk yıllarında kadınlara verilen siyasal hakların elde edilmesinde de bu dönem yetişmiş olan kadınların vermiş olduğu mücadele etkili olmuştur.

Kızların eğitim seviyesinin yükselmesinin yanı sıra iş hayatına atılmalarını da sağlayan bu okullar, onların toplumsal hayattaki konumunu da etkilemiştir. Bilhassa II. Meşrutiyet döneminde görülen bu gelişmelerde dönemin özgürlükçü ortamının da büyük etkisi olmuştur. Hatta ilk defa bu dönem yayınlanmaya başlayan kendilerine özel dergi ve mecmualar yoluyla batılı kadınları daha yakından tanıma imkânı bulan Türk kadını, toplum içerisindeki konumunu sorgulamaya başlamıştır.² Bunun yanı sıra gelişen sosyo-ekonomik durumlarından dolayı sosyal hayatta daha fazla yer almaya başlamışlar, haklarını savunmak maksadıyla da birçok dernek kurmuşlardır.³

¹Şefika Kurnaz, “Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kadınların Eğitimi”, http://dhgm.meb.gov.tr/yayimlar/dergiler/Milli_Egitim_Dergisi/143/14.htm. Erişim Tarihi: 08.01.2016.

² Semra Gökçimen, “Ülkemizde Kadınların Siyasal Hayata Katılım Mücadelesi”, **Yasama Dergisi**, S.10 (Eylül-Aralık 2008), s.9-11.

³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, C.I, İletişim Yayınları, İstanbul 1998, s.503-509.

Osmanlı'nın son döneminde meydana gelen Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve İstiklâl Harbi gibi gelişmeler de kadınların toplumsal durumunu etkilemiştir. Bu bağlamda savaşlara iştirak etmiş olan erkeklerin bırakmış olduğu bazı memuriyetlere kadınlar tayin olunmuştur. Hatta kadınlar, savaşlardan dolayı azalan erkek nüfusunun etkisiyle çalışma hayatında daha fazla yer almaya başlamışlardır.

İstiklâl Harbi'nin kazanılmasından sonra bir taraftan aileleriyle ilgilenerek gelecek neslin sağlıklı bir şekilde yetişmesi için çaba göstermiş olan kadınlar, bir taraftan da ülkelerine daha faydalı olmak adına kendilerini yetiştirmeye gayret sarf etmişlerdir.⁴ Bunun yanı sıra Osmanlı'nın son döneminde görülen sosyal ve iktisadi durumlarındaki değişimin etkisiyle yaşadıkları mahallenin, şehrin ve ülkenin yönetiminde de söz sahibi olmak istemişlerdir. Cumhuriyet döneminde elde ettikleri siyasal hakları da bu amaçları doğrultusundaki mücadeleleri neticesinde kazanmışlardır.⁵ Ancak rejimle ilgili yapılması gereken öncelikli inkılaplardan dolayı kadınların siyasal taleplerine yönelik düzenlemeler bir süre ertelenmiştir. Bu yöndeki ilk somut gelişme ise 1930'lı yılların başında meydana gelmiştir. Bu dönem yapılan düzenlemelerle birlikte de yaşadıkları şehrin ve ülkenin idaresinde söz sahibi olmuşlardır. Fakat bu hakkı elde ederken ciddi bir mücadele vermek zorunda kalmışlardır. Bununla birlikte elde ettikleri siyasal kazanımlar açısından dünyanın birçok modern ülkesinde yaşayan kadınlardan çok daha önce bu haklara sahip olmuşlardır.

Türk Kadınına Seçme ve Seçilme Hakkının Verilmesi

Türk kadınının İstiklâl Harbi esnasında vermiş olduğu mücadelenin ve dolayısıyla ülkenin bağımsızlığını kazanmasındaki rolünün farkında olan Mustafa Kemal Atatürk, 21 Mart 1923 tarihinde Hilâl-i Ahmer Konya Şubesi kadınlar

⁴ Bu kadınlardan birisi de Cumhuriyetin ilk yıllarında Adana'da Kız Muallim Mektebi Müdürü olarak çalıştıktan sonra lisansüstü eğitim yapmak üzere Fransa'ya gitmiş olan Remziye Hisar'dır. Türkiye'de kimya dalında yetişmiş ilk kadın profesör olan Remziye Hanım, Adana'da görev yaptığı yıllarda öğretmenlerin içinde bulunduğu durum ile dönemin çalışma koşullarının zorluğunu şu cümlelerle açıklamıştır: "*Adana'ya gittiğim zaman okul binası son derece bakımsız, harap bir haldeydi. Camları kırık, eşyası, hatta sobası bile yoktu... Türkçe hocası Şaziment Hanımdan başka öğretmen de yoktu. Matematik dersi verecek kimse bulunmadığı için bu dersin öğretmenliğini de ben üstlendim. Böylece iki sınıf ile tedrisata başladık. İkinci gurbetim Adana oldu. Hem çocuklarımızın hasreti hem de postayı beklemek hasreti vardı. Bunlara bir de mali sıkıntı eklenmişti. O sıralarda mektepler muhasebe-i hususiyeye bağlıydı. Yani umumi maaşa tâbi değildik. Maaş almak için hasat mevsimini beklemek gerekiyordu. O süre zarfında kapıcının lütfuna kaldık. Bakkaldan bize aldığı veresiye ile yaşayabiliyorduk". <http://www.biltek.tubitak.gov.tr/bilgipaket/biliminsanlari/turkbilimadami/S-333-56.pdf> Erişim tarihi: 01.11.2015.*

⁵ Ayten Sezer, "*Türkiye'deki İlk Kadın Milletvekilleri ve Meclis'teki Faaliyetleri*", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S.42 (Kasım 1998), s.889-905.

Tbmm'deki İlk Kadın Milletvekillerinden Esmâ Nayman ve Meclisteki Faaliyetleri / Erdem ÇANAK

kolunun onuruna düzenlemiş olduğu çayda bu hususla ilgili duygu ve düşüncelerini şu sözlerle dile getirmiştir.⁶

“Bu son senelerin inkılâp hayatında o hummalı fedakârlıklarla dolu mücadele hayatında, milleti ölümden kurtararak istiklâle götüren azim ve faaliyet hayatında her millet ferdinin çalışması, gayreti, himmeti, fedakârlığı vardır. Bu arada en çok tebci ile yâd olunacak, daima şükran ile tekrar edilecek bir himmet vardır ki o da Anadolu kadınının göstermiş olduğu çok ulvi, çok yüksek, çok değerli fedakârlıktır. Dünyanın hiçbir yerinde, hiçbir milletinde Anadolu köylü kadının üzerinde kadın çalışmasını zikretmek imkânı yoktur. Dünyada hiçbir milletin kadını “Ben Anadolu kadınından daha fazla çalıştım, milletimi zafere ve kurtuluşa götürmekte Anadolu kadınından daha fazla çalıştım” diyemez...”

Hanımlar ve Efendiler;

Kadınlarımız aslında toplum hayatında erkeklerimizle her vakit yan yana yaşadılar. Bugün değil, eskiden beri, uzun zamanlardan beri, kadınlarımız erkeklerle baş başa mücadele hayatında, hayat-ı maişette erkeklerimizden yarım adım geri kalmayarak yürüdüler. Belki erkeklerimiz memleketi istila eden düşmana karşı süngüleriyle, düşmanın süngülerine göğüslerini germekle düşman karşısında ispat-ı vücut ettiler. Fakat erkeklerimizin teşkil ettiği ordunun hayat membalarını kadınlarımız işletmiştir. Memleketin asıl varlığını hazırlayan kadınlarımız olmuş ve kadınlarımız olmaktadır. Kimse inkâr edemez ki bu harpte ve ondan evvelki harplerde milletin hayat yeteneklerini tutan hep kadınlarımızdır. Çift süren, tarlayı eken, ormandan odunu, keresteyi getiren, mahsulâtı pazara götürerek paraya çeviren, aile ocaklarının dumanını tüttüren, bütün bunlarla beraber, sırtıyla, kağnısıyla, kucağındaki yavrusuyla, yağmur demeyip, kış demeyip, sıcak demeyip cephenin mühimmatını taşıyan hep onlar, hep o ulvi, o fedakâr, o ilahi Anadolu kadınları olmuştur. Binaenaleyh hepimiz bu büyük ruhlu ve büyük duygulu kadınlarımızı şükran ve minnetle ebediyen taziz ve takdis edelim”.

Atatürk'ün Türk kadınına takdir eden bu konuşmasına rağmen kadınlar, Osmanlı'da parlamenter sistemin başladığı 1876 yılından Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar seçme ve seçilme hakkına sahip olmamışlardır.⁷ Bu yöndeki ilk adım ise

⁶ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C.II (1906-1938), Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1997, s.151-157; Mehmet Önder, Atatürk Konya'da, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1989, s.41-42.

⁷ Mehmet Biçici, “Gaziantep Milletvekilleri ve Siyasi Faaliyetleri (1923-1950)”, *Asia Minor Studies*, S.5 (Ocak 2015), s.16. 1877 yılındaki seçim yedi maddeden müteşekkil “Meclis-i Umumi'nin Suret-i İntihabına ve Tayinine Dair Talimat-ı Muvakkate” göre yapılmıştır. Selda Kılıç, “1876 Meclis-i Mebusanı ve Seçim Hazırlıkları”, *OTAM*, S.30 (2011), s.28. Osmanlı'daki ilk seçim yasası ise 1877 yılında İkinci Osmanlı Meclis-i Mebusanı tarafından yapılmıştır. Bu yasaya göre her sancak bir seçim çevresi olarak kabul edilmiş, oy vermek için de 25 yaşını doldurmuş olmak, devlete vergi vermek, siyasi suçlu olmamak, seçildiği yerin halkından olmak gibi şartları taşımak gerekmiş ve seçimlerin iki dereceli olarak yapılması öngörülmüştür. İlk defa 1908 yılındaki seçimde uygulanmış olan kanun, yapılan küçük değişikliklerle birlikte 1943 yılına kadar uygulamada kalmıştır. Bu esnada genellikle seçme-seçilme yaşı ve şartlarıyla ilgili birtakım düzenlemeler yapılmış, kadınların seçme ve

Atatürk'ün konuşmasından kısa bir süre sonra atılmıştır. Buna göre Birinci Meclisin işlevini tamamlaması üzerine 1 Nisan 1923 tarihinde seçim kararı alınmıştır. Bu esnada mevcut seçim yasasının bazı maddelerinin değiştirilmesiyle ilgili kanun tasarısı görüşülürken kadınlara seçme ve seçilme hakkının verilmesine yönelik bazı düzenlemeler de gündeme gelmiştir. Ancak uzun tartışmalardan sonra yasal mevzuatın kadınların oy vermesine engel olduğu gerekçe gösterilerek kadınlara yönelik herhangi bir düzenleme yapılmamıştır.⁸ Bunun üzerine kadınlar, 15 Haziran 1923 tarihinde Nezihe Muhiddin'in başkanlığında "*Kadınlar Halk Fırkası*"nı kurmaya karar vermişler, ertesi günde kuruluş dilekçelerini İstanbul Valiliğine vermişlerdir.⁹

Kadınlar Halk Fırkası her ne kadar fırka adını taşıyorsa da öncelikle kadınların toplumsallaşma ve eğitim sorunuyla ilgilenmiştir. Fırkanın amaçları da genel olarak şu şekilde ifade edilmiştir: "*Muhterem heyetin her şeyden evvel emeli kadınlık âlemini bu harekete muktedir bir dereceye terfi ettirmek ve bilhassa memleketin içtimai ve iktisadi terakki gayelerinin tahakkukunu temin etmektir. Bunun için bidayette kadınları tenvir, onları müstakbel vazifelerine ihzar etmek arzusundadır. Bu vazifeler ise evvela analık ve sonra da aile kadını vazifeleridir.*"¹⁰

Fırka ikinci başkanı Nimet Remide ise verdiği bir demeçte fırkanın Anadolu'da cehalet ve taassupla mücadele edeceğini ifade etmiştir. Fırka genel sekreteri Şükûfe Nihal ise fırkaya daha geniş bir uğraş alanı çizerek kadının siyasal haklarını savunmuştur.¹¹ Ancak fırkanın öncelikli hedefi kadınların eğitilmesi sorunu olmuş, siyasi hedefler ise daha sonra gelmiştir.

Kadınların fırka kurmaya yönelik başvurularına cevap ise sekiz ay sonra verilmiştir. Buna göre açıklanmayan bazı düşünceler nedeniyle fırkanın kurulmasına izin verilmemiştir. Nezihe Muhiddin ise kadınların siyasal haklara sahip olmadıkları için parti kuralına izin verilmediğini belirtmiştir. Buna rağmen faaliyetlerine devam eden kadınlar öncelikle fırkanın uygun bulunmayan bazı maddelerini değiştirmişler, 7 Şubat 1924 tarihinde de Kadın Birliği'ni kurarak çalışmalarına

seçilmesine yönelik herhangi bir düzenleme ise yapılmamıştır. 1923 yılında gündeme gelen değişiklik önerisi ise sonuçsuz kalmıştır. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Murat Güvenir, "*Seçim Sistemleri ve Ülkemizdeki Uygulama*", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C.37, S.1 (1982), s.215-250; Cemal Avcı, **III. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Yapısı ve Faaliyetleri (1927-1931)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2000; Tevfik Çavdar, **Müntehib-i Sani'den Seçmene**, V Yayınları, Ankara 1987; İhsan Güneş, "*1923 Seçimlerinde Oylar Nasıl Kullanıldı*", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Muammer Aksoy'a Armağan, C.XLVI (Ocak-Haziran 1991), s.253-264; TÜİK, **Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011**, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayını, Ankara 2012.

⁸ Söz konusu tartışmalar için bkz. **TBMMZC**, 1. Devre, 4. İçtima, Cilt: 28, s.326-330.

⁹ Yaprak Zihnioğlu, **Kadınsız İnkılâp, Nezihe Muhiddin, Kadınlar Halk Fırkası, Kadın Birliği**, Metis Yayınları, İstanbul 2003, s.127.

¹⁰ Zafer Toprak, "*Halk Fırkasından Önce Kurulan Parti, Kadınlar Halk Fırkası*", **Tarih ve Toplum**, S.51 (Mart 1988), s.30.

¹¹ Toprak, **a.g.m.**, s.31. Şükûfe Nihal hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hülya Argunşah, **Bir Cumhuriyet Kadını Şükûfe Nihal**, Timaş Yayınları, Ankara 2002.

devam etmişlerdir.¹² Bununla birlikte siyasal taleplerinden de vazgeçmemişlerdir. Nitekim 1927 Martındaki kongrede birlik tüzüğüne kadınların siyasal hakları için çalışılacağına dair bir de madde eklemişlerdir. Bunun yanı sıra aynı yıl yapılacak olan seçimlere katılma konusunu da ciddi bir şekilde tartışmışlardır. Fakat Anayasada kadınların seçime katılmalarını sağlayan herhangi bir hükmün olmamasından dolayı bu tartışmalar sonuçsuz kalmıştır. Ancak bu tartışmalar sırasında Nezihe Muhiddin'in görüşlerinde ısrar ederek geri adım atmaması bazı birlik üyelerinin tepkisini çekmiştir. Bu tepki ise yönetim değişikliğine neden olmuştur. Yeni yönetimle birlikte de Nezihe Muhiddin birlikten ihraç edilmiştir.¹³

Kadınların siyasal haklarına yönelik mücadeleleri ise çok geçmeden sonuçlarını vermeye başlamıştır. Bu doğrultuda 3 Nisan 1930 tarihli Belediye Kanunu ile belediye seçimlerinde¹⁴, 26 Ekim 1933 tarihinde ise muhtar ve ihtiyar meclisi seçimlerinde seçme ve seçilme hakkı verilmiştir.¹⁵ İsmet İnönü ve arkadaşlarının vermiş olduğu 1924 tarihli Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun bazı maddelerinin değiştirilmesiyle ilgili kanun teklifinin 5 Aralık 1934 tarihinde yasalaşmasıyla birlikte de milletvekili seçme ve seçilme hakkını elde etmişlerdir.¹⁶ Bu düzenlemelerle birlikte kadınlar, en küçük idari birimden milletin en üst temsil makamı olan TBMM'nin oluşumuna kadar her noktada söz sahibi olmuştur. Bu durum onların bilhassa kendi haklarını savunmaları ve toplum içerisinde birey olarak var olma mücadelelerinde önemli kazanımlar elde etmelerini sağlamanın yanı sıra seslerini daha gür bir şekilde dile getirebilmelerine de imkân sağlamıştır.

TBMM'ne Seçilen İlk Kadın Milletvekilleri

5 Aralık 1934 tarihli kanunla milletvekili seçme ve seçilme hakkını elde eden kadınlar, gelişmeyi büyük bir memnuniyetle karşılamışlardır.¹⁷ Hatta bazı Ankaralı kadınlar, 6 Aralık günü Atatürk başta olmak üzere diğer devlet büyüklerine teşekkür için halkevinde bir toplantı düzenlemişler, toplantı sonrasında da meclise

¹² Zihnioğlu, **a.g.e.**, s.147-148; Cemile Şahin, **Türk Parlamentosunda Kadın Milletvekilleri (1935-2007)**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum 2010, s.18-20.

¹³ Zihnioğlu, **a.g.e.**, s.244-245; Gürcan Bozkır, "*Türk Kadın Birliği*", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları**, S.9-10 (2000), s.102-105.

¹⁴ Düzenleme ilk defa 1930 yılındaki seçimde uygulanmıştır. Bu seçimde Kadınlar Birliği eski başkanı Nezihe Muhiddin Serbest Cumhuriyet Fırkası tarafından Beyoğlu'ndan, birliğin o dönemki başkanı olan Latife Bekir ise Cumhuriyet Halk Fırkası tarafından Fatih'ten şehir meclisine aday gösterilmiştir. Mete Tunçay, **T.C.'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması**, Cem Yayınevi, İstanbul 1992, s.513, 516. Nezihe Muhiddin 1935 yılındaki milletvekilliği seçiminde bağımsız aday olmuş ise de seçilememiştir. Zihnioğlu, **a.g.e.**, s.248.

¹⁵ Bu hak, 1924 tarihli Köy Kanunu'nda yapılan değişikliklerle verilmiştir. **Resmî Gazete**, S.2540 (28 Teşrinievvel 1933), s.3183.

¹⁶ **Resmî Gazete**, S.2877 (11 Kânunuevvel 1934), s.4521.

¹⁷ "Türk Kadınlığı Sevinç ve Heyecan İçinde", **Cumhuriyet**, 6 Birincikanun 1934.

Tbmm'deki İlk Kadın Milletvekillerinden Esmâ Nayman ve Meclisteki Faaliyetleri / Erdem ÇANAK

giderek memnuniyetlerini dile getirmişlerdir.¹⁸ İstanbul'daki kadınlar ise Beyazıt Meydanı'nda miting yapmışlar, akabinde de Taksim'e doğru yürümüşlerdir.¹⁹

Kadınların düzenlemeyi müteakiben ilk iştirak ettiği milletvekili seçimi ise 8 Şubat 1935 tarihinde gerçekleştirilmiştir. İki dereceli seçim sistemine göre yapılmış olan seçime gerek müntehibi sani (ikinci seçmen), gerekse milletvekili adayı olarak kadınların ilgisi ve katılımı oldukça fazla olmuştur.²⁰ Seçim sonucunda ise 17'si kadın olmak üzere 399 milletvekili seçilmiştir.²¹ Ancak çeşitli gerekçelerle boşalan milletvekillikleri için 1936 yılında yapılan ara seçimde Çankırı'dan emekli öğretmen Hatice Özgener'in de milletvekili seçilmesiyle birlikte meclisteki kadın milletvekili sayısı 18'e yükselmiştir. İlk kadın milletvekillerinin adları ve seçildikleri vilâyetler ise şu şekilde olmuştur:²²

Adı-Soyadı	Seçildiği Vilâyet	Adı-Soyadı	Seçildiği Vilâyet
Emine Mevrure Gönenç	Afyonkarahisar	Fakihe Öymen	İstanbul
Hatı Çırpan/Satı Çırpanoğlu	Ankara	Benal Zübeyde Arıman	İzmir
Saadet Türkan Baştuğ Örs	Antalya	Ferruh(a) Güpgüp	Kayseri
Sabiha Gökçül Erbay	Balıkesir	Bediz Morova	Konya
Şekibe İnsel	Bursa	Mihri İffet Pektaş	Malatya
Hatice Özgener	Çankırı	Ayşe Meliha Ulaş	Samsun
Hafize Huriye Öniz	Diyarbakır	Esmâ Nayman	Seyhan
Fatma Memik	Edirne	Hatice Sabiha Görkey	Sivas
Nakiye Elgün	Erzurum	Ayşe Seniha Hızal	Trabzon

Tablodan ilk kadın milletvekillerinin Türkiye'nin farklı bölgelerinden ve vilayetlerinden seçildiği görülmektedir. Bu durum ülkenin değişik yerlerinde yaşayan kadınların yaşadıkları farklı sıkıntıların hemcinsleri tarafından mecliste dile getirilmesi açısından da faydalı olmuştur. Seçim neticesinde TBMM'ye girmeye hak kazanmış olan kadın milletvekillerinden birisi de Seyhan'dan seçilmiş olan Esmâ Nayman'dır. Bu çalışmanın konusunu da adı geçen milletvekili oluşturmaktadır.

¹⁸ "Atatürk'e Teşekkür", **Akşam**, 7 Kânunuevvel 1934; "Türk Kadınının Sevinci", **Cumhuriyet**, 7 Birincikanun 1934; "Türk Kadınlığının Bayram Günü", **Ulus**, 7 İlkânun 1934; "Yurdun Her Yönünde Türk Kadını Bayram Ediyor", **Ulus**, 8 İlkânun 1934.

¹⁹ "Kadınlarımız Bugün Miting Yapıyorlar", **Akşam**, 7 Kânunuevvel 1934; "Kadınlığın Kutlu Sesi", **Cumhuriyet**, 8 Birincikanun 1934; "Dün Memleketin Her Tarafında Kadınlar Bayram Yaptılar", **Akşam**, 8 Kânunuevvel 1934.

²⁰ "Saylav Seçimi Dün Bitti", **Cumhuriyet**, 9 Şubat 1935.

²¹ 17'si kadın olmak üzere 386'sı oybirliğiyle, 13 bağımsız aday ise oy çokluğuyla seçilmiştir. "Fırka Namzedleri Her Tarafa İttifakla Saylav Seçildiler", **Akşam**, 9 Şubat 1935.

²² **TBMM Albümü (1920-2010)**, C.I (1920-1950), Türkiye Büyük Millet Meclisi Yayınları, Ankara 2010; İhsan Güneş, **Türk Parlamento Tarihi, V. Dönem (1935-1939)**, C.II, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 2001; Sezer, **a.g.m.**, s.889-905.

Esmâ Nayman

Hayatı

Girit Valiliğinin yanı sıra sadrazamlık da yapmış olan Giritli Mustafa Naili Paşa'nın torunudur. 1889 yılında İstanbul'da doğmuştur. Lise mezunu olup İngilizce, Fransızca ve Rumca bilmektedir. 1917-1924 yılları arasında yedi yıl süreyle Bezmialem Kız Lisesi'nde Fransızca öğretmenliği yapmıştır. 1927 yılında Adanalı avukat Zihni Bey ile evlenerek Adana'ya yerleşmiştir.²³ Şehre yerleştikten bir süre sonra belediye meclisi üyeliğine seçilmiştir. Bu görevini sürdürdüğü sırada Atatürk'ün onayıyla milletvekili adayı yapılmıştır.²⁴ 8 Şubat 1935 tarihinde gerçekleşen seçimler neticesinde vilayet genelinde seçime iştirak eden 751 ikinci seçmenin (121'i kadın, 630'u erkek) oylarıyla ittifakla milletvekili seçilmiştir.²⁵ 1946 yılında Anadolu Ajansı'nda Fransızca ve İngilizce mütercimliği yapmıştır. Milletlerarası Kadınlar Konseyi üyesi olmasının yanı sıra Türkiye Kadınlar Konseyi Genel Sekreterliği görevinde de bulunmuştur. 7 Aralık 1967 tarihinde vefat etmiştir.²⁶

Meclisteki Faaliyetleri

V. Dönem (1935-1939) TBMM'de Seyhan milletvekili olarak yer almıştır. 10 Şubat 1935 tarihinde aldığı seçim tutanağıyla 1 Mart günü meclise katılmıştır.²⁷ Mecliste yer aldığı süre zarfında İktisat Encümeni ve Maliye Encümeni'nde üye ve kâtip olarak görev yapmıştır. Milletvekili olarak "*Turist Gemilerinden Alınan Resimlerden Bazılarının Affına ve Bazılarının İndirilmesine Dair Kanun*", "*1936 yılı Muvazene-i Umumiye Kanunu*", "*Sihhat ve İçtimai Muavenet Vekâletinin 1937 Yılı Bütçesi*" ile Atatürk'ün ölümü üzerine milletvekillerinin duygu ve düşüncelerini dile getirebilmeleri için yapılan oturumda söz almıştır.

Turist Gemilerinden Alınan Resimlerden Bazılarının Affına ve Bazılarının İndirilmesine Dair Kanunun Görüşülmesi Esnasındaki Konuşması²⁸

Esmâ Nayman kanunun "*Türkiye limanlarına gelen hususi yatlarla münhasıran turist nakledib başka ticari muamelelerde bulunmayan turist gemileri ve ilmi hususatta kullanılan gemiler hususi kanunlarına ve nizamlarına göre*

²³ Güneş, **Türk Parlamento Tarihi**, s.639.

²⁴ "Saylav Namzedleri", **Türk Sözü**, 6 Şubat 1935. Atatürk'e Esmâ Nayman'ın adını Muzaffer Göker önermiştir. Süreyya Örgüven'in yaptığı incelemenin olumlu sonuçlanması üzerine de milletvekili adayı yapılmıştır. Güneş, **Türk Parlamento Tarihi**, s.639.

²⁵ Vilayet genelindeki toplam ikinci seçmen sayısı ise 125'i kadın, 658'i erkek olmak üzere 783'dür. "Yeni Saylavlarımız", **Yeni Adana**, 8 Şubat 1935; "Saylav Seçimi Yapıldıktan Sonra", **Türk Sözü**, 10 Şubat 1935.

²⁶ Güneş, **Türk Parlamento Tarihi**, s.639-640. Esmâ Nayman, Adana milletvekili olarak uzun süre mecliste yer almış ve bu süre zarfında bakanlık da yapmış olan "*çarıklı politikacı*" lakaplı Kasım Gülek'in eşi Nilüfer Gülek'in teyzesidir. <http://www.kisiler.org/devlet-siyaset/fatma-esma-nayman-bilgi> Erişim tarihi: 16.11.2015.

²⁷ Tutanağı 7 Mart günü onaylanmıştır. Güneş, **Türk Parlamento Tarihi**, s.639.

²⁸ **Resmî Gazete**, S.3185 (18 Kânunuevvel 1935), s.5852.

alınmakta olan vize, müruriye, demir ve şamandıra resimler ile kılavuz ve römorkör ücretlerinden muaftır. Bu kabil gemilerden sıhhiye ve rıhtım resim ve ücretler ile fener resminin hazine hissesi yüzde elli indirilerek alınır” şeklindeki birinci maddesi görüşülürken söz almış olup şu konuşmayı yapmıştır.²⁹

“Arkadaşlar;

Memleketimiz kendisini tanıtmaya çalıştığı bir sırada bu kanunun getirilmesi çok yerindedir. Ancak ufak bir tadil teklif edeceğim.

İlmi ve fenni tetkikat için gelen gemilerden hiçbir resim alınmamasını teklif ediyorum. Esasen bu gemiler büyük tonda değildir, ufaktır. Hükümete temin ettiği varidat pek azdır, pek nadir gelir, sık sık gelmezler. Büyük para sarf eder, ilim için çalışırlar. Hazine bundan çok bir şey kaybetmeyecektir. Cumhuriyet hükümeti yapacağı bu tenzilatla ilme, fenne bağlılığını gösterecektir. Hususi yatlarla turist gemilerini müsavi tutmamalarını da rica ediyorum.

Sonra limanımızda 10 gün kalan bir gemi ile 6 saat veya iki üç gün kalan gemileri de bir tutmamalıyız. Çok kalan memleketimizi daha çok tanıtmaya hizmet etmiş olur. Alınacak rüsümün dereceli olmasını rica ederim. Bunun nasıl olacağını ise takdirinize bırakırım” diyerek sözlerine son vermiştir.

Esma Nayman konuyla ilgili bir de tavrını vermiştir. Tavrında ise “İlmi ve fenni tetkikat için lazım gelen gemilerden hiçbir resim alınmamasını ve hususi yat ve tesisat gemileri için yapılacak tenzilatın memlekette kaldıkları müddete göre dereceli olmasını teklif ederim” demiştir.

1936 Yılı Muvazene-i Umumiye Kanunu'nun Görüşülmesi Esnasındaki Konuşması

Kanun dolayısıyla söz alan Esma Nayman, çocuk suçları ile suçları işleyen çocukların topluma kazandırılmasıyla ilgili görüşlerini şu şekilde dile getirmiştir:³⁰

“Arkadaşlar;

Bütün ileri giden memleketleri işgal eden, bir mesele haline giren mahkûmlar meselesi hakkında sayın adliye vekilinin verdiği izahatı şükranla karşılarım. Yalnız temas etmek istediğim bir nokta var. O da, memleketimizin suçlu çocukları meselesidir. Bizde bunun için şimdiye kadar maalesef hiçbir şey yapılmamıştır, yapılacağını adliye vekilimiz vaad ediyorlar. Çocuğun bir memleketin atisi, istikbali olduğunu ve cemiyetteki ehemmiyetini hepimiz takdir edersiniz. Suç işleyen bir çocuk ne dereceye kadar suçlu ve bu suçundan ne kadar mesuldür? Çocuğu birçok içtimaiyatçılar, ruhiyatçılar, doktorlar suçlu olarak kabul etmiyorlar. Sebebi, muhitinde, teşekkülündeki kusurunda arıyorlar. Bu her iki sebep, gerek muhitinin kötülüğü, gerek teşekkülünün noksanlığıdır. Bu, cezadan ziyade tedaviyi icab ettiren sebeplerdir. Sefalet, kötü bir muhit, fena bir teşvik, herhalde daha ziyade tedavi ister. Cemiyetin, suçlu bir çocuğa ceza vermesi değil,

²⁹ TBMMZC, 5. Devre, 1. İçtima, Cilt: 7, s.33.

³⁰ TBMMZC, 5. Devre, 1. İçtima, Cilt: 11, s.236-237.

bilakis ona el uzatmak, onu kurtarmak için çareler araması lazımdır, onu vatana daha faydalı bir fert haline koymak ve iade etmek lazımdır. Çocuk, ne olsa suçlu değildir. Onu suçlu yapan muhitidir, tekrar ediyorum, sefalettir. Bunlar fena misallerden kurtarılmak suretiyle, kabili islahıdır. Bizde suçlu çocukların gördükleri muamele, herhalde bir mücrimden hemen hemen farksızdır. Kimsesiz, aç kalmış, mesela üç gün aç kalmış, açlığını bastırmak için manavdan bir ceviz, fırından bir ekmek çalan bir çocuğa, bir ana katilinin, bir vatan haininin eline vurulan kelepçe gibi bir kelepçe vuruluyor, aynı hapisaneye sevk ediliyor ve aynı yerde yatırılıyor. Hapishanelerimizde suçlu çocuklarımız için yer yoktur. Suçu ne olursa olsun, ağır hapse mahkûm bir adamla aynı yerde kalıyor. Hapishanelerde biraz evvel dediğim gibi ayrı yer yok gibidir. Bazı hapishanelerde ayrı koşullar vardır derler, fakat bunlar ekseri ismen ayrıdır. Çocuklar büyüklerle daima hali temastadırlar. Bu ayrılık hiçbir vakit maksadı temin etmiyor. Henüz olmamış, tam teşekkül etmemiş bu küçük dimağların bu kötü muhitte alabilecekleri tesiri kolayca tasavvur edebilirsiniz.

Arkadaşlar;

Ceza Kanununun 54 üncü maddesi çocukların işledikleri fiillerin cezalarını birer birer saydıktan sonra “İşbu cezalar çocuklara mahsus yerlerde çektirilir” diyor. Buraya nazarı dikkatinizi celbederim. Hapishanelerde demiyor kanun. Çocuklar için hapishane kelimesini kullanmıyor, çocuklara mahsus yerlerde çektirilir diyor ve onlar için ayrı yer tahsis ediyor. Sayın adliye vekilimizden ricam şudur. Kanunun da emrettiği bu cemilenin tatbiki. Çocuklar için hapishane değil, bilakis hapishanelerden çok uzak ayrı yerler, onlara mahsus yerleri, muzır telkinlerden uzak, temiz muhitler. Yani bir kelime ile suçlu çocukları islah edecek evler, çocuk islahahleri. İslahevi derken eytamhane, hastane gibi bütçeye yük olacak müessese kastetmiyorum. Şimdilik pek az bir masrafla pek ufak mikyasta mütevazı bir çatı altında işe başlanabilir ve öyle başlanmasını teklif ediyorum. Emin olun ki bu pek çok paraya muhtaç değildir. Şimdilik bir başlangıç olmak üzere çok nüfuslu bir iki şehrimizde mütevazı bir çatı, bu işin ehli, çocuk psikolojisinden, sosyolojiden anlar bir müdür, iki hademe ve birkaç çocukla bu işe pekâlâ başlanabilir. Bu şekilde bir başlangıç yapılmış olur. İaşe tahsisatları zaten mevcuttur. Birkaç yatak da Hilâliahmer'den vesaireden temin edilir ve bütçeye çok yük olmadan bu işte ilk adım atılmış olur ve çok fayda temin eder.

Derhal işe başlanmasına bir mani olmayan bu çocuk islahhanesinden başka vekilimizden bir temennim daha var. O da çocuk mahkemelerinin ihdasıdır. Bu ilerlemiş her memlekette hemen hemen var gibidir. Bilhassa Amerika ve Belçika'da çok ileri gitmiş bir haldedir. Fakat her şeyden evvel ihtisas meselesi olduğundan bu zamana tabidir. Hazırlık yapmak lazımdır. Burada çalışacak hâkimler behemehâl çocuk psikolojisinden ve sosyolojide ihtisas peyda etmiş kimseler olmalıdır. Yalnız hâkim, avukat bu iş için kâfi değildir. Elemanları kolaylıkla bulabiliriz. Bu sahada çalışmak üzere yetişen coşkun Darülfünûn gençliğimiz vardır. Memnuniyetle çalışacak elemanları kolaylıkla bulabiliriz zannediyorum. Aynı zamanda pek yakında adliye vekilimizi, çocuk mahkemeleri ihdasını talep eden bir layiha ile buraya geldiğini görmek istiyorum” demiştir.

Sihhat ve İctimai Muavenet Vekâleti Bütçesinin Görüşülmesi Esnasındaki Konuşması

Esmâ Nayman, Sihhat ve İctimai Muavenet Vekâleti bütçesinin görüşülmesi sırasında da söz alarak düşüncelerini ifade etmiştir. Bu bağlamda konuya dair fikirlerini şu sözlerle dile getirmiştir.³¹

“Arkadaşlar;

Hepimiz çok iyi biliriz ki bir milletin en aziz sermayesi, en kıymetli varlığı nüfusedir. Siz bu hakikati herkesten iyi takdir edersiniz ve şimdiye kadar da ettiniz. İşte bu güvenledir ki bu husustaki düşüncelerimi muhterem heyetiniz huzurunda arz etmek cesaretini buldum.

Nüfus meselesi bir hayat meselesi olunca pek kolay anlaşılır ki nüfusun adedini çoğaltmak ve sonra efradı her manası ile terbiye ve takviye etmek vazifesi, hıfzıssıhha ve içtimaiyat, hatta siyaset ile meşgul olanlar için ne yüksek bir ülkü halini alır.

Filhakika bugün her ileri millet, nüfus siyasetini büyük bir ehemmiyetle karşılamış ve bu büyük milli sermayeyi çoğaltmak için her vasıtaya başvurmuştur. Aziz ve yüksek Cumhuriyet Türkiyesini bu değerli manzumenin başında saymakla en büyük iftiharını duyarım. Nüfus siyaseti tatbikatta başlıca iki esasa dayanır ve bu esaslar herkesçe malumdur. Birincisi çok çocuk dünyaya getirmek, ikincisi de doğanları ölümden kurtarmak, bilhassa sağlam büyütme.

Şimdi bir nokta daha kalıyor. Bahsettiğim bu ülkeye varmak için acaba ne yapmalı? İptida şimdiye kadar bu sahadaki milli muvaffakiyetlerimizi kısaca gözden geçirelim. Sayın sıhhat bakanlığının yorulmak bilmez faaliyet ve himmetiyle yurdun hayli köşesinde birçok mühim müesseseler kurulmuştur. Mesela doğum ve çocuk bakım evleri, sıhhat merkezleri, numune hastaneleri, numune dispanserleri gibi. Hıfzıssıhha kanununun bazı hükümlerine tebaan, vilayet hususi idareleri ile belediyelere, süt çocuğu muayene ve müşavere evleri, süt damlaları kurulması vazifesi verilmiştir. Kızılay'ın hasta bakıcı mektebi, Çocuk Esirgeme Kurumu, ana kucakları, süt damlaları vesaire. Malum olduğu üzere bu kurumların memleket içinde muhtelif kolları mevcuttur. Ancak yurdumuzun bugünkü hususu ile yarınki ihtiyaçları ve nüfusumuzun az vakitte çoğalması bakımından daha görülecek birçok işler ve yapılacak büyük ödevler olduğunu bir dakika dahi unutmamalıyız.

Arkadaşlar;

Gürbüz Türk çocuğunun yurt karşısında en zengin bir sermaye olduğunu anlayan Ulu Şef Atatürk, 1935 yılı açma nutkunda bize şu müjdeyi vermişti: Sağlık ve sosyal yardım faaliyetlerimiz önümüzdeki yıllarda genişleyecektir. Partimizin programında ise bu satırları okuyoruz: “Gelecek nesli sağlam ve gürbüz yetiştirmek.” Bu böyle olunca artık aziz vatanımızda çocuk koruma faaliyeti tamamı ile bir devlet meselesi mahiyetini almalı ve başlıca şiarlarından biri devletçilik olan

³¹ TBMMZC, 5. Devre, 2. İctima, Cilt: 18, s.229.

ve bu devletçilik prensibini, teşkilatı esasîye kanununda dahi tebarüz ettiren genç Cumhuriyet ve onun sayın sıhhiye vekâleti himmetli elini behemehâl bu verimli mevzua uzatmalıdır. Zira arkadaşlar, doğan çocuğu yaşatmak ana baba kadar belediyelerin, hükümetin, herkesin, bütün yurttaşların borcudur.

Arkadaşlar, dileğim şudur: Bütün Türk vatanında Türk çocuğu lehine umumi bir sıhhat ve koruma seferberliği istiyorum ve bunu isterken inanıyorum ki sadece bütün topraklarımızı dolduran vefakâr Türk analarının değil, memleketimizde her yeni mefhumu babalık eden vicdanlarımızın hissiyatına tercümanım” demiştir.

Atatürk'ün Ölümü Üzerine Yapmış Olduğu Konuşma

Atatürk'ün ölümü üzerine milletvekillerin duygu ve düşüncelerini dile getirebilmeleri için mecliste yapılan oturumda Esmâ Nayman da söz almıştır. Esmâ Nayman yapmış olduğu konuşmada duygu ve düşüncelerini şu şekilde dile getirmiştir:³²

“Arkadaşlarım;

Uğradığımız felaket ve matem o kadar büyüktür ki hangi kelime ile ifade edilebilir. Hürmetle dinlediğimiz hatiplerin coşkun sözleri onun kaybıyla yanan bütün bir milletin kalbinden diline intikal etmiş samimiyet ve acı feyzanlarından başka nedir ki?

Uğrunda hayatımızı fedaya her zaman hazır olduğumuz yurdun aziz Atatürk'ü için ne kadar gözyaşı döksek, ne kadar yürek tüketsek gönlümüze az görünür. Çünkü teessürümüz o kadar büyüktür, derindir. Ancak bütün bu elemli ve kara günlerde görmekte teselli bulduğumuz şeylerden birisini arz etmek isterim. Milletimizin, büyük ve kıymet seçer büyük milletimizin matemî ile vakarı ve şerefi ile akliselimi el ele yürümektedir. İnanalım ki canımıza akıttığımız yaşlar, gözlerimizde hâsıl olanlardan bin kat fazladır. Ancak işte büyük milletimizin en değerli vasfı: Türkoğlu kalbinin acısı ile yurdunun emrettiği vazife karşılaştıkça mutlaka bunlardan ikincisinin sesini duyar ve derakab kulağını da, gönlünü de o tarafa verir. Hem bir ferde, hem bir kavme ebediyet namzetliğini vadeden bu yüksek vasfın kaç gündür yüksek tecellisini görmedik mi?

Arkadaşlar;

Atatürk'ün eserleri sayılmakla bitmez. Ancak bunların içinde bir kadın yurddaşın gönlünü ayrıca tutmuş olanlar vardır. Atatürk yalnız Türk milletinin değil, o milleti yetiştiren Türk anasının da şerefini kurtardı. Türk kadınlığının ona minnettarlığı sonsuzdur. Yalnız Türk kadınlığından değil, bütün dünyadaki kadın hukukunun kurtuluş tarihinde Atatürk bir medeniyet kahramanı diye anılacaktır.

Vaktile Türklük hakkında en karanlık düşünceler besleyen başlar, davalarının en mühim delili diye Türk kadınının halini ileri sürerlerdi. Bugün dünyanın en ileri gitmiş memleketlerinde dahi Türk kadınının medeni ve siyasi

³² TBMMZC, 5. Devre, 4. İçtima, Cilt: 27, s.31.

Tbmm'deki İlk Kadın Milletvekillerinden Esmâ Nayman ve Meclisteki Faaliyetleri / Erdem ÇANAK

durumunu görerek gıpta edenlerin adedinin ne kadar çok olduğunu bu arkadaşınız göz ile görmüştür.

Sırası gelmişken şunu da söyleyeyim ki layık olduğu hakları Atatürk'ün büyük dehası ile kazanmış olan Türk kadını, bütün milli ödevlerini ifa için hazırdır. Bundan zerre kadar şüphe edilmesin.

Teessürümün hududu yoktur ve sözle bitmez. Ancak huzurunuzda şu cümleleri yan yana getirmek için bana yardım eden tek kuvvet, bu vazife saatlerinin büyüklüğüne olan şuurumdur. Eğer o amil olmasa bu kadar da söyleyemezdim.

İfademe nihayet vermezden evvel büyük aziz şefi bütün Türk analarıyla, bütün dünya kadınlarıyla ve bütün Türk milleti ile yeniden tebci eder, muazzaz yurdumuza saadetler dilerim”.

Esmâ Nayman milletvekili sıfatıyla çeşitli toplantılara da katılmıştır. Bunlardan birisi de İstanbul'da düzenlenen 12. Uluslararası Kadın Kongresi'dir. Bu esnada bir de konuşma yapmıştır. Konuşmasında büyük harp biteli on altı yıl olmasına rağmen Avrupa'da yaşayanların on altı gün huzur yüzü görmediğini belirterek, “Nereye gidiyoruz?, Dünya nereye gidiyor?, Avrupa nereye gidiyor?” Sorularına cevap vermeye çalışacağını dile getirmiştir. Bu bağlamda barışı sağlamanın yolunun emniyeti sağlamaktan geçtiğini, Avrupa'da emniyet tekrar kurulmadıkça gözüken akıbetin savaş ve ihtilal olduğunu, umumi bir Avrupa muharebesinde ise kazanan ve kaybeden hatta bitaraf kalabilenler de olsa bütün Avrupa'nın felaketi ve sükûtu ile neticeleneceğini, hatta idare olunmağa maruz kalacağını, bu akıbeti düşünmenin bile insanların aklını başına toplayarak biran evvel müsavat, emniyet ve sulh içinde hep birlikte yaşamının yolunu bulmağa sevk etmek için kâfi olduğunu, bütün bu vaziyet içerisinde Türklerin günün verebileceği azami inan ve emniyetle istikbale gittiğini ve her Türk vatandaşının sınıf ve cins farkı olmaksızın her gün birbirini daha iyi anlayan, daha iyi saran bir sıcaklıkla birbirine yaklaştığını ve ulusun bir sevgi ve kuvvet kütlesi halinde birbiri ile kaynaşan yığın haline geldiğini ifade etmiştir.

Ayrıca Türklerin dış sulhu, kendisi için olduğu kadar bütün insanlık âlemi için istediğini, harp afetini uzaklaştırmak için en derin ve samimi duygular içinde çalıştığını, Türklerin elinden çıkmayacak bir harp ve bilhassa gelecek nesillerin huzur ve saadet dayanağı olan varlığına ve istikbaline bir tecavüz hadisesi karşısında da bütün gücünü kullanmak için hazır bulunduğunu dile getirmiştir.³³

Esmâ Nayman 1936 yılında gerçekleştirilen Üçüncü Türk Dil Kurultayı'na da iştirak etmiştir. Hatta bu esnada kurultay sekreterliği görevini ifa ettiği gibi Güneş-Dil Teorisi ve Dil Karşılaştırmaları Komisyonu'nda da görev almıştır.³⁴

³³ **Aydın Tarihi**, S.17 (Mayıs 1935), s.40-42.

³⁴ **Üçüncü Türk Dil Kurultayı 1936 (Tezler, Müzakere Zabıtlar)**, İstanbul 1937, s.5, 30, 343.

SONUÇ

Türk kadını, 1934 yılında verilen milletvekili seçme ve seçilme hakkıyla birlikte milletin en üst temsil makamı olan TBMM'de yer almaya başlamıştır. Bu hakkın ilk kullanıldığı 1935 yılındaki milletvekilliği seçimi ile 1936 yılındaki ara seçim neticesinde ise meclise 18 kadın milletvekili girmiştir. Bu durum kadınlara yönelik inkılâbın göstermelik bir düzenleme olmadığını da ortaya koymuştur. Seçim neticesine göre mecliste yer almaya hak kazanmış olan kadın milletvekillerinden birisi de Seyhan'dan seçilmiş olan Esmâ Nayman'dır.

Ancak bu noktada TBMM'de milleti temsil etmeye hak kazanan 18 kadını diğer kadınlardan farklı kılan ne gibi özellikleri vardı da milletvekili adayı olarak gösterildiler sorusu akla gelmektedir. Bu hususta Esmâ Nayman örneğinden hareket edilecek olunursa onun aldığı eğitimle, ülke meselelerine karşı olan ilgisi ve duyarlılığı ile cumhuriyet kadınına mecliste layığıyla temsil edecek birisi olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Nitekim Esmâ Nayman, ilmi ve fenni araştırma için Türkiye'ye gelen gemilerden ülkenin tanıtımına katkıda bulunacağı gerekçesiyle vergi alınmaması ile suç işlemiş olan çocuklara yönelik yaklaşımı ve çözüm önerilerinin yanı sıra 12. Uluslararası Kadın Kongresi'nde Avrupa'nın içinde bulunduğu duruma dair yapmış olduğu tespitlerle farklılığını net bir şekilde ortaya koymuştur. Bu açıdan Esmâ Nayman'ın kendisine güvenenleri yanıltmadığı söylenebilir. Nitekim Esmâ Nayman başta olmak üzere bütün kadın milletvekilleri mecliste göstermelik olarak yer almayarak toplumun önemli sorunlarına bir kadın ve anne duyarlılığı ile yaklaşarak meclisteki varlıklarını fikren de hissettirmişlerdir. Bu açıdan sahip oldukları siyasal hakkın gereğini layığıyla yerine getirerek Türk siyasi hayatında ciddi bir farkındalık yaratmışlardır.

KAYNAKÇA

Resmi Yayınlar

Ayın Tarihi (1935)

Resmî Gazete (1933-1935)

TBMM Albümü (1920-2010), C.I (1920-1950), Türkiye Büyük Millet Meclisi Yayınları, Ankara 2010.

TBMMZC, 1. Devre, 4. İçtima, Cilt: 28; 5. Devre, 1. İçtima, Cilt: 7; 5. Devre, 1. İçtima, Cilt: 11; 5. Devre, 2. İçtima, Cilt: 18; 5. Devre, 4. İçtima, Cilt: 27.

TÜİK, *Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011*, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayını, Ankara 2012.

Sürelî Yayınlar

Akşam (1934-1935)

Cumhuriyet (1934-1935)

Türk Sözü (1935)

Tbmm'deki İlk Kadın Milletvekillerinden Esmâ Nayman ve Meclisteki Faaliyetleri / Erdem ÇANAK

Ulus (1934)

Yeni Adana (1935)

Kitaplar ve Makaleler

ARGUNŞAH, Hülya, *Bir Cumhuriyet Kadını Şükûfe Nihal*, Timaş Yayınları, Ankara 2002.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C.II (1906-1938), Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1997.

AVCI, Cemal, *III. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Yapısı ve Faaliyetleri (1927-1931)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2000.

BİÇİCİ, Mehmet, "Gaziantep Milletvekilleri ve Siyasi Faaliyetleri (1923-1950)", *Asia Minor Studies*, S.5 (Ocak 2015), s.15-33.

BOZKIR, Gürcan, "Türk Kadın Birliği", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları*, S.9-10 (2000), s.99-116.

ÇAVDAR, Tevfik, *Müntehib-i Sani'den Seçmene*, V Yayınları, Ankara 1987.

GÜNEŞ, İhsan, "1923 Seçimlerinde Oylar Nasıl Kullanıldı", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Muammer Aksoy'a Armağan, C.XLVI (Ocak-Haziran 1991), s.253-264.

....., *Türk Parlamento Tarihi, V. Dönem (1935-1939)*, C.II, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 2001.

GÖKÇİMEN, Semra, "Ülkemizde Kadınların Siyasal Hayata Katılım Mücadelesi", *Yasama Dergisi*, S.10 (Eylül-Aralık 2008), s.5-59.

GÜVENİR, Murat, "Seçim Sistemleri ve Ülkemizdeki Uygulama", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C.37, S.1 (1982), s.215-250.

KILIÇ, Selda, "1876 Meclis-i Mebusanı ve Seçim Hazırlıkları", *OTAM*, S.30 (2011), s.27-40.

KURNAZ, Şefika, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kadınların Eğitimi", http://dhgm.meb.gov.tr/yayimlar/dergiler/Milli_Egitim_Dergisi/143/14.htm.

ÖNDER, Mehmet, *Atatürk Konya'da*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1989.

SEZER, Ayten, "Türkiye'deki İlk Kadın Milletvekilleri ve Meclis'teki Faaliyetleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S.42 (Kasım 1998), s.889-905.

ŞAHİN, Cemile, *Türk Parlamentosunda Kadın Milletvekilleri (1935-2007)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum 2010.

TOPRAK, Zafer, "Halk Fırkasından Önce Kurulan Parti, Kadınlar Halk Fırkası", *Tarih ve Toplum*, S.51 (Mart 1988), s.30-31.

Tbmm'deki İlk Kadın Milletvekillerinden Esmâ Nayman ve Meclisteki Faaliyetleri / Erdem ÇANAK

TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C.I, İletişim Yayınları, İstanbul 1998.

TUNÇAY, Mete, *T.C.'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması*, Cem Yayınevi, İstanbul 1992.

Üçüncü Türk Dil Kurultayı 1936 (Tezler, Müzakere Zabıtlar), İstanbul 1937.

ZİHNİOĞLU, Yaprak, *Kadınsız İnkılâp, Nezihe Muhiddin, Kadınlar Halk Fırkası, Kadın Birliği*, Metis Yayınları, İstanbul 2003.

Elektronik Kaynaklar

<http://www.biltek.tubitak.gov.tr/bilgipaket/biliminsanlari/turkbilimadami/S-333-56.pdf>

<http://www.kisiler.org/devlet-siyaset/fatma-esma-nayman-bilgi>

Cilt: 4 Sayı: 7 Ocak 2016 / Volume: 4 Issue: 7 January 2016

**BAĞIMSIZLIK YILLARINDA NAHÇIVAN ÖZERK CUMHURİYETİNDE
TOPRAK REFORMU**

**Land Reforms In The Independence Years In The
Nakhchivan Autonomous Respublic**

Hazar HÜSEYİNOV*

ÖZ

Dünyanın bu veya diğer bölgesinde olduğu gibi, Nahçıvan'da toprak reformlarının yapılması konusu da bilimsel ilgi yaratıyor. Makalede Nahçıvan bölgesinde toprak reformlarının uygulanması etraflıca analiz edilmiştir. Gösterilmiştir ki, bağımsızlık yıllarında Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nde toprak reformlarının girişimcisi ve kurucusu Azerbaycan halkının ümummilli lideri Heydar Aliyev olmuştur. Onun yorulmaz etkinliği sayesinde Nahçıvan'da kısa zamanda gerçek demokratik ilkeler temelinde toprak reformları başarıyla gerçekleştirilmiştir.

Makalede Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nde toprak reformları hayata geçirildikten sonra tarımın gelişmesinde olan başarıları arşiv malzemeleri, istatistiki mecmueller, basılı veya diğer yazarların eserlerinden, makalelerden, dönemi basından kullanılarak bilimsel dolaşıma dahil edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Nahçıvan, toprak reformu, toprak fonu, özel mülkiyet, tarım.

ABSTRACT

As at the all regions of the world, the implementation of land reforms in Nakhchivan topic creates a scientific interest. At the article the implementation of land reforms in the Nakhchivan region was analyzed in detail. It is shown that in the years of independence the initiator and founder of the land reforms at Nakhchivan Autonomous Republic was Heydar Aliyev, national leader of Azerbaijan nation. Thanks to his tireless work at Nakhchivan land reforms have been successfully implemented in a short period based on true democratic principles.

* Doc.Dr., Nahçıvan Devlet Üniversitesi, Tarih Filoloji Fakültesi, Azerbaycan Tarihi Bölümü - Nahçıvan /Azerbaycan, xezerhuseynov@gmail.com

Bağımsızlık Yıllarında Nahçıvan Özerk Cumhuriyetinde Toprak Reformu / Hazar HÜSEYİNOV

After realization of the land reforms in Nakhchivan Autonomous Republic achievements in the development of agriculture have been included into the scientific turnover on the basis of archive materials, statistic sources, the materials taken from the articles or works published by different authors.

Keywords: Nakhchivan, land reforms, land fund, special property, agrarian area.

GİRİŞ

Azerbaycan devleti bağımsızlık yıllarında çok büyük gelişim yolu geçmiştir. Zaman itibariyle çok da büyük olmayan bu dönemde geçilmiş gelişme yolu çeşitli aşamalardan oluşmaktadır. Bu aşamalardan biri de tarımın gelişmesidir. Bilindiği 90'lı yılların başlarında blokaj durumu ile ilgili olarak özerk cumhuriyette ağır ekonomik kriz yaşanmış, tarımsal alanda üretim keskin aşağı düşmüş, bir çok Tarım müesseseleri yıkılmış geleneksel pazarlar kayıp, hayvancılık veya tarımın diğer alanlarına ağır darbeler vurulmuştu.

Böyle gergin dönemde Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'ni derin ekonomik krizden çıkarmak için dahi bir devlet adamı Haydar Aliyev'e ihtiyaç vardı. Milli lider Haydar Aliyev'in Azerbaycan'a, özellikle Nahçıvan'a dönüşü abluka altında yaşayan, Azerbaycan'ın diğer bölgelerinden izole edilen Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti yönden gelişmesine güçlü etki göstermişti. Bu bakımdan Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bir devlet gibi kurtuluşu ve gelecekteki ekonomik gelişimi Milli lider Haydar Aliyev'in adı ile bağlıdır.

Bilindiği gibi 1980 yılların ortalarından SSCB ekonomisinde başlanan negatif eğilimler Azerbaycan'ın tarımda da uzun süreli durgunluk oluşmasına neden olmuştur. 1991 Aralık ayında Sovyet İmparatorluğu'nun çöküşü sonucunda ülkede üretim alanları dağılmış, toprakların verimliliği korunması, hastalık ve zararlılara karşı mücadele, veterinerlik, seleksiyon ve hayvancılık cins yapısının iyileştirilmesi tedbirlerinin uygulanması durdurulan, gıda sanayi ürünleri üretimi zor duruma düşmüştür.

Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra diğer eski ittifak cumhuriyetlerinde olduğu gibi Azerbaycan'ın ve Nahçıvan'ın da ekonomisinde kriz oluşmaya başlamıştı. O zamanlar tarımda önemli ekonomik biçimleri olan kolhoz ve sovhozlar artık gerekli düzeyde faaliyet gösterebilir bilmiyor ve çiftlikde ekonomik kriz gittikçe derinleşirdi. Bunun yanı sıra, üretim vasteleri, makine ve ekipman fiziksel ve ruhsal yönden giymek, mali gerginliği ile ilgili yenisini almak mümkün olmuyordu.

Bilindiği gibi geçiş dönemi çok zor, ağır ve zıt olur. Bu açıdan geçiş dönemi cumhuriyetimiz için de çok çelişkili olmuş ülkeyi acınacak duruma düşürmüştür. Azerbaycan'ın bağımsızlık kazanması ve piyasa ekonomisine geçitle ilgili olarak geçmiş ittifak cumhuriyetleri ile ilişkiler bozulmuş ve halk ekonominin bütün alanlarında üretimin düşmesi görülmüştür¹.

¹ Ahmedov N.H. 2005. *Nahçıvan ekonomisi gelişme yollarında*. Bakü: Bilim, s.66-67.

Bağımsızlık Yıllarında Nahçıvan Özerk Cumhuriyetinde Toprak Reformu / Hazar HÜSEYİNOV

Belirtmek hemen Ermenistan Cumhuriyeti silahlı kuvvetlerinin saldırısı sonucunda Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ablukaya alınmış, ekonomi zor duruma düşmüş, keskin biçimde hammadde eksikliği oluşmuş, mal gönderen ve alıcı müesseslerinde ilişkiler tam bozulmuş, sanayi müesseselerinin faaliyeti durmuştur.

Aynı zamanda Ermenistan Cumhuriyeti topraklarından geçen elektrik, gaz magistraları, diğer iletişim hatları vahşice tahrip edilmiş, Azerbaycan'ın diğer bölgeleri ile ilişkiler kesilmiş, böylece özerk cumhuriyetin ekonomik ve sosyal hayatında gergin durum ortaya çıktı².

Azerbaycan'ı saran kriz yıkıcı etkisini Nahçıvan'da özellikle bürüz veriyordu. Hemen hemen Nahçıvan tamamen Azerbaycan'dan izole şekilde yaşıyordu. Özerk Cumhuriyete gelen demiryolu Ermenistan Devleti tarafından kesilmiş, Nahçıvan ablukaya koşullarında kuru adaya benziyordu. Başka yerlerle ilişki tamamen kesilmiştir. Ekmek, elektrik, gaz vb. yakıt yoktu. Nüfusun durumu dayanılmaz derecede idi.

"Bilindiği gibi, reformlar yapılmasına dair kanun verilmezden hala çok önce çiftliklerde topraklar onunla ilgisi olmayan kişiler arasında dağıtılmış, mal-siyah çalıntı, teknik dağıtılmıştır"³.

O zamanki Azerbaycan yönetiminin Nahçıvan'a gösterdiği üvey ilişkiler ekonominin tüm alanlarını olumsuz etkisini göstermiş ve kriz durumuna düşürmüştür. Bununla ilgili Milli Lider Haydar Aliyev, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin 75 yılına adanmış tören merasimindeki konuşmasında demiştir: "... Nahçıvan'a üvey tutum Azerbaycan'da Sovyet hakimiyeti döneminde, hemen hemen her zaman olmuştur. Hatta bilinmektedir ki, nahçıvanlılar burada çok hay - gürlütlü salanda Azerbaycan'ın bazı yöneticileri demişlerdi ki, Nahçıvan bizim için bir apensiddir, onu kesip atmak gerekir. Yani çoğu hazırıldılar gelip Nahçıvanı işgal etsinler ki, onların canı kurtarsın. Çünkü Nahçıvan onlara çok büyük rahatsızlıklar veriyordu. Böyle üvey ilişkiler çok olmuştur"⁴. Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Ali Meclis Başkanı Haydar Aliyev Nahçıvanı blokaj durumundan çıkarmak, halkı ekmekle sağlamak ve genellikle ablukanın özerk cumhuriyete vurduğu hasarı azaltmak için yollar arıyor ve perispektiv planlar tasarlıyordu.

Nahçıvan'ın Azerbaycan'dan izole şekilde olduğuna göre devlet adamı Haydar Aliyev Nahçıvan'da tarım ve ekonomisinin gelişimine özel dikkat edilmesini birçok konuşmalarında belirtmiştir.

Ülkede pazar ilişkilerine geçişin modern aşamasında tarım-sanayi kompleksinin önünde duran en önemli görev tarımsal üretimini stabilize, halkı gıda, sanayiye ise hammadde güvenli biçimde temin etmekten ibaretti. Bu sorunların

² 1997 yılında Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin sosyo-ekonomik gelişimi özeti. (1998). Nahçıvan: "Ajami" neşriyatı Poliqrafiya Birliği, s.3.

³ Ahmedov N.H. 2005. *Nahçıvan ekonomisi gelişme yollarında*. Bakü: Bilim, s.68.

⁴ Aliyev H.A. 2007. *Müsteqilliyimiz ebedidir*. 22 c Bakü: Azərneşr, s.207-208

Bağımsızlık Yıllarında Nahçıvan Özerk Cumhuriyetinde Toprak Reformu / Hazar HÜSEYİNOV

çözümünde tarım reformları hayata geçirmekle çeşitli tasarruf biçimlerinin gelişmesi, tarım bölümünde üretim ve ekonomik potansiyelin kullanımının iyileştirilmesi ve ekonomik etkinliğini yükseltmek önemli bir rol oynuyordu:

Ülkede tarımı kriz durumundan çıkarmak için var olan üretim ve ekonomik potansiyelin verimli kullanılmalı, tarımın kendine has özelliklerini dikkate alarak ekonomik mekanizma tekmilleştirilmeli idi. Gösterilenlerle ilgili tarım birimi piyasa ilişkilerine geçirilmesi esas yön alınarak köklü reformların hayata geçirilmesi, çeşitli ekonomik formlarının düzenlenmesi ve mülkiyet ilişkilerinin geliştirilmesi, esnek fiyat, vergi ve kredi politikaları enjeksiyonu, tarım ve hayvancılığın Dünya deneyiminin başarıları ve bilimsel esaslara geliştirilmesi, idare etmede ekonomik faktörlere öncelik verilmesi için mükemmel programa ve güçlü, yetenekli kişiliğe büyük ihtiyaç duyuldu. Ülkede oluşan ekonomik ve siyasi krizi büyük dahi, devlet adamı Haydar Aliyev ortadan kaldırabilirdi.

Nahçıvan'da toprak reformlarının hayata geçirildiği tarihi durum

Nahçıvan Ali Meclisi 1991 yılı Eylül 3'te defalarca adaylığını geri almasına rağmen, Haydar Aliyev'i halkın tekidli talebi ile Ali Meclis Başkanı seçti⁵.

Haydar Aliyev, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin Ali Meclisi Başkanı seçildikten sonra Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Azerbaycan'ın sosyo-politik yaşamında önemli rol oynadı. Muhtar ülkede gerçekleştirilen etkinlikler, demokratik değişiklikler, milli devletçilikle bağlı kabul edilen kararlar Azerbaycan'ın bağımsızlığını pekiştirme yolunda amaçlı faaliyet alanları idi. Nahçıvan'da giden demokratik değişikliklerin sorağı Azerbaycan'dan uzaklara yayıldı. Azerbaycan'ın bağımsız devlet gibi siyasi faaliyetinin konseptial yönleri de işte bu dönemde geliştirilmiştir hazırlanmıştı⁶.

Geçiş dönemini yaşayan ülkemizin önemli sorun, tarımsal alanda ekonomik büyümenin sağlanması toplumda sosyal istikrarın ilkesi olarak görür. Bu süreç daha çok onunla kılmalı ki, Tarım genel olarak toplum üyelerinin gıda ve gıda ürünlerine olan ihtiyacını karşılar. Odur ki, bu alanda herhangi bir değişikliğin yapılması gerekli ve zorunlu problemlerden biridir. İşte bu anlamda abluka altında yaşayan Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti halk çiftlikinde, özellikle tarım alanlarında değişiklikler yapıp, reformlar yapmak tarihin talebinden ileri geliyordu.

Tarım alanlarında reformlardan, bu alanda gerçekleştirilen üretim-ekonomik ilişkilerden söz ederken bütün bunların ilk defa Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nde hazırlanarak, icrasına işte burada yapıldığını belirtmekte fayda vardır.

Milli Lider Haydar Aliyev 1991-1993 yıllarında Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Ali Meclis Başkanı çalışırken, bu bölgede tarım reformlarının hayata

⁵ Azerbaycan tarihi (2008). 7 cilt halinde. VII c. Bakü: Bilim, s.287.

⁶ Hacıyev İ.M. 2011. Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin sosyo-politik yaşamı, sosyal-ekonomik ve kültürel gelişimi (1991-2011 yılları). Nahçıvan: "Ajami" Yayıncılık-Poliqrafiya Birliğı, s.40-41.

Bağımsızlık Yıllarında Nahçıvan Özerk Cumhuriyetinde Toprak Reformu / Hazar HÜSEYİNOV

geçirilmesinin ilk adımları atılmıştır. Aynı dönemde özerk Cumhuriyetin Yüksek Meclisi oturumunda tarım reformu alanındaki özel kararlar kabul edilmiştir. Kararlardan biri - zararlı çalışan kolhoz ve sovhozların iptal edilmesi ve kendi veritabanında özel çiftlik kurulması hakkında, ikincisi ise gelirle çalışan kolhoz ve sovхозlarda hayvancılığın özelleştirilmesi ve bu madde uyarınca özel (kişisel) işletme biçimlerinin oluşturulması amacı taşıyordu⁷.

Belirtmek hemen Sovyet İmparatorluğu dağıldıktan ve Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra önümüzde duran en önemli sorunlardan biri de yeni tarım politikaların uygulanması, reformun yapılması idi. Sovyetler Birliği'nde mevcut iştiraklerin sisteminin dağılması diğer cumhuriyetler gibi Azerbaycan'ı da ağır ekonomik krize soktu. Cumhuriyeti bu krizden çıkarmamızın tek doğru yolu ülke çiftliklerini kısa bir sürede yeni ekonomik gerekçelerle restorasyon eütmek idi. Bu konunun hayata geçirilmesi için öncelikle tarımsal alanda değişiklikler yapıp, reformlar yapmak zarureti yaratıyordu.

Tarım tek sistem olarak formalaşdığından, ekonomik sistemin tipinde ve xarakterinde meydana gelen herhangi bir değişiklik, onun yapısı ve alan yapısında da yer buluyor. Daha doğrusu bu karmaşık halk ekonomisinin önemli bir parçası olduğundan, 90'lı yılların başlarında ülke ekonomisinde yaşanan krizler tabii ki, bu alanı da kapsamıştır. Bu yüzden doğal olarak, ülke ekonomisinin sabitleştirilmesine, ekonomik krizin durdurulmasına yönelik değişiklikler sadece tarım bölmeden başlanmış, gerçekleştirilen reformlar tarımın, onun başlıca üretim aracı sayılan toprağın özelleştirilmesi ile görülmüştür.

"... Tarım alan reformların başlangıç dönemi olarak karakterize edilebilir. Reform mantığı - alanın derin ekonomik ve sosyal krizden çıkarmak, cumhuriyetimizin bağımsızlığını her araç ile yükseltmek, halk ekonomisinin en önemli alanı gibi onun geniş tekrar üretimini girişimcilik ve özel mülkiyetçilik bazında düzenlenmesi mantık temelinde kurulmuştur. Diğer alanlarla birlikte, tarımsal alanda da reformların yapılması en gerekli vasitelerdendir. Öyle ki, tarihten maddi üretimin başlangıç alanı olan, insan talebinin ödeme doğal-biyolojik deposu olan bu alanın gelişmesinden diğer alanların gelişmesi çok bağlıdır"⁸.

İnsanlığın var olduğu döneme bakıldığında görülebilir, tarım tarihsel Azerbaycan'da ekonominin en önemli alanlarından biri olmuş ve nüfusun istihdam sağlanmasında önemli rol oynamıştır. Bu ortamda tarımda ekonomik artışın seviyesinin yükseltilmesi, ülkenin gıda güvenliğinin sağlanması açısından önemli bir rol oynar.

Bilindiği gibi, tarım tarım ülke ekonomisinin oluşumu ve dayanıklı gelişiminde önemli yere ve role sahiptir. Tarihi tecrübeler göstermektedir ki, bu

⁷ İbrahimova N.H. 2011. *Bölgede tarım sektörünün üretim ve ekonomik ilişkilerinin geliştirilmesi yönleri*. Nahçıvan: İdea, s.60.

⁸ İbrahimova N.H. 2011. *Bölgede tarım sektörünün üretim ve ekonomik ilişkilerinin geliştirilmesi yönleri*. Nahçıvan: İdea, s.16

Bağımsızlık Yıllarında Nahçıvan Özerk Cumhuriyetinde Toprak Reformu / Hazar HÜSEYİNOV

alandanda yaşanan herhangi yıkıcı eğilimler sonuçta toplum üyelerinin tarım ve gıda ürünlerine, ekonomik alanın ise xammala gereksinimini karşılamada problem yaratır.

Toprak reformlarının ilk aşaması ve onun hayata geçmesinde Haydar Aliyev'in rolü

Azerbaycan halkının milli lideri Haydar Aliyev, geçen yüzyılın 90'lı yıllarının başlarında Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'ne rehberlik ederken, oluşan ekonomik kriz ve kaostan ancak reformlar yoluyla çıkagın mümkün olduğunu bildirdi. Tabii o dönemde planlaşdırmaya ve merkezi idari işletme sistemine dayalı sosyalist üretim yöntemi modern dönemle ayaklaşa bilmezdi. Hem de geçmiş ekonomik yönetişim mekanizmasının yıkılması, modern Dünyada sivil pazar ilişkilerinin avantaj teşkil etmesi ve bu süreçlerden kenarda kalmanın mümkün olmadığını gören Haydar Aliyev, ekonomik gelişmesini - girişimcilik ve sahibkarlığa dayalı yeni ekonomik sistemin olduğunu görüyordu. Onun tefekkürünün ve siyasi iradesinin ürünü olarak, Nahçıvan'da ilk olarak tarımsal alanda radikal bir adım atıldı. Tarım reformları ülkemizde ilk defa olarak ulu önder Haydar Aliyev Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nde Ali Meclis Başkanı görevinde çalıştığı dönemde başlamıştı.

1992 6 Nisan Yüksek Kurul toplantısında ekonomik reformlarla ilgili konular tartışıldı, "Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nde zararlı çalışan kolhoz ve sovhozlar hakkında" ve "rentabelli çalışan kolhoz ve sovhozların mal karasının özelleştirilmesi hakkında". Öncelikle Culfa ilçesinin Şurut ve Gal gibi sınır köylerinde deneysel olarak toprak reformuna başlandı⁹.

Ülkede toprak reformunun yapılması kanunauyğun proses olup objektif zorunluluk idi. Bu zorunluluk her şeyden önce ondan kaynaklanıyor, toprak reformu geçirmeden köyde özgür girişimcilik için elverişli koşullar yaratmak, mülkiyetin ve çiftlikin çeşitli biçimlerini geliştirmek gayri mümkündür. Köy de yeni üretim ilişkilerinin oluşumu yolu ile ürün bolluğuna ulaşmak sadece toprak reformu ile ilgilidir.

Toprak reformu Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nde nüfusun yerleşimi, uzun ömürlü ağaçların, doğal zenginlik olan otlakların ve ormanın korunması amacıyla onlardan kullanımının yasal tabanı ve kullanım kurallarını tanımlar.

Toprak reformunun amacı piyasa yaklaşımını kararlaştırmak, kişisel girişimcilik üzerinde teşebbüskarlığı ve ilgilerini arttırdı ibarettir. Toprak reformunun temel amacı kolhoz ve sovhoz çiftliklerini iptal etmek, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nde kuşatma şartlarında nüfusun gıda ürünlerine telabatını ödemek, nüfusun istihdamını ve yerleşimini sağlamak idi.

⁹ Hacıyev İ.M. 2011. Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin sosyo-politik yaşamı, sosyal-ekonomik ve kültürel gelişimi (1991-2011 yılları). Nahçıvan: "Ajami" Yayıncılık-Poliqrafiya Birliğı, s.42.

Bağımsızlık Yıllarında Nahçıvan Özerk Cumhuriyetinde Toprak Reformu / Hazar HÜSEYİNOV

Ulu önder Haydar Aliyev tarafından temeli atılan toprak reformları, onun cumhuriyet Başkanı olduktan sonra tüm ülkede uygulanmaya başladı. Bu proses Dünyada benzeri olmayan bir şekilde, yani toprakların ücretsiz olarak bedelsiz pay olarak vatandaşlara verilmesi ile hayata geçirildi.

Azerbaycan'da yapılan toprak reformları diğer Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ülkelerinin daima ilgisini olduğundan, bu alanda oluşturulan yasal dayanağı derinden öğrenmiş, sürecin kontrol edilmesi ve uygulama mekanizmalarına özel dikkat edilmiştir.

Aynı amaçla Ukrayna, Rusya, Beyaz Rusya, Kazakistan ve diğer devletler Azerbaycan'ın bu alandaki deneyiminden yararlanmak kararına gelmişlerdi¹⁰.

Azerbaycan Cumhuriyeti'nde 1993 yılı siyasi dönümünden sonra ülkenin siyasi ve ekonomik alanlarını yeni ortamda uyum için küresel ve ciddi reformlar yapılmaya başlandı. Tarım reformlarının yapısında toprak reformu kendi özel ve müstesna konumu ile seçilir, büyük önemli bir rol oynar. Ülkede gerçekleştirilen toprak reformunun mükemmel karakter taşıması, sonuçta bu radikal değişikliklerin hemen sosyal açıdan tam anlamıyla ağrısız ve kayıpsız geçirilmesine yol açtı. Kısa süre içinde tarımda ekonomik krizi dayandırmakla, ülkede diğer reformların uygulanmasını teşvik verdi.

Toprak reformlarının tüm Azerbaycan üzere uygulanması

Ulu önder Haydar Aliyev'in yönetimi ile Nahçıvandan başlanan reform programı gerçek ve görünen imkanlara atıfta bulundu. 1996 yıl 16 Temmuz'da ülkenin tarım sektöründe radikal bir adım atıldı. Ülkede 1996 yılında toprak reformu yapıldı. Bu reformu yapmak için yine de dahi devlet adamı Haydar Aliyev'in girişimi ile toprak reformu programı hazırlandı. Programını toprak reformunu sağlayan hukuki tabanı oluşturuldu¹¹.

Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in yönetimi altında hazırlanan, onun siyasi iradesinin ürünü olan "Toprak reformu"nu Yasa kabul etti¹². Bu kanuna göre, tüm eski Sovyet cumhuriyetlerinden farklı olarak, toprak sosyal adalet ilkesine göre köyde yaşayan vatandaşların özel mülkiyetine verildi¹³. İkincisi toprağın en yararlısı ve değerlisi özelleştirilir. Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) mekanının diğer ülkelerinden farklı olarak, vatandaşa yararsız veya az yararlı topraklar değil, geçmiş kolhoz ve sovhozların en iyi ve verimli toprakları verilir. Üçüncüsü, cumhuriyetimizin topraklarında yaşayan tüm vatandaşlara nerede yaşamasından ve kim olursa olsun topraklardan kullanım ve kiralama hakkı verilir, aynı zamanda Azerbaycan'ın her vatandaşı toprak alım satımı sürecinde, toprakla ilgili çeşitli anlaşma bağlanmasında katılabilir. Bu sosyal adalet ilkesi beklenilmekle gerçekleştirilen toprak reformu ülkemizde tarım sektörün dinamik gelişmesine

¹⁰ Rüstemov A.A. vd. 2013. Tarım alanın gelişiminin bölgesel sorunları (Ders malzemesi). Bakü: Avrupa, s.9.

¹¹ Ahmedov N.H. 2005) *Nahçıvan ekonomisi gelişme yollarında*. Bakü: Bilim, s.87.

¹² "Halk " Gazetesi (1996). 17 Temmuz.

¹³ Azerbaycan tarihi (2008). *7 cilt halinde*. VII c. Bakü: Bilim, s.387.

Bağımsızlık Yıllarında Nahçıvan Özerk Cumhuriyetinde Toprak Reformu / Hazar HÜSEYİNOV

katkıda bulundu ve az bir sürede reformların olumlu sonuçları kendini göstermektedir.

Ulu önder Haydar Aliyev'in girişimi ile ülkede Azerbaycan vatandaşı olmayan gerçek ve tüzel kişilere toprağa mülkiyetçilik hakkı verilmemiştir, bu da sadece önemli ekonomik, ayrıca ciddi siyasi önem taşıyor.

Milli Lider Haydar Aliyev'in girişimi ile Ulusal Meclis'in müzakeresine verilmiş "Toprak reformu" Azerbaycan Cumhuriyeti Kanununun 1996 yılının 16 Temmuzunda kabul edilmesi ve 13 Ağustos 1996 yılında bu yasanın uygulanması konusunda Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın kararı ile ülkede toprak reformlarının hayata geçirilmesi süreci başlamış oldu¹⁴.

"Toprak reformu" Azerbaycan Cumhuriyeti kanununa müafiq olarak, 1995 yılında kabul edilmiş Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasına göre, mülkiyetin aşağıdaki formları tespit edilmiştir:

- Devlet mülkitteti;
- Özel mülkiyet;
- Belediye mülkiyeti;

Şu anda Azerbaycan'da gerçekleştirilen tarımsal reformlar sonucunda toprak üzerinde özel mülkiyet, kamu mülkiyeti ve kolektif mülkiyet teessüs etmiştir.

Özerk cumhuriyetin arazisinin alanı 5,5 bin km²-dir Azerbaycan Cumhuriyeti topraklarının %6,4'si oluşturmaktadır. Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti istatistik idaresinin 01 Ocak 2010 tarihli bilgisine göre günümüzde Özerk Cumhuriyet'in toprak fonu toplam 536300 bin hektardır (Abbasov 2002: 116). Tarıma uygun topraklar 148,4 bin hektardır. Bunun 30 bin ha-ı ekin, 18 bin ha-ı ham ve dince konulmuş topraklar, 79 bin ha-ı biçenek, çimenlik ve otlaklar. Ekim alanının sınırlılığı arazinin dağlık manzara ile ilgilidir. Gerçekleştirilen tarımsal reformlar sonucunda özerk cumhuriyette toplam arazi alanının %22'si özel mülkiyete, %33'si belediye mülkiyetine verilmiş, %45'si ise devlete ait bulundurulmuş, 57,8 bin hektarlık arazi özelleştirilerek sahiplerinin mülkiyeti olmuştur. Genel arazinin 2,5 bin ha-ı (%0.5'si) ormanlıktır¹⁵.

1996 yılı Temmuz 16-da "Toprak reformu" kabul edilmiş kanunun uygulanması için Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev Kararname imzaladı. "Devlet toprağı üzerinde", "Toprak vergisi hakkında" kanunlar, normatif düzenlemelerin kaydedildi. 1999 yılı 12 Mart "Devlet toprak kadastro, toprakların izleme ve Yerguruluşu hakkında" ve "Toprak kullanılacağına", aynı yıl Temmuz 18'de "Toprak pazarı hakkında" kanunlar verildi. Tüm bölgelerde toprak kullanıcılar üzere

¹⁴ Ahmedov N.H. 2005: *Nahçıvan ekonomisi gelişme yollarında*. Bakü: Bilim, s.88-90.

¹⁵ *Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti* (Akademik Kuliyeve C.B editörlüğünde). (2001). Bakü: Bilim, s.120.

Bağımsızlık Yıllarında Nahçıvan Özerk Cumhuriyetinde Toprak Reformu / Hazar HÜSEYİNOV

inventarlaşdırıldı ve ekonomik olarak değerlendirildi. Özel kuruluşların telabatını sağlamak için 1996 yılının Temmuz ayında tarım kredi kassaları yapıldı¹⁶.

Azerbaycan Cumhuriyeti üzere Dünya Bang'i tarafından finanse öngörülen 5 örnek özel çiftlik sırasına ulu önder Haydar Aliyev'in talimatı ile Şharur ilçesindeki Püsyan köyü de dahil edilmişti. Örnek özel tarım işletmeleri yaratmak amacıyla aynı köyde toprak reformu çalışmaları gerçekleştirilmiştir.

1997 yılında bu köyde 1246 aileye 1314,6 hektar arazi özel mülkiyete verilmiş, 1314 aileye devlet eylemi dağıtılmış, bunların tabanında 50 çiftçi çiftlik oluşturulmuş¹⁷.

1997 yılında ülke parlamentosu tarafından kabul edilen "Toprak reformu" Kanun, sonuçta toprak reformunun gerçekleştirilmesinin hukuki altyapısını oluşturmuştur. Kısa süre içinde tarımda ekonomik krizin durdurulması ve 1997 yılından itibaren ekonomik büyüme start verilmesi, işte gerçekleştirilen tarımsal reformların başarısını teşkil ediyordu.

Belirtmek hemen 1995 yılından beri gerçekleştirilen tarım reformlarıyla ilgili, Azerbaycan Cumhuriyeti Dünyada benzeri olmayan reform modeli oluşmaya başladı. Bu reformun esasını tarım sektörünün hukuk, tarımda çokukladlı çiftlik oluşturmak, özgür rekabetin sağlanması ve özel mülkiyete önem verilmesi teşkil ediyordu.

1999 yılı 9 Kasımda Başkan özel Fermanla "1999-2000 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti'nde tarımsal reformların derinleştirilmesi ve tarımda işletmelerin gelişmesine yardım yapılmasına dair Devlet Programı" nı kabul etti¹⁸. Bu alanda iş daha da yoğunlaştı. 2000 yılı özerk cumhuriyette toprak reformunda kritik bir yıl olmuş, öngörülen 54,9 bin hektarlık toprağın tamamı özel çiftliklere dağıtılmıştır¹⁹.

2001 yılında Nahçıvan'ın 201 köyünde toprak reformu tamamladı. 74 bin 538 ailenin veya 246 bin 902 kişinin özel mülkiyetine 55 bin 92 hektar arazi verilmiştir. "Toprak mülkiyet hakkına dair" Devlet eylemleri hazırlanarak, 70 bin 873 aileye (veya 240 bin 514 kişiye) verilmiştir ki, bu da özel mülkiyetine arazi verilmiş ailelerin 99,2 faizi demektir. Özerk cumhuriyet üzere ortalama her aileye 7 bin 400 metrekare, her kişiye ise 2 bin 239 metrekare arsa alanı düşmüştür²⁰.

Toprağın özel mülkiyete verilmesi ile tarımsal alanda varlıkların özelleştirilmesi de tamamlanmıştır. Reform yapılmış çiftliklerde varlıkların toplam değeri 80 milyar 189 milyon manat olmuş, bunun belediye mülkiyetine 64 milyar 973 milyon manat, özel mülkiyete 15 milyar 216 milyon manat değerinde emlak özelleştirilip verilmiştir.

¹⁶ Azerbaycan tarihi (2008). 7 cilt halinde. VII c. Bakü: Bilim, s.387.

¹⁷ 1997 yılında Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin sosyo-ekonomik gelişimi özeti. (1998). Nahçıvan: "Ajami" neşriyatı Poliqrifiya Birliğı, s.19-20.

¹⁸ "Cumhuriyet" Gazetesi (2001). 24 Şubat.

¹⁹ Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti (Akademik Kuliye C.B editörlüğünde). (2001). Bakü: Bilim, s.123.

²⁰ Ahmedov N.H. 2005: Nahçıvan ekonomisi gelişme yollarında. Bakü: Bilim, s.92.

Bağımsızlık Yıllarında Nahçıvan Özerk Cumhuriyetinde Toprak Reformu / Hazar HÜSEYİNOV

1 Ocak 2002 yıl tarihe Nahçıvan'ın Şarur ilçesi üzere 23 bin 971 aileye, Babek ilçesi üzere 10 bin 860 aileye, Ordubad ilçesi üzere 4 bin 575 aileye, Culfa ilçesi üzere 7 bin 854 aileye, Şahbuz ilçesi üzere 4 bin 118 aileye ve Nahçıvan şehir genelinde 31 aileye-toplam özerk cumhuriyet üzere 51 bin 409 aileye "Toprağın mülkiyet vesigesine dair" şahadetnameler hazırlanmıştır. Bu, öngörülen şahadetnamelerin 71,9 faizini teşkil etmektedir. Şu anda bu çalışma devam etmektedir²¹.

Özerk cumhuriyette 2002 yılı 1 Ekim'e kadar pay alma hakkı olan 71535 bin aileye Devlet eylemleri verilmiş, bunlar 243445 kişiyi kuşatmıştı. Böylece toprak reformlarının ilk aşaması sona ermişti. Reform sonucunda kolhoz ve sovhozların 54856 ha toprak fonu özelleştirilerek vatandaşlarımızın özel mülkiyetine verilmiştir²².

Genel olarak, yapılan toprak reformu sonucunda son yıllarda tarım sektörü hayli güçlenmiş ve sadece ülkenin iç kaynaklarını tam ödemek, hatta bazı tarım ürünleri ihracat yeteneği kazanmıştır.

Tahlil ve araştırmalardan anlaşılmaktadır ki, özerk cumhuriyette tarım alanında elde edilen dinamik gelişme milli lider Haydar Aliyev'in uzak görüşlü politikaları sonucunda mümkün olmuştur. Elverişli iklim koşulları, bereketli münbit toprakların olması, üstelik de alanın gelişmesine kapsamlı devlet kaygısının gösterilmesi kırsal gelişimi, özerk cumhuriyetin toprak potansiyelini verimli kullanıma imkan sağlamıştır. Belirtmek hemen 2012 yılı ürünü için 60 bin 118 hektar alanda ekim yapıldı. Bu da 1996 yılı ürünü için ekili alandan 2,3 katıdır²³.

SONUÇ

Alınan önlemler sonucunda özerk cumhuriyette tarımın genel ürününün yapısında ciddi değişiklikler olmuştur. Yapılan reformlar tarım üretimi alanında potansiyelin verimli şekilde reallaştırılmasına imkan sağlamıştır. Her bir bölgenin spesifik özelliklerine uygun tarım yapısının şekillendirilmesine başlanmıştır. Bu, kendini sonraki yıllarda tarım ürünleri üretimi yapısında da göstermiştir.

Özerk cumhuriyet ekonomisinin tarım alanında pazar ilişkilerinin oluşumu ve gelişmesi tarım üretiminin yeni bölümü ve toprak yapısının oluşmasına, bölmelerarası ilişkilerin tamamen farklı biçim ve içerikte meydana çıkmasına neden olmuştur. Şu anda tarım alanında ekonomik verimlilik ve karşılaştırmalı üstünlükler, esasen, üretim araçları ve metalik ürünler pazarında rekabet ve talep teklifin dengesine göre, fiyatlar mekanizmasının etkisi altında şekillenir. Bu gerçeklik tarım

²¹ Ahmedov N.H. 2005. *Nahçıvan ekonomisi gelişme yollarında*. Bakü: Bilim, s.93.

²² Memmedov Q.Ş. 2002. *Azerbaycan'da toprak reformları: Yasal ve bilimsel çevre sorunları*. Bakü: Bilim, s.32.

²³ Rüstemov A.A. vd. 2013. *Tarım alanının gelişiminin bölgesel sorunları (Ders malzemesi)*. Bakü: Avrupa, s.10.

Bağımsızlık Yıllarında Nahçıvan Özerk Cumhuriyetinde Toprak Reformu / Hazar HÜSEYİNOV

sektörünün üretim sistemini kaynakları sağlayan ve son ürününü tüketicilere ulaştıran altyapı alanların rolünün ve öneminin güçlenmesini korumaktadır.

Tarım reformlarıyla ilgili köylü aileleri ekonomik kaynaklara, olağanüstü yetkilere, toplumsal ürünün hareketinin her aşamasında tam bağımsızlığa sahip olmakla, ekonomik bağımsızlığa da artık başarılı olabilmişlerdir. Ekonomik bağımsızlığa ise sadece ticari faaliyette mekanizmasının düzenli devlet ayarı esasında elde edilebilir ve bu zaman yüksek ekonomik verim elde etmek mümkündür.

Tarım Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ekonomisinin önde gelen alanlarından biridir. Şu anda özerk cumhuriyetin tarımında üretilen ürünlerin belli bir kısmı diğer ülkelere ihraç edilmektedir. Bu ise özerk cumhuriyette tarımın hızlı gelişmesinden haber verir.

Esası milli lider Haydar Aliyev tarafından konulan tarım siyaset bugün Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev tarafından başarıyla sürdürülüyor. Devlet başkanı ülke ekonomisinin gelişmesinde tarımın önemini vurgulayarak şöyle dedi: "Tarım sektörünün gelişmesine azami özen göstermeliyiz. Bu hem güvenlik, hem ekonomik, hem de sosyal meseledir. Çünkü Azerbaycan nüfusunun yarısı tarım bölgesinde yaşıyor"²⁴.

Genel olarak, tarımsal alana devlet kaygısı Sayın İlham Aliyev'in başkanlık döneminde daha da genişletildi. Başkan tarımsal alanda işletmelerin gelişimini teşvik birçok kanunların kabul edilmesi girişiminde etmiş, çok sayıda fermanlar imzalamış ve Devlet programlarını onayladı. Ülkemizin imkanları arttıkça girişimcilere, arazi çiftçilere devletin desteği daha da artırılmıştır. "Tarım ürünleri üreticilerine devlet desteği hakkında", "tohumculuk ve tingçilik çiftlik satılan I ve II reproduksiyalı tohumlara ve tinglərə göre devlet bütçesinden çiftliklere teşvikin ödeme hakkında", "Azerbaycan Cumhuriyeti'nde buğday üreticilerinin maddi ilgilerinin artırılması ve buğday üretiminin uyarılması ile ilgili ek tedbirler hakkında" imha ve karar verme, "2008-2015 yıllarında Azerbaycan Cumhuriyeti'nde nüfusun gıda ürünleri ile güvenli teminatına dair", "Azerbaycan Cumhuriyeti 2009-2013 yıllarında sosyal - ekonomik gelişimi" devlet programlarının onayı toprak sahiplerinin devletin desteğine güvenini artırmıştır.

Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Ali Meclisi Başkanı tarafından 2008 yılı 17 Eylül tarihli Sərəncamı ile onaylanmış "2008-2015 yıllarında Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nde nüfusun gıda ürünleri ile güvenli teminatına dair Devlet Programı" nın uygulanması yönünde bir sra çalışmalar yapılmıştır. Son yıllarda tarım sektöründe çalışanlara çeşitli amaçlı tercihli kredilerin verilmesi, yeni teknikler ve ekipman alınıp getirilmesi, islah önlemler bu alana olan ilgiyi artırmış, verimlilik yükselmiştir. Gerçekleştirilen tarımsal politikaların etkin bir sonucu olarak 2013

²⁴ "Doğu Kapısı" Gazetesi (2013). 30 Ocak.

Bağımsızlık Yıllarında Nahçıvan Özerk Cumhuriyetinde Toprak Reformu / Hazar HÜSEYİNOV

yılında Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nde 337 milyon manatdan çok tarım ürünü üretildi;²⁵.

Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Sayın İlham Aliyev demiştir: "Nahçıvan'ın başarılı gelişimi Azerbaycan'ın başarılı gelişmesi demektir. Bizim bağımsızlığımızı güçlendirmek demektir. Burada giden işler beni çok sevindiriyor. Ben eminim ki, bu güzel gelenekler gelecek yıllarda da sürdürülecek ve Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti hem ekonomik gelişme hızına göre, hem de altyapı projelerinin seviyesine göre nenki bu bölgede, hatta Dünya çapında öncü yerlerde olacaktır".

Yapılan çalışmalar sonucunda bağımsızlık yıllarında Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti tarımında dinamik gelişmenin sağlanması olunmuş, ayrı ayrı ürünler üzere üretimin seviyesi defalarca artırılmıştır.

KAYNAKLAR

- Azerbaycan tarihi (2008). *7 cilt halinde. VII c.* Bakü: Bilim.
- Aliyev H.A. 2007. *Müsteqilliyimiz ebedidir.* 22 c Bakü: Azərneşr.
- Abbasov T.A. 2002. *Tarımsal kaynak potansiyeli ve ondan verimli kullanımının bölgesel sorunları.* Bakü: Bilim.
- Ahmedov N.H. 2005. *Nahçıvan ekonomisi gelişme yollarında.* Bakü: Bilim.
- "Cumhuriyet" Gazetesi (2001). 24 Şubat.
- "Doğu Kapısı" Gazetesi (2013). 30 Ocak.
- "Halk " Gazetesi (1996). 17 Temmuz.
- Hacıyev İ.M. 2011. *Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin sosyo-politik yaşamı, sosyal-ekonomik ve kültürel gelişimi (1991-2011 yılları).* Nahçıvan: "Ajami" Yayıncılık-Poliqrafiya Birliği.
- İbrahimova N.H. 2011. *Bölgede tarım sektörünün üretim ve ekonomik ilişkilerinin geliştirilmesi yönleri.* Nahçıvan: İdea.
- 1997 yılında Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin sosyo-ekonomik gelişimi özeti. (1998). Nahçıvan: "Ajami" neşriyatı Poliqrifiya Birliği.
- 2013 yılında Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin sosyo-ekonomik gelişiminin özeti. (2014). Nahçıvan, "Ajami" neşriyatı Poliqrifiya Birliği, , 96 s.
- Memmedov Q.Ş. 2002. *Azerbaycan'da toprak reformları: Yasal ve bilimsel çevre sorunları.* Bakü: Bilim.

²⁵ 2013 yılında Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin sosyo-ekonomik gelişiminin özeti. (2014). Nahçıvan, "Ajami" neşriyatı Poliqrifiya Birliği, s.7.

Bağımsızlık Yıllarında Nahçıvan Özerk Cumhuriyetinde Toprak Reformu / HAZAR HÜSEYİNOV

Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti (Akademik Kulişev C.B editörlüğünde). (2001). Bakü: Bilim.

Rüstemov A.A. vd. (2013). *Tarım alanının gelişiminin bölgesel sorunları (Ders malzemesi)*. Bakü: Avrupa.

Cilt: 4 Sayı: 7 Ocak 2016 / Volume: 4 Issue: 7 January 2016

MENDERES DÖNEMİ TÜRKİYE-SURİYE İLİŞKİLERİ (1950-1960)*
Menderes Period Turkey-Syria Relationships (1950-1960)

M. Sait KORKMAZ**

ÖZ

İkinci Dünya Savaşı'nın akabinde, Rusya ve Amerika Birleşik Devletleri arasında gelişen Soğuk Savaş döneminde Suriye, Sovyetler Birliği'yle yakınlaşmış ve dolayısıyla Amerika Birleşik Devletleri, Rusya'ya; Türkiye ise Suriye'ye tepki göstermiştir; ancak dönemin iki süper gücü (ABD ve Rusya) arasında yapılan söz konusu savaştan ise en fazla etkilenen bugün de olduğu gibi Ortadoğu olmuştur. Bu çalışmada arşiv belgelerine göre, Demokrat Parti döneminde Türkiye'nin Ortadoğu politikasının genel bir değerlendirilmesi yapılarak, dönemin dış politikada en önemli gelişmeleri ele alınacaktır.

Anahtar kelimeler: Demokrat Parti, Menderes, Suriye, Soğuk Savaş, Ortadoğu

ABSTRACT

After the World War II, throughout the Cold War period between the USA and the Soviet Union, Syria got closer to the Soviet Union; thus, the USA stirred controversy with Soviet Union and so did Turkey with Syria for the same reason. However, the Middle East has most suffered from the conflict between those two super powers (the USA and Russia) of the world. In this study, a general evaluation of Turkey's Middle East policies—when the Democrat Party was in power—has been done according to archive documents and the most important strides about foreign policies of the period have been addressed and discussed.

Keywords: Democrat Party, Menderes, Syria, Cold War, Middle East

1. Siyasi İlişkiler

Türkiye Cumhuriyeti devletinin 1919'dan itibaren Suriye'yi daha henüz Fransız sömürgesiyken bile yakından takip ettiği görülmektedir. Bu takibatın Menderes döneminde de devam ettiği arşiv kayıtlarından anlaşılmaktadır. Dönemin istihbarat birimlerinin Suriye içişlerinde meydana gelen her türlü hadiseyi Ankara'ya

* Bu çalışma *1946-1960 Dönemi Türkiye- Suriye İlişkileri* isimli doktora tezinden çıkarılmıştır.

** Okt. Dr. Kilis 7 Aralık Üniversitesi, AİİT Bölümü, msaitkorkmaz79@hotmail.com.

rapor ettikleri görülmektedir. Bu belgelerden birinde Suriye ve Mısır arasında yaşanan bir suçlu teslimi meselesi ve bu suçlunun dönemin Suriye Devlet başkanı Albay Edip Çiçekli ve Suriye Dışişleri Bakanı Nazım el-Kutsi'ye yapılan suikast girişimleri ile Suriye halkı arasında yaşanan kaos haberleri Başbakanlığa bildirilmektedir¹.

Yine sınırdaki askeri birliklerden alınan 1957 yılına ait istihbarat bir raporda bazı üst düzey Suriyeli bürokrat ve siyaset adamlarına bizzat devlet başkanı ve başbakan tarafından komünistlik suçlamasıyla ülkeyi terk etmeleri konusunda tebliğat yapıldığı, bazılarının ise tutuklandığı ve Suriye'de durumun karışık olduğu hatta daha da karışacağı bildirilmektedir². Devamında yer alan bir başka rapor ise hadiselerin bir görev değişikliği sebebiyle meydana geldiği ve Suriye ordusunun bu durumdan kaynaklı olarak ikiye bölündüğü kaydedilmiştir³. O dönem Türkiye-Suriye ilişkilerinde gerginliğin had safhaya ulaştığı göz önüne alınırsa böyle bir takibin neden yapıldığı daha da iyi anlaşılacaktır. ABD ve Türkiye'nin korkusu Suriye'nin bir Sovyet uydusu haline dönüşmesidir*. İşte bu sebeple Türkiye sürekli olarak Suriye'de olup bitenden haberdar olmaya çalışmaktadır.

Ayrıca Türkiye Cumhuriyeti'nin dönemin Suriye basını ve yabancı basında çıkan Suriye'yle ilgili haberleri de takip ettiği kayıtlarda yer almaktadır. Associated Press Ajansı'nın Kudüs temsilciliği tarafından yapılan bir gazete haberinin Türkçe'ye tercüme edilerek kayıtlara geçtiği görülmektedir⁴. Bundan başka yine 7 Ağustos ve 7 Eylül 1954 tarihli başbakanlık özel kalem müdürlüğüne gönderilen 38 sayfalık raporda yine çeşitli tarihlerde Suriye basınında Türkiye'yle ilgili çıkmış olan haber ve köşe yazılarının tercümeleri yer almaktadır⁵.

Türkiye Cumhuriyeti Suriye'nin komşu veya yabancı ülkelerle olan münasebetlerini de özellikle kendi güvenliğini korumak noktasında sürekli takip etmektedir. Nitekim 10 Kasım 1956 tarihli Cumhurbaşkanı Celal Bayar tarafından, Başbakanlığa gönderilmiş şifre telgrafta Rusların Suriye, Mısır ve Akdeniz'deki faaliyetleri hakkında verilen bilgiler bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. Telgrafta, Rusların, balıkçı gemileriyle ve Türk hava sahasını kullanarak uçaklarla

¹ B.C.A., 4 Kasım 1950, 030-0-001-000-000-60-372-7.

² B.C.A., 4 Kasım 1950, 030-0-001-000-000-68-428-11-1.

³ B.C.A., 4 Kasım 1950, 030-0-001-000-000-68-428-11-2.

* Seale, P. 1987. The Struggle for Syria, a Study of Post-War Arab Politics 1945-1958. Yale University Press, s. 291. ABD ve Türkiye'nin bu konudaki korkuları yersizdir. Çünkü o dönem 6 Ağustos 1957'de Suriye ve Rusya bir "Ekonomik ve Teknik İşbirliği Antlaşması" imza etmişlerdir. Anlaşmaya göre Sovyetler Suriye'ye 500 milyon Dolarlık ekonomik ve askerî yardım yapacaktı. Bu yardım, görünürde Lazkiye'de yeni bir liman yapımı, Suriye'de kara ve demiryolları inşası, altı yeni hava alanı yapımı vb. işler için kullanılacaktı. Ayrıntılı bilgi için bkz: Seale, a.g.e., s.291. Bu sırada Sovyet Rusya ile Suriye ve Mısır arasındaki Şam Şark Ajansı kaynaklı askerî ittifak söylentileri için ayrıca bkz.,Ulus, 1 Ağustos 1957.

⁴ B.C.A., trhsz, 030-0-001-000-000-68-432-1/2/3.

⁵ B.C.A., 7 Ağustos-7 Eylül 1954, 030-0-001-000-000-104-650-1; B.C.A., 18 Ocak 1954, 030-01-00-00-104-647-7-1; B.C.A., 20 Ocak 1954, 030-01-00-00-104-647-8-1; B.C.A. 27 Ocak 1954, 030-01-00-00-104-647-11-1; B.C.A. 12 Şubat 1954, 030-01-00-00-104-647-13-1; B.C.A. 25 Şubat 1954, 030-01-00-00-104-648-2-1.

Suriye'ye nakliyat yaptıkları Amerikalılar tarafından bildirildiği ifade edilmektedir. Bu konuda Ankara'nın acilen Birleşmiş milletler nezdinde girişimlerde bulunarak tedbir alması gerektiği vurgulanmaktadır⁶. Bu telgrafa Adnan Menderes'in cevaben gönderdiği yazıda durumdan haberdar olunduğu ve tedbir çalışmalarına başlandığını beyan ettikten sonra, müttefiklerle birlikte bu konuda çalışmalar yapılması gerektiği NATO Konseyine şimdilik bir şey söylenmemesi gerektiği, çünkü NATO Konseyinde işlerin ağır yürüdüğü ifade edilmektedir⁷.

Hükümet darbelerini de yakından takip eden Türkiye Cumhuriyeti, Devlet Başkanı Edip Çiçekli'nin bir darbeyle devrildiği yönünde alınan bir haberden dolayı, Suriye'ye gitmek isteyenlere Şanlıurfa'nın Suruç ilçesinden geçiş izninin verilmediği Urfa Valiliğinden 22 Haziran 1952 tarihli bir telgrafla Ankara bildirilmiştir⁸. Ancak tarihi kayıtlarda Çiçekli'nin bu tarihte değil de iki yıl sonra Şubat 1954'te devrildiği bildirilmektedir⁹.

Hatay meselesinin Türkiye-Suriye ilişkilerinde daima gerginliğe sebep olduğu daha önce de belirtilmişti. Suriye tarafı meselenin ortaya çıkmasından beri Hatay'ın kendi toprağı olduğunu iddia etmekte ve Hatay'ın Türkiye'ye katılmasını bir türlü kabullenememektedir. Bu sebeple Suriye'de basılan haritalarda Hatay ve İskenderun daima Suriye toprağı olarak gösterilmiştir. Arşiv kayıtlarında yer alan 20 Ağustos 1954 tarihli bir Bakanlar Kurulu kararında işte tam bu meseleye dikkat çekilerek Suriye'de basılan ve Hatay ile İskenderun'un Suriye toprağı olarak gösterildiği haritaların Türkiye'ye sokulmaması yönünde bir karar almıştır¹⁰. Dönemin Suriye basınında yer alan haberlerden birinde; Bazı Suriyeli milletvekilleri Hatay'ın kendi toprakları olduğunu iddia etmekte birlikte, Suriye'de yapılacak genel seçimlerde Hatay'dan milletvekili adaylarının belirlenmesini ve bunların Suriye Parlamentosunda Hatay'ı temsil etmelerini teklif etmişlerdir¹¹.

Yine Jandarma Komutanlığına gönderilen 23 Temmuz 1958 tarihli istihbarat raporunda Şam'ı ziyaret eden, dönemin Mısır Devlet Başkanı Cemal Abdülnasır'a Şam'da bir suikast girişiminde bulunulduğu ancak bu girişimin başarılı olmadığı bilgisi ellerine ulaşmış ve Hatay'ın Türkiye'ye katılmasının yıldönümü olması hasebiyle de Suriye'de bayrakların öğleye kadar yarıya indirildiği kaydedilmiştir¹². Aynı raporun devamında ise yine Suriye hakkında istihbari bilgiler yer almaktadır¹³.

⁶ B.C.A., 10 Kasım 1956, 030-01-00-00-111-701-7-1.

⁷ B.C.A., 11 Kasım 1956, 030-01-00-00-111-701-7-2/3.

⁸ B.C.A., 22 Haziran 1952, 030-01-00-00-134-873-10-1.

⁹ Bannerman, M. G. 1995 "Syrian Arab Republic," *The Government and Politics of the Middle East and North Africa*, Ed.: David E. Long ve Bernard Reich, Boulder, CO: Westview Press, s. 211; Şen, S. 2004. *Ortadoğu'da İdeolojik Bunalım, Suriye Baas Partisi ve İdeolojisi*, Birey Yayınları, İstanbul, s. 192.

¹⁰ B.C.A., 20 Ağustos 1954, 030-18-01-02-136-75-7.

¹¹ B.C.A., 7 Ağustos 1954, 030-01-00-00-104-650-1-19.

¹² B.C.A., 23 Temmuz 1958, 030-01-00-00-69-434-15-2.

¹³ B.C.A., 23 Temmuz 1958, 030-01-00-00-69-434-15-3.

Siyasal ilişkiler konusunda dikkat çeken bir başka hususta şudur ki; Suriye'nin sürekli olarak Türkiye aleyhine olan her türlü yayın ve neşriyat faaliyetlerini desteklemektedir. Bakanlar Kurulunun 31 Aralık 1951 tarihli toplantısında aldığı kararda, Arşak Boyacıyan isimli bir Ermeni yazar tarafından kaleme alınan ve Türkiye'yle ilgili pek çok yalan beyanatın bulunduğu "Kayseri Tarihi" adlı Ermenice yazılmış olan bir kitabın Türkiye'ye sokulması ve dağıtılması men edilmiştir¹⁴.

Türkiye ve Suriye arasında meydana gelen 1957 bunalımı sürecinde Suriye'nin Birleşmiş Milletler Genel kuruluna yaptığı başvuruda, Türk tarafını temsil için, müzakereler devam ederken, Dışişleri Bakanlığı Umumi Kâtiplik Özel Kalem Müdürü Sermet Refik Pasin'in görevlendirildiği tespit edilmiştir¹⁵. Yine bu süreçte siyasi çevrelerin yanında dini aktörlerin de meselenin halli noktasında devreye girdikleri ve bir takım girişimlerde buldukları gözlemlenmiştir. Dönemin Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Adnan Menderes'e Musul yoluyla Bağdat'tan gönderilen bir telgrafta; "Suriye ile aranızdaki gergin durum bütün Arap ve İslam Âlemini sarsıntıya uğratmıştır. Birçok kanlar dökülerek ilk kurbanları İslam ülkeleri olacak bir harbin uyanmasına sebep olacak şeyleri bırakmanız için sizlere yönelmişlerdir. Müslüman Türkiye'den beklenen kâfirler için İslam aleyhine yardımcı olunmamasıdır. Çünkü bütün Müslümanlar taife olarak Allah'ın kitabı vasıtası ile de birbirleri ile dirler. "İnnemel mü'minüne ihvetun feaslihu beynekum." Peygamberimizde bizleri birbirimizle boynunu vurmak olanfenalığı bütün aleme sirayet edecek tehlikelerden etmenizi Müslümanlık namına sizlerden samimiyetle rica ederiz." İfadeleri kullanılmıştır¹⁶.

1.1. Bağdat Paktı

1.1.1. Bağdat Paktı'nın Kurulması ve Türkiye'nin Rolü

II. Dünya Savaşı'ndan sonra, İngiltere'nin Orta Doğu ülkeleriyle kurduğu ittifaklar ve üs anlaşmaları bu ülkelerde artan milliyetçi güçlerin tehdidi altına girmiştir. 1948'de İsrail'in kurulması ile birlikte Arap ülkelerinde artan Milliyetçi Batı karşıtlığı, Orta Doğu ülkeleri ve Batı arasında bir bütün olarak herhangi bir alternatif siyasi-askeri işbirliği formunun gelişmesini zorlaştırmıştır. 1950 ve 1952 yılları arasında, ABD, Fransa ve Türkiye'nin desteği ile İngiltere tarafından başlatılan iki Orta Doğu savunma önerisi Orta Doğu ülkeleri tarafından kabul edilmeyip başarısız olmuştur. Ancak, ABD 1953'te Orta Doğu'daki savunma sorununa yeni bir yaklaşım önermiştir. 1954 Nisan'ında, ABD tarafından desteklenen "Kuzey Kuşağı" savunma konsepti altında önemli bir pozisyonda bulunan Türkiye ve Pakistan, üye ülkeler arasında sınırlı savunma işbirliği sağlayan bir anlaşmaya katılmaya ikna edilmiştir¹⁷.

¹⁴ B.C.A., 31 Aralık 1951, 030-18-01-02-127-95-11.

¹⁵ B.C.A., 26 Ekim 1957, 030-18-01-02-147-56-6.

¹⁶ B.C.A., trhsz, 030-01-00-00-7-36-35-1/2.

¹⁷ Yeşilbursa, B. K. 2011. "Bağdat Paktı (1955-1959)", Tarihin Peşinde (Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi), S.6, s. 85-100.

1949'da NATO kurulduğunda Türkiye'nin bu savunma örgütüne girmek için yaptığı tüm girişimler sonuçsuz kalmıştır. İngiltere'nin istediği Orta Doğu'da içinde Türkiye'nin de olacağı bazı Arap devletleriyle birlikte bölgesel bir savunma örgütü kurmaktı. İngiltere Arap devletleriyle kendisi arasındaki mevcut ikili antlaşmalarının yerini alacak ama bu antlaşmaların sağladığı hakları aynen koruyacak çok taraflı bir Orta Doğu Komutanlığı kurmak istiyordu¹⁸. Dolayısıyla Türkiye'nin de bu komutanlık içinde yer almasını ve Orta Doğu savunmasında kendisiyle bir eşgüdüm içinde hareket etmesini istiyordu. Ayrıca İngiltere bu proje çerçevesinde bölgede İngiliz varlığına duyulan tepkiyi azaltmak istiyordu. Zaten Türkiye'nin üyeliği de bu noktada önem taşıyordu. Zira Türkiye hem en büyük ve en güçlü orduya sahip bir bölge ülkesi olarak Orta Doğu'nun savunmasında önemli bir rol oynayacak hem de Müslüman bir bölge ülkesi olarak Orta Doğu Komutanlığı projesinin tamamen Batı damgası taşımasını önlemiş olacaktı¹⁹. Türkiye'nin bakış açısını ise dönemin Dışişleri Bakanı Fuad Köprülü Mecliste şu şekilde izah etmekteydi; "Maksad, maddi ve manevi ehemmiyetine rağmen dışarıdan gelecek bir taarruza karşı maalesef açık bulunan Ortadoğu'nun böyle bir tecavüze karşı müdafaa için planlar yapılması, Ortadoğu Devletlerinin böyle bir müdafaa için askeri bakımdan ihtiyaçlarını tespit ve imkân nispetinde temin olunmasıdır."²⁰

1950'de iktidara gelen ve dış politika da CHP'nin gerçekleştiremediği bir başarıya imza atmak isteyen Demokrat Parti hükümeti, NATO'ya girmek için önemli bir fırsat olarak gördüğü Kore'ye asker gönderdi. Nitekim Kore'de Türk birliklerinin göstermiş olduğu başarı ve komünizmin Orta Doğu'da da yayılabileceği olasılığı ABD'nin gözünde Türkiye'nin stratejik değerini arttırmıştı. Dolayısıyla daha önce bölgesel pakt düşüncesine sıcak bakmayan ABD Kore Savaşından sonra Orta Doğu'ya yönelik gelişmeye başlayan Sovyet tehdidine karşılık Orta Doğu Komutanlığı fikrini desteklemeye başladı. Bunun üzerine Haziran 1951'de İngiltere ve ABD Orta Doğu Komutanlığının yapısı üzerinde uzlaştı²¹.

Orta Doğu Komutanlığı projesi Mısır tarafından reddedilince Haziran 1952'de İngiltere ve ABD Orta Doğu Komutanlığını bir askeri komutanlık olmaktan çıkarıp bir planlama örgütüne dönüştürmeyi ve bu çerçevede de adını Orta Doğu Savunma Örgütü olarak değiştirdiler. Ancak amaçta anlaşılan bu iki devletin yönetime ilişkin görüşleri farklı olmuştu. Türkiye'nin de desteklediği İngiltere her koşulda önce örgütün kurulmasını daha sonra Arap devletlerinin katılması için çaba gösterilmesi gerektiğini savunuyordu. Ayrıca öncelikle Mısır dışındaki Irak ve Ürdün gibi Arap devletleriyle görüşülmesini istiyordu. Buna karşılık ABD örgütün kuruluş

¹⁸ Yeşilbursa, a.g.m., s. 85-100.

¹⁹ Yeşilbursa, a.g.m., s. 39-127.

²⁰ Cumhuriyet, 20 Aralık 1951.

²¹ Jawad, J. 1988. Türkiye-İrak Siyasi İlişkileri (1932-1963), Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. İzmir, s. 5; Şentürk, A. 2001. CENTO Merkezi Antlaşma Teşkilatı (1959-1979), Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, s. 14-15.

aşamasında Arap devletlerinin katılımının zorunlu olduğunu ve öncelikle de Mısır'a ağırlık verilmesini savunuyordu²².

ABD İki kutuplu dünya siyasetinde Batı'nın temsilcisi ve en büyük gücü olarak Sovyet Rusya'nın Ortadoğu'da kendine yer arayışlarının farkında olarak bu yayılcı siyasetin önüne bir engel çekmenin planlarını yapmaya başlamıştı. Bu sebeple Bağdat Paktının kurulması fikrini ortaya atan ve gerçekleşmesini de adım adım izleyerek etkileyen ABD olmuştur²³. ABD yukarıda bahsedilen Rus politikası ve Ortadoğu'daki eksensizlik karşısında inisiyatifi ele almaya karar vererek bir nabız yoklaması için, Dışişleri Bakanı Dulles'i 11-28 Mayıs 1953'te Ortadoğu turuna gönderdi. Başlangıçta Dulles'in gezi programında Türkiye yoktu. Ancak Menderes'in isteği üzerine Dulles Türkiye'yi de ziyaret etti²⁴. Türkiye bu görüşme de SSCB'den gelen tehdidin farkında olmayan Araplarla beraber Ortadoğu'da bir savunma sisteminin gerçekleştirilmesinin mümkün olmadığını mesajını vermiştir. Bunun içinde yeni bir yaklaşıma gerek vardır. Ortadoğu'da kurulacak yeni savunma sisteminin temel taşı Türkiye olmalıdır ve Pakistan'da bu sisteme dâhil edilmelidir²⁵. Dulles, Ortadoğu savunmasının temel taşının Türkiye olacağı konusundaki görüşlere katılmakla beraber Arapların tamamen yabancılaştırılmaması gerektiğini Ankara'ya bildirdi²⁶.

Dulles, gezi raporunda ABD'nin Ortadoğu ve Yakın Doğu'da giriştiği çabalardan dönmeyeceğini hatta bölgeye daha çok askeri ve ekonomik yardım yapması gerektiğini belirtti. Bölgede tüm devletleri içine alan bir savunma sisteminin olanaklı olmadığını bunun içinde Sovyetlere yakınlığı ile bilinen dolayısıyla da komünist tehdidi altında bulunan "Kuzey Seddi" ülkeleri arasında bir paktın yapılmasının gerektiğine işaret etti²⁷. Daha sonra Dulles, 1 Temmuz 1953'te "Kuzey Seddi" düşüncesini ortaya attı. Bu set SSCB tehdidinin en yakınında olan ve Kuzey Kuşağında yer alan Türkiye, İran, Irak, Pakistan ve Suriye'yi kapsıyordu. Buna göre Ortadoğu'nun savunması Kuzey Kuşağı devletlerine dayandırılmalıydı²⁸. Çünkü Arap devletlerini öncelikle rahatsız eden konu İsrail'in oluşturduğu tehdit ile İngiltere'nin bölgedeki askeri varlığı (Mısır ve Irak'taki üsleri) iken, Kuzey Kuşağı devletlerini öncelikle rahatsız eden doğrudan hissettikleri Sovyet tehdidiydi²⁹.

İngiltere'de böyle bir paktı Ortadoğu'daki menfaatlerini korumak amacıyla desteklemekteydi. Çünkü tarihsel süreçte Ortadoğu'da uyguladığı sömürü düzeninden kaynaklı olarak kendisinden hiçte hazzetmeyen hatta nefret eden bir Ortadoğulu halklar cephesi oluşmuştu. Buna birde Rusya'nın o bölgeleri kendi

²² Yeşilbursa, a.g.m., s. 85-100.

²³ Gerger, H. 1983. "Türk Dış Politikası (1946-1960)", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C.II, İletişim Yayınları, İstanbul, 543-554.

²⁴ Yeşilbursa, a.g.m., s. 85-100.

²⁵ Yeşilbursa, a.g.m., s. 85-100.

²⁶ Fırat, M.-Kürkçüoğlu, Ö. 2001. "Sancak (Hatay) Sorunu," Türk Dış Politikası, 615-635.

²⁷ Ayrancı, Z. Ş. 2006. Türkiye-Suriye İlişkileri, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Eskişehir, s. 77.

²⁸ Ayrancı, a.g.t., s. 77.

²⁹ Yeşilbursa, a.g.m., s. 85-100.

kontrolü altına alması eklenince İngiltere mecburen Ortadoğu'dan çekilmek zorunda kalacaktı. Buda İngiltere'yi paktın en ateşli taraftarlarından biri haline getiriyordu³⁰.

Dulles'in Kuzey Seddi düşüncesinin bir gelecek projesi olduğunu da gezi sonrası izlenimlerinden dolayı ifade etmiştir. Çünkü Dulles'e göre Arap ülkeleri Sovyet tehlikesinin farkında değildir. Oysa Arap ülkeleri Dulles'in düşündüklerinin tersine her şeyden haberdarlardır ve hatta Rusya'nın Ortadoğu'da kendine yer bulması, sol tandanslı Arap politikacıları tarafından Batı sömürsünden kurtuluş şeklinde yorumlanmaktadır. Kısacası Dulles, büyük hayallerle geldiği Ortadoğu'da bir savunma sistemi için gerekli ortamı bulamamıştır³¹.

Ortadoğu'daki Arap ülkelerinin aksine politik yönünü Batıya dönmüş olan ve aslında Sovyet tehdidiyle en fazla karşı karşıya olan Türkiye Dulles'in fikrinin peşini bırakmadı ve 19 Ekim 1954'te İngiltere ile Mısır arasındaki Süveyş Krizini sona erdiren ve İngiltere'ye 1950'de Arap Devletleri tarafından imzalanan Ortadoğu Savunma Antlaşmasını imzalayan devletlerden birine veya Türkiye'ye silahlı bir saldırı olursa Süveyş Kanalına asker sokma hakkını kazandıran bir madde eklendi. Antlaşmanın bu hükmüne Mısır'ın da rıza göstermesi Türkiye'yi Ortadoğu savunma sisteminin kurulması konusunda yeniden umutlandırdı³².

1.1.2. Bağdat Paktı'nın İlk Formu: Türkiye-Pakistan İşbirliği Antlaşması (2 Nisan 1954)

ABD Dışişleri Bakanı Dulles'in Ortadoğu seyahatinde dikkatini bir konu daha çekmişti. Eğer Ortadoğu'da bir savunma paketi oluşturulacaksa bunu dışarıdan Batılı Devletlerin dayatması yerine kendi içlerinden bir devlet vasıtasıyla içten oluşturulmalıydı. Bunun nedeni de Dulles'e göre Ortadoğu Devletlerinin sömürgeci devletlere karşı duydukları kuşkuymdu. Yine Ortadoğu Devletleri İngiltere ve Fransa'yla olan ittifak bağı dolayısıyla da ABD'ye de şüpheyle yaklaşıyorlardı. ABD bir noktada Ortadoğu'nun Truva Atını bulmalıydı. İşte bu iş için kullanılacak en iyi devlet şaşmaz batıcı politikalarıyla Türkiye idi³³. Çünkü 1952'de NATO'ya giren Türkiye Batı savunma sisteminde tek Ortadoğulu devletti. Buda Batı Dünyasının Ortadoğu ile Batı savunma sistemi arasında kurmayı düşündüğü doğal köprü için Türkiye'yi en uygun aday konumuna getiriyordu³⁴.

Batıya göre Türkiye hem Batı ittifakının bir üyesiydi hem de Arap Devletleri ile samimi bir ilişki içindeydi. Ayrıca Türkiye Avrupa'nın gücüne karşı başarılı bir mücadele vermiş ilk Asya devleti olarak doğu komsularında saygınlık uyandırmıştır. Oysa bu yıllarda Türkiye'nin Arap Devletleri ile ilişkileri soğumaya

³⁰ Gürün, K. 1983. Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan Günümüze Kadar), AÜSBF Yayınları, Yayın No:531, Ankara, s. 355.

³¹ Kürkçüoğlu, Ö. E. 1972. Türkiye'nin Arap Ortadoğusu'na Karşı Politikası (1945-1970), Sevinç Matbaası, Ankara, s. 52-53.

³² Ayrancı, a.g.t., s. 77-78.

³³ Armaoğlu, F. 2012. 20. Yüzyıl Siyasi Tarih, Alkım Yayınevi, İstanbul, s. 525.

³⁴ Kürkçüoğlu, Ö. E. 1972. Türkiye'nin Arap Ortadoğusu'na Karşı Politikası (1945-1970), Sevinç Matbaası, Ankara, s. 53.

yüz tutmuştu³⁵. Bu sıra da Ortadoğu’da siyasal anlamda bir kutuplaşma da doğdu. Bu kutuplardan bir tarafta Batı’ya dönük politik söylemler geliştiren ve her yönüyle batıyla birlikte hareket eden Türkiye’nin önderliğindeki devletler, diğer tarafta Batı’ya karşı, siyasal ve ekonomik bağımsızlıklarını korumaya çalışan ve bir Arap Devletler birliği bina etmeye çalışan Mısır önderliğindeki devletler³⁶. Bu arada Arap Devletlerinin çoğu Türkiye’yi Batıyla birlikte hareket ettiği gerekçesiyle kendilerinden görmüyor, hatta Türkiye’nin bu batı yanlısı politikası sebebiyle İslam ve Arap Dünyasına ihanet ettiğini söylüyorlar ve “emperyalizmin Ortadoğu’daki temsilcisi” olarak görüyorlardı. Dolayısıyla da Türkiye’nin Ortadoğu’da düşünülen yeni savunma sistemine Arap Devletlerini katma şansı çok düşüktü³⁷.

Bütün bu gelişmeler karşısında bir yandan Arapların savunma sistemine karşı olumsuz tutumları değiştirilmeye çalışılmaya başlanmış, diğer yandan bu çabaların sonucu beklenmeksizin savunma sisteminin gerçekleştirilmesi gerekliydi. Bu amaçla bölgede, Türkiye, Pakistan, Irak ve İran’dan oluşacak bir “Orta Doğu Savunma Sistemi” üzerinde durulmaya başlandı. SSCB’nin güneyindeki devletleri ön plana çıkaran bu planla, Süveyş Kanalı’ndan Umman Denizine oradan da Pakistan’a kadar uzanan geniş bir alanın Sovyet yayılmacılığına karşı savunulmasını hedefliyordu³⁸. Böylelikle “Ortadoğu Savunma Paktına” 28 Aralık 1953’te ABD ile Pakistan arasında bir “teknik ve ekonomik yardım antlaşması” imzalanmasıyla ilk adım atılmış oldu³⁹. Daha sonra iki ülke arasında 19 Mayıs 1954’te savunma için karşılıklı bir yardım antlaşması imzalandı. Antlaşmada Pakistan’ın bölgesel bir savunmaya katılacağı yer alıyordu⁴⁰.

Bu gelişmelerin ardından Pakistan’la Türkiye’de 18 Şubat 1954’te ortak bir demeç yeni bir savunma antlaşması imzalayacaklarını açıkladılar. Rusya ve Mısır’ın tüm olumsuz tepkilerine⁴¹ rağmen 2 Nisan 1954’te iki ülke arasında “Karaçi Anlaşması” olarak da bilinen “Dostane İşbirliği Antlaşması” imzalanmıştır⁴². Rusya ve Mısır’ın tepkilerinden başka, anlaşmayla ilgili olarak, Irak çekimser kalmayı tercih ederken⁴³, İran böyle bir anlaşmaya katılmayacağını açıklamıştır⁴⁴. Ancak daha sonra Irak da Amerikan yardımı alabilmek için bir politika değişikliği yaparak çekimser tavrını değiştirmiş ve kuzey komşularına yaklaşılmaya başlamıştır⁴⁵.

³⁵ Şentürk, a.g.t., s. 15.

³⁶ Ayrancı, a.g.t., s. 79.

³⁷ Fırat-Kürkçüoğlu, a.g.m., s. 615-635.

³⁸ Şentürk, a.g.t., s. 15.

³⁹ Yeşilbursa, a.g.m., s. 85-100.

⁴⁰ Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 54.

⁴¹ Fırat-Kürkçüoğlu, a.g.m., s. 615-635.

⁴² Yeşilbursa, a.g.m., s. 85-100.

⁴³ Yılmaz, T. 2004. Uluslararası Politikada Ortadoğu (Birinci Dünya Savaşından 2000’e), Akçağ Yayınları, Ankara, s. 87.

⁴⁴ Fırat-Kürkçüoğlu, a.g.m., s. 615-635.

⁴⁵ Bostancı, M. 2013. “Türk Arap İlişkilerine Etkisi Bakımından Bağdat Paketi”, Gazi Akademik Bakış Dergisi, C.7, S.13, Kış, Ankara, s. 17-184.

Anlaşmanın imza edilmesinden sonra Türk Dışışleri adına Selahattin Arsel ve Pakistan Dışışleri adına da Dışışleri Bakanı Zülfikar Han verdikleri demeçlerde; istedikleri takdirde aynı amacı güden devletlerin anlaşmaya katılabileceğini belirttiler. Türk basınında da antlaşma olumlu karşılanmış ve hükümete destek verilmiştir⁴⁶. Bu antlaşma ile Bağdat Paktı'nın kurulması yolundaki ilk adımda atılmış olur⁴⁷. Amerika'nın planladığı yolda Anlaşma'nın imzalanması ile Rus yayılmacı siyasetinin önünde bir set çekilerek, Ortadoğu güvenlik sistemini oluşturma yolunda ilk adımı atılmış oluyordu. Fakat hem Türkiye'nin ve hem de Pakistan'ın asıl beklentileri daha da yüksekti. Bu iki devlet Ortadoğu'nun etnik açıdan Arap olmayan farklı iki milletini temsil ediyordu. Araplar için içinde olmadan tam bir başarı elde edilemeyeceği aşikârdı. Ortadoğu devletlerinin genelinin katılacakları daha büyük bir savunma örgütünün kurulması gerekliydi⁴⁸.

1.1.3. Türkiye-İrak Görüşmeleri ve Menderes'in Arap Ülkelerini Pakta Çekme Çabaları

Yukarıda da bahsedildiği üzere Türkiye ve Pakistan'ın etnik temelli farklılıkları ve Batı yanlısı bir politika izlemeleri gibi olguların yanında, Rus propagandası ile Cemal Abdülnasır çizgisindeki Arap Milliyetçiliği rüzgârı da eklenince Türkiye-Pakistan paktına Arap Dünyası ilgisiz kalmıştı. Oysa tam anlamıyla bir Ortadoğu Savunma örgütü kurulması için Arapların kesinlikle pakta dâhil olması gerekliydi. Bu yüzden Menderes Arapları birliğe dâhil etmek maksadıyla bir takım çalışmalara başlamıştı. ABD ziyareti dönüşü yayınlanan ortak bildiride Türkiye'nin dost ülkelerle sıkı siyasal ve askeri bağlar kuracağı vurgulanmaktaydı⁴⁹.

İngiltere ile Mısır arasında imzalanan ve İngiltere'nin Süveyş Kanalından çekilmesine karar verilen 27 Temmuz 1954'teki antlaşmanın ardından Ortadoğu savunma sistemine Arapların da dâhil edilmesi yönündeki umutlar yeniden arttı. Bu gelişmeleri müteakip Türkiye, Mısır'la yakınlaşmak için ilk adımı attı ve Adnan Menderes Nasır'la görüşmek istediğini ilettiler ama bu istek Nasır tarafından reddedildi. Batı'yla uyumlu bir savunma paktı kurmaya çalıştığı sürece Nasır'ın Menderes'le görüşmeyeceği açıktı. Mısır'ın bu çıkışı üzerine diğer Arap ülkelerine yönelen Türkiye, hem Batı dünyasına karşı daha ılımlı bir tavır sergileyen ve hem de Türkiye'yle ilişkileri daha iyi olan Irak'a yöneldi⁵⁰.

İrak Türkiye gibi bir takım kaygılardan kaynaklı olarak, diğer Arap ülkelerinden farklı, Karaçi Antlaşmasında taraf olmak yerine çekimser kaldığını bildirmişti. Daha sonra yapılan İngiltere-Mısır Antlaşması diğer Arap ülkeleri gibi Irak'ı da rahatlatmıştı⁵¹. Bir taraftan çekimserliğini sürdürmekle birlikte Sovyet

⁴⁶ Cumhuriyet, 3 Nisan 1954.

⁴⁷ Şahin, M. 2008. "1950 -1960 Dönemi Orta Doğu ile İlişkiler", Türk Dış Politikası (1919-2008), Editör: Haydar Çakmak, Barış Platin Yayınları, Ankara, s. 484-498.

⁴⁸ Yılmaz, a.g.e., s. 87.

⁴⁹ Ayrancı, a.g.t., s. 80.

⁵⁰ Fırat-Kürkçüoğlu, a.g.m., s. 615-635.

⁵¹ Fırat-Kürkçüoğlu, a.g.m., s. 615-635.

tehdidinin Türkiye kadar farkında olarak bir taraftan da Batı'ya yaklaşmak istiyordu⁵². Bu konuda ilk adım ABD'den geldi ve Irak-ABD arasında yapılan görüşmelerde Irak'ın bölge savunmasına katılacağı hususunda görüş birliğine varıldı ve 20 Nisan 1954'te iki ülke arasında sürekli bir askeri yardım antlaşması imzalandı⁵³.

12 Eylül 1954'te Irak'ta Nuri Sait Paşa'nın kabine kurmasından sonra Irak'ın Batı'yla ilişkileri iyileştirme ve yakınlaşma süreci hız kazandı⁵⁴. Nuri Sait Paşa bu işbirliği ile Irak'ı ekonomik bakımdan daha fazla Batı'nın olanaklarından faydalanan bir ülke haline dönüştürmenin çabasıydı. Bu sayede Irak'ı daha güçlü bir konuma getirerek Arap dünyasının lideri olabileceği kanaatini taşıyordu⁵⁵.

Bu gelişmelerin ardından 1954'ten itibaren Irak Devlet adamlarıyla Türk yöneticiler arasında işbirliği için yoğun temaslar başlamıştır. 2 Eylül 1954'te Irak Veliahdı Abdüllillah⁵⁶ ve onun ardından da 9 Ekimde Irak Başkanı Nuri Sait Paşa, Türkiye'ye gelmiştir⁵⁷. Nuri Sait Paşa ve Menderes arasında 9 Ekim 1954'te yapılan görüşmede Ortadoğu güvenliği müzakere edilmiştir⁵⁸. Görüşmelerin ardından Nuri Sait Paşa durumu; "Süveyş ve Filistin sorunları Arapları tatmin edecek bir hal çerçevesine bağlanırsa bütün Arap Devletlerinin Batı ile işbirliği yapabileceğine kaniyim" sözleriyle ifade etmektedir⁵⁹. İki tarafın ortak yayınladıkları bildiri Irak ve Türkiye arasında bir güvenlik teşkilatı kurulmasına karar verildiği ve Türkiye'nin Arap Devletlerinin meşru menfaatlerine aykırı bir politika izlemeyeceği belirtiliyordu⁶⁰. Ancak başta Mısır olmak üzere Arap devletleri bu açıklamaları tepkiyle karşıladı. Çünkü o dönem Mısır bir Arap Birliği kurma fikriyle diplomatik faaliyetlere başlamıştı. Ancak Türkiye'nin böyle bir oluşumla ortaya çıkması Mısır'ın umduğu liderlikten de olması anlamı taşıyordu. Bu durum da Nasır'ı rahatsız etti. Bu sebeple Mısır'ın tepkisi sert oldu ve kurulacak teşkilata katılmayacağını açıkladı⁶¹.

Fakat Türkiye Arap ülkelerinin bu tepkilerine rağmen savunma teşkilatı fikrini sürdürdü ve birliğe yeni devletler eklemek adına siyasi görüşmelerine bıkmadan devam etti. Menderes 1955 yılı başlarında Irak, Lübnan ve Suriye'yi kapsayan bir Ortadoğu turuna çıktı. Menderes'in ilk durağı da Irak oldu⁶². İki ülke liderlerinin görüşmeleri 7 Ocakta başladı ve 12 Ocağa kadar sürdü⁶³. Türkiye ile Irak arasında yapılan görüşmelerin ardından anlaşmaya varıldı ve bir ortak bildiri

⁵² Şentürk, a.g.t., s. 18.

⁵³ Gürün, a.g.m., s. 356.

⁵⁴ Fırat-Kürkçüoğlu, a.g.m., s. 615-635.

⁵⁵ Ayrancı, a.g.t., s. 81.

⁵⁶ Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 55.

⁵⁷ Akşam, 9 Ekim 1954; Gürün, a.g.m., s. 356.

⁵⁸ Akşam, 10 Ekim 1954.

⁵⁹ Gürün, a.g.m., s. 356.

⁶⁰ Armaoğlu, 20. Yüzyıl..., s. 525-526.

⁶¹ Armaoğlu, 20. Yüzyıl..., s. 526; Yeşilbursa, a.g.m., s. 85-100.

⁶² Bağcı, H. 1990. Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası, İmge Yayınevi, Ankara, s. 64.

⁶³ Cumhuriyet, 8 Ocak 1955; Cumhuriyet, 15 Ocak 1955.

yayınladılar. Bildiride tecavüzlere karşı birlikte hareket etme ve karşı koyma kararı alındığı ifade edilmekteydi⁶⁴.

Irak ziyaretinin olumlu sonuçlanmasından umutlanan Menderes hemen Suriye'ye geçti. 14-15 Ocak'ta Suriye'de resmi temaslarda bulundu⁶⁵. Ancak Suriye Menderesi sıcak karşılamadı. Menderes Suriye Başkanı Faris El Khoury ve diğer hükümet üyeleri tarafından samimi karşılanırken, Suriye caddelerinde protestolar vardı. Suriye Parlamentosundaki sol eğilimli milletvekilleri de Menderes'in ziyaretine tepkiliydiler. Bu sert tepkiler sonucu Menderes Suriye'de bir gün kalabildi⁶⁶. Zaten Türk-Irak antlaşması imzalandığında da Suriye'de Türkiye aleyhine gösteriler yapılmıştı⁶⁷. Menderes Şam'daki görüşmelerde Suriye'yi Irak'la imzalanacak Pakta davet etmiştir⁶⁸. Ancak Suriye teklife karşı önceki satırlarda da ifade edildiği üzere olumsuz bir tepki vermiştir. Adnan Menderes'in Suriye'den sonraki durağı Lübnan olmuştur. Lübnan'ın başkenti Beyrut'ta Pakt için temaslarda bulunan Menderes iyi karşılanmakla birlikte⁶⁹ buradan da somut bir netice alamamıştır. Lübnan Suriye'ye göre daha ılımlı olmakla birlikte Arap Birliği'nin karar alması halinde böyle bir anlaşmaya katılabileceğini bildirmiştir⁷⁰. Adnan Menderes'in görüşmelerinden çel edilen neticeye göre Suriye ve Lübnan'ın pakta yönelik tutumları Ortadoğu'da İngiltere-Mısır Antlaşmasına rağmen havanın hala Batıyla işbirliğine elverişli olmadığını göstermiştir⁷¹.

Mısır, Irak Lideri Nuri Sait Paşa'nın Türkiye ve dolayısıyla Batı ile yaptığı anlaşmayı "Arap Birliğine karşı bir ihanet" olarak niteleyen çok sert sözlerle eleştirdi ve cephe aldı⁷². Mısır Dışişleri Bakanı Türkiye-Irak Antlaşmasının Arap siyasetine ve Arap Birliği antlaşmalarına uygun olmadığını belirtirken, Mısır basını da bu anlaşmanın Arap Birliğine çok büyük bir darbe vuracağını⁷³.

Mısır, Arap Devletlerinin Türkiye ile işbirliği yapmalarına engel olmak için bir takım çalışmalara başlamıştır⁷⁴. Mısır ilk olarak ortaya çıkan Irak-Türkiye Paktını protesto etmek için Arap Birliği acilen toplantıya çağırmıştır⁷⁵. Gelişmelerin ardından 22 Ocakta 1955'te Kahire'de toplanan Arap Birliği'nde gündem olarak Türk-Irak antlaşması ve Arap Ülkelerinin antlaşmaya karşı tutumu belirlenmişti. Suudi Arabistan, Suriye-Lübnan ve Ürdün'ün katıldığı⁷⁶ toplantıda, Nasır'ın Türkiye

⁶⁴ Cumhuriyet, 13 Ocak 1955.

⁶⁵ Cumhuriyet, 15 Ocak 1955.

⁶⁶ Bağcı, a.g.e., s. 65.

⁶⁷ Cumhuriyet, 14 Ocak 1955.

⁶⁸ Cumhuriyet, 15 Ocak 1955.

⁶⁹ Dünya, 15 Ocak 1955.

⁷⁰ Gürün, a.g.m., s. 356.

⁷¹ Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 61.

⁷² Sever, A. 1997. Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Ortadoğu (1945-1958), Boyut Yayın Grubu, İstanbul, s. 127.

⁷³ Cumhuriyet, 14 Ocak 1955; Dünya, 15 Ocak 1955.

⁷⁴ Cumhuriyet, 18 Ocak 1955.

⁷⁵ Gürün, a.g.m., s. 356.

⁷⁶ Cumhuriyet, 22 Ocak 1955.

aleyhine yaptığı sert eleştiriler damgasını vurmuştu. Nasır herhangi bir savaş durumunda Türkiye'nin Arapları badireye sürükleyeceğini öne sürüyor⁷⁷ ve Türk-Irak Paktına katılmayı kesin bir dille reddediyordu⁷⁸. Sonuç olarak Arap Birliği, ne Nasır'ın istediği gibi ve ne de Türkiye'nin istediği gibi bir karara imza atmayarak, Türkiye-Irak Anlaşmasında tarafsız kalma kararı verdi⁷⁹.

1.1.4. Bağdat Paktı'nın İmzalanması

Gelişmelere karşısında Mısır ve Suriye'nin sert tepki göstermelerine rağmen Irak Hükümeti 18 Şubat 1955'te bir bildiri yayınlayarak yaptığı antlaşmaların ne Arap Birliği Antlaşması ve nede Birleşmiş Milletler Antlaşmalarıyla çatışan bir yönünün olmadığını belirtti. Yine aynı tepki karşısında Türk Başbakanı Adnan Menderes'te 21 Ocak'ta verdiği beyanatta Mısır'la görüşmek istediğini ancak Mısır'ın bunu reddettiğini ifade etti⁸⁰. Mısır'ın görüşmeme kararının ve Ortadoğu savunma paktı konusundaki olumsuz tavrının nedenleri arasında, Türkiye'nin Batı Dünyası ve İsrail'le olan ilişkileri, paktın inşası noktasında üstlendiği liderlik konumu ve Mısır'ın Ortadoğu'da güç kaybetme korkusu gibi nedenler gösterilmektedir⁸¹.

Tüm tepkilere rağmen ABD ve İngiltere'nin de desteğiyle Türkiye ve Irak 24 Şubat 1955'te Bağdat'ta "Bağdat Paktı" olarak ta anılan Türkiye-Irak Karşılıklı İşbirliği Antlaşmasını imzaladılar⁸². Antlaşma imzalandıktan sonra iki gün içinde iki ülke parlamentolarında kabul edilip yürürlüğe girmiştir. Türk-Irak Antlaşması TBMM'de sevinç gösterileri ile oybirliği ile onaylanmıştır⁸³. Antlaşma, Türkiye ve Irak arasındaki 26 Mart 1946 tarihli dostluk ve iyi komşuluk antlaşmasını tamamlamayan bir anlaşma olarak imzalandı⁸⁴. Türkiye ve Irak arasında imzalanan bu antlaşmanın maddeleri şöyledir:

- 1) Tarafların güvenlik ve savunmaları için işbirliği yapacaklardır.
- 2) İşbirliği için alınacak önlemlerin hükümetlerce belirlenecektir.
- 3) Tarafların birbirlerinin içişlerine karışmama ve aralarındaki sorunları barışçı yollardan çözümleneceklerdir.

⁷⁷ Cumhuriyet, 23 Ocak 1955.

⁷⁸ Cumhuriyet, 25 Ocak 1955.

⁷⁹ Gürün, a.g.m., s. 356.

⁸⁰ Ayrancı, a.g.t., s. 85.

⁸¹ Bağcı, a.g.e., s. 67.

⁸² TC Resmi Gazete, 28 Şubat 1955:s.11151; TBMMKM, Devre:1C, İçtima:1, C.37, s.312; Fırat-Kürkcüoğlu, a.g.m., s. 615-635; Yeşilbursa, a.g.m., s. 85-100; Gürün, a.g.m., s. 356; Dursun, D. 1991. "Bağdat Paktı", DİA, C.4, TDV Yayınları, İstanbul, s. 446-447; Duman, Sabit. 2005. "Ortadoğu Krizleri ve Türkiye", AÜTİTE Atatürk Yolu Dergisi, S.35-36, Mayıs-Kasım, Ankara, s. 313-332.

⁸³ TBMMZC, 1955:717.

⁸⁴ Erkin, F.C. 1986. Dışişlerinde 34 Yıl, Anılar-Yorumlar, C.II, 1.Kısım, TTK, Ankara, s. 503.

4) Anlaşma hükümlerinin tarafların daha önce imzaladıkları anlaşmalara aykırı değildir.

5) Anlaşmanın diğer Arap devletlerine ve bölgenin güvenliği ve barışı ile ilgili bazı devletlere (İran, Pakistan, İngiltere, ABD) açıktır ve bu devletler Türkiye ve Irak ile 1. Madde uyarınca özel anlaşmalar yapabilirler ve 2. Maddeye göre gerekli güvenlik önlemlerini alabilirler.

6) Üyelerin sayısı dördü bulunca anlaşmanın yürütülmesini düzenlemek üzere bir sürekli konsey (bakanlar, gerekince başbakan veya devlet başkanları düzeyinde) kurulacaktır.

7) Anlaşma 5 yıl için yapılmış olmakla birlikte, anlaşmaya son verilmedikçe beşer yıl için kendiliğinden süresi uzayacaktır.

8) Taraflar onaylayınca yürürlüğe girecektir⁸⁵.

Bu paktın iki amacından birincisi; herhangi bir yerden gelecek muhtemel saldırılardan Orta Doğu'yu korumak, ikincisi; konunun ilgilendirdiği ülkelerin ekonomik gelişmelerini sağlayabilme çabalarında bu ülkeler arasında işbirliği sağlamaktır⁸⁶. 5 Nisan 1955'te, İngiltere pakta katılmış ve aynı zamanda 1930 yılında imzalanan eski İngiltere-İrak Antlaşmasının yerini alacak yeni bir üs anlaşması da imzalamıştır. İngiltere'nin katılımı Bağdat Paktını Araplar nezdinde zayıflatan önemli bir neden olmuştur. Yine bazı Arap devletleri tarafından Pakt, başta İngiltere olmak üzere Batı'nın Orta Doğu'daki çıkarlarını korumaya yönelik oluşturulmuş bir antlaşma olarak görülmüştür. Esas sorunu Hindistan olan ve bu sayede Batı'nın özellikle ABD'nin desteğini almayı uman Pakistan Eylül 1955'de, Musaddık sonrası Batı'ya yaklaşan İran da Kasım 1955'de pakta üye olmuştur⁸⁷. Türkiye açısından pakt; "Türkiye'nin etrafında bir güvenlik ve barış çemberi" oluşturulması yolunda önemli bir gelişme idi⁸⁸. Paktla ilgili anlaşmanın TBMM'de görüşülmesi esnasında muhalefet parti milletvekillerin de bu paktın Türkiye açısından öneminden bahsettikleri ve hadiseyi memnuniyet verici olarak karşıladıkları ifade edilmektedir⁸⁹.

ABD'nin Ortadoğu'daki dengenin kendi lehine kurulması ve bunun devamı için paktı desteklemektedir. Paktın imzalanması ile ABD'nin amaçladığı çerçevede Ortadoğu'nun güvenliği için gerekli olan birlik kurulmuş oluyordu. ABD'nin pakta katılmama sebepleri olarak ta şunlar sırlanabilir;

a- Araplarla daha fazla yakınlaşarak, Ortadoğu'daki bir diğer daimi müttefiki olan İsrail'i gücendirmekten çekinmektedir.

⁸⁵ Soysal, İ. 2000. Türkiye'nin Uluslar Arası Siyasal Bağlıları, C.II, TTK, Ankara, s. 491-492.

⁸⁶ Yeşilbursa, a.g.m., s. 85-100.

⁸⁷ Yeşilbursa, a.g.m., s. 85-100.

⁸⁸ Ayrancı, a.g.t., s. 86.

⁸⁹ Albayrak, M. 2004. Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960). Phoneix Yayınları, Ankara, s. 476.

b- Zaten gergin olan ABD-Rusya ilişkilerini daha fazla üzerine giderek daha fazla gerip Rusya'yı kışkırtmak istememektedir⁹⁰.

Paktın imzalanmasından sonra, 4 Nisan 1955'te İngiltere, 23 Eylül 1955'te Pakistan ve 3 Kasım 1955'te de İran'ın aynı yıl içerisinde pakta katılmasıyla beraber üye sayısı 5'e çıktı ve oluşturulan daimi konsey Bağdat'ta çalışmaya başladı⁹¹. Bu katılımları ABD Başkanı Eisenhower "büyük bir kazanç" olarak değerlendirirken, ABD Dışişleri Bakanı Dulles'de, Menderes'e bir kutlama mesajı çekmiştir⁹². Ayrıca ABD, 19 Kasım 1955'de yaptığı bir açıklamada, konsey toplantılarına bir gözlemci yollayacağını belirtti⁹³.

İran, Irak ve Pakistan nezdinde Bağdat Paktı; bir Ortadoğu savunma örgütü olmaktan ziyade, kendilerine Amerikan yardımı sağlayacak bir araç olarak görülmektedir. Türkiye ise, paktın hem Ortadoğu Savunmasında ki rolünün farkındaydı, hem de böyle bir paktın kurulmasında kendi katkısının, ABD'nin kendisine yaptığı ekonomik ve askeri yardımı arttıracığını da biliyordu. Gerçekten de paktın kurulmasından hemen sonra Türk-Amerikan askeri görüşmeleri başladı⁹⁴.

Türk-İrak Karşılıklı İşbirliği Antlaşması (Bağdat Paktı) ile Orta Doğu'da bölgesel bir savunma örgütünün temelleri atılmasına rağmen diğer Orta Doğu ülkelerini dâhil etmede ve bölgedeki İngiliz-Amerikan siyasi-askeri hedeflerinin ilerletilmesinde böyle bir yapının ne kadar etkili olacağı belirsiz olarak kaldı. Üyeliğin vaat ettiği askeri ve ekonomik destek sayesinde er ya da geç diğer Arap ülkelerin pakta katılacağı düşünülmüş ancak bu gerçekleşmemiştir. Pakta yönelik muhalefet oldukça fazla ve karmaşık olmuştur. Paktın Orta Doğu'da baskı ve gerilime neden olan faktörlerden sadece biri olmasına rağmen, bölgedeki Batı karşıtlığı ve Batı güçlerinin propaganda saldırıları için odak noktası haline gelmiştir⁹⁵.

1.1.5. Bağdat Paktı'na Arap Tepkisi: Suriye ve Mısır'ın Faaliyetleri

Mısır ve Suriye, paktın imza edilmesinden öncede sürekli olarak Türkiye'yi Batı'nın işbirlikçisi olarak itham etmekteydiler. Bu itham ve saldırılar paktın imza edilmesinden sonra dozunu biraz daha da arttırdı. Bu iki ülke pakta karşı cephe almakla yetinmeyip, Irak'ın da bu pakta girmesine karşı çıkarak engellemeye çalışmışlardır⁹⁶. Bu propagandanın da etkisiyle Bağdat Paktı'nın imzalanmasından sonra Türkiye'nin, Arap Devletlerinin pakta katılımını sağlamak amacıyla yaptığı bütün siyasi girişimler, Sadece Suriye'de küçük bir muhalif grup hariç, diğer bütün

⁹⁰ Uçarol, R. 2000. Siyasi Tarih. Filiz Yayınevi, İstanbul, s. 696-697.

⁹¹ Gürün, a.g.m., s. 356-357; Ayrancı, a.g.t., s. 87.

⁹² Ataöv, T. 1969. Amerika NATO ve Türkiye, Aydınlik Yayınları, Ankara, s. 248; Eroğul, C. 1998. Demokrat Parti-Tarihi ve İdeolojisi, İmge Yayınları, İstanbul, s. 160.

⁹³ Gürün, a.g.m., s. 357.

⁹⁴ Ayrancı, a.g.t., s. 87.

⁹⁵ Yeşilbursa, a.g.e., s. 85-100.

⁹⁶ Albayrak, a.g.e., s. 477.

kesimlerde başarısız olmuştur⁹⁷. Türkiye'nin bu siyasal girişimlerine, karşı propagandayla cevap veren Mısır ve Suriye, pakt aleyhinde geniş bir kampanya başlattılar. İngiltere'nin pakta girmesiyle birlikte, Mısır ve Suriye Bağdat Paktının İngiltere'nin oyunu olduğunu ve Ortadoğu'daki yeni sömürü düzeninin bir aracı olduğunu dillendirmeye başladılar. Buda Paktın Arap Ülkelerinden yeteri kadar ilgi göstermemesine sebep oldu⁹⁸. Gelişmeleri müteakip paktın imzalanmasından sadece birkaç ay sonra Mısır ve Suriye bir atak yaparak, Irak'ı dışlayarak, kendi aralarında yeni bir siyasal, ekonomik ve askeri anlaşma yapmaya karar verdiler⁹⁹. Bu amaçla Mısır, Suriye ve Suudi Arabistan 6 Martta 1955'te bir araya gelerek Arap dünyasının askeri, siyasal ve ekonomik yapısını güçlendirecek bir anlaşma yapılmasına karar verdiler¹⁰⁰. Ayrıca bu iki ülke yayınladıkları ortak bildiride Bağdat Paktına katılmama kararı aldıklarını ve bunu bir prensip olarak gördüklerini beyan ettiler¹⁰¹. Ayrıca Suriye verdiği beyanatta Mısır'la yaptıkları bu antlaşmanın askeri bir yönünün bulunmadığını fakat müzakereye girişmek hususunda Mısır ve Suriye'nin anlaşmalarını belirtmiştir¹⁰².

Anlaşmayla ilgili olarak dönemin Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Adnan Menderes yaptığı açıklamalarda; Türkiye-Irak Antlaşmasında gizli bir maddenin olmadığı, ancak buna rağmen bu antlaşmadan rahatsız olan Mısır'ın Arap ülkelerini tehdit ve baskı yoluyla Bağdat Paktına girmekten men ettiğini ifade etmiştir¹⁰³. Bu baskı ve tehditten kaynaklı olarak Suriye'nin pakta katılmadığını ve eğer Mısır ve Suriye'nin bu tepkisi daha ileri giderse Türkiye-Suriye ilişkilerinin geleceğinin tehlikeye gireceğini de söylemektedir¹⁰⁴.

Türkiye tarafından gelen bu sert açıklamalar karşısında Suriye; Suriye'nin Türkiye ve Irak'a karşı herhangi bir düşmanlığının olmadığını ve kendi refah ve geleceği için bu şekil bir dış politika belirlediğini ayrıca bu politikanın diğer bir amacının da İsrail'e karşı sınır ve istiklalini korumak olduğunu ve bunun dışında herhangi bir amacının bulunmadığını belirtmiştir¹⁰⁵. Bu gelişmeler üzerine Türkiye'nin Şam Büyükelçisi aracılığıyla Suriye'ye bir nota verilir. Notada Suriye'nin Mısır'la anlaşarak Türk-Irak Paktına cephe almasının Türkiye tarafından kuşkuyla karşılandığı ayrıca Suriye'nin Mısır'ın Türkiye'ye karşı düşmanca tavrını desteklemesinin Türkiye tarafından dikkatle takip edildiği bu nedenle de Türkiye-Suriye ilişkilerinin geleceğinden endişe duyulduğu Suriye'ye bildirilmiştir¹⁰⁶. Bu gelişmeler üzerine Suriye Dışişleri Bakanı; Mısır ve Suriye arasında imzalanan antlaşmasının esas amacının İsrail tecavüzleri olduğunu ve ne Türkiye ne de Irak'ın

⁹⁷ Fırat-Kürkçüoğlu, a.g.m., s. 615-635; Mansfield, P. 1967. Mısır, İhtilal ve Nasır, Çev.: Ergün Tuncalı, Akşam Kitap Kulübü Serisi, Kitapçılık Yayınevi, İstanbul, s. 47.

⁹⁸ Armaoğlu, 20. Yüzyıl..., s. 527.

⁹⁹ Sever, a.g.e., s. 137.

¹⁰⁰ Fırat-Kürkçüoğlu, a.g.m., s. 615-635.

¹⁰¹ Cumhuriyet, 7 Mart 1955.

¹⁰² Cumhuriyet, 5 Mart 1955.

¹⁰³ Ayrancı, a.g.t., s. 88.

¹⁰⁴ Cumhuriyet, 8 Mart 1955; Ayrancı, a.g.t., s. 88.

¹⁰⁵ Dünya, 7 Mart 1955; Cumhuriyet, 7 Mart 1955.

¹⁰⁶ Akşam, 10 Mart 1955.

aleyhine bir durum olmadığını belirtmiş, ayrıca Türkiye ile ilişkilerini geliştirmeyi amaçladıklarını ve bunun için de çalışılmalar yapıldığını söylemiştir¹⁰⁷. Suriye'nin bu açıklamalarının ardından Türkiye 13 Mart'ta Suriye'ye bir nota daha vermiştir. Notayı Suriye üslubundan ötürü kabul edemeyeceğini bildirmiş, bunun üzerine Menderes, Suriye'nin mevcut politikasında ısrar etmesi durumunda iki ülke ilişkilerini koparmayı düşündüğünü bildirmiştir¹⁰⁸. Türkiye'nin bu sert tavrı Arap dünyasında tepkiyle karşılanmış ve gelişmeleri yakından takip eden ABD ve İngiltere Türkiye'nin Suriye'ye daha ılımlı davranmasını istemişlerdir¹⁰⁹. Çünkü ABD, Ankara'nın bu sert politikasının Arap ülkelerini Bağdat Paktından uzaklaştıracağını fark etmiştir¹¹⁰.

Tüm bu gelişmelere rağmen Suriye tekrar Türkiye aleyhine faaliyetlere başlamıştır. Dönemin Türk basınında çıkan haberlere göre, Suriye uçaklarının Türk hava sahasını ihlal etmesi üzerine, Dışişleri Bakanlığı bunun bir daha tekrarlanmaması için sert bir protesto notası vermiştir. Bu nota hadisesine binaen Şam'da Türkiye aleyhine gösteriler tertip edilmiş, bu durumda da zaten gergin olan ilişkileri daha da gerginleştirmiş, buna binaen Lübnan arabuluculuk teklifinde bulunmuş ancak Suriye tarafından bu öneri reddedilmiştir¹¹¹. Sovyetler birliği ise Suriye-Türkiye gerginliğini yakından izlediklerini ve Suriye'nin yanında olduklarını belirtmişlerdir¹¹².

Türkiye'nin pakta yönelik, Nasır liderliğinde büyüyen Arap muhalefetine bağlı olarak rahatsızlığı giderek arttı. Ancak Türkiye bu muhalefeti diplomasi ile çözmeye çalışsa da başarılı olamayacaktır¹¹³. Mart 1955 başlarında bir yandan Mısır ve Suriye, diğer yandan da Mısır ve Suudi Arabistan tarafından hazırlanan askeri bir pakt girişimi için Suriye'nin özel bir çaba sarf ettiği ve yeni bir Paktın taslağını hazırladığı¹¹⁴ ve bu paktın 20 Ekim 1955'te Mısır ve Suriye arasında, 27 Ekim 1955'te de Mısır ve Suudi Arabistan arasında imzalandığı görülmektedir¹¹⁵.

1.1.6. Bağdat Paktı'nın Sonu: CENTO'ya Dönüşüm

Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu'ya sızmasını önlemeye yönelik bina edilen ve Batı şemsiyesini Ortadoğu'ya getiren Bağdat Paktı fikri, tamamen Sovyetler Birliği'ni çevreleme politikasının bir sonucu olarak ortaya çıkmasına rağmen¹¹⁶ beklenenin tam tersi bir sonuç verdi ve Paktın kurulmasından sonra Mısır başta olmak üzere Paktın karşısındaki ülkelerin Sovyetler Birliği ile ilişkilerini daha da fazla geliştirdikleri görüldü¹¹⁷. Mısır'ın 1955'te Rusya'nın bağlaşıklık devletlerinden

¹⁰⁷ Cumhuriyet, 11 Mart 1955.

¹⁰⁸ Ayrancı, a.g.t., s. 89.

¹⁰⁹ Sever, a.g.e., s. 138-139.

¹¹⁰ Fırat-Kürkçüoğlu, a.g.m., s. 615-635.

¹¹¹ Akşam, 27 Mart 1955.

¹¹² Akşam, 28 Mart 1955.

¹¹³ Sever, a.g.e., s. 156.

¹¹⁴ Akşam, 14 Nisan 1955.

¹¹⁵ Armaoğlu, 20. Yüzyıl..., s. 527.

¹¹⁶ Bostancı, a.g.m., s. 171-184.

¹¹⁷ Yılmaz, a.g.e., s. 90-91.

biri olan Çekoslovakya ile silah yardımı öngören bir anlaşma yapması Rusya'nın Ortadoğu'ya girdiğinin de bir göstergesi olarak kabul edilmektedir¹¹⁸. Kısacası, Pakt Sovyetler Birliği'ni bölgeden uzak tutmak yerine, tam tersi olarak, bölgeye daha kolay girmesine vesile olmuştur¹¹⁹. Sovyet Rusya bu pakt karşısında Mısır ve diğer Arap ülkelerine saldırı, savunma, stratejik veya taktik konularında yardım etmeyi ve modern silahlar vermeyi teklif etmek suretiyle, Batı'dan daha rahat Ortadoğu'ya girmiştir¹²⁰. Paktla ilgili olarak rahatsızlık duyan bir başka ülke de İsrail olmuştur. Türkiye, Bağdat Paktı'na Arap Dünyasının ilgisini biraz arttırmak adına, Kasım 1956'da İsrail'deki elçisini geri çekmiş, ancak yine bir sonuç alınamamış, ayrıca İsrail'le olan ilişkileri de zedelenmiştir¹²¹. Kısacası Bağdat Paktı Ortadoğu'da bütünlük sağlayamadığı gibi, Arap ülkeleri arasında bloklaşmalara da yol açmıştır¹²².

Bağdat Paktı umulanan aksine, Ortadoğu'da gerçekleştirilmek istenen Türk-Arap dostluğuna bir katkı sağlamadı, aksine bu dostluğu bitme noktasına getirdi¹²³. Bağdat Paktı'na kadar, Türkiye'nin Ortadoğu ilişkilerini, ülkelerle ikili temaslar halinde kötü olmayan bir düzeyde sürüyordu. Bağdat Paktı'nın kurulmasından sonra büyük önem kazanan güvenliğini bu paktın çerçevesinin içine taşımak istemiş ve Bağdat Paktı'nı Ortadoğu politikasının temel taşı yapmıştır¹²⁴.

Paktın üye ülkeler açısından getirileri tam istenilen şekilde olmadı. ABD Ortadoğu'daki Rus Yayılmacılığının önüne geçemedi ama en azından orada kendine Türkiye gibi sağlam müttefikler buldu. İngiltere'de askeri üslerini Paktın şemsiyesi altında toplayarak oradaki varlığını devam ettirmenin yolunu bulmuş oldu. Irak ise Arap ülkeleriyle ters düştü ama İngilizlerin yardımını almayı da başardı. Ayrıca Arap olmayan komşuları olan Türkiye ve İran'la ilişkilerini güçlendirmiş oldu¹²⁵.

Bölge ülkelerinin barış ve istikrarını sağlamak, bölgeye Rusların yerleşmesini engellemek ve Türkiye'nin güneydoğusunu emniyet altına almak için oluşturulan Bağdat Paktı'nın ömrü uzun olmamıştır¹²⁶. Temmuz 1958'de Irak'ta General Kasım'ın yaptığı askeri darbeden sonra Irak Kralı ve Başbakanının öldürülmeleri Türkiye'de çok etkisi yaratmış ve Türkiye darbeyi ve General Kasım hükümetini tanımadığını açıklamış ve 1958 yılına kadar her geçen gün iyiye giden

¹¹⁸ Köç, A., 2011. "Sultan II. Murad Vakfı'nın Edremit Mukataaları (1530-1641).", OTAM, S.30, Ankara, s. 301.

¹¹⁹ Yılmaz, a.g.e., s. 91.

¹²⁰ Hurewitz, J. C., 1980. Orta Doğu Siyaseti: Askeri Boyutlar, Çev.: Nusret Özselçuk, Genelkurmay Basımevi, Ankara, s. 477.

¹²¹ Bostancı, a.g.m., s. 171-184.

¹²² Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 65-66.

¹²³ Akşin, A. 1934. "Türkler ve Araplar", Orta Doğu Dergisi, Y.4, S.34, s. 2-4.

¹²⁴ Ülman, H. 1958. "Orta Doğu Buhranı", AÜSBF Dergisi, C:13, S. 4, No:14, s. 232-261.

¹²⁵ Dursun, a.g.m., s. 446-447; Ayrancı, a.g.t., s. 91.

¹²⁶ Demir, Ş. 2011. "Dünden Bu Güne Türkiye'nin Suriye ve Ortadoğu Politikası", Turkish Studies (International Periodical For The Language, Literature and History of Turkish or Turkic), C.6, S.3, s. 691-713.

ilişkiler birdenbire gerginleşmiş¹²⁷, bu gelişmeler neticesinde de Irak Hükümeti 24 Mart 1959'da Bağdat Pakti'ndan resmen ayrıldığını ilan etmiştir¹²⁸.

Irak'ın Bağdat Pakti'ndan çekilmesiyle birlikte Resmi olarak Bağdat Pakti'nin dağılması Türkiye'de de bir politik travmaya sebep olmuş ve bundan sonra Türkiye Orta Doğu'da, Batı'nın isteklerine uygun bir savunma sistemi kurma çalışmalarına son vermiştir¹²⁹. Irak'ın pakttan çekilmesini müteakip, 19 Ağustos 1959 tarihinde Bağdat Pakti CENTO*'ya dönüşmüş¹³⁰ ve 21 Ağustos'tan itibaren merkezi Ankara olmak üzere çalışmalarına devam etme kararı almış¹³¹, ancak Paktın anlaşma metni eski şekliyle kalmıştır¹³². Bu teşkilatta Türkiye, İran, Pakistan ve İngiltere müttefik üyeler olarak katılırken ABD, tam bir ortak niteliğini kazanmıştır¹³³. CENTO, askeri bir anlaşmadan çok ekonomik kalkınma ve işbirliği çalışmalarında daha yararlı olmuş ve pakta dâhil üç Müslüman ülke için faydalı işlerin yapılmasını sağlamıştır¹³⁴. 12 Mart 1979'da Pakistan, paktın Pakistan'ı güvenliğini koruyamadığı iddiasıyla, İran da, Şahlık rejiminden sonra paktın, emperyalizme hizmet ettiği iddiasıyla, CENTO'dan ayrılmışlardır¹³⁵. 13 Mart 1979'da da Türkiye, İran ve Pakistan'ın kararına saygı duyduklarını ve bu durumda CENTO'nun bölgede işlevini fiilen yitirmiş olduğunu ifade ettikten sonra örgütün ilgili anlaşma hükümleri uyarınca sona erdirilmesi için gerekli girişimlerde bulunacağını açıklamıştır¹³⁶. Bu tarihten sonra Bağdat Pakti ve devamı olan CENTO misyonunu tamamlayarak tarihe karışmıştır¹³⁷.

Örgütün, Bağdat Pakti olarak sağlıklı ve uzun ömürlü olmamasına rağmen, özellikle CENTO olarak 20 yıllık ömründe Sovyet tehlikesine karşı oldukça caydırıcı bir rol oynadığı, üç bölge devleti arasında ekonomik, teknik ve kültürel alanlarda, etkisi sınırlı kalmış olsa da, bir işbirliği örneği ortaya koyduğu söylenebilir¹³⁸. CENTO faaliyetlerin yönünü daha ziyade üyeler arasında ekonomik, kültürel ve teknik işbirliğine çevirmiş ve bunda da başarılı olmuştur¹³⁹.

¹²⁷ Ülman, a.g.m., 232-261; Silleli, T. 2005. Büyük Oyunda Türkiye-Irak İlişkileri, IQ Kültür-Sanat Yayıncılık, İstanbul, s. 78.

¹²⁸ Yeşilbursa, a.g.m., s. 85-100.

¹²⁹ İhsanoğlu, E. 1995. "Türkiye ve İslam Konferansı Teşkilatı", Yeni Türkiye, Türk Dış Politikası Özel Sayısı, Yıl:1, S.3, Mart-Nisan, Ankara, s. 389.

* Central Treaty Organization = Merkezi Antlaşma Teşkilâtı. CENTO hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Ayşegül Şentürk. 2001. CENTO-Merkezi Antlaşma Teşkilatı, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

¹³⁰ Bostancı, a.g.m., s. 171-184; Şentürk, a.g.t., s. 56.

¹³¹ Albayrak, a.g.e., s. 57.

¹³² Uçarol, a.g.e., s. 740.

¹³³ Karasapan, C. T. 1972. "Unutulmuş İttifak CENTO", Ortadoğu, Yıl:12, S.125, Eylül, s. 15-26.

¹³⁴ Bostancı, a.g.m., s. 171-184.

¹³⁵ Bostancı, a.g.m., s. 171-184.

¹³⁶ Yılmaz, a.g.e., s. 91.

¹³⁷ Şentürk, a.g.t., s. 101; Uçarol, a.g.e., s. 740-741.

¹³⁸ Bostancı, a.g.m., s. 171-184.

¹³⁹ Dursun, a.g.m., s. 446-447; Armaoğlu, 20. Yüzyıl..., s. 528.

Sonuç olarak Bağdat Paketi, ne Rusların Ortadoğu'ya sızmalarını engelleyebilmiş ve nede Türkiye'nin bölgesel çıkarlarına hizmet edebilmiştir. Bunun aksine bölge ülkeleriyle olan gerilimini daha da arttırmış, hem Mısır ve Suriye'nin hem de SSCB'nin tepkisini çekmiştir¹⁴⁰.

1.2. 1957 Türkiye-Suriye Bunalımı

Türkiye 1954 Balkan İttifakının ardından ABD ve İngiltere'nin de teşvikiyle Ortadoğu'da da bölgesel ittifak kurma çabalarına giriştiği görülmektedir. Çünkü Türkiye sınırlarının güneydoğu kanadında yaşanabilecek herhangi bir olumsuzluğun sınırlarından sızabileceğinden ve Sovyetlerin bu yolu kullanabileceğinden endişe ediyordu¹⁴¹. Bu sebeple Türkiye ABD'nin Ortadoğu'ya verdiği önemin farkında olarak Batı'yı Ortadoğu'ya çekebilmek adına sürekli olarak, bölgenin Sovyet Emperyalizmine açık olduğunu ve bir an önce bu boşluğun doldurulması gerektiğini vurguluyor, ABD de Ortadoğu'nun stratejik öneminden sık sık bahsederek, bölgedeki bu boşluğun kendileri için de endişe verici olduğunu açıklıyordu¹⁴². İşte bu şartlar altında Türkiye hem Ortadoğu ülkeleriyle kötü olan ilişkilerini düzeltmek ve hem de Sovyet Tehdidinden kurtulmak amacıyla bir takım pakt girişimlerine başladı¹⁴³. Ancak Suriye, Türkiye'nin tüm girişimlerine rağmen, özellikle Hatay Meselesinden kaynaklı olarak, bir türlü ilişki kurmaya yanaşmadı¹⁴⁴.

Irak başbakanı Nuri Sait Paşa Temmuz 1954'te İngiltere ziyareti dönüşünde Türkiye'ye uğrayarak çeşitli temaslarda bulunmasının ardından temelleri atılan ve Ankara'nın Irak'a Arap devletlerinin meşru menfaatlerine aykırı bir politika izlenmeyeceğine dair verdiği teminatın¹⁴⁵ ardından kısa bir süre sonra Türkiye ile Irak 24 Şubat 1955'te "Bağdat Paketi"¹⁴⁶ adıyla anılan bir ittifak anlaşması imza edildi¹⁴⁶. Türkiye 1955'te Bağdat Paketini genişletmek ve katılımı artırmak amacıyla Suriye, Lübnan, İran, Pakistan ve Irak'la görüşmelerde bulundu. Ancak Suriye'de Pakt aleyhine gösteriler yapıldı. Başbakan Adnan Menderes konu hakkında görüşmek için Suriye'ye gitti ama bir sonuç alınamadı¹⁴⁷.

¹⁴⁰ Şentürk, a.g.t., s. 94.

¹⁴¹ Demir, a.g.m., s. 691-713.

¹⁴² Demir, a.g.m., s. 691-713.

¹⁴³ Cumhuriyet, 26 Mart 1953.

¹⁴⁴ Zürcher, E. J. 2007. Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, Çev: Yasemin Saner Gönen, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 343.

¹⁴⁵ Fırat-Kürkçüoğlu, a.g.m., s. 615-635; Cumhuriyet, 15 Temmuz 1954.

* Anlaşma metni hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Düstur, 3. Tertip, C.XXXVI, ss.422-425

¹⁴⁶ Sezer, D. B. 1999. "Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye'nin İttifaklar Politikası", Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, Haz.: İsmail Soysal, Ankara, s. 441-464; Kurat, Y. T. 1975. "Elli Yıllık Cumhuriyetin Dış Politikası 1923-1973", Belleten, XXXIX/154, TTK, Ankara, s. 265-308.

¹⁴⁷ Gaytancıoğlu, K. 2008. Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye-Suriye İlişkilerinin Ortadoğu Politikasına Etkisi, Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, s. 48.

1956 yılında Cemal Abdül Nasır'ın Süveyş Kanalı'nı millileştirmesiyle patlak veren "Süveyş Buhranını"¹⁴⁸ zaten karmakarışık halde olan Ortadoğu 1957 yılında Suriye ve Türkiye arasında ortaya çıkan yeni bir krizle, bir kere daha sancılı bir evreye girmiştir. Nasyonel Sosyalist bir parti olarak Baas Partisi'nin Suriye içerisindeki etkinliğinin artmasıyla birlikte sol eğilimli gruplar da ülke içinde kuvvet kazandılar. 25 Şubat 1954'de Devlet Başkanı Edip Çiçekli'yi yerinden eden darbeye de partisinin olması, Suriye'de egemenliği tamamen ele geçirmesini sağladı. Parti, yine Sovyet destekli Suriye Komünist Partisi başta olmak üzere ülkedeki tüm sol partilerle de yakın irtibat halindeydi¹⁴⁹. Parti daha sonra 1955'te kurulan Bağdat Paktı'na tavır alarak Sovyet Rusya ile ilişkilerini arttırdığını gösterdi ve 1956'daki Süveyş Krizinde de Nasır'la beraber hareket ederek tamamen Batı Bloğunu karşısına aldı.

Suriye'deki Baas hareketi sadece Suriye'yi değil, komşu ülkelerde de etkili olmaya başladı. Suriye'nin doğu komşusu Ürdün'de 1957 yılı ilk yarısında yaşanan iç gelişmeler, buradaki sol iktidarı daha da güçlendirdi. Şubat 1957'de Kral Hüseyin ile Başbakan Nablusî arasında anlaşmazlık ve çatışma sonunda Ürdün Genelkurmay Başkanı Ebu Ali Nuvar ve bir kısım subaylar Suriye'ye sığındı¹⁵⁰. Bunu müteakip Ağustos 1957'de Suriye ordusunda meydana gelen tasfiye hareketi ile Genelkurmay başkanı General Nizamettin emekliye sevk edilerek yerine Baas yanlısı, sol eğilimli Albay Afif Bizri getirildi¹⁵¹. Yaşanan bu gelişmelerle birlikte Sovyet Rusya'nın da Orta Doğu'ya ve özellikle de Suriye'ye yardım adı altında silah ve savaş malzemesi yığılması Suriye'deki Batı karşıtlığını alevlendirirken, Sovyet yandaşlığını daha da fazla arttırmaktaydı¹⁵². 11 Kasım 1956'da İngilizler son bir yıl içerisinde Suriye'nin Sovyetlerden 20 milyon Sterlin değerinde malzeme aldığını iddia ediyorlardı öne sürülüyordu¹⁵³.

Yaşanan bu hadiselere murabıt Suriye'deki batı karşıtlığının artması da Batılı devletler ve ABD tarafından kaygıyla takip edilmekteydi. Çünkü Sovyet yanlısı bir Suriye ve Ortadoğu oradaki Batı ve ABD menfaatlerinin sonu anlamı taşımaktaydı. Suriye bölgedeki Batı yanlısı girişimlere de kendini kapatarak ne Bağdat Paktı'nı girmeyi ve ne de 1957 ABD yardımını kabul etmemişti. Süveyş Krizi sırasında kendi topraklarından geçen petrol boru hatlarını tahrip etmesi Batı'da sıkıntılarının yaşamasına sebep olmuştu. Buda Batı'nın Suriye hakkındaki çekincelerini haklı çıkarmasına yetiyordu. 1957 Ağustos'unda yaşanan yeni hadiseleri krizin büyümesinde neden oldu. Bu olaylardan ilki, Suriye ve Rusya arasında 6 Ağustos 1957'de bir "Ekonomik ve Teknik İşbirliği Anlaşması" imzalandı¹⁵⁴. Anlaşmaya göre Sovyetler Suriye'ye 500 milyon Dolarlık ekonomik ve

¹⁴⁸ Gönübol, M vd. 1969. Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973), AÜSBF Yayınları, Ankara, s. 297-306.

¹⁴⁹ Abdullah, Ö. F. 1985. Suriye Dosyası, Çev. Hasan Basri, Akabe Yayınları, İstanbul, s. 56.

¹⁵⁰ Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 104; Gönübol vd., a.g.m., s. 311.

¹⁵¹ Armaoğlu, 20. Yüzyıl..., s. 107; Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 103.

¹⁵² Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 101.

¹⁵³ Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 101.

¹⁵⁴ Seale, a.g.e., s.291.

askerî yardım yapacaktı. Bu yardım, görünürde Lazkiye’de yeni bir liman yapımı, Suriye’de kara ve demiryolları inşası, altı yeni hava alanı yapımı vb. işler için kullanılacaktı. Bu sırada Sovyet Rusya ile Suriye ve Mısır arasındaki Şam Şark Ajansı kaynaklı askerî ittifak söylentileri de gazetelerde yer almaktaydı¹⁵⁵. Hemen arkasından 13 Ağustos 1957’de Suriye Şam’daki Amerikan askeri Kara Ateşe’si ve iki diplomatı, “rejimi devirmeye çalışmak” suçlamasıyla sınır dışı etti¹⁵⁶. Buna karşılık Amerika’da Suriye’nin Washington Büyükelçisini “istenmeyen adam” ilan ederek cevap verdi¹⁵⁷. Bununla birlikte o dönem Türkiye’de de bir gelişme yaşandı ve 13 Eylül 1957’de Türkiye’de Sovyet diplomatlardan Büyükelçilik deniz ataşesi Yarbay Alexandr Nikoleviç, onun muavini Binbaşı Mihail Lişçin ve şoförü Aleksi Maligo’yu İstanbul’da casuslukla suçlanıp “istenmeyen adam” ilan etti¹⁵⁸.

Suriye’de yaşanan bu gelişmeler Batı’da, Rusya’nın Mısır’ın ardından Ortadoğu’ya giriş için ikinci kapısını açma çabaları olarak nitelendirilirken¹⁵⁹ kamuoyunda Sovyetlerin böyle rahatça Ortadoğu’ya yerleşmesine ABD’nin mücadele edip etmeyeceği tartışılıyordu¹⁶⁰. Nitekim 24 Ağustos 1957’de Suriye ve Ortadoğu’da yaşanan gelişmeleri görüşmek üzere İstanbul’da bölge devlet başkanları bir araya gelerek konu hakkında müzakereler yaptılar¹⁶¹. ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Loy Henderson Henderson’un, Washington’a döndükten sonra verdiği raporda Suriye’deki durumun “son derecede ciddi” olduğunu bildirmesinin ardından¹⁶² olay Bağdat Paketi ve NATO’ya sirayet etti. NATO’da yaşanan tartışma ve karşılıklı restleşmelerin ardından ABD, Adana hava üssüne askeri takviye yaptığı gibi, Altıncı Filo’yu da Doğu Akdeniz’e hareket ettirdi¹⁶³. Sovyetlerde hemen karşılık vererek deniz gücüne bağlı bazı unsurları birbiri ardına Ak Deniz’e gönderdi ve Rus gemileri Lazkiye Limanı önlerinde demirletti¹⁶⁴.

1957 Eylül ayında kriz öyle bir hal aldı ki adeta Rusya ve ABD Türkiye ve Suriye vasıtasıyla bir satranç oyununa dönüşmüştü. İki kutuplu bir şekilde bürünen krizde taraflardan her biri bir diğerini sık sık verdikleri demeçler veya notalarla uyarıyor veya tehdit ediyor¹⁶⁵ hatta bununla da kalmayarak askeri manevra ve tatbikatlarla da bu uyarı veya tehditler destekleniyordu¹⁶⁶.

¹⁵⁵ Ulus, 1957:3.

¹⁵⁶ Seale, a.g.e., s.293.

¹⁵⁷ Akşam, 1957:1.

¹⁵⁸ Cumhuriyet, 14 Eylül 1957; Akşam, 15 Eylül 1957.

¹⁵⁹ Umar, Ö, O. 2010. “Millî Mücadele Dönemi Atatürk’ün Ortadoğu Politikası”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C.20, S.1, Elazığ, s. 124-139.

¹⁶⁰ Seale, a.g.e., s.292.

¹⁶¹ Akşam, 25 Ağustos 1957; Cumhuriyet, 25-26 Ağustos 1957.

¹⁶² Seale, a.g.e., s.292; Gönlübol vd., a.g.m., s. 312.

¹⁶³ Ulus, 28 Ağustos 1957.

¹⁶⁴ Cumhuriyet, 27 Ağustos 1957.

¹⁶⁵ Köksal, O. 2011. “Soğuk Savaş Döneminde Güç Merkezlerinin Ortadoğu’ya Yönelik Kaotik Siyasetine Somut Bir Örnek: 1957 Suriye Krizi ve Türkiye’nin Ortadoğu Politikasına Etkileri”, FÜ Ortadoğu Araştırmaları Dergisi, C.VII, S.2, Elazığ, s. 65-83; Cumhuriyet, 30 Ağustos 1957.

¹⁶⁶ Akşam, 26 Eylül 1957; Cumhuriyet, 26 Eylül 1957.

Gelişmeleri müteakip 8 Ekim'de Türkiye-Suriye sınırında bazı sınır çatışmaları olduğu yolundaki haberlerin ardından Rusya, ABD'yi Türkiye'yi Suriye'ye saldırmaya teşvik etmekle suçlamış ve eğer bir savaş hali söz konusu olursa ABD yetişene kadar Türkiye'yi vuracaklarını beyan etmiştir¹⁶⁷. ABD ise Sovyetlere cevaben Rusya'nın suçlamalarını reddetmiş ve Türkiye'ye karşı bir saldırı yapıldığı takdirde Türkiye'ye bütün gücüyle yardım edeceğini açıklamıştır¹⁶⁸. Ve bu açıklamanın hemen ardından 18 Ekim'de güdümlü füzeler taşıyan Camberra Kruvazörü ile Amerikan Altıncı Filosuna bağlı bazı savaş gemileri İzmir Limanı'na gelmişlerdir¹⁶⁹. Tüm bunlar yaşanırken 13 Ekim'de Mısır da olaya dâhil olarak, Türkiye ve Amerika'ya karşı Suriye'ye asker göndermiştir¹⁷⁰. Mısır yaptığı açıklamada, askeri birliklerinin Suriye'ye iki ülke arasındaki ortak savunma anlaşması ve 11 Eylül'de Kahire'de Mısır ve Suriye silahlı kuvvetler komutanlıkları arasında yapılan işbirliği anlaşması dâhilinde gönderdiğini belirtmiştir¹⁷¹.

1957 Mayıs'ında bazı yabancı kaynaklar, Türkiye'nin Suriye sınırına asker yığmakta olduğunu aktarırlarken, Türk hükümeti bir tarafından bu haberleri yalanlarken diğer taraftan da, Suriye'de olup bitenlerin uzun bir süreden beri pek yakından izlendiği¹⁷² ve Türkiye'nin kendi güvenliğini tehlikeye düşürecek bir gelişme karşısında bütün tedbirlerin alınacağı ısrarla söyleniyordu¹⁷³. Türkiye Suriye'deki yeni gelişmeler karşısında Suriye'nin de bir Rus peykine dönüşmesiyle birlikte tamamen bölgede tek başına kalacağını düşünüyordu ve buna karşı tedbir almaya çalışıyordu¹⁷⁴. Bundan başkade Orta Doğu'yla ilgili meselelerde her zaman Batı yanlısı bir tutum sergileyerek, Batıyla birlikte hareket eden Türkiye, Suriye konusunda da aynı politik tavrı sürdürmek istiyordu¹⁷⁵.

Rusya Türkiye'nin ihtiyatları silahlı hale getirerek Suriye sınırında askeri manevralara başladığı yönündeki haberleri bahane ederek Türkiye'yi bir daha tehdit etti. Sovyet Başbakanı Bulganin, 10 Eylül'de Başbakan Adnan Menderes'e gönderdiği mektupta; "Suriye sınırındaki Türk askeri yığınağı ve Suriye'ye saldırmak amacıyla Türkiye'ye gönderilen Amerikan silahları hakkında ellerinde raporlar olduğundan bahisle bundan endişe duyduklarını ve Suriye'ye karşı girişilecek askerî bir maceranın mahalli çapta kalacağını sanılmamasını, Birinci ve İkinci Dünya savaşlarının da böyle mahallî askeri hareketlerden çıktığını söylemekteydi"¹⁷⁶.

¹⁶⁷ Seale, a.g.e., s.300; Armaoğlu, 20. Yüzyıl..., s. 509.

¹⁶⁸ Köksal, a.g.m., s. 65-83.

¹⁶⁹ Ulus, 18 Ekim 1957; Köksal, a.g.m., s. 65-83.

¹⁷⁰ Cumhuriyet, 14 Ekim 1957.

¹⁷¹ Köksal, a.g.m., s. 65-83.

¹⁷² B.C.A., 10 Kasım 1956, 030-01-00-00-111-701-7-1; B.C.A., 11 Kasım 1956, 030-01-00-00-111-701-7-2/3.

¹⁷³ Gönlübol vd., a.g.m., s. 311.

¹⁷⁴ Köksal, a.g.m., s. 65-83.

¹⁷⁵ Köksal, a.g.m., s. 65-83.

¹⁷⁶ Armaoğlu, 20. Yüzyıl..., s. 508; Kürkcüoğlu, a.g.e., s. 106; Köksal, a.g.m., s. 65-83; Ulus, 15 Eylül 1957; Cumhuriyet, 15 Eylül 1957.

Türkiye notaya verdiği cevapta Sovyet iddialarını reddetmiş ve Türkiye'nin herhangi bir ülkeye saldırma niyetinde olmadığını söylemiştir. Menderes; Suriye'nin iddia olunan askeri yığınaklar hakkında herhangi bir şikâyetle bulunmamasına karşın SSCB'nin Suriye adına söz söylemesinin “hayret verici” olduğunu ifade etmiştir. Suriye'nin ihtiyaç halinde, muhtemelen başkaları tarafından kullanılabilecek bir “silah deposu”¹⁷⁷ haline geldiğini ve bu durumun da Türkiye’de güvenlik endişesi uyandırmasının tabii olduğunu ayrıca Türkiye’nin barışın korunmasında “başkalarından öğrenecek fazla bir şeyinin bulunmadığını” ifade etmiştir¹⁷⁸. Menderes, Maliye Bakanı Hasan Polatkan aracılığıyla Amerika’dan Suriye hadiseleri dolayısıyla Rusya’ya karşı Türkiye’ye yönelik yardımın artırılmasını istemiştir¹⁷⁹.

Ekim ayına gelindiğinde gerginliğin daha da arttığı görülmektedir. 8 Ekim 1957’de Türkiye-Suriye sınırında bir takım olayların patlak vermesini müteakip ertesi gün Suriye Türkiye’ye sert bir protesto notası verdi ve Türkiye’yi Birleşmiş Milletlere şikâyet etti. Notada; Türkiye’nin haksız olarak Suriye hududu boyunca yığınak yapması, Türk sınır devriyelerinin Suriye köylerine ateş açmaları, Türk askerlerinin Suriyeli köylüleri kaçırmaları ve Türk uçaklarının Suriye hava sahasını sürekli ihlali gibi iddialar yer almaktaydı¹⁸⁰. 15 Ekim 1957 tarihinde Suriye notasına; Suriye’nin Türkiye’den duyduğu endişenin tamamen asılsız ve yersiz olduğu aynı zamanda Sovyet askerî ve İktisadî himayesinin Suriye’deki gelişmesine karşılık, Türkiye’nin bu tedbirleri almasının meşru bir hak olduğu şeklinde açıklamalarla cevap verildi¹⁸¹.

Artan gerilimi ortadan kaldırmak ve iki ülke arasını bulmak amacıyla ilk teşebbüs Suudî Arabistan Krallığı tarafından yapıldı ve Kral Suud 25 Eylül’de bizzat Şam’a giderek devlet başkanı Kuvvetli ve diğer yöneticilerle görüştü¹⁸². Ardından yayımlanan ortak bildiriye Arap ülkeleri arasındaki dayanışma teyid edilerek Suriye’nin “her hangi bir Arap ülkesine karşı tehlike arz etmediği” özellikle vurgulanıyordu. Kral Suud’un dönüşünden sonra bu yumuşamanın etkileri görülmüş ve Kral Hüseyin 16 Ekim’de ABD, İngiltere, Türkiye büyükelçilerine yaptığı açıklamada Ürdün’ün Suriye’ye yapılacak bir saldırıyı bütün Arap ülkelerine yöneltmiş sayacağını bildirmişti¹⁸³. 21 Ekim’de Suudî Arabistan tarafından yapılan resmî açıklamada Kral Suud’un Türkiye-Suriye arasında arabuluculuk teklifinin her iki ülke tarafından kabul edildiği belirtiliyordu¹⁸⁴. Kral Suud’un arabuluculuk girişimi Beyrut ziyareti sırasında hem Celal Bayar’a, hem de Suriye lideri Şükrü Kuvvetli’ye bildirilmiş, her iki lider de bunu kabul etmişlerdir. Hatta buna göre Türk ve Suriye temsilcileri iki gün içinde Suudi Arabistan’ın Damman

¹⁷⁷ Akşam, 25 Eylül 1957.

¹⁷⁸ Ayın Tarihi, Sayı 286, Eylül 1957:158; Köksal, a.g.m., s. 65-83.

¹⁷⁹ Akşam, 26 Eylül 1957; Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 106.

¹⁸⁰ Cumhuriyet, 10 Ekim 1957; Köksal, a.g.m., s. 65-83.

¹⁸¹ Cumhuriyet, 16 Ekim 1957; Akşam, 11 Ekim 1957.

¹⁸² Köksal, a.g.m., s. 65-83.

¹⁸³ Gönübol vd., a.g.m., s. 317; Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 108

¹⁸⁴ Akşam, 21 Ekim 1957.

şehrinde bir araya geleceklerdir¹⁸⁵. Ankara’da teklifin kabul edildiği haberini doğrulamış ve ardından da Devlet Bakanı Fatin Rüştü Zorlu başkanlığındaki Türk heyeti 22 Ekim’de Cidde’ye varmış, ancak Suriye’nin olumsuz tutumu yüzünden sadece Kral Suud ile görüşmekle yetinmiştir¹⁸⁶. Yaşanan bu olay üzerine Suudî Arabistan hükümeti 22 Ekim’de yayınladığı bildiri ile Suriye’nin, Kral Suud’un önerisinin kabul edilmediğini açıklamasından büyük hayret duyduklarını ifade etmiştir¹⁸⁷. Arabuluculuk önerisinin Suriye tarafından önce kabul edilip sonra geri çevrilmesinin gerçek nedeni meçhul kalmakla birlikte bunun Suriye devlet başkanı Şükrü Kuvvetli ile Mısır nüfuzu altında bulunan askeri hükümet arasındaki anlaşmazlıktan kaynaklandığı düşünülmüştür¹⁸⁸. 42 Öte yandan bazı yerli basın organlarında 12 Kasım’da üç günlük resmî ziyaret için Cumhurbaşkanı Bayar’ın davetlisi olarak Ankara’ya gelen İtalya Cumhurbaşkanı Giovanni Gronchi’nin Türkiye-Suriye uyuşmazlığında arabuluculuk yapacağı yazıldıysa da bu sadece haber kaynaklarındaki bir öngörü olarak kalmıştır¹⁸⁹.

Yaşanan hadiselerin, tansiyonu iyice yükseltmesini müteakip Suriye tarafı 16 Ekim’de BM Genel Kurulu’na bir mektup göndererek; “Suriye’nin güvenliği ve uluslararası barışa yöneltilmiş tehditler” konusunda bir madde konulmasını talep etmiştir¹⁹⁰. Suriye’nin ardından Sovyetler Birliği de BM genel kuruluna müracaat ederek ABD ve Türkiye’yi şikâyetle, Türkiye’nin Suriye’ye saldırması durumunda BM üyesi devletlerin Suriye’ye gereken yardımı yapmalarını istedi. Suriye böylece sorunu BM gündemine taşımak istiyordu¹⁹¹.

BM Genel Kurul’da 22 Ekim’de görüşülmeye başlanan meselede ilk sözü alan Türkiye delegesi Seyfullah Esin, Suudî Arabistan’ın arabuluculuk girişimi sonuçlanıncaya kadar meselenin geri bırakılmasını istedi. Çünkü arabuluculuk teklifini kabul eden Türkiye, Devlet Bakanı Zorlu’yu bu ülkeye göndermişti¹⁹². Suriye ise buna muhalefetle, Türkiye’nin konuyu genel kurul gündeminden çıkarmak ve BM denetiminden kaçmak niyetinde olduğunu ileri sürdü. Genel Kurul Türkiye’nin teklifini haklı bularak arabuluculuk sonuçlanıncaya kadar konunun müzakeresini ertelediyse de Suriye bu süreyi üç günle sınırlamayı başardı¹⁹³.

Görüşmeler tekrar başladığı 25 Ekim’de BM Gene Kurulunda söz alan İngiltere temsilcisi Sovyetleri suçlayarak Sovyetlerin bilinçli olarak Türkiye ve Arap Dünyası arasında bir çatışma çıkartmaya çalıştığını söylemiştir¹⁹⁴. Daha sonra söz alan Türk delegesi; Suriye ve SSCB’nin iddialarının asılsız ve saçma olduğunu vurguladıktan sonra Türkiye’nin BM’deki sicilinin “lekesiz” olduğunu ifadeyle

¹⁸⁵ Köksal, a.g.m., s. 65-83.

¹⁸⁶ Gönübol vd., a.g.m., s. 317.

¹⁸⁷ Köksal, a.g.m., s. 65-83.

¹⁸⁸ Cumhuriyet, 28 Ekim 1957.

¹⁸⁹ Köksal, a.g.m., s. 65-83; Ulus, 13 Kasım 1957; Cumhuriyet, 13-15 Kasım 1957.

¹⁹⁰ Akşam, 16 Eki 1957.

¹⁹¹ Armaoğlu, 20. Yüzyıl..., s. 508; Köksal, a.g.m., s. 65-83.

¹⁹² Cumhuriyet, 23 Ekim 1957.

¹⁹³ Köksal, a.g.m., s. 65-83; Cumhuriyet, 23 Ekim 1957.

¹⁹⁴ Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 110; Gönübol vd., a.g.m., s. 318.

“Türkiye’yi suçlayanların sicilinin aynı derecede temiz olup olmadığını” sormuştur¹⁹⁵. Bu arada Türkiye Cumhuriyeti 26 Ekim 1957 tarihli Bakanlar Kurulu Kararıyla devam eden görüşmeleri yürütmek üzere Hariciye Vekâleti Umumi Kâtipliği Hususi Kalem Müdürü Sermet Pasin’i görevlendirmiştir¹⁹⁶.

30 Ekim 1957’de BM Genel Kuruluna iki tasarı sunuldu. Sunulan ilk tasarıda Suriye, Türkiye-Suriye sınırında araştırmalar yapmak üzere bir komisyon kurulmasını öngörüyordu¹⁹⁷. İkinci tasarı ise sorunun BM Genel Sekreterinin tavassutuyla iki ülke arasında karşılıklı görüşmeler yoluyla çözümünü salık vermekteydi. Tasarılar oylanmadan Endonezya temsilcisi Türkiye ve Suriye’nin dostluk içinde bir arada yaşamak suretiyle uzlaşma yolu aramalarını önerdi ve bu öneri çoğunluk tarafından kabul edildi¹⁹⁸.

Dönemin Türk basınında çıkan haberler incelendiğinde BM’de kabul edilen öneriye rağmen Türkiye-Suriye gerginliğinin 1957 yılı boyunca devam ettiği görülmektedir¹⁹⁹. Suriyeli yöneticilerin Kasım ayı boyunca Türkiye’nin güney sınırındaki askeri hareketlere ara vermediği ve Türk uçaklarının Suriye hava sahasını ihlal ettiği konusundaki suçlamaları ve Hatay’ın Türkiye’ye ilhakı ve Filistin’in Birleşmiş Milletler kararıyla taksimının yıl dönümü olan 29 Kasım’ın ertesi günü Şam’da yapılan miting ve gösterilerin dozu aşılmış, Şam’da okullar tatil edilmiş; burada yayımlanan Barada Gazetesi “Hatayımız’dan acı hatıralar, İskenderun ve Filistin’in geri alınması bize kuvvet bahşeder” başlıklı bir yazı intişar etmiştir²⁰⁰. Ancak tüm bu gerilim tırmandırıcı hadiselerle rağmen BM’de varılan sonuç, krizin yumuşamasının da başlangıcı olmuştur. Bu arada Sovyet Rusya’nın da politikasındaki yumuşama da tansiyonun düşmesinde etkili olmuştur. Türk basınında yer alan bilgilere göre Sovyet Başbakanı Bulganin’in Menderes’e gönderdiği mektupta, önekilere göre çok daha yumuşak bir üslup kullandığı gözlemlenmiştir²⁰¹. Bulganin gönderdiği mektupta özetle; “Ülkesinin Suriye’ye yaptığı iddia edilen silah yardımının aynısını İstiklal Savaşı sırasında Türkiye’ye de yaptığını ve ülkesinin hiçbir Arap ülkesiyle gizli bir anlaşma yapmadığını belirttikten sonra ileriki günlerde yüksek düzeyde bir Türk-Sovyet konferansı yapılmasını teklif etmiştir²⁰².

Gerilimin sona ermesindeki bir başka etken de Suriye’nin Mısır ile birleşme sürecine girmesi olmuştur. Türk basınında yer alan haberlere göre; 19 Kasım’da Suriye parlamentosu ile Mısırdan gelen 40 parlamenterin ortak yaptıkları bir toplantıda iki hükümetin birlik yolunda bir an önce gerekli görüşmeleri başlatması

¹⁹⁵ Köksal, a.g.m., s. 65-83.

¹⁹⁶ B.C.A., 26 Ekim 1957, 030-18-01-02-147-56-6.

¹⁹⁷ Cumhuriyet, 17 Ekim 1957; Vatan, 31 Ekim 1957.

¹⁹⁸ Köksal, a.g.m., s. 65-83; Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 110-111.

¹⁹⁹ Cumhuriyet, 2 Kasım 1957; Akşam, 2 Kasım 1957; Akşam, 6 Kasım 1957; Akşam, 9 Kasım 1957; Cumhuriyet, 4 Aralık 1957; Cumhuriyet, 11 Aralık 1957; Akşam, 20 Aralık 1957.

²⁰⁰ Köksal, a.g.m., s. 65-83.

²⁰¹ Akşam, 27 Kasım 1957; Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 112.

²⁰² Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 112-113.

yönünde yapılan bir teklifi oy birliği ile kabul etmişlerdir²⁰³. Türkiye ise bu birleşmeyi olumlu karşılamıştır. Dönemin Türk Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu konu hakkında; “Suriye ile Mısır arasında bir federasyon kurulacağı söyleniyor. Orta Doğu’daki bütün devletlerarasındaki münasebetlerin sıkılaşması bizi hiç müteessir etmez. Elbette böyle bir federasyon sızmalara mani teşkil edecek, bunu kuracak milletleri ve bilhassa Suriye’yi Sovyet mihverinden çıkaracaksa bundan ayrıca ziyadesiyle de seviniriz. Bizim sevmediğimiz, her hangi bir komşumuzun, sevdiğimiz kardeş milletlerin beynelmilel komünizmin taarruz emellerine alet olmasıdır.” demektedir²⁰⁴. İki ülke 1 Şubat 1858’de “Birleşik Arap Cumhuriyeti” adıyla birleştikten kısa süre sonra 11 Mart 1958’de Türkiye BAC’ı tanımış ve böylece Türkiye-Suriye krizi bitmiştir²⁰⁵.

1.3. Birleşik Arap Cumhuriyeti’nin Kurulması ve Türkiye’nin Tavrı

1.3.1. Birleşik Arap Cumhuriyeti’nin Kurulması ve Türkiye

Pan-Arabizm idealini gerçekleştirmek için Ortadoğu’daki Arap liderler, bütün Arap Ülkelerinin bir araya toplamak için bazı faaliyetlerde bulunmuşlardı. Bu girişimlerden en önemlisi ve nispeten başarıya ulaşmış olanı 1958’de Mısır ve Suriye’nin birleşmesiyle ortaya çıkan Birleşik Arap Cumhuriyeti’nin (BAC) kuruluşu olmuştur²⁰⁶. Özellikle Bağdat Paktına bir tepki olarak Cemal Abdülnasır’a Suriye tarafından 1955 yılında teklif edilmişti²⁰⁷.

1954-1960 arası dönemde Suriye tarihinin en karışık dönemlerinden biri olarak kayıtlara geçmiştir. Ülke bu dönemde bir taraftan iç çekişmelerle boğuşurken, diğer taraftan da küresel güçlerin bölgesel rekabetlerinin bir alanı haline gelmiştir. Ortadoğu Soğuk Savaşında Irak ve Mısır’ın siyasi çekişmeleri Suriye’nin de bu ikisi arasında kalmasına sebep olmuştur. Bu rekabetten Arap Milliyetçiliği söylemiyle o dönem Ortadoğu’da hatırı sayılır bir kitleyi ardına alan Mısır Lideri Cemal Abdülnasır, Suriye’de kendisine önemli sayıda taraftar bulmayı başarmış ve Suriye Nasır’ın etkisini en fazla hisseden Arap ülkelerinden biri olmuş ve siyasal olarak Mısır’la beraber hareket etmiştir. 1955’te imzalanan Bağdat Paktı, ABD ve Batı ile birlikte pakta dahil olan İran, Türkiye ve Pakistan’da, Ortadoğu barışı ve siyasi istikrar adına büyük büyük umutlar yaratırken, Mısır güdümündeki Pan-Arapçı Suriyeli yöneticiler tarafından ise büyük bir tepkiyle karşılanmıştır²⁰⁸.

1956’da ortaya çıkan Süveyş Krizi sonrası meydana gelen savaştan yenilgiyle çıkmasına rağmen Cemal Abdülnasır, anti-empyralist ve Batı karşıtı söylemlerle Arap Dünyasında kendisine büyük bir karizma sağlamış, bu ülkeler arasında da kendisine en fazla taraftarı Suriye’de bulmuş ve Suriye’de Nasırcı, Pan-

²⁰³ Cumhuriyet, 18 Kasım 1957; Akşam, 19 Kasım 1957.

²⁰⁴ Gönübol vd., a.g.m., s. 321; Köksal, a.g.m., s. 65-83.

²⁰⁵ Cumhuriyet, 12 Mart 1958.

²⁰⁶ Gürson, P. 2010. Türkiye-Suriye, Atılım Üniversitesi Yayınları, Ankara, s. 49.

²⁰⁷ Gürson, a.g.e., s. 49.

²⁰⁸ İbas, S. 2004. “Türkiye-Suriye İlişkilerinin Tarihi”, Ortadoğu Siyasetinde Suriye, Haz.: Türel Yılmaz-Mehmet Şahin, Platin Yayınları, Ankara, s. 33-94.

Arabist politikanın güçlenmesine neden olmuştur²⁰⁹. Bağdat Paktı'nın imzalanmasından sonra da özellikle Bağdat Paktına taraf olan Irak ve muhalefet eden Suriye ve Mısır gibi Arap Devletleri arasında gerginlik zirveye ulaşmıştır. Siyasal olarak bu bölünmüşlükte, Arap Devletleri'nin çoğunluğu Nasır'ın yanında yer alarak, ABD ve Batı politikalarına karşı cephe almışlardır. Nasır'ın bu Batı karşıtı, anti-emperyalist söylemleri de Arap Dünyası içerisinde adeta bir kahraman haline dönüşmesine sebep olmuştur. Birçok Arap bekledikleri liderin nihayet çıktığı düşünceye kapılmış ve Nasır'ın Arap Dünyasının Filistin sorununu gibi problemlerini mutlaka çözümleneceğine inanmaya başlamışlardır²¹⁰.

Ortadoğu'da yaşanan bu gelişmeler bir tarafta, 1957 yılında ABD Ortadoğu ve Dünya için en büyük tehlikenin Komünizm olduğunu Eisenhower Doktrini ile dünyaya deklare etmişti. ABD Dışişleri Bakanı Dulles, özellikle Rusya'nın Ortadoğu'ya sızmak için kendisine bölgeden yandaşlar aradığını, bunun içinde en uygun devletin Suriye olduğunu söylüyordu²¹¹. Suriye'nin bir Rus uydusu olması tehlikesi karşısında ABD'nin Batı taraftarı ve Nasır aleyhtarı cephe kurması isteğinin sezilmesi üzerine, Suriye'de Mısır ile işbirliğinin derhal kurulması için Nasır'a başvurmuştur²¹².

Bağdat Paktı kuruluşundan itibaren beklenenin aksine Arap Dünyasını Batı'dan daha da fazla uzaklaştırmış ve bunu müteakip yaşanan 1957 Türkiye-Suriye Krizi de Nasır'ın Arap dünyasındaki prestijini daha da arttırmıştı²¹³. Bu olaylar Ortadoğu'daki Batı aleyhtarlığını güçlendirmişti. Bağdat Paktına son veren en önemli gelişmelerden biri olan Irak'taki darbenin ardından ülkede yaşanan rejim değişikliği, hem Arap Cephesine Irak'ın da katılmasını sağlamış, hem de Batı savunma sisteminin Ortadoğu'daki uzantısı niteliğindeki Bağdat Paktı'nın, Arap dünyasındaki tek uzantısına da son verilmiştir²¹⁴.

1958'de Suriye'de yönetim kademesinde, bir tarafta Baas Partisinin sol kanadını temsil eden Halid Bektaş ve yandaşları, diğer tarafta ise Arap Milliyetçisi Subaylar olmak üzere görüş ayrılıkları ortaya çıkmaya başlamıştı. Baas hareketinin kurucularından olan ve Suriyeli Arap milliyetçilerinin lideri durumdaki Salah Bitar bu durum üzerine Mısır ile birleşme fikrini geliştirmeye başladı²¹⁵. Tüm bu gelişmelerin ardından 1958 başlarında Suriyeli 5 ordu komutanı Kahire'ye giderek Nasır'a birleşme teklif etti²¹⁶. Nasır bu durumdan memnun olmakla birlikte, esasında

²⁰⁹ İbas, a.g.m., s. 33-94.

²¹⁰ Mansfield, P. 1967. Mısır, İhtilal ve Nasır, Çev.: Ergün Tuncalı, Akşam Kitap Kulübü Serisi, Kitapçılık Yayınevi, İstanbul, s. 47; Yapp, M. E. 1996. The Near East Since the First World War, Routledge, 2. Edition, London, s. 103.

²¹¹ Gürson, a.g.e., s. 49.

²¹² Mansfield, a.g.e., s. 47-48; Gürson, a.g.e., s. 49.

²¹³ İbas, a.g.m., s. 33-94.

²¹⁴ Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 130.

²¹⁵ Ayrancı, Z. Ş. 2006. Türkiye-Suriye İlişkileri, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, s. 111.

²¹⁶ Gürün, K. 1983. Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan Günümüze Kadar), AÜSBF Yayınları, Yayın No:531, Ankara, s. 359.

iki ülkenin birleşerek yönetilmesinin güç olduğunun farkındaydı ve bunu Suriye tarafında bildirdi, ancak Suriye'nin ısrarı üzerine kabul etmek zorunda kaldı²¹⁷. Nasır Arap Milliyetçiliği için çalışmasına ve bu birleşmeyi herkesten çok istemesine rağmen bunun önündeki engellerinde de farkında olacak kadar realistti ve başta ABD ve İngiltere'nin bu birleşmeye müsaade etmeyeceği ve buna muhalif olarak alttan alttan birleşme aleyhine çalışacaklarının farkındaydı²¹⁸. Tüm bu olumsuzluklara rağmen en azından Arap Siyasal birliği heyecanını vurgulamak için birleşmeyi onayladı²¹⁹. Bir diğer taraftan da Nasır, Suriye'nin Rusya kontrolü altına girmesini önleyerek, Suriye'yi kendi kontrolü altına almak istemesinden kaynaklı olarak birleşmeyi kabul ettiği de öne sürülmektedir²²⁰.

Sonuç itibarıyla 1 Şubat 1958'de Suriye ile Mısır birleşerek "Birleşik Arap Cumhuriyeti (BAC)'ı" ilan ettiler²²¹. Bu birleşmede Baas Partisinin çok önemli bir yeri olduğu söylenebilir. Çünkü 1958'de Suriye'nin Rusya kontrolüne girme tehlikesi karşısında Baas'ı, Mısır'a yöneltmiş ve sonunda bu birleşme gerçekleşmiştir²²². Buradan da anlaşılacağı üzere aslında Suriye ve Mısır'da Rus tehlikesinin farkındaydı, ancak özellikle I. Dünya Savaşı'ndan sonra Ortadoğu'da sergilenen Batı Sömürüsü Arap Halklarında bir "Kötü Batı Sendromu" oluşmasına sebep olmuştu. Bunun yanında aynı sömürü düzeninin devam etmesi korkusu da vardı. Buda ister istemez Rusya'ya yanaşmaya sebep olmaktaydı.

Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin dünyaya duyurulduğu yazılı beyanatta; "Mısır ve Suriye'nin, asırlardan beri bütün Arap milletlerinin en yüksek gayesi olan birliği tahakkuk yolunda tek bir bayrak altında birleştikleri ve kurulan yeni devletin cumhuriyet olacağı" ifade ediliyordu²²³. Yine aynı metinde Arap birliğinin bir başkanı ve onun seçeceği bir icra heyeti, bir meclisi ve bir ordusu bulunacağı ve 30 gün zarfında iki memleket halkı arasında yeni devlet şekli ve yeni cumhurbaşkanı seçimi için referandum yapılacağı, birliğin bütün Arap milletlerine açık olduğu ve bütün üyelerin eşit haklara sahip olduğu da ifade edilmiştir²²⁴. Bu antlaşmanın birer kopyası tüm elçiliklere ve Türk elçiliğine de verildi²²⁵.

BAC'ın kurulmasına temel oluşturan fikir, 19.yy'ın sonlarında ortaya çıkan ve tüm Arapları bağımsız, tek bir siyasal otorite altında toplamaya çalışan Arap Milliyetçiliği düşüncesiydi²²⁶. Yine BAC, 1948 yılındaki Arap-İsrail Savaşı ve

²¹⁷ Mansfield, a.g.e., s. 52.

²¹⁸ Gürson, a.g.e., s. 49.

²¹⁹ Gürson, a.g.e., s. 49.

²²⁰ Armaoğlu, 20. Yüzyıl..., s. 509.

²²¹ Cumhuriyet, 1 Şubat 1958; Dünya, 2 Şubat 1958; İbas, a.g.m., s. 33-94; Gürson, a.g.e., s. 51.

²²² Armaoğlu, F. 1994. Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, s. 210-211.

²²³ Ayrancı, a.g.t., s. 111.

²²⁴ Ayrancı, a.g.t., s. 111.

²²⁵ Ulus, 2-3 Şubat 1958.

²²⁶ Yavuz, B. 1994. Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk Fransız İlişkileri (1919-1922), TTK Yayınları, Ankara, s. 33.

modern çağda Arap toplumlarda meydana gelen köklü değişimlerin yanında Batı'nın sömürü düzeni ve Arap Halklarına baskısı neticesinde güçlenen Arap Milliyetçiliğinin bir sonucu olarak ortaya çıktı²²⁷.

Bu birleşme Batı İttifakı içerisinde olduğu kadar Arap Dünyası içinde de kaygıyla karşılandı. Özellikle Suudi Arabistan, Irak ve Ürdün'de bu haber endişeye sebep oldu²²⁸. Özellikle Lübnan'da dinsel farklılıklardan kaynaklı olarak birleşme Hristiyan Araplar arasında büyük endişeye yaratırken, Müslüman Araplar durumdan gayet memnundular. Ayrıca Hristiyan Araplar, Arap Birliği hedefinin kendi kimliklerinin yok olmasına sebep olacağından korkmaktaydılar. Bu sebeplerden ötürü Lübnan'da halk iki kutba ayrıldı ve 1958 yılında bu kutuplaşma içi savaşa neden oldu. Dönemin Lübnan liderleri olayın sorumluluğunu BAC'ın üzerine yüklediler²²⁹. Arap Dünyasındaki kaygıların aksine Kahire ve Şam'da bu haber coşkuya sebep oldu. Mısır ve Suriye'nin çoğu yerinde halk bir taraftan sevinç gösterilerinde bulunurken, diğer taraftan da Batı aleyhtarı gösteriler yaptılar²³⁰. 5 Şubat 1958'de açıklanan Birleşik Arap Cumhuriyeti Anayasasına göre, başkent Şam olarak kabul edilmişti²³¹. Bunu müteakip 21 Şubat 1958'de iki ülkede yapılan referandumla Cemal Abdülnasır Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin ilk başkanı seçildi²³². Birliğin resmi ilanı ise 22 Şubat 1958'de olmuştur. Cemal Abdülnasır başkan seçilmesinin ardından yaptığı ilk konuşmasında Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin ilanının, düşmanların da yenileceği günlerin yakın olduğunun habercisi olduğunu ifade etti²³³. 6 Mart 1958'de yapılan görev dağılımında Cemal Abdülnasır, Sabri Asali ve Ekrem Hourani'yi Cumhurbaşkanı Yardımcısı görevlerine, Salah Bitar'ı Devlet Bakanı görevine, Halil Kalas'ı da Ekonomi Bakanlığı görevine getirdi²³⁴.

Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin kurulmasına karşı Türkiye'nin tavrı genel anlamda olumlu olmuştur. BAC'ın kuruluşu tüm Ortadoğu'da olduğu üzere Türkiye'de de şaşkınlık ve kaygıyla karşılanmıştır. Dönemin Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Adnan Menderes ne tepki vereceği konusunda öncelikle kararsız kalmıştır. Çünkü Türkiye kamuoyunda birleşmenin sebepleriyle ilgili olarak farklı yorumlar ortaya çıkmıştır. Bu yorumlardan birinde, bu birleşmenin milliyetçi bir tepkiden doğmasından kaynaklı olarak, Sovyet Rusya'nın Ortadoğu'da etkinliğini kırması yönünde bir umut hâsıl olurken, bir diğerinde ise bu birleşmenin Sovyet güdümlü bir birleşme olma ihtimali olduğundan kaynaklı Türkiye'de endişe yaratmıştır²³⁵. Tüm olumsuzluklara rağmen Türkiye tarafından Birleşme olumlu görülmüştür. Dönemin Türk Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, 25 Şubat 1958

²²⁷ Ayrancı, a.g.t., s. 112.

²²⁸ Akşam, 2 Şubat 1958; Gürson, a.g.e., s. 50.

²²⁹ Gürson, a.g.e., s. 51.

²³⁰ Akşam, 3 Şubat 1958.

²³¹ Ulus, 5-11 Şubat 1958.

²³² Şen, a.g.e., s. 213-214.

²³³ Ulus, 23 Şubat 1958.

²³⁴ Şentürk, a.g.t., s. 103.

²³⁵ Ayrancı, a.g.t., s. 113.

tarihli raporunda; Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin kendilerince onaylandığını ve Mısır'la Suriye arasında kurulan bu birliğin Suriye'de Sovyet yayılmacılığının önüne geçtiği sürece Türkiye'de memnuniyetle karşılanacağı beyan etmiştir. Bu açıklamalar Nasır tarafından da gayet memnuniyet verici olarak görülmüş ve dönemin Mısır Büyükelçisine bu memnuniyetini ifade etmiştir²³⁶. Daha sonra Türkiye resmi olarak 11 Mart 1958'de Birleşik Arap Cumhuriyeti'ni tanıdığını bildirmiştir²³⁷.

1.3.2. Suriye'nin Birleşik Arap Cumhuriyeti'nden Ayrılması ve Türkiye'nin Tavrı

Özellikle Suriye'nin yoğun ısrarı üzerine gerçekleşmiş olan BAC'ın ömrü uzun olmamıştır²³⁸. Çünkü iki ülkenin birleşmesi, mevcut sorunları daha da içinden çıkılmaz bir hale getirmiştir. BAC'ın Kahire'den yönetilmesi ilk sorun olarak dikkat çekmektedir. Suriye'nin Birleşik Arap Cumhuriyeti'ne (BAC) girmesini müteakip Nasır'ın izlediği politikalar neticesinde bir takım hoşnutsuzluklar oluşmaya başladı. Nasır başta Baas Partisi olmak üzere bütün siyasi partileri kapattığı gibi Suriye ordusundaki önemli mevkilerde bulunan pek çok subayı (yaklaşık 11.000 kişi) görevinden uzaklaştırdı ve yerlerine Mısırlı subaylar getirdi²³⁹. Bu gelişmeler neticesinde bir grup Suriyeli subay 28 Eylül 1961'de Nasır'ın Suriye'deki uzantısı olan Abdülhakim Amir'e karşı bir hükümet darbesi yaparak hem Suriye'yi Mısır'ın tahakkümünden kurtardılar²⁴⁰ hem de Suriye'yi BAC'tan ayırmış oldular²⁴¹. Suriye'nin ayrılmasından sonra Nasır birlik için "*sonsuz karışıklıklarla dolu üç buçuk yıl*" şeklinde bir ifade kullanmıştır²⁴².

Nasır Birleşik Arap Cumhuriyeti kurulduktan sonra Suriye'deki Sol eğilimli görüşleri tasfiye etmeye çalıştı ve yukarıda da ifade edildiği üzere Suriye'deki tüm partileri ve Baas Partisini kapattırdı. Onların yerine Ulusal Kurtuluş Birliği'nin Suriye şubesi açıldı. Buda Baas'ın üst düzey yetkililerinin Nasır'a alınmalarına ve devamında da şiddetli bir muhalefete başlamalarına sebep oldu²⁴³. Nasır, Birleşik Arap Cumhuriyeti için iki Suriyeli Başkan yardımcısı atadı. Fakat icra yetkilerinin büyük kısmını kendi elinde tuttu²⁴⁴. 1958'de kurulan ilk Birlik kabinesinde 34 üye içerisinde yalnızca on dört Suriyeli vardı ve bütün kilit koltuklar Mısırlılardaydı²⁴⁵. 1958'de Nasır Mısır'da ki toprak reformuna benzer bir reformu Suriye'de de denedi. Ancak Suriye'deki toprak reformu, Mısır'daki kadar köklü

²³⁶ Sever, a.g.e., s. 502-503; Fırat-Kürkçüoğlu, a.g.m., s. 551-586.

²³⁷ Gürün, a.g.m., s. 359.

²³⁸ Demir, a.g.m., s. 691-713.

²³⁹ Ataman, M. 2012. Suriye'de İktidar Mücadelesi: Baas Rejimi, Toplumsal Talepler ve Uluslararası Toplum, SETAV Raporu, Ankara, s. 28.

²⁴⁰ Ataman, a.g.e., s. 28.

²⁴¹ Ayrancı, a.g.t., s. 26; Cumhuriyet, 1962:1.

²⁴² Ayrancı, a.g.t., s. 114.

²⁴³ Gürson, a.g.e., s. 51.

²⁴⁴ Mansfield, a.g.e., s. 52-53.

²⁴⁵ Gürson, a.g.e., s. 51.

olmamakla beraber birçok toprak sahibini kızdırmıştı²⁴⁶. Bu gelişmeleri müteakip başından itibaren BAC'ın Suriye aleyhine gelişmesi Suriye-Mısır ilişkilerinin giderek gerilmesine sebep oldu²⁴⁷.

Düzenli bir plan yapılmadan yaşanan gelişmeler karşısında hamasi-romantik duygularla Suriyeli Milliyetçilerin ısrarları üzerine ortaya çıkmış olan Birleşik Arap Cumhuriyeti'nden Suriye, 28 Eylül 1961'de yapılan bir hükümet darbesi ile ayrıldı²⁴⁸. Nasır'ın Suriye'yle ilgili yanlış politikaları neticesi ona güvenen ve daha işin başında böyle bir birleşmeye pek sıcak bakmayan grupların ortak girişimi olan bu darbeye, özellikle BAC'ın kurulmasından sonra bizzat Nasır tarafından görevlerinden uzaklaştırılan subaylar aktif rol oynamıştır²⁴⁹. Nasır bu darbeyi kuvvet kullanarak bastırmak istediye de muvaffak olamamıştır. Suriye'de ne Baas Partisi, ne de Suriye Arap Sosyalist Partisi darbeye karşı bir tavır almamışlar hatta desteklemişlerdir²⁵⁰.

BAC'ın dağılmasında en büyük etkenin Nasır'ın fevri ve yanlış politikaları olduğu söylenebilir. Olayın başından beri zaten isteksiz olan Nasır, birliğin kurulmasından sonra da Suriye ile birleşmek yerine Suriye'yi bir uydu devlet haline getirmeye çalışmıştır²⁵¹. Ayrıca 1959 yılında Suriye'de yaptığı uygulamalardan kaynaklı olarak Baas Partisiyle arası iyice açılmış ve önde gelen Baasçı kabine üyeleri hükümetteki Suriyeli meslektaşlarına sormaksızın, BAC'ın merkezi ve bölgesel kabinelerinden istifa etmişler ve hemen ardından da Nasır yönetimine karşı şiddetli bir muhalefete başlamışlardır²⁵².

Darbe ile gelen yeni bağımsızlığın ardından Suriye'de, Me'mun Kuzbari başkanlığında sivil bir hükümet kuruldu²⁵³. Bu hükümet aynı zamanda BAC'ın başarısızlıkla sonuçlandığının da resmiydi. Darbenin ardından yeni Suriye Hükümeti Türkiye sınırını da kapatmıştır²⁵⁴. Türkiye olayı dikkatle takip etmekle birlikte, Suriye'nin Birleşik Arap Cumhuriyeti'nden ayrılmasını bir iç gelişme olarak değerlendirmiştir²⁵⁵ ve hemen Lübnan'ın ardından Suriye'yi tanıyan ikinci ülke olmuştur²⁵⁶. Hadise'nin gerçekleştiği yıl dikkate alınırsa Türkiye'de de askeri bir darbeye Menderes Hükümetinin devrildiği ve yerine gelen Milli birlik Komitesi'nin Menderes'ten farklı olarak yeni bir Ortadoğu politikası belirlediği veya en azından oradaki olaylara daha temkinli yaklaştığı görülecektir. Buda Türkiye Cumhuriyeti'nin Ortadoğu'ya karşı değişen politikasının habercisi sayılabilir.

²⁴⁶ Şentürk, a.g.t., s. 109.

²⁴⁷ Şen, a.g.e., s. 220.

²⁴⁸ Cumhuriyet, 29 Eylül 1961.

²⁴⁹ Gürson, a.g.e., s. 51.

²⁵⁰ Armaoğlu, a.g.e., s. 208; Ayrancı, a.g.t., s. 115.

²⁵¹ Gürson, a.g.e., s. 51.

²⁵² Gürson, a.g.e., s. 51.

²⁵³ Cumhuriyet, 29 Eylül 1961.

²⁵⁴ Cumhuriyet, 29 Eylül 1961.

²⁵⁵ Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 137.

²⁵⁶ Cumhuriyet, 29 Eylül 1961.

3.2. Diğer Alanlarda İlişkiler

Türkiye Cumhuriyeti'nin o dönem Suriye ile ilişkilerinde yaşadığı en büyük sorunlardan biri olarak, sınır kaçakçılığı konusu kayıtlara yansımıştır. Günümüzde de hala devam eden bu sorun alınan bütün tedbirlere rağmen bir türlü önlenememektedir. Ülkelerin kayıt dışı ticaretten kaybettikleri gelirlerin oranı çok büyük olduğundan bunu önlemek adına bir takım tedbirler aldıkları bilinmekle birlikte henüz bir çözüm bulunabilmiş değildir. Neredeyse insanlıkla yaşıt olan bu suç bütün ülke ve milletlerin de ortak sorunlarından biri durumundadır. Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu yıllarda bu sorunla yoğun olarak karşılaşan ülkelere biridir. Nitekim arşiv kayıtlarında bu duruma sıkça rastlanmaktadır. Dönemin Gaziantep Milletvekili Semih İnal tarafından gönderilen 24 Kasım 1951 tarihli bir raporda Suriye'den Türkiye'ye kaçak yollarla sokulan Amerika menşeli eski elbiselerden bahsedilmekte ve vatandaşın bunu talep ettiğini ancak bunun ithalatının Türkiye Cumhuriyeti kanunlarında yasak olduğunu ve bu kaçakçılığın önüne geçilebilmesi için bir takım yeni tedbirler alınması gerektiğini vurgulamaktadır. Kaçakçılığın önüne geçme tedbiri olarak ta bu elbiselerin direk Amerika'dan devletin eliyle ithal edilmesi yönünde bir kanun hazırlanmasının uygun olacağı vurgusu yapılmaktadır²⁵⁷.

Yukarıda da belirtildiği üzere hem kaçakçılığı önlemek ve hem de ticareti geliştirmek adına çözüm önerileri üretmeye çalışan Türkiye ve Suriye, aynı zamanda aralarındaki ticareti canlandırmak için bir takım girişimlerde bulunmuştur. Arşiv belgelerinden elde edilen verilere göre bu girişimler yukarıdaki belgede de görüldüğü üzere kaçakçılığın önünün alınması için ihracat ve ithalatın artırılması gerektiği yönünde bir takım çözüm önerilerinin yanında, iki ülke arasında yapılacak olan ticari anlaşmalarla ticari faaliyetler canlandırılmaya çalışılmıştır. Nitekim 7 Mart 1956 tarihinde çıkan bir Bakanlar Kurulu kararında, Türkiye ile Suriye arasında imzalanacak olan Ticaret Anlaşması için Türkiye'ye gelmiş olan Suriye İktisat Bakanı Rızkullah Antaki başkanlığındaki Suriyeli heyet ile müzakerelerde bulunacak ve anlaşma imzalayacak olan Türk Heyeti'nin belirlendiği ve konu hakkında Dışişleri Bakanlığının yetkilendirildiği bildirilmektedir²⁵⁸. Bu belge yapılan girişimler

Ekonomik anlamda o dönem Türkiye-Suriye ilişkilerine en fazla etki eden meselelerden biri de sınır kaçakçılığı hadisesidir. Bu konuda Türkiye Cumhuriyetinin kaçakçılığı engellemeye yönelik pek çok çalışması bulunmasına rağmen Suriye Hükümetinin bir şey yapmadığı görülmüştür. Dönemin arşiv belgeleri ve gazete haberlerinde yer alan bilgilerde bu durumu teyid etmektedir. 26 Ocak tarihli Milliyet gazetesinin haberine göre sınırı geçmeye çalışan iki ayrı kaçakçı grubundan birinci grup sınırdaki mayının patlamasıyla, ikinci grup ise askerlerin olayı fark etmesi sonucu ateş açmaları üzerine ellerindeki malları bırakarak Suriye içlerine kaçmışlardır²⁵⁹.

²⁵⁷ B.C.A., 24 Kasım 1951, 030-01-00-00-66-416-7-1/2/3/4.

²⁵⁸ B.C.A., 7 Mart 1956, 030-18-01-02-142-20-16.

²⁵⁹ Milliyet, 26 Ocak 1959.

Bunun yanında yine sınırlarda vuku bulabilecek eşkıyalık hareketlerini önlemeye yönelik bir takım karşılıklı girişimlerde de bulunulduğu gözlemlenmiştir. 14 Haziran 1950 tarihli Bakanlar Kurulu kararında; “Türkiye-Suriye sınırlarında vuku bulacak şekli hareketlerine karşı müşterek mücadelede iki taraf makamlarınca kullanılacak telsiz irtibatlarını sağlamak amacıyla 26/6/1950 tarihinde Suriye’nin Cerablus hudut ilçesinde toplanacak olan konferansta, Hükümetimizi Gümrük Muhafaza Genel Komutan Muavini Albay Arif Olgaç, muhabere uzmanı Kıdemli Yüzbaşı Sait Aykanat ve telsiz uzmanı Zihni Özbül’un temsil etmeleri, Gümrük ve Tekel Bakanlığının 13/6/1950 tarihli ve 3653 sayılı yazısı üzerine Bakanlar Kurulunun 14/6/1950 tarihli toplantısında kararlaştırılmıştır.” denilmektedir²⁶⁰.

1950’li yıllarda hala hükümet darbeleriyle boğuşan ve bir türlü istikrarı yakalayamayan Suriye, 1951 Kasım ayında Albay Edip Çiçekli’nin yaptığı hükümet darbesiyle birlikte nispeten iç istikrarı sağlamıştır. Çiçekli tarafından Suriye başbakanı olarak atanan Fevzi Selo’nun, o dönem Reuter Ajansı’na verdiği demeci sayfalarına taşıyan Zafer Gazetesi’nde, Suriye-Türkiye ilişkilerine dair: “Türkiye ve Suriye arasında kargaşalık çıkarmak arzusunda olanların bütün entrikalarına rağmen, Türkiye ile dostane münasebetlerimizi idame ettirmekteyiz” dediği bildirilmektedir²⁶¹. Darbe öncesindeki Suriye başbakanı olan Nazım el-Kudsi’nin de Türkiye-Suriye ilişkilerinde ılımlı bir tutum izlediği gözlemlenmektedir. Yine aynı gazetenin haberine göre Nazım el-Kudsi mecliste yaptığı konuşmasında, Türkiye-Suriye dostluğunun tarihsel temellerinin sağlamlığına dikkat çekmiş, ayrıca “Türk ve Arap Milletlerinin Ortadoğu’nun Barış Sisteminde esaslı iki unsur olduğu” vurgusunu yapmıştır²⁶².

Türkiye Cumhuriyeti’nin sınırların değişmesiyle birlikte Suriye’de kalan Türk soylu kişiler hakkında bir takım girişimlerde bulunduğu görülmektedir. Bu gurupların en büyüklerinden biri olan Bayır-Bucak Türkmenlerinden²⁶³ isteyenlerin, bir takım kanuni şartlara haiz olmaları şartıyla, Türk Vatandaşlığına kabulü hakkında çıkan bir Bakanlar Kurulu kararı bunun en iyi örneklerin biri olmuştur²⁶⁴. Belgede yer alan ifadelerde: “Suriye’nin Bayır-Bucak Kasabası halkından olup 15/10/1953 tarihine kadar memleketimize iltica eden soydaşlarımızdan kanuni şartları haiz bulunanların iskanlı göçmen muamelesine tabi tutulmaları; Devlet Vekaletinin 26/10/1953 tarihli ve 3241-0-11623/43104 sayılı yazısı üzerine, İcra Vekilleri Heyetince 5/2/1953 tarihinde kararlaştırılmıştır.” denilmektedir²⁶⁵. Böyle toplu vatandaşlık verilme hadiselerinin yanında bireysel olarak Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığı talep eden kişilere de vatandaşlık verilmesi de vakidir. Bunlardan birinde 1913 doğumlu İffet Ratrut isimli bir şahsa 16 Haziran 1952 tarihli, 1926

²⁶⁰ B.C.A., 14 Haziran 1950, 030-18-01-02-123-50-19.

²⁶¹ Zafer, 6 Aralık 1951.

²⁶² Zafer, 6 Aralık 1951.

²⁶³ Kalemдарoğlu, S. 2011. “Suriye’nin Unutulmuş Türkmenleri”, <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/suriye/2011/08/25/6276/suriyenin-unutulmus-turkmenleri>, e.t.:12.08.2014.

²⁶⁴ B.C.A., 5 Şubat 1953, 030-018-01-02-133-88-11.

²⁶⁵ B.C.A., 5 Şubat 1953, 030-018-01-02-133-88-11.

doğumlu Ayşe Leman Garip isimli şahsa 11 Mart 1953 tarihli ve 1935 doğumlu Mehmet Celaleddin Maraşlı isimli şahsa da 20 Kasım 1953 tarihli Bakanlar Kurulu kararlarıyla Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığı verildiği görülmektedir²⁶⁶.

Arşiv kayıtlarında dikkat çeken bir başka belgede ise yine Suriye tebaasından Musevi asıllı Musa (Şaso) Güzel ve onun karısı Sara (Şaso) Güzel'in Türk vatandaşlığına alınmaları hakkındaki taleplerinin kabul edildiği yönünde çıkan 30 Eylül 1957 tarihli Bakanlar Kurulu kararıdır²⁶⁷. Belgeye dikkat edilirse o dönem sadece Suriye'den gelen Türklere değil, talep eden her kişiye, hangi milletten olduğuna bakılmaksızın Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığının verilebildiğidir. Bu da yeni kurulan Türk Devletinin vatandaşlık telakkisini ortaya koyması açısından manidardır.

Buna mukabil Hatay'ın anavatana katılmasının ardından, 13 Temmuz 1939 tarihinde Hatay'dan göç ederek Suriye'ye giden 252 kişinin Türk vatandaşlığından çıkarılmasına 14 Ocak 1952 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla karar verilmiştir²⁶⁸. Kararda yer alan ifadelerle göre, bu kişilerin resmi izin almadan mahalli uyrukluğa geçmeleri kararın gerekçesi olarak sunulmaktadır*.

Suriye ve Türkiye arasında o dönem bilim alanında da bir takım girişimlerde bulunulmuştur. Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dekanlığına Ziraat Vekilinden gönderilen bir yazıda Suriye'den bilimsel amaçlar doğrultusunda ivesi cinsi koyunların ithali konusunda bir takım sağlık ölçülerini haiz olmaları şartıyla izin verildiği bildirilmektedir²⁶⁹.

Yine Türkiye'de eğitim gören Suriyeli öğrencilerle ilgili olarak alınan bir Bakanlar Kurulu kararında; "Türkiye'de tahsil eden Suriyeli öğrencilere müteakabiliyet şartıyla, dış temsilciliklerimizce harçsız vize itasını teminen Suriye Hükümeti ile bir anlaşmaya varılması hususunda Dışişleri Bakanlığına yetki verilmesi; İçişleri, Maliye ve Milli Eğitim Bakanlıklarının uygun görüşlerine dayanan Dışişleri Bakanlığının 2/8/1952 tarihli ve 19959/266 sayılı yazısı üzerine, 5682 sayılı kanununun 10'uncu maddesine göre, Bakanlar Kurulunca 11/8/1952 tarihinde kararlaştırılmıştır." denilmektedir²⁷⁰. Bir başka belgede eğitim ilişkilerinde büyük ilerleme kaydedildiği görülmektedir. 6 Kasım 1952 tarihli Bakanlar Kurulu kararında; Suriye uyruklu İzzet Hasan isimli şahsın Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesinde Arapça okutmanlığı görevinde çalıştırılması yönünde karar alındığı görülmektedir²⁷¹.

²⁶⁶ B.C.A., 16 Haziran 1952, 030-18-01-02-129-49-2; B.C.A., 11 Mart 1953, 030-18-01-02-131-20-2; B.C.A., 20 Kasım 1953, 030-18-01-02-134-92-11

²⁶⁷ B.C.A., 30 Eylül 1959, 030-18-01-02-147-51-4.

²⁶⁸ B.C.A., 14 Ocak 1952, 030-18-01-02-127-100-4.

* Kararda; "...hiyar haklarını kullanmadan Hatay'dan kitle halinde ayrılarak Suriye'ye gitmiş ve resmi izin almadan mahalli uyrukluğa geçmiş olan ilişik listede adları yazılı 252 kişinin..." ifadeleri yer almaktadır. bkz: B.C.A., 14 Ocak 1952, 030-18-01-02-127-100-4.

²⁶⁹ B.C.A., 9 Şubat 1956, 030-0-001-000-000-80-509-13.

²⁷⁰ B.C.A., 11 Ağustos 1952, 030-18-01-02-129-59-13.

²⁷¹ B.C.A., 6 Kasım 1952, 030-18-01-02-130-82-5.

Dönem şartlarında Türkiye ve Suriye'yi birbirine bağlayan en güvenli ve yegâne ulaşım hattı demiryolu şebekesidir. Osmanlıdan kalan bir bakiye olarak her iki ülkeninde kullandığı bu şebekeyle ilgili birtakım uygulamalar yürürlüğe konmuştur. İlk olarak henüz Suriye bağımsızlığını kazanmadan önce, 27 Ekim 1932 tarihinde Türkiye-Suriye hududu üzerinde demiryollarının işletilmesi tarzına dair bir anlaşma yapılmıştır. Türkiye ve Fransa Hükümetleri arasında yapılan bu antlaşma, imzalandığı tarihten itibaren yürürlüğe girmiştir. Türkiye ve Fransa Hükümetleri, Türkiye-Suriye sınırında dostça işbirliğini kuvvetlendirmek amacıyla İskenderun ile Nusaybin arasındaki Bağdat demiryolları kısmının işletilmesi şartlarını belirlemek, demiryolunu doğuya uzatmak, Bağdat Demiryolları imtiyazına haiz şirket için her iki tarafın ortak çalışması hususunda anlaşmaya varmıştır²⁷².

Bu dönemde de ulaşım konusunda bir takım girişimlerde bulunulmuştur. Bakanlar Kurulu'nun 31 Ocak 1951 tarihli toplantısında, bu demiryolu şebekesinin Çobanbey-Nusaybin kısmında vazife gören Suriye gümrük, emniyet ve posta memurları tarafından kullanılmak üzere bir adet birinci ve dört adet ikinci mevki hamiline mahsus serbest seyahat kartı verilmesi kararlaştırılmıştır²⁷³.

Hukuki olarak iki ülke arasında iyi ilişkiler kurulmaya çalışıldığı gözlemlenmektedir. Bu alanda tarafların yaptıkları ilk anlaşma karşılıklı adli yardımlaşma anlaşmasıdır. 6 Kasım 1953'te Suriye Hükümeti ile Türkiye Cumhuriyeti arasında bir "Adli Müzaheret (Yardımlaşma) Antlaşması akd ve imza edilmesi" kararı alınmıştır. Bu konuda gerekli müzakereleri yürütmek ve varılacak antlaşmaya imza koymak için de Türkiye Cumhuriyeti adına Dışişleri Bakanlığının yetkilendirildiği görülmektedir²⁷⁴.

Bu "Adli Müzaheret" antlaşmasını müteakip, 3 yıl sonra 11 Temmuz 1956 tarihli bir Bakanlar Kurulu kararında, Suriye ve Türkiye Hükümetleri arasında yeniden bir "Adli Müzaheret ve İade-i Mücrimin Anlaşmalarının" yapılması hususunda Dışişleri Bakanlığının yetkili kılındığı arşiv kayıtlarına yansımaktadır²⁷⁵.

Askeri ilişkiler noktasında Suriye-Türkiye arasında kayda değer bir gelişme görülmemektedir. Bazı konularda bir takım girişimler olmakla birlikte bunlar basit düzeyde kalmıştır. Arşiv kayıtlarında tespit edildiği kadarıyla, Türkiye'nin Şam büyükelçisinin Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği 31 Ağustos 1953 tarihli yazıda; Suriye'ye giden bazı Türk Subaylarının Suriye Kanunlarına aykırı olarak resmi üniformalarıyla dolaştığı ve bunun yasak olduğuna dair Suriye Dışişleri Bakanlığından alınan yazı ile birlikte Türk Subayların herhangi bir sıkıntı yaşamamaları için bu konuda hassasiyet göstermeleri gerektiği bildirilmektedir²⁷⁶.

Yine Suriye ile askeri eğitim konusunda bir anlaşmaya varılarak, Suriye'den Türkiye'ye eğitim için askeri öğrenci alınması hakkında bir Bakanlar

²⁷² Umar, Ö, O. 2000. "Hatay Meselesi ve Atatürk", Askeri Tarih Bülteni, ATASE Yayınları, S.48, s. 314-326.

²⁷³ B.C.A., 31 Ocak 1951, 030-18-01-02-124-102-7.

²⁷⁴ B.C.A., 6 Kasım 1953, 030-18-01-02-133-90-9.

²⁷⁵ B.C.A., 11 Temmuz 1956, 030-18-01-02-143-58-17.

²⁷⁶ B.C.A., 31 Ağustos 1953, 030-0-001-000-000-127-821-4.

Kurulu kararı çıkarılmıştır. 24 Temmuz 1950 tarihli kararda Türkiye'ye Suriye Hükümetinin bir Suriye askeri heyeti göndermek istediğinden bahisle Harp Akademisine 3, Harp Okuluna 10 ve diğer askeri okullara 10 subayla, bu okullara bağlı Gedikli Erbaş okullarına 10 Gedikli Erbaş'ın maaş, yolluk vb. giderleriyle askeri okul giderlerinin Suriye Hükümeti tarafından karşılanması şartıyla kabulüne karar verildiği beyan edilmektedir²⁷⁷.

Bu dönemde askeri alanda iki ülke arası ilişkilerde kaydedilen bir başka gelişmede Suriye'nin İtalya'dan aldığı uçakların Türk hava sahasını kullanarak Suriye'ye gitmesi konusudur. Türkiye Cumhuriyeti burada büyük bir iyi niyet gösterisinde bulunarak, 4 Şubat 1955 tarihli Bakanlar Kurulu kararında İtalya'dan alınan bu uçakların Türk hava sahasını kullanmasına izin vermiştir²⁷⁸.

1 Ağustos 1950 tarihli Bakanlar Kurulu kararında Suriye ile sınır emniyeti konusunda yapılacak olan görüşmeler için Halep'e gönderilecek Türk Delegasyonunun kimler olduğu bildirilmektedir²⁷⁹. Bu konu Türkiye-Suriye ilişkilerinde daima büyük bir sorun olmuştur. Buna müteallik bir başka belgede yer alan ifadelerden tespit edildiği kadarıyla, bu heyetin 15 Ağustos 1950 tarihinde orada toplandığı ve alınan kararların da Bakanlar Kurulu'nun 12 Ocak 1952 tarihli toplantısında onandığı görülmektedir²⁸⁰.

O dönemde Suriye ve Türkiye arasında büyük sorun teşkil eden bir başka meselede karşılıklı olarak karşı ülke topraklarında kalan emlak davalarıdır. Bu konuda Türkiye Cumhuriyeti'nin çeşitli girişimlerde bulunduğu kayıtlara geçmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında Suriye'de kalan Türklere ait emlak sorununun halledilmesi amacıyla, 27 Ekim 1932 tarihinde Türkiye ve Fransa arasında imzalanan Antlaşma, 11 Ocak 1933 tarihinde yürürlüğe girmiştir²⁸¹. Anlaşmaya göre Suriye ve Lübnan'daki mülklerini ve gayrimenkullerini kullanamamış olan Türkler haklarına tekrar sahip olmuşlardır. Antlaşma süresi 12 Temmuz 1934 tarih ve 2565 sayılı kanunla altı ay uzatılmış, 11 Ocak 1935 tarihinden itibaren altı ay daha uzatılmıştı. Son olarak bu anlaşma 11 Temmuz 1935 tarihinden sonra bir yıl daha uzatılmıştır²⁸².

Ülkelerin siyasal fırtınaları birbirleri arasındaki ilişkileri etkilediği gibi bu etkinin emlak davalarına da yansıdığı gözlemlenmiştir. Bu yansımalarda iki tarafın karşılıklı olarak yaşanan gerginliklere binaen karşı taraf vatandaşına ait mallar üzerinde komşu ülke vatandaşlarının tasarruf haklarını ellerinden aldıkları ve hatta mallara ihtiyati tedbir uyguladıkları gözlemlenmiştir. 13 Ocak 1939 tarih ve 211/250 sayılı ve 14 Şubat 1942 tarih ve 2/17317 sayılı ve 1 Ekim 1966 tarih 6/7104 sayılı Bakanlar Kurulu Kararlarıyla Türkiye kendi ülkesinde kalana Suriyelilerin taşınır ve

²⁷⁷ B.C.A., 24 Temmuz 1950, 030-18-01-02-123-60-6.

²⁷⁸ B.C.A., 4 Şubat 1955, 030-18-01-02-138-112-14.

²⁷⁹ B.C.A., 1 Ağustos 1950, 030-18-01-02-123-62-19.

²⁸⁰ B.C.A., 12 Ocak 1952, 030-18-01-02-127-100-2.

²⁸¹ Yavuz, C. 2005. Geçmişten Geleceğe Suriye-Türkiye İlişkileri, ATO Yayınları, Ankara, s. 273.

²⁸² Umar, a.g.m., s. 308-313.

taşınmaz mallar ile bütün hak menfaatlerine 1062 sayılı yasa hükümlerine göre el koymuştur²⁸³. Bu kararın alınmasına gerekçe olarak Türkiye Cumhuriyeti Suriye Hükümetinin uygulamaları göstermiştir. Buna göre Suriye’de, 1958’de BAC’a katılımla birlikte Nasır tarafından bir benzeri Mısırdaki uygulanmış olan “Zirai Reform” kanununun uygulanması sırasında Türklerin mülkiyet hakları ileri derecede kısıtlanmış olduğundan ve Türkiye’de Suriyelilere ait gayrimenkuller üzerindeki temlik tasarruflar Bakanlar Kurulunun 13.11.1939 gün ve 2/10250; 14.2.1942 gün ve 2/17/317 ve 18.1.1958 gün ve 4/9697 sayılı kararları ile kısıtlanmış bulunmaktadır, ancak daha sonra 29 Ocak 1951 tarihinde Bakanlar Kurulu kararıyla bu yasakların sadece Suriyeliler aleyhine devam etmesine karar verildiği tespit edilmiştir²⁸⁴. Yine Bakanlar Kurulunun 18 Kasım 1957 tarihli bir kararnamesinde bu konuya temas edilerek, tahminen bu yıllarda Türkiye-Suriye ilişkilerinde yaşanan gerginliğin bir yansıması olarak, Suriye Vatandaşlarının Türkiye’deki mal varlıklarıyla ilgili bir takım ihtiyati tedbirler uygulanmaya konulmuştur. Kararnamede yer alan hükümlere göre;

“1- Suriye tabiiyetli şahıslara ait Türkiye’deki gayrimenkuller üzerine inşaat yapmak veya fidan dikmek suretiyle bu gayrimenkullerin (arsa ve arazinin) Medeni Kanun’un 648-655’inci maddelerine istinaden temellükü hakkı tanınması,

2- Mezkûr kararnameler ile 1’inci madde hükmüne aykırı olarak yapılacak taleplerin mahkeme ve icra mercilerince nazarı itibara alınmaması, tapuca intikal muamelesi yapılmaması ve hazinenin ittilatını teminen hadiselerin bu makamlar tarafından derhal mahalli Mal Dairesine bildirilmesi,

3-Suriye tabiiyetli şahısların hissedar bulunduğu gayrimenkullerin hissedarların ittifakı dahi olsa rızaen anlaşma suretiyle taksim ve ifraz edilmemesi, şüyuun izalesinin ancak mahkeme kararı ile mümkün olabilmesi, mahkemece gayrimenkulün satışı suretiyle şüyuun izalesine karar verildiği takdirde Suriye tabiiyetli şahsa düşecek satış bedelinin emlak meselelerinin Hükümetimizle Suriye arasında kati surette halline kadar, hazine elinde emaneten muhafaza edilesi; ...” denilmektedir²⁸⁵. Bu belgeden de anlaşılacağı üzere bu mesele 1957 yılında hala çözülmemiş bir mesele olarak Türkiye-Suriye ilişkilerinde aktif bir rol oynamaktadır. Yine konuyla ilgili olarak dönemin Suriye basınında çeşitli haberler dikkat çekmektedir. 2 Ağustos 1954 yılında Suriye’nin An-Nasr gazetesinde yer alan bir habere göre Suriye’nin Türkiye Büyükelçisi Emir Kazım Cezayiri’nin bir toplantı sırasında gazetecilere: “Suriye ile Türkiye arasında müşterek mefkûreler ve karşılıklı maslahatlar vardır. Aralarında yalnız yek diğer tebaanın emlakları meselesinden başka bir şey yoktur. Buna da çare bulunacaktır.” dediği bildirilmiştir²⁸⁶. Bir başka Suriye Gazetesinin haberine göre ise, İskenderun’da kalan Suriyeliler arazilerinin

²⁸³ Özbakan, I. 1986. “Suriye Uyruklarının Yaptıkları Uzun Süreli Akitlerin Hukuki Gerçekliği”, Ankara Barosu Dergisi, S.2, Ankara, s. 212-215.

²⁸⁴ B.C.A., 29 Ocak 1951, 030-18-01-02-124-100-2.

²⁸⁵ B.C.A., 8 Kasım 1957, 030-18-01-02-147-58-14.

²⁸⁶ B.C.A., 7 Ağustos 1954, 030-01-00-00-104-650-1-9.

Türkiye Hükümeti tarafından herhangi bir tazminat ödenmeden devlet namına istimlak edildiğini iddia etmişlerdir²⁸⁷.

Zirai yardımlaşma konusunda siyasi ilişkilerin aksine iki ülke hükümetleri arasında bir işbirliği olduğu gözlemlenmektedir. Buna örnek olarak bir belgeye göre; Türkiye Cumhuriyeti Arap Yarımadasını kasıp kavuran bu afet karşısında komşusu Suriye ve bu istilaya maruz kalan diğer ülkelere yardım etme ve çekirge mücadelesine katılma kararı almıştır. Bakanlar Kurulunun 10 Nisan 1952 tarihli kararı çerçevesinde komşu memleketler hudutları dâhilinde yapılacak olan çekirge mücadelesine Tarım Bakanlığı kontrolünde teknisyen, vasıta ve malzeme yardımı yapılarak mücadeleye iştirak edilmesi kararlaştırılmıştır²⁸⁸.

Dönemin en dikkat çekici gelişmelerinden biri de iki ülke arasında sınır belirleme çalışmalarında ortaya konan faaliyetlerdir. Suriye hükümetinin kendi ülke sınırlarını belirlemek ve bunun bir haritasını çıkartmak için bir takım çalışmalar yaptığı ve harita çıkarma işinde uçakları kullandığı, bu uçaklarında uçuş rotası içerisinde fotoğraf alabilmek için bazen Türk hava sahasını kullandığı ve bunun için Türk Hükümetinden izin istendiği belirtilmektedir. İşte 25 Haziran 1954 tarihli Bakanlar Kurulu kararı, harita çıkarmak amacıyla Türk hava sahasını kullanan Suriye uçaklarına izin verildiğini bildirmektedir²⁸⁹. Bu kararnameye ek olarak verilen metinde yine Suriye uçaklarına harita için verilen izne ek yeni yerlerden bahsedilmektedir²⁹⁰.

Asi Nehrinin kullanımı açısından, iki ülke hükümetlerinin yaptıkları tek taraflı planlarla ilgili yeni düzenlemeler yapılması, karşılıklı olarak ve her iki tarafında ihtiyaçları gözetilerek ona göre yeni bir plan ortaya konulmasıyla ilgili Şam'da yapılması planlanan müzakereler için bir heyet oluşturulduğu 29 Şubat 1956 tarihli Bakanlar Kurulu kararında bildirilmektedir²⁹¹. Ancak Asi Nehriyle ilgili protokoller incelendiği zaman en son protokolün 19 Mayıs 1939'da yapıldığı görülecektir²⁹². Buda heyet tarafından yapılan görüşmelerden Asi Nehri'nin eşit kullanımıyla ilgili herhangi bir müspet sonuç alınmadığını göstermektedir. Asi Nehriyle ilgili 1939 sonrası herhangi bir anlaşmanın yapılmama sebebi olarak ta Hatay Meselesi gösterilmektedir²⁹³.

SONUÇ

Demokrat Parti'nin, Türk dış politikasında gerçekleştirdikleri köklü değişikliklerin Türkiye'ye olumlu olduğu kadar olumsuz etkileri de olmuştur. Bu

²⁸⁷ B.C.A., 7 Ağustos 1954, 030-01-00-00-104-650-1-19.

²⁸⁸ B.C.A., 10 Nisan 1952, 030-18-01-02-128-25-10.

²⁸⁹ B.C.A., 25 Haziran 1954, 030-18-01-02-136-59-4.

²⁹⁰ B.C.A., 27 Ağustos 1954, 030-18-01-02-137-77-8.

²⁹¹ B.C.A., 29 Şubat 1956, 030-18-01-02-142-19-10.

²⁹² Kibaroglu, A. vd. 2005. Cooperation Turkey's Transboundary Waters, Adelphi Research, Berlin, 167p. KOÇ, M. B. 2006. İsrail Devleti'nin Kuruluşu ve Bölgesel Etkileri 1948-2006, Günizi Yayıncılık, İstanbul, s. 66.

²⁹³ Çarkoğlu, A.-EDER, M. 2001. "Domestic Concerns and the Water Conflict over the Euphrates-Tigris River Basin, Middle Eastern Studies, Vol.37, No.1, s. 41-71.

bağlamda İkinci Dünya Savaşı sonrasında yerini alan Türkiye için, siyasi değişimler kaçınılmaz olmuştur. Özellikle Amerika Birleşik Devletleri safında yer alan Türkiye dış politikada da ABD'nin çıkarlarıyla özdeş olarak yönetilmeye başlamıştır. Dolayısıyla Türkiye bölgedeki gelişmeleri ABD gözüyle takip etmiş, bir bakıma, bugün de olduğu gibi ABD'nin Ortadoğu'daki "sözcüsü" olarak, bağımsızlıklarını yeni kazanan Arap devletlerini ABD ile yakınlaştırmak ve onlara liderlik yapmak görevini üstlenmiştir.

1950'lerde olduğu gibi bugün de Ortadoğu'nun sözcüsü konumunda olan Türkiye'nin bağımsız olarak bölgeye yönelik geliştireceği başarılı siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel projeler çerçevesinde Ortadoğu ülkeleri ile arasındaki ilişkilerin orta ve uzun vadede daha da gelişeceği aşikârdır. Dolayısıyla bu ilişkiler çerçevesinde uzun vadede Ortadoğu'daki ülkelerin alacağı şekle Türkiye yön verecektir.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları:

- B.C.A., 8 Kasım 1957, 030-18-01-02-147-58-14.
- B.C.A., 12 Şubat 1954, 030-01-00-00-104-647-13-1.
- B.C.A., 25 Şubat 1954, 030-01-00-00-104-648-2-1.
- B.C.A., 27 Ocak 1954, 030-01-00-00-104-647-11-1.
- B.C.A., 1 Ağustos 1950, 030-18-01-02-123-62-19.
- B.C.A., 10 Kasım 1956, 030-01-00-00-111-701-7-1.
- B.C.A., 10 Nisan 1952, 030-18-01-02-128-25-10.
- B.C.A., 11 Ağustos 1952, 030-18-01-02-129-59-13.
- B.C.A., 11 Kasım 1956, 030-01-00-00-111-701-7-2/3.
- B.C.A., 11 Mart 1953, 030-18-01-02-131-20-2.
- B.C.A., 11 Temmuz 1956, 030-18-01-02-143-58-17.
- B.C.A., 12 Ocak 1952, 030-18-01-02-127-100-2.
- B.C.A., 14 Haziran 1950, 030-18-01-02-123-50-19.
- B.C.A., 14 Ocak 1952, 030-18-01-02-127-100-4.
- B.C.A., 16 Haziran 1952, 030-18-01-02-129-49-2.
- B.C.A., 18 Ocak 1954, 030-01-00-00-104-647-7-1.
- B.C.A., 20 Ağustos 1954, 030-18-01-02-136-75-7.
- B.C.A., 20 Kasım 1953, 030-18-01-02-134-92-11.
- B.C.A., 20 Ocak 1954, 030-01-00-00-104-647-8-1.
- B.C.A., 22 Haziran 1952, 030-01-00-00-134-873-10-1.
- B.C.A., 23 Temmuz 1958, 030-01-00-00-69-434-15-2.
- B.C.A., 23 Temmuz 1958, 030-01-00-00-69-434-15-3.
- B.C.A., 24 Kasım 1951, 030-01-00-00-66-416-7-1/2/3/4.
- B.C.A., 24 Temmuz 1950, 030-18-01-02-123-60-6.
- B.C.A., 25 Haziran 1954, 030-18-01-02-136-59-4.
- B.C.A., 26 Ekim 1957, 030-18-01-02-147-56-6.
- B.C.A., 27 Ağustos 1954, 030-18-01-02-137-77-8.
- B.C.A., 29 Ocak 1951, 030-18-01-02-124-100-2.
- B.C.A., 29 Şubat 1956, 030-18-01-02-142-19-10.

B.C.A., 30 Eylül 1959, 030-18-01-02-147-51-4.
B.C.A., 31 Ağustos 1953, 030-0-001-000-000-127-821-4.
B.C.A., 31 Aralık 1951, 030-18-01-02-127-95-11.
B.C.A., 31 Ocak 1951, 030-18-01-02-124-102-7.
B.C.A., 4 Kasım 1950, 030-0-001-000-000-60-372-7.
B.C.A., 4 Kasım 1950, 030-0-001-000-000-68-428-11-1.
B.C.A., 4 Kasım 1950, 030-0-001-000-000-68-428-11-2.
B.C.A., 4 Şubat 1955, 030-18-01-02-138-112-14.
B.C.A., 5 Şubat 1953, 030-018-01-02-133-88-11.
B.C.A., 6 Kasım 1952, 030-18-01-02-130-82-5.
B.C.A., 6 Kasım 1953, 030-18-01-02-133-90-9.
B.C.A., 7 Ağustos 1954, 030-01-00-00-104-650-1-19.
B.C.A., 7 Ağustos 1954, 030-01-00-00-104-650-1-9.
B.C.A., 7 Ağustos-7 Eylül 1954, 030-0-001-000-000-104-650-1.
B.C.A., 7 Mart 1956, 030-18-01-02-142-20-16.
B.C.A., 9 Şubat 1956, 030-0-001-000-000-80-509-13.
B.C.A., trhsz, 030-0-001-000-000-68-432-1/2/3.
B.C.A., trhsz, 030-01-00-00-7-36-35-1/2.
TBMMKM, Devre:1C, İçtima:1, C.37, s.312.
TBMMZC, 1955:717.

Gazete ve Dergiler:

Akşam, 10 Ekim 1954.
Akşam, 10 Mart 1955.
Akşam, 11 Ekim 1957.
Akşam, 14 Nisan 1955.
Akşam, 15 Eylül 1957.
Akşam, 16 Eki 1957.
Akşam, 19 Kasım 1957.
Akşam, 1957:1.
Akşam, 2 Kasım 1957.
Akşam, 2 Şubat 1958
Akşam, 20 Aralık 1957.
Akşam, 21 Ekim 1957.
Akşam, 25 Ağustos 1957.
Akşam, 25 Eylül 1957.
Akşam, 26 Eylül 1957.
Akşam, 27 Kasım 1957.

- Akşam, 27 Mart 1955.
Akşam, 28 Mart 1955.
Akşam, 3 Şubat 1958.
Akşam, 6 Kasım 1957.
Akşam, 9 Ekim 1954.
Akşam, 9 Kasım 1957.
Aydın Tarihi, Sayı 286, Eylül 1957:158.
Cumhuriyet, 10 Ekim 1957; Köksal, 2011:65-83.
Cumhuriyet, 11 Aralık 1957.
Cumhuriyet, 11 Mart 1955.
Cumhuriyet, 12 Mart 1958.
Cumhuriyet, 13 Ocak 1955.
Cumhuriyet, 13-15 Kasım 1957.
Cumhuriyet, 14 Ekim 1957.
Cumhuriyet, 14 Eylül 1957.
Cumhuriyet, 14 Ocak 1955.
Cumhuriyet, 15 Eylül 1957.
Cumhuriyet, 15 Ocak 1955.
Cumhuriyet, 15 Temmuz 1954.
Cumhuriyet, 16 Ekim 1957.
Cumhuriyet, 17 Ekim 1957.
Cumhuriyet, 18 Kasım 1957.
Cumhuriyet, 18 Ocak 1955.
Cumhuriyet, 1962:1.
Cumhuriyet, 2 Kasım 1957.
Cumhuriyet, 20 Aralık 1951.
Cumhuriyet, 22 Ocak 1955.
Cumhuriyet, 23 Ekim 1957.
Cumhuriyet, 23 Ocak 1955.
Cumhuriyet, 25 Ocak 1955.

- Cumhuriyet, 25-26 Ağustos 1957.
Cumhuriyet, 26 Eylül 1957.
Cumhuriyet, 26 Mart 1953.
Cumhuriyet, 27 Ağustos 1957.
Cumhuriyet, 28 Ekim 1957.
Cumhuriyet, 29 Eylül 1961.
Cumhuriyet, 3 Nisan 1954.
Cumhuriyet, 30 Ağustos 1957.
Cumhuriyet, 4 Aralık 1957.
Cumhuriyet, 5 Mart 1955.
Cumhuriyet, 7 Mart 1955.
Cumhuriyet, 8 Mart 1955.
Cumhuriyet, 8 Ocak 1955.
Dünya, 15 Ocak 1955.
Dünya, 7 Mart 1955.
Milliyet, 26 Ocak 1959.
TC Resmi Gazete, 28 Şubat 1955:s.11151.
Ulus, 13 Kasım 1957.
Ulus, 15 Eylül 1957
Ulus, 18 Ekim 1957.
Ulus, 1957:3.
Ulus, 23 Şubat 1958.
Ulus, 2-3 Şubat 1958.
Ulus, 28 Ağustos 1957.
Ulus, 5-11 Şubat 1958.
Vatan, 31 Ekim 1957.
Zafer, 6 Aralık 1951.

Kıtap ve Makaleler:

- ABDULLAH, Ö. F. 1985. Suriye Dosyası, Çev. Hasan Basri, Akabe Yayınları, İstanbul.
AKŞİN, A. 1934. “Türkler ve Araplar”, Orta Doğu Dergisi, Y.4, S.34, Şubat.

- ALBAYRAK, M. 2004. Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946 -1960). Phoneix Yayınları, Ankara.
- ARMAOĞLU, F. 1994. Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- ARMAOĞLU, F. 2012. 20. Yüzyıl Siyasi Tarih, Alkım Yayınevi, İstanbul.
- ATAMAN, M. 2012. Suriye’de İktidar Mücadelesi: Baas Rejimi, Toplumsal Talepler ve Uluslararası Toplum, SETAV Raporu, Ankara.
- ATAÖV, T. 1969. Amerika NATO ve Türkiye, Aydınlik Yayınları, Ankara.
- AYRANCI, Z. Ş. 2006. Türkiye-Suriye İlişkileri, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- BAĞCI, H. 1990. Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası, İmge Yayınevi, Ankara.
- BANNERMAN, M. G. 1995 “Syrian Arab Republic,” The Government and Politics of the Middle East and North Africa, Ed.: David E. Long ve Bernard Reich, Boulder, CO: Westview Press.
- BOSTANCI, M. 2013. “Türk Arap İlişkilerine Etkisi Bakımından Bağdat Paktı”, Gazi Akademik Bakış Dergisi, C.7, S.13, Kış, Ankara.
- ÇARKOĞLU, A.-EDER, M. 2001. “Domestic Concerns and the Water Conflict over the Euphrates-Tigris River Basin, Middle Eastern Studies, Vol.37, No.1.
- DEMİR, Ş. 2011. “Dünden Bu Güne Türkiye’nin Suriye ve Ortadoğu Politikası”, Turkish Studies (International Periodical For The Language, Literature and History of Turkish or Turkic), C.6, S.3, Yaz.
- DUMAN, Sabit. 2005. “Ortadoğu Krizleri ve Türkiye”, AÜTİTE Atatürk Yolu Dergisi, S.35-36, Mayıs-Kasım, Ankara.
- DURSUN, D. 1991. “Bağdat Paktı”, DİA, C.4, TDV Yayınları, İstanbul.
- ERKİN, F.C. 1986. Dışişlerinde 34 Yıl, Anılar-Yorumlar, C.II, 1.Kısım, TTK, Ankara.
- EROĞUL, C. 1998. Demokrat Parti-Tarihi ve İdeolojisi, İmge Yayınları, İstanbul.
- FIRAT, M.-KÜRKÇÜOĞLU, Ö. 2001. “Sancak (Hatay) Sorunu,” Türk Dış Politikası.
- GAYTANCIOĞLU, K. 2008. Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye-Suriye İlişkilerinin Ortadoğu Politikasına Etkisi, Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- GERGER, H. 1983. “Türk Dış Politikası (1946-1960)”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C.II, İletişim Yayınları, İstanbul.

- GÖNLÜBOL, M vd. 1969. Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973), AÜSBF Yayınları, Ankara.
- GÜRSON, P. 2010. Türkiye-Suriye, Atılım Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- GÜRÜN, K. 1983. Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan Günümüze Kadar), AÜSBF Yayınları, Yayın No:531, Ankara.
- HUREWITZ, J. C., 1980. Orta Doğu Siyaseti: Askeri Boyutlar, Çev.: Nusret Özselçuk, Genelkurmay Basımevi, Ankara.
- İBAS, S. 2004. "Türkiye-Suriye İlişkilerinin Tarihi", Ortadoğu Siyasetinde Suriye, Haz.: Türel Yılmaz-Mehmet Şahin, Platin Yayınları, Ankara.
- İHSANOĞLU, E. 1995. "Türkiye ve İslam Konferansı Teşkilatı", Yeni Türkiye, Türk Dış Politikası Özel Sayısı, Yıl:1, S.3, Mart-Nisan, Ankara.
- JAWAD, J. 1988. Türkiye-Irak Siyasi İlişkileri (1932-1963), Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. İzmir.
- KALEMDAROĞLU, S. 2011. "Suriye'nin Unutulmuş Türkmenleri", <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/suriye/2011/08/25/6276/suriyenin-unutulmus-turkmenleri>, e.t.:12.08.2014.
- KARASAPAN, C. T. 1972. "Unutulmuş İttifak CENTO", Ortadoğu, Yıl:12, S.125, Eylül.
- KİBAROĞLU, A. vd. 2005. Cooperation Turkey's Transboundary Waters, Adelphi Research, Berlin, 167p. KOÇ, M. B. 2006. İsrail Devleti'nin Kuruluşu ve Bölgesel Etkileri 1948-2006, Günizi Yayıncılık, İstanbul.
- KÖÇ, A., 2011. "Sultan II. Murad Vakfi'nin Edremit Mukataaları (1530-1641).", OTAM, S.30, Ankara.
- KÖKSAL, O. 2011. "Soğuk Savaş Döneminde Güç Merkezlerinin Ortadoğu'ya Yönelik Kaotik Siyasetine Somut Bir Örnek: 1957 Suriye Krizi ve Türkiye'nin Ortadoğu Politikasına Etkileri", FÜ Ortadoğu Araştırmaları Dergisi, C.VII, S.2, Elazığ.
- KURAT, Y. T. 1975. "Elli Yıllık Cumhuriyetin Dış Politikası 1923-1973", Belleten, XXXIX/154, TTK, Ankara.
- KÜRKÇÜOĞLU, Ö. E. 1972. Türkiye'nin Arap Ortadoğusu'na Karşı Politikası (1945-1970), Sevinç Matbaası, Ankara.
- MANSFIELD, P. 1967. Mısır, İhtilal ve Nasır, Çev.: Ergün Tuncalı, Akşam Kitap Kulübü Serisi, Kitapçılık Yayınevi, İstanbul.
- ÖZBAKAN, I. 1986. "Suriye Uyuşuklarının Yaptıkları Uzun Süreli Akitlerin Hukuki Gerçekliği", Ankara Barosu Dergisi, S.2, Ankara.
- SEALE, P. 1987. The Struggle for Syria, a Study of Post-War Arab Politics 1945-1958. Yale University Press.

- SEVER, A. 1997. Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Ortadoğu (1945-1958), Boyut Yayın Grubu, İstanbul.
- SEZER, D. B. 1999. “Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye’nin İttifaklar Politikası”, Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, Haz.: İsmail Soysal, Ankara.
- SİLLELİ, T. 2005. Büyük Oyunda Türkiye-Irak İlişkileri, IQ Kültür-Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- SOYSAL, İ. 2000. Türkiye’nin Uluslar Arası Siyasal Bağlılıkları, C.II, TTK, Ankara.
- ŞAHİN, M. 2008. “1950 -1960 Dönemi Orta Doğu ile İlişkiler”, Türk Dış Politikası (1919-2008), Editör: Haydar Çakmak, Barış Platin Yayınları, Ankara.
- ŞEN, S. 2004. Ortadoğu’da İdeolojik Bunalım, Suriye Baas Partisi ve İdeolojisi, Birey Yayınları, İstanbul.
- ŞENTÜRK, A. 2001. CEMAL ATATÜRK’ÜN Antlaşma Teşkilatı (1959-1979), Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- UÇAROL, R. 2000. Siyasi Tarih. Filiz Yayınevi, İstanbul.
- UMAR, Ö. O. 2000. “Hatay Meselesi ve Atatürk”, Askeri Tarih Bülteni, ATASE Yayınları, S.48.
- _____. 2003. Türkiye-Suriye İlişkileri (1918-1940), Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Elazığ.
- _____. 2010. “Millî Mücadele Dönemi Atatürk’ün Ortadoğu Politikası”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C.20, S.1, Elazığ.
- ÜLMAN, H. 1958. “Orta Doğu Buhranı”, AÜSBF Dergisi, C:13, S. 4, No:14, Aralık.
- YAPP, M. E. 1996. The Near East Since the First World War, Routledge, 2. Edition, London.
- YAVUZ, B. 1994. Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk Fransız İlişkileri (1919-1922), TTK Yayınları, Ankara.
- YAVUZ, C. 2005. Geçmişten Geleceğe Suriye-Türkiye İlişkileri, ATO Yayınları, Ankara.
- YEŞİLBURSA, B. K. 2011. “Bağdat Paktı (1955-1959)”, Tarih’in Peşinde (Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi), S.6.
- YILMAZ, T. 2004. Uluslararası Politikada Ortadoğu (Birinci Dünya Savaşından 2000’e), Akçağ Yayınları, Ankara.
- ZÜRCHER, E. J. 2007. Modernleşen Türkiye’nin Tarihi, Çev: Yasemin Saner Gönen, İletişim Yayınları, İstanbul.

Cilt: 4 Sayı: 7 Ocak 2016 / Volume: 4 Issue: 7 January 2016

**ERMENİ (HİNÇAK) KOMİTECİSİNİN OSMANLI MECLİSİNDE
ERMENİLERİ TEMSİLİ: HAMPARSUM BOYACIYAN***

**The Representation of Armenians in the Ottoman Parliament by an Armenian
(Hunchakian) Partisan: Hampartsoum Boyadjian**

Özlem KARSANDIK YAZICI**

ÖZ

19. Yüzyılda Fransız İhtilali fikirlerinin yayılması süreci içinde milliyetçilik akımı Osmanlı'da "millet-i sadıka" olarak tanımlanan Ermenileri de etkiledi. Bu yüzyılda ayrılıkçı Ermeni cemiyetleri Osmanlı Ermenileri üzerindeki faaliyetlerine başladı. Nitekim Adanalı olan Hamparsum Boyacıyan İstanbul'da öğrenci iken devrimci harekete ilgi duydu. Ayrılıkçı Ermeni Hınçak Cemiyeti'ne katıldı ve cemiyette aktif olarak yer aldı. Hatta o dönemde söz konusu örgütçe gerçekleştirilen 1890 Kumkapı Mitingi'ne katıldığı gibi Sason olaylarını da örgütledi. Ayrılıkçı Hınçak Örgütü'nde bu denli aktif olarak yer alırken dönemin siyasi platformu gereği 1908 Osmanlı Meclisi'ne Kozan Mebusu olarak seçilen Boyacıyan'ın Osmanlı Meclisi'nde Ermenileri temsili çalışmamızda meclis tutanakları çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelime: Hınçak, Milliyetçilik, Ermeni, Boyacıyan

ABSTRACT

In the 19th century, during the spread of ideas that arose with the French Revolution, the Armenians who gained the title of *millet-i sadıka* (loyal people/nation) were also influenced by nationalist movements. Armenian seperatist communities went into action on Ottoman Armenians in this century. As a matter of fact, Hampartsoum Boyadjian of Adana was interested in the revolutionary movements while he was a student in Istanbul. He joined the ranks of seperatist Armenian Hunchakian Party and took an active role inside. Moreover, he participated in the Kumkapı demonstrations which was carried out by the aforementioned organization in 1890 and organized the Sasun uprising. In regard to representation of Armenians in the Ottman parliament by Boyadjian, who was

*Bu çalışma 08-11 Nisan 2015 tarihinde Antalya'da gerçekleştirilen Kadim Dostluğun Yüzyıllık Açmazında Türk-Ermeni İlişkileri Uluslararası Sempozyumu'nda sunulan aynı başlıklı sözlü bildirin genişletilmiş halidir.

**Yrd. Doç. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ozlemyazici14@hotmail.com

Makalenin Geliş ve Kabul Tarihi.: 11.12.2015-05.01.2016

elected as a deputy from Kozan, while playing an active role in the seperatist Hunchakian Party, this study aims to assess the case in the light of parliamentary minutes.

Keywords: Hunchakian, Nationalism, Armenian, Boyadjian

Giriş

19. Yüzyılda milliyetçilik akımı Osmanlı'da “*millet-i sadıka*” olarak tanımlanan Ermenileri de etkiledi. Bu yüzyılda ayrılıkçı Ermeni cemiyetleri de Osmanlı Ermenileri üzerindeki faaliyetleriyle başladı. Söz konusu cemiyetlerden biri olan Ermeni Hınçak Cemiyeti Osmanlı İmparatorluğu içinde; Türkiye, Rusya ve İran Ermenilerinden oluşan İsviçre gibi genel bir federasyon kurmayı hedeflemişti¹. Uzak amaç olarak tanımladıkları bu hedefe ulaşmak için bir de yakın amaçları bulunmaktaydı. Buna göre mutlakiyet idaresine mensup sınıflar yok edilmeliydi. Ermeni halkı kölelik koşullarından çıkarılarak yönetime katılması sağlanmalıydı. Cemiyetin yakın amacının gerçekleştirilebilmesi ancak Osmanlı Devleti'nde çalışılması ile mümkündü. 93 Harbi sonucunda imzalanan Berlin Antlaşması ayrılıkçı Ermeniler için bulunmaz bir fırsat olmuştu². Cemiyete göre yakın amaca ulaşmanın tek yolu “*ihtilal*”di. Programları da bu ihtilalci tutumu yansıtıyordu: “Türkiye Ermenistanı”ndaki yönetim alt üst edilmeli, değiştirilmeli, isyan edilmeli idi. Cemiyet, ihtilalinin nasıl gerçekleştirileceği başka bir ifadeyle yöntemini de programında net olarak ifade etmiştir. En belirgin yöntem propaganda ve terördür.

Cemiyet öncelikle küçük isyanlar çıkarmayı planladı ve amacına ulaşmak için Osmanlı'da bulunan diğer halkları da etkilemeye çalışılmıyordu. Örneğin aynı baskılara muhatap olan Kürtler ile işbirliği yapılmalıydı. Ayrıca tüm Hıristiyanlar ortak düşman Osmanlı Devleti'ne karşı birlik içinde olmalıydı³. Parti programlarında yer alan bu amaçların uygulanma süreçlerini de gözlemlemek olanaklıdır.

Çalışmamıza konu olan Hamparsum Boyacıyan da daha sonra da belirtileceği gibi Hınçak Cemiyeti'nin eylemleri içerisinde yer alır. Osmanlı Ermenisi olan Boyacıyan, arşiv kaynaklarında oldukça zeki ve ayaklı bir kütüphane

¹ Özlem Karsandık, *Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Ermeni Hınçak Cemiyeti'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Faaliyetleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin 2005, s.31; Hınçak İhtilâl Guruhunun Kanunname-i Esasi, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi*, (BOA.), Y.MTV, 74/84; Hagop Turabian, “*The Armenian Social Democratic Hentchakist Party*”, *Paris 1916*, s.3.

²Karsandık, *a.g.t.*, s.54; Hınçakyan Sosyalist Fırka-i İhtilâliyyesi Programı, 1313 [1896], BOA, Y. PRK. AZN., 16/4; Hınçakyân (Sosyalist) İhtilâl Gurûhûnûn Kânûn-i Esâsi, BOA, Y. MTV., 74/84; Memalik-i Osmaniye Sosyal Demokrat Hınçakyan Cemiyeti Nizamnâme-i Esasisi, Dersaadet, 1325 [1909], BOA., DH. SYS, 53/3; Esat Uras, *Tarihte Ermeni ve Ermeni Meselesi*, Belge Yayınları, İstanbul 1976, s.435.

³Hınçakyan Sosyalist Fırka-i İhtilâliyyesi Programı, 1313 [1896], BOA, Y. PRK. AZN, 16/4; Hınçakyân (Sosyalist) İhtilâl Gurûhûnûn Kânûn-i Esâsi, BOA. Y. MTV 74/84; Memalik-i Osmaniye Sosyal Demokrat Hınçakyan Cemiyeti Nizamnâme-i Esasisi, Dersaadet, 1325 [1909], BOA, DH. SYS, 53/3; Uras, *a.g.e.*, s.436.

olarak tanımlanır⁴. Boyacıyan, Adana'nın (Saimbeyli) Haçin ilçesinde (1858 tarihinde) doğdu. Boyacılıkla uğraşan Agop Boyacıyan'ın oğluydu⁵. Haçin'den Kozan'a (Sis) geçti ve orada beş yıl kadar kaldı. Boyacıyan, sonra İstanbul'a Mekteb-i Tıbbiye'de eğitim görmek için gitti ve orada o güne kadar oluşturulmuş Ermeni örgütlerinden hiçbirisiyle ilişkisi olmayan Ermeni Cemiyeti içinde yer aldı. Mihran Damadyan'ın aktardığına göre bu örgüt içinde Hamparsum Boyacıyan'ın dışında Hukuk Fakültesi öğrencisi Divriğili Kirkor, yine aynı fakülteden mezun dava vekili Arapkirli Kirkor Açıkbaşyan ve Galata'da dava vekili katibi Sivastlı Markar Mumcuyan ve Beyoğlu'nda terzi Markar Varamayan ve İstanbul'da suçu ve sarraf Hacı Artin Cangülyan bulunmaktaydı. "Kumkapı Olayı"ndan birkaç ay önce İstanbul'a gelen Hınçak üyesi dört Rusyalı⁶ ve rahip Mampre'nin çalışmalarıyla söz konusu örgüt merkezi Londra'da bulunan Hınçak Cemiyeti'nin şubesi oldu⁷. Dolayısıyla bu süreçten sonra Hamparsum Boyacıyan Hınçak üyesi olarak siyasi faaliyetlerini yürüttü.

Hınçak Cemiyeti'nde "Murad" kod adıyla aktif olarak yer alan Boyacıyan örgütün ilk bağımsız eylemi olan "*Kumkapı Olayı*"nın örgütleyicileri arasında bulunuyordu⁸. Böylece Rusyalı Ermeniler Kumkapı olayına bulaşmadan, eylemi Osmanlı Ermenilerine yaptırdılar⁹. Kumkapı olayından dolayı arandığı sırada bir süre daha İstanbul'da saklandı. Sonra Hınçak Cemiyeti'nin Osmanlı toprakları dışındaki en önemli iki merkezinden biri olan Atina'ya gitti ve cemiyetin Atina şubesinin üyesi oldu¹⁰. Arşiv kayıtlarından Atina'da bulunan cemiyet üyelerinin bazen Mısır, Romanya ve Bulgaristan'a geçerek oradaki komitecilerle toplantılar düzenlendiği de tespit edilmektedir. Nitekim bu amaçla 1891 Aralık ayında Boyacıyan'ın da aralarında bulunduğu cemiyet üyeleri İskenderiye'den Romanya'ya geçmişlerdi¹¹. Yine arşiv kayıtlarından Boyacıyan'ın Cenova'ya geçtiği anlaşılmaktadır. Daha sonra tebdil-i kıyafet ile İskenderun ve Diyarbakır üzerinden Talori'ye ulaştığı tespit edilmektedir¹². Bölgede Mihran'ın en önemli destekçisi olarak yer alan Boyacıyan orada Ermenileri bölge aşiretlerine saldırtıp ordunun müdahalesini sağlayarak, Avrupa'nın dikkatini Ermeniler üzerine çekmeyi bir

⁴BOA., YEE. 163/11-2.

⁵Doğum Tarihi ile ilgili farklı bilgiler bulunmaktadır. Yurtsever 1858, Güneş 1869 olarak vermektedir. Cezmi Yurtsever, "Hamparsum Boyacıyan veya "Haçinli Murat'ın" Tarihi Bir yol Hikayesi", *Yeni Türkiye Yayınları*, Ermeni Özel, 60/2014, s.3; İhsan Güneş, *Türk Parlemanto Tarihi Meşrutiyete Geçiş Süreci I. ve II. Meşrutiyet*, TBMM, c.2, Ankara 1998, s.228.

⁶Söz konusu Hınçak üyesi Rusyalı Gençler, "Trabzonlu Agop Megavoryan, Rusyalı Rupen Hanazadya, Rusyalı Simon ve Rusyalı Gabrieldir." Haluk Selvi, *Bir Ermeni Komitecisinin İtirafı Mihran Damadyan*, Timaş Yay., İstanbul 2009, s.180; BOA., Y.PRK.BŞK. 35/29, s.3.

⁷Selvi, *a.g.e.*, s. 31, 181; BOA., Y.PRK.BŞK., 35/29, s.3-4; *Ermeni Komiteleri (1891-1895)*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2001, s.3-4.

⁸Uras, *a.g.e.*, s. 463.

⁹Selvi, *a.g.e.*, s.31.

¹⁰Selvi, *a.g.e.*, s.35.

¹¹Selvi, *a.g.e.*, s.44; BOA., HR.SYS. 2764/21.

¹²BOA., YEE., 158/40.

bakıma cemiyetin propaganda yöntemini eyleme geçirmeye çalışıyorlardı. Böylece *Talori Vakası* olarak da yer alan Sason olayları Boyacıyan'ın da içinde bulunduğu Hınçak Cemiyeti üyelerince gerçekleştirildi¹³. Olay sonrası yakalandı ve idam cezasına çarptırıldı¹⁴. Ancak Boyacıyan'ın siyasi ilişkiler ve diplomasi kuralları kullanılarak idam cezası ertelendi ve Trablusgarp cezaevine gönderildi¹⁵. Hınçak Gazetesi'nde yayınlanan yazıdan Boyacıyan'ın tutuklanmasının Hınçak Cemiyeti'ni telaşlandırdığı anlaşılmaktadır. Nitekim Hınçak Gazetesi'nde yayınlanan bir yazıda şu ifadeler yer almakta: "*Hamparsum Ermeni İhtilalini ifa ve icraya muvaffak olanlardan biridir. Şimdi otuz beş yaşlarındadır. Hamparsum Boyacıyan düşman ile kahramanane ettiği muharebede derdest olundu. Anın tutulması Ermeni ahalisi ve başlıca Hınçak komite ve şerikası için ziya-ı azimedir*"¹⁶. Boyacıyan cezaevinden 1906'da firar etti.

Boyacıyan bu tarihten sonra da ayrılıkçı Ermeni cemiyeti içinde faaliyetlerine devam etti. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durum Ermeni cemiyetlerinin de statüsünü değiştirecek ortamı yarattı. Bilindiği gibi 19. Yüzyılın sonunda kurulan ayrılıkçı Ermeni cemiyetlerinin benimsedikleri temel amaç Rusya ve Osmanlı'da yaşayan Ermenilerin birleştirilmesiyle bağımsız bir Ermenistan kurmaktı¹⁷. Gerek Hınçak gerekse diğer Ermeni cemiyetlerinin hedeflerine ulaşmak için başka siyasi örgütlerle işbirliği yapma fikri söz konusuydu. Nitekim bu çaba ittihatçılarla bir araya gelmelerini olanak sağladı. Hınçak Cemiyeti ittihatçılarla işbirliği yaptı. Hatta Sabahattin ile Hınçaklar, Paris'te gelecekteki ortak faaliyetlerini gözden geçirmek için bir araya geldi. Söz konusu görüşmecilerden biri de Hamparsum Boyacıyan idi¹⁸.

İttihatçılar bu şekilde ayrılıkçı Ermeni cemiyetlerinin lider kadrosunun Osmanlı içinde olmasından yana bir tutum takınmıştı çünkü faaliyetlerini yakından izleyip kontrol altında tutma şansını yakalıyordu. Yönetimin Hınçak ve diğer Ermeni cemiyetlerinin önüne sürdüğü tek koşul mücadelede devrimci fikirlerden ve bağımsızlık fikrinden vazgeçmeleriydi¹⁹. Nitekim II. Meşrutiyet'in ilanını izleyen günlerde bu çalışmaların etkisi de görülmüş gerek Hınçak gerekse Taşnak komiteleri ihtilal çalışmalarına ara vererek Osmanlı unsurlarıyla birlikte memleketin yükselmesi için çalışacaklarını ilan ettiler²⁰. Hatta Hınçak Cemiyeti üyelerinden

¹³Selvi, *a.g.e.*, s.47; BOA, YEE., 158/40.

¹⁴*Ermeni Komiteleri (1891-1895)*..., s.18-20,50.

¹⁵Yurtsever, *a.g.m.*, s.12.

¹⁶BOA., YEE., 158/40

¹⁷19. Yüzyılın sonunda Osmanlı da Armenagan (1885), Sosyal Demokrat Hınçak Partisi (1887), Veragazmyal Hınçak Partisi, Ermeni Devrimci Federasyonu (Taşnaksutyun1892) dört Ermeni cemiyeti yer almaktadır.

¹⁸Arsen Avagyan-Gaidz F. Minassian, *Ermeniler ve İttihat ve Terakki*, Aras Yayıncılık, İstanbul 2005, s.31.

¹⁹Azmi Süslü, *Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Van 1990, s.54; Avagyan-Gaidz F. Minassian, *a.g.e.*, s.41

²⁰Ayfer Özçelik, *Sahibini Arayan Meşrutiyet Meclis-i Mebusan'ın Açılışı 31 Mart ve 1909 Adana Olayları*, Tez Yayınları, İstanbul 2001, s.272; Erdal İter, *Ermeni Kilisesi ve Terör*, Köksav, Ankara 1999, s.55-56.

Sabahgülyan, Pera'daki Ermeni kilisesinde yaptığı konuşmada “*Osmanlı meşruiyeti ilan edilmiş olduğundan, biz Hınçaklar, ihtilal fikirlerini bırakıyor ve faaliyetlerimizi memleketin ilerlemesine adıyoruz*” demişti²¹.

Söz konusu ittihatçı ve Ermeni komiteleri arasındaki bu yumuşama etkisini gösterir. Meşrutiyetten önce kamuoyunda hoş karşılanmayan Hınçak-Taşnak Cemiyetleri birçok yerde şubeler açarak buraları Ermenilerin toplandıkları birer merkez haline getirmiş ve ayrıca söz konusu olumlu hava 27 Temmuz'da (1908) siyasi suçları, 28 Temmuz da ise adi suçluları kapsayan genel affın ilan edilmesini sağladı²².

II. Meşrutiyetle birlikte genel affın ilan edilmesinin hemen sonrasında Hınçak Cemiyeti üyeleri İstanbul'a dönmekte acele etmek istemiyorlardı. Ancak gelişen olaylar bu düşünceden vazgeçmelerine neden oldu. Boyacıyan, 15 Ağustos 1908'de İstanbul'a dönmek için Paris'ten yola çıktı²³.

Boyacıyan, döner dönmez Taşnaksutyun cephesine geçmelerinin önünü almak için Hınçak Cemiyeti'nin şubelerini güçlendirme çabasına girdi. Bu dönemde Boyacıyan'ın Hınçak Cemiyeti içinde etkinliği giderek arttı. Boyacıyan, Hınçak Cemiyeti'nin artık Osmanlı'daki yeni koşullara uyumlu hale gelmesini savunuyordu ve bunun içinde cemiyetin parti programında birtakım düzenlemeler yaptı. Bu düzenlemeler içinde Osmanlı'da değişik halklar arasında eşitlik ve kardeşlik düşüncesini geliştirmek; Türklere toplumun diğer unsurlarına Ermeni halkının ayrılıkçı hedefi bulunmadığına telkin etmek, ulusal dinsel ayrım yapmadan toplumun her kesiminde Hınçak kulüpleri oluşturmak; örgütün güçlenmesi için çalışmak; bölgede her türlü anayasa ihlali ve halkın haklarının çiğnendiği olayları hemen merkeze bildirmek gibi maddeler yer alıyordu. Bu dönemde Hınçak Cemiyeti, ittihatçılara muhalif liberal kanadıyla dayanışmayı sürdürdü ve Ermeni vilayetlerinin ayrılması fikrinden vazgeçerek, yeni rejimi güçlendirme yönünde hareket etme kararı aldı²⁴.

Meclis Konuşmaları

II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte seçimin nasıl yapılacağı sorusu gündeme oturdu. Çünkü daha önce çıkarılmış geçici seçim yönergesi Kanun-ı Esasi hükümleriyle çelişmekteydi. Deneyimlerinden dolayı Dahiliye Nezareti seçimi organize etmekle görevlendirildi. Yeni bir seçim talimatnamesi hazırlamaya vakit olmadığı için Meclis-i Umumi'nin ikinci devre-i içtimaında Meclis-i Mebusan'da görüşülen ve padişaha sunulan lahiya doğrultusunda seçimin yapılması

²¹Süslü, *a.g.e.*, s.54; Avagyan-Gaidz F. Minassian, *a.g.e.*, s.41.

²²Güneş, c.2, s.239; Ayfer Özçelik, *Sahibini Arayan Meşrutiyet...*, s.273.

²³Avagyan-Gaidz F. Minassian, *a.g.e.*, s.41.

²⁴Avagyan-Gaidz F. Minassian, *a.g.e.*, s.43-44; Kenan Olgun, *1908-1912 Osmanlı Meclis-i Mebusan'ın Faaliyetleri ve Demokrasi Tarihimizdeki Yeri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2008, s.66.

kararlaştırıldı²⁵. Ermenilerce seçim görüşmelerini yapmak üzere Hamparsum Boyacıyan'ın da içinde yer aldığı altı kişilik bir heyet oluşturuldu. Söz konusu heyet Ermenilerin mecliste izleyecekleri siyasete yönelik bir de beyanname hazırladı ve Ermenice gazetelerde beyanname yayınladı. Azınlık gruplar kendi içlerinde de seçim ile ilgili stratejiler belirlemek adına bir takım görüşmeler gerçekleştirdi. Yoğun seçim çalışmalarının ardından seçimler gerçekleşti. Seçim sonrası bir takım itirazlar devam ettiği de 17 Aralık 1908'de Meclis açıldı²⁶.

Boyacıyan, seçimlerden sonra 10 Ermeni mebusundan²⁷ biri olarak mecliste yerini aldı. Boyacıyan, Ermeni mebusları arasında en çok sözü alanlardan biriydi. Diğerleri ise Krikor Zohrab, Vartkes Serengülyan, Nazaret Dağavaryan ve Bedros Hallacyanla idi²⁸.

Boyacıyan, 45 farklı konuda söz aldı. En çok söz aldığı konulardan biri *Mükellefiyet-i Askeriye Kanun Lahiyası*'dır. Söz konusu lahiyanın yedinci maddesine ilişkin eğitilmiş olanların askerlik sürelerinin üç aya indirilmesine dair konuşmasında askerlik eğitiminin ve eğitimlilerin askerle olan temaslarının önemini vurgulamaktadır. Söz konusu sürenin üç ay değil altı ay olması gerektiğini ifade eder. Gelişmeleri yakından takip ettiği de görülmektedir. Örneğin ilk konuşmasında nükteli bir şekilde üç ayın fazla olduğunu bunun için üç haftanın yeterli olacağını söylemesi üzerine Harbiye Nazırı adına söz alan Kemal Bey'in üç ayda "*kimseye öğretmiyoruz*" cümlesi üzerine tekrar söz alarak "*başka memleketlerde görülüyor ki altı yedi haftada öğretiliyor*" demiştir. Bu sözün üzerine Kemal Bey'in "*yok yok hiçbir ülkede yok bir tane örnek veriniz*" demesine karşılık "*İsviçre'de böyledir*" diye cevap verir²⁹.

Aynı lahiyanın 28. maddesine "*yedi sekiz yaşlarındaki kız çocuklarla ve ellibeş yaşını aşmış kadınlarla evlenenler müteehhil (evlenmiş) addolunur*" kararını

²⁵Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, c.III, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1989, s.161; İhsan Güneş, *a.g.e.*, c.1, s.243-244; Tefrik Çavdar, *Müntehib-i Saniden Seçmene*, V Yayınları, Ankara 1987, s.5.

²⁶Recep Karacakaya, "Meclis-i Mebusan Seçimleri ve Ermeniler", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, S. 3 (2003), s.128-129.

²⁷1908 Meclis-i Mebusan'ındaki mebus sayısı konusunda kaynaklardaki farklı bilgiler yer almaktadır. Bkz. Olgun, *a.g.e.*, s.101-103-107; Feroz Ahmad-Dankwart A. Rustow, "İkinci Meşrutiyet Dönemi Meclisleri:1908-1918", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Sayı 4-5, İstanbul 1976, s.276; Anahide Ter Minassian, "1876-1923 Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketin Doğuşunda ve Gelişmesinde Ermeni Topluluğunun Rolü", (Çev. Mete Tunçay), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923)*, İstanbul 1995, s.215.

²⁸ Mecliste yer alan Ermeni mebuslar, Vilayat-ı Şarkıyye'de ıslahat yapılması hususunda iki layiha vermişlerdir. Bkz., Erdoğan Keleş, "Krikor Zohrap Efendi ile Cizrelizâde Mehmed Raif Efendi'nin Ermeni Meselesi'ne Dair Yaklaşımları", *Tarihte Türkler ve Ermeniler: Merkez ve Taşrada Ermeniler Nüfus ve Göç*, 7. Cilt, TTK, Ankara 2014, s.84-86.

²⁹Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Sene 4, c.1, s.183

kabul etmenin sekiz dokuz yaşında evlenmenin kanunen de onaylandığı anlamına geleceğini vurgulayarak evlenme yaşını batıdan örneklerle açıklar³⁰.

Yine dinlerle ilgili bir madde üzerine yaptığı konuşmasında Ermeni kilisesinden örnek vererek Protestan ve Katolik ayırımına dikkat çekip söz konusu maddeye mezhep kelimesinin eklenmesini savunur³¹.

İctimaat-ı Umumiye Kanun Lâyihası münasebetiyle yapılan görüşmelerde toplantılardan önce, toplantıların yer, zaman ve saatini bildirir bir beyannamenin, bazı şartları taşıyan en az iki kişi tarafından imzalanacağını içeren ikinci maddesi³² tartışılırken söz alan Boyacıyan halkın cahil olduğunu meşrutiyet nedir bilmediğini ve muhtemel ki müfsit kişilerin peşlerine takılmalarını eleştirir³³:

“Söylüyorlar ki karyelerde içtima muzır olur. Çünkü ahali cahildir, Meşrutiyet nedir, bilmiyor. Hürriyet nedir, asıl ve esasını bilmiyor. İhtimaldir ki o içtimada müfsit adamlar, onların başlarına toplanıp belki şüpheli işler yaparlar. Sahih midir? Fakat bunun aksini düşünelim. (Eğer bizim Meşrutiyetimizde bir şek ve şüphe varsa, o da halkımızın ekserisinin Meşrutiyetin asıl ve esasını bilmediğinden ileri gelmiştir. Mademki böyledir, bizim vazifemiz, herkesin vazifesidir ki o meşrutiyeti şehirlerde olduğu gibi karyelerde de halka anlatmalı. O zaman biz emin olacağız ki hakikati Meşrutiyet bizim ahalimizin cümlesine de yayılmıştır ve esaslı kalacaktır. Yoksa her daim biz şehirlerde içtima ettiğimiz vakitte biz bu 'ehemmiyetli nasihatları okuduğumuz ve vaaz ettiğimiz sırada acaba karyedeki adamları oraya davet mi edeceğiz? Yoksa karyelerdeki adamlar da gelip de içtima edip, istima edip istifade mi edecekler? Hassaten adamlar gönderip karyelerde, Nahiyelerde ve hattâ çobanı bile dağ başında bularak ona da vaaz ve nasihat etmeliyiz. Ben bu karye ve Nahije hakkında karşı olarak rey verilmesine muterizim”

Boyacıyan, *Kanunu Esasi'nin* 64. maddesi³⁴ görüşülürken *“hiçbir zaman hükümetlerin kendi rızasıyla hukuku milliyeyi halka vermediğini”* vurgulayarak Ayan Meclisi'yle ilgili düşüncelerini şu şekilde dile getirmişti:

³⁰Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Sene 4, c.1, s.183.

³¹Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Sene 4, c.1, s.415.

³²*İkinci Madde “İçtimalardan evvel bunların mahal ve yevm ve saatini hâvi bir beyanname tanzim: ve bu beyanname bir içtimain akt edileceği belde veya nahije dahilinde ikâmetgâh sahibi olmak ve hukuku siyasiye ve medeniyelerine malik bulunmak şartı ile laakal iki şâhis tarafından isim ve şöhet ve mahalli ikametlerinin tasrihi ile imza olunacaktır.”* Ayfer Özçelik, *Kimliğini Arayan Meşrutiyet*, Bilal Ofset, Denizli 2001, s.206; Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Sene 1, c.3, s.278.

³³Ayfer Özçelik, *Kimliğini Arayan Meşrutiyet*,..., s.209-210; Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Sene 1, c.3, s.474.

³⁴*“Kanunu Esasi'nin altmış dördüncü maddesinin tefrikan ve müstacelen tetkiki zımnında Meclisi Âyân Riyaseti Tezkiresi ve Kanunu Esasi Encümeni mazbatası”* Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Sene 3, C.3, s.78

“Demek ki millet ne vakit seviyye-yi irfanı yükseliyor, o vakit iddiada bulunuyor. Müstebit hükümetin elinden kendi hukukunu istirdat ediyor. Tabii milletlerin bu suretle elde ettikleri hukuk birbirinden farklıdır. Ahalinin kuvveti veyahut irfanı ne derecede çok ise o ahali daha ziyade hukuk elde etmiştir, ne kadar az ise o kadar az hukuk elde etmiştir. Biliyorsunuz ki bizde meşrutiyeti elde etmiş iken yine elden gitti. O vakit seviye-yi irfanımız o derecede değildi; fakat şimdi ise aynı derecede değildir. Tabii millet ne kadar gözünü açarsa o kadar kendi hukukunu iktisap edecektir. Şu halde ne vakit müstebit hükümetler elinden meşru olarıktan meşrutiyet elde etmiş ise, tabii hükümdarlar; yani hükümetler kendi hukuklarının muhafazası veyahut hukuku milliyenin tahdidi için bir heyet teşkil etmişlerdir. Tarih bize öyle gösteriyor, o heyet işte Heyeti Ayan olmuştur. Benim nazariyemden anlaşılıyor ki ben ayanın mevcudiyeti taraftarı değilim³⁵”.

1326 Dahiliye Nezareti Bütçesi münasebetiyle açılan tartışmada taşradaki doktor ihtiyacına dikkati çeker³⁶. Yine 1326 Senesi Muvazene-i Umumiye Kanun Layihası çerçevesinde Posta Telgraf Nezareti bütçesi konuşulurken öğrenci ve hoca azlığından dolayı telgraf ve posta mekteplerinin kapatılmasına karşı çıkarak eksikliğin ne olduğunun anlaşılması gerektiğinin öğrenci azlığının sınav zorluğundan kaynaklandığını vurgulamıştır³⁷. Nüfus Kanunu Layihası çerçevesinde şu sözleriyle tartışmalarda yerini almıştır³⁸:

“Efendiler, nakli mekân etmekte, biz, beş sene veyahut üç sene müddet koyuyoruz. Niçin ora ahalisinin ahvaline vâkıf olmak ve anlamak içindir. Fakat 'bilmiş olunuz ki çok defa muharrir ve muhabirler bir yerde bir ay veyahut iki ay dolaştıkları halde belki bizden ziyade ve çoklarımızdan ziyade muvaffak oluyorlar. (Gürültü) Eğer bir âlim adam bir memlekete gittiği vakıta, oranın yerlisi olmak isterse, şu halde o adamın niçin Belediye Reisi veyahut İdare Âzası veyahut Mebus intihap olunmaya ve hakkı siyasetini istimal etmeye hakkı olmasın? Onun için teklif olunan takrire ben muhalifim ve kat'iyen kabul etmiyorum. Diyorum ki bu gayet muzırdır.”

“Hakk-ı Telif Kanun Lâyihası” münasebetiyle yapılan görüşmelerde bu kanun maddesini kabul etmenin fakir çocuklarını okuyamayacaklarını anlamını taşıyacağını dolayısıyla bu madde kabul edildiği takdirde fakir çocuklara ders kitabı yardımı yapılması gerektiğini vurgular³⁹.

“Ahz-ı Asker Kanunu münasebetiyle” yapılan görüşmelerde de askerlik süresi ile ilgili tartışmalara katılmış Hizmeti askeriyenin 20 seneye inmesini değil;

³⁵Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Sene 3, c.3, s.103.

³⁶Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Sene 2, c.5, s.417.

³⁷Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Sene 2, c.5, s.381.

³⁸Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Sene 2, c.5, s.427.

³⁹Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Sene 2, c.1, s.592.

fakat hizmet-i muvazzafanın 2 seneye inmesini teklif ederim. Sözlerine şu şekilde devam eder “Şu halde, bir asker yarın Redîf olduğu zaman biz ona silah ve nöbet teslim edeceğiz. Muharebeye girecektir. Eğer ona itimat edip silah teslim edebilirsek, diğerleri behemehal 2 senede öğrenebileceklerdir. Şu halde, benim teklifim şudur ki, 2 sene Muvazzaf, 6 sene İhtiyat, 7 sene Redif, 6 sene Müstahfiz olmalıdır.”⁴⁰

1908’de tüm ülke genelinde o yılki hasadın iyi olmaması nedeniyle yokluk çekilmekteydi. Mecliste özellikle gayri müslim mebuslar, Anadolu’daki kıtlığı sık sık dile getirmekteydi⁴¹. Nitekim Boyacıyan da bölgesi ile ilgili kıtlık olayını dile getiren mebuslar arasında yer alıyordu. Sivas Mebusu Cudi, Şükrü ve Mustafa beylerin Sivas ve çevresinde yaşanan kıtlığın hafifletilmesi için ne gibi önlemler alındığına dair Dahiliye Nezaretine sorulması için verilen takririnin görüşmelerinde Dahiliye Nazırı Hüseyin Hilmi Paşa, gerek ziraat ve gerekse ahalinin yemeklik ve tohumluk ihtiyaçlarına dair vilayetlerin hepsinden telgraflar aldığını, “*fakat maatteessüf bu işaret ve isteklerin ciddi bir tetkikata müstenid olmadığına görüldüğünü*” ifade ederek özellikle kıtlığın en yoğun yaşandığı Erzurum’da ihtiyacı karşılayabilmek için alınan önlemleri anlatır⁴². Bu konuşma üzerine söz alan Boyacıyan, Adana ve civarında da kıtlık olduğunu belirterek Hilmi Paşa’ya oralara da para verilip verilmediğini sorar ve ekler: “*öküz yoktur ki çift sürsün, tohumları yoktur ki eksinler o halde o bölgenin durumu için Nazır Bey araştırma yapmış mıdır?*” diye sorar⁴³. Dahiliye Nazırı’nın verdiği açıklamalar yeterli bulunmasına rağmen şikayetlerin devam etmesi üzerine yapılan araştırma sonucunda özellikle Doğu illerindeki asayişsizliğin çatışmaya dönüşme ihtimalinin ortaya çıkması nedeniyle Dahiliye Nezareti Trabzon, Erzurum, Van, Sivas, Mamüretülaziz, Bitlis vilayetleri dâhilinde çıkan ve güvenliği halkın huzurunu ihlal eden durumları ortadan kaldırmak için bu söz konusu vilayetlere Ayan üyesi Galip Bey başkanlığında bir ıslah heyeti gönderilmesini teklif etmiştir. Söz konusu heyetin yol masraflarının karşılanması için meclise bir yazı gönderilir⁴⁴. Boyacıyan, bu tartışmalara şu sözlerle katılır: “*Kabine bunu kararlaştırmışsa eyaletlerden gelen dilekçeler, patrikhaneler, ruhbanlar, murahhaslar tarafından gerçekleşen olaylar üzerine kararlaştırılmıştır. Böyle heyetler gönderilmesine mahal vermedikçe biz iftihar ederiz ve o zaman memleketimizin böylece şenleneceğine ve terakki edeceğine kanaat hasıl ederiz. Fakat halihazırda Diyarbekir’den Bitlis’ten, Muş’tan, Adana’dan her taraftan aldığımız istihbarat çok gaddarlık olduğunu gösteriyor. Yine de eski halin devam ettiğini görüyoruz. Eğer oranın kaymakamları, valileri, mutasarrıfları ile asayiş sağlanabilecekse, neden sağlanmıyor? Demek ki böyle bir heyetin gitmesi gerekiyor. Ben de fazla para sarf etmek istemiyorum. Fakat, eğer*

⁴⁰Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Sene 2, c.4, s.151.

⁴¹Ayfer Özçelik, *Sahibini Arayan Meşrutiyet...*, s.274.

⁴²Ayfer Özçelik, *Sahibini Arayan Meşrutiyet...*, s.33; Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, c.1, Sene 1, s.189-190.

⁴³Ayfer Özçelik, *Sahibini Arayan Meşrutiyet...*, s.34; Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Sene 1, c.1, s.190.

⁴⁴Ayfer Özçelik, *Sahibini Arayan Meşrutiyet...*, s.36-37 Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Sene1, c.1, s.494.

başka bir çare, başka bir tedbirini varsa, şimdiden başlayarak, valilere, kaymakamlara, mutasarrıflara iyilikle bu münasebetsizliklerin önünün alınması emri verilmelidir. Ama arkadaşımızın birinin dediği gibi, bu heyet de eski heyetler gibi olacak, aynı hal devam devam edecekse, gönderilmesine taraftar olamam, anlaşıldı mı?” sözleriyle fikrini belirtmiştir.⁴⁵ Nitekim Erzurum Mebusu Seyfullah Efendi ve rüfekasının “*Erzurum ve havalisindeki kahtü gala dolayısıyla Dahiliye Nezaretince mahalli belediyeye gönderilmesi mevcut dört bin liranın eda olunmayacağı beyan edildiğinden halkın tehvini ihtiyacı için Nezareti müşarüneyhaya tebligat yapılmasına dair tavreri münasebetiyle*” yapılan görüşmelerde birkaç hafta önceki toplantılarda Erzurum, Sivas ve Adana vilayetleri çiftçilerinin de kuraklıktan dolayı yaşadıkları sıkıntıları dile getirmeleri üzerine gerekenin yapılacağı bildirildi. Boyacıyan, Haçin ve Kozan’da sorunun devam ettiğini vurgulayarak bu konuda ne gibi önlemlerin alındığı sorusunu yöneltti⁴⁶.

Adana Olayları’ndan sonra Hamparsum Boyacıyan’ın da içinde bulunduğu bir grup tarafından yaşanan olayların önlenmesi için alınacak tedbirlere yönelik tavreri verildi⁴⁷. Buna göre dönemin Adana Valisi Cevat ve Dahiliye Müsteşarı’nın görevlerini yerine getirmemeleri ve bazı memurların da görevlerini ihlallerinden dolayı Divan-ı Harbi Örfi’de yargılanmaları istendi. Ayrıca tavreri de, ilan edilen İdare-i Örfiye Dairesi’ne Halep vilayetinden Antakya ve Zeytun gibi mahallerin de dahil edilmesi ve Divan-ı Harbi Örfi heyetinin tarafsızlığının sağlanması için buralardan üye seçilmesi, tehlikede bulunan Dört Yol kasabası için gerekli tedbirin alınması, halka yardımda bulunulması, yardıma muhtaç ve korumasız kalan biçarenin işe, iskan ve açlıktan kurtarılması için yeterli paranın ayrılması ve şayet mahallinden sağlanamıyorsa merkezden gönderilmesi; gasbedilmiş malların vakit geçirilmeksizin geri alınıp sahiplerine verilmesi ve yakılmış binaların miktar ve kıymetleriyle, öldürülenlerin adet ve isimlerinin tahkik edilip kayıtlarının tutularak hükümete gönderilmesi ve her kasabada karma, tarafsız komisyon oluşturulması gibi maddeler yer almaktaydı⁴⁸.

Boyacıyan, Adana Ermeni Olayları sonrası çok fazla söz almamış ancak söz aldığı da diğer gayrimüslim mebuslar gibi yönetimin olaya seyirci kalmasını

⁴⁵ Ayfer Özçelik, *Sahibini Arayan Meşrutiyet...*, s. 38; Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Sene 1, c.1, s.497.

⁴⁶ Ayfer Özçelik, *Sahibini Arayan Meşrutiyet...*, s. 41; 274; Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Sene 1, c.2, s.132.

⁴⁷ Söz konusu tavreri Adana Mebusu Ali Münif, Kozan Mebusu Hamparsum Boyacıyan, Mersin Mebusu Arif Hikmet, Halep Mebusu Arif Hikmet, Halep Mebusu Ali Cenani, Hama Mebusu Abdulhamid Zehravi, Sivas Mebusu Dagavaryan ve Erzurum Mebusu Varteks imzalarıyla verilmiştir. Ayfer Özçelik, *Sahibini Arayan Meşrutiyet...*, s.297; Seda Bayındır Uluskan, “Adana Olayları Sırasında Alınan Asayiş Tedbirleri ve Olayın Meclisteki Yansımaları”, *1909 Adana Olayları Makaleler*, (Ed. Kemal Çiçek), TTK, Ankara 2011, s.243-241; Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Sene 1, c.3, s.69-71.

⁴⁸ Ayfer Özçelik, *Sahibini Arayan Meşrutiyet...*, s.303-304; Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Sene 1, c.3, s.110-111.

eleştirmiştir. Nitekim konuşmasında daha önce kendilerine haber geldiğini ve bu konuyu bildirdiklerini ancak dikkate alınmadığını şu ifadelerle dile getirmiştir⁴⁹:

“Vali hakkında gerek mektupla ve gerek telgrafla Adana mebuslarına ve benzenize, arkadaşlarıma haber gelmiş olduğundan biz müracaat ettik. O vakit Adil Bey Dahiliye Vekâletinde bulunuyordu ve «icabına bakacağız, arz edeceğiz» derken vakit geçti. Tekrar müracaat ettik, «nazarı dikkate alacağız» diyerek vakit geçirildi. Ondan sonra bu vukuat, bu iğtişâstan sonra tekrar müracaat ettik. Anlaşıldı ki sebebiyet veren veyahut memurlar ceza görmediği için ikinci defa tekrar yaptılar”

Boyacıyan konuşmasında ayrıca gönderilen birliklerin Ermeni nüfusu savunacağı yerde saldıranların tarafında yer aldığını vurgulamaktadır⁵⁰:

“Hacın üzerine, Haçın muhasara olunmuş, iki gün kurşun yağmuru altında kalmıştır. O iki gün arasında Redif, ahaliyi muhafaza edecek yerde, aynı burada bize karşı olan müstebit neferat gibi, bize karşı isyan eden asker gibi isyan adamlar tarafını, iğtişâş tarafını tutmuşlar.”

“Biz vicdan, hürriyet, insaniyet hakkının iştikakını arıyoruz. Mamefih, biz vatandaş hakkına tecavüz etmeyeceğiz diye bağıryorduk. Fakat mamul ediyorum ki, artık vakit geçmiştir. Herkes anlamıştır ki, Ermeni milletinin bu hususta hiçbir kusuru yoktur, kendi hakkını şey etmekten maada; şu halde ümit ediyorum ki, artık o cehalet asrı geçmiştir, hakikat ortaya çıkmıştır. O valiler ki, Ermeni milletini fena gösteriyorlarsa, onların mübalağa ve yalan olduğu anlaşılmalıdır. Şu halde, yazılan tahririn tahtı nazara alınmasını ve ona göre icabının icra edilmesini talep ederim.”

“Adana ve havalisinde zuhur eden iğtişâşat ve ittihaz olunan tedabir hakkında Dahiliye Nezaretinden istizah” (açıklama) görüşülürken de Boyacıyan, idari örfiye ilan edilmesi durumunda tayin edilenlerin taraftar olacağını vurguladı. Boyacıyan devam eden konuşmalarda Vali'nin neden daha önce görevden alınmadığını sormuştur⁵¹.

Meclis konuşmalarını zaman zaman seçim bölgesinden örneklerle desteklediği görülmektedir. Nitekim bundan sonra doğacak ve 22 yaşında bulunan gayrimüslim erkeklerin fiilen askerlik yapmasını, 23 ve daha yukarı yaşlarda olanların ise, bazı değişikliklerle bedel vermesini içeren⁵² *“Efradı Gayrimüslimeden bedala-ı askeriyyenin sureti istifasına dair lâyiha-i kanuniyye münasebetiyle”* yapılan görüşmelerde Boyacıyan layihanın uygulanabilirliğini sorgular ve

⁴⁹Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Sene 1, c.3, s.111.

⁵⁰Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Sene 1, c.3, s.112.

⁵¹Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Sene 1, c.3, s.114.

⁵²Kanun layihasının maddeleri bkz. Ayfer Özçelik, *Kimliğini Arayan Meşrutiyet ...s.85*; Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Sene 1, c.5, s.7-8

Adana'dan örnek vererek sözlerine devam eder. Adana olaylarında sadece Haçin'de 3000 kişinin aç ve korumasız kaldığını, bunlardan nasıl para talep edilebileceğini sorgular⁵³. Yine “*Diyarbakır Meclis-i Umumisi'ne müracaat eden bazı aşairin iskânları hakkında kanun Lâyihası münasebetiyle*” yapılan görüşmelerde aşiretlerin iskan ettirilmesinin yararlı olduğu üzerinde durmuştur. Boyacıyan bu konuda bir de takrir sunmuştur. Söz konusu takrir Adana vilayetindeki aşiretlerin iskanına yöneliktir. Söz konusu madde konuşulurken iskanın daha kapsamlı olarak dikkatlice yapılması gerektiğini belirtir. Çünkü göçebelik iki şekilde olmaktadır. Birincisi belirli bir yerleri olmayıp Aydın'dan Çukurova'ya uzanan bir göçebe hayat; diğeri ise yaylak ve kışlak tarzındaki konar göçerliktir. Her iki grubun da gelişi gidişlerinin belirli bir düzene bağlanması gerektiğini savunur.

“1327 Senesi Dahiliye Nezareti Bütçesi” görüşmelerinde iki yıl önce yaşanan Adana Olayları'na vurgu yaparak Devletin bir çok nüfus kaybettiğini belirtir. Felakete uğrayan halkın ise teselliye ibadethanelerde bulunduğunu ifade eder. Hatta kilise yapmaları için yerler verildiğini belirterek, kilisenin yapılması sırasında yaşanan olayları tek tek anlatarak kilise inşaatının yıkılmasına emir verilmesinin sorgulamasını yapar⁵⁴.

Boyacıyan çoğu konuşmasında adalet ve hürriyet kavramlarına vurgu yapmaktadır. Zaten 1908'de tekrar İstanbul'a döndükten sonra ayrılıkçı Hınçak Cemiyeti içinde de silahlı mücadele isteyenlere karşı çıkmış barışçı bir politika izlemekten yana tercihini kullanmıştı. Çünkü Boyacıyan, silahlı mücadele yönteminin çok etkili olmayacağını biliyordu. Bu nedenle de “*halkın elinden anayasal haklar alınmadığı sürece*”, cemiyetin yasal düzende faaliyet göstermesini benimsemişti⁵⁵. Örneğin “*Tahsili Emval Kanun Lâyihası ve Muvazene-i Maliye Encümeni Mazbatası*” münasebetiyle yapılan görüşmelerde verginin hangi isimle ifade edilirse edilsin vergi olmadığını bedelat-ı askeriye olduğunu vurgular. Gayrimüslimlerin daha önce ödedikleri vergilere dikkat çekerek kendi istekleri dışında ödedikleri bir bedel olduğunu belirtmektedir. Eğer kişi gayrimüslim ise onun askere gidip gitmek istemediğine bakılmaksızın kanun gereğince alındığını gayrimüslimlerin o bedeli ödemeye mecbur bırakıldığını belirterek o zaman vatanın savunmasında haklarının olmadığını düşündüklerini dile getirmektedir. Kanun-ı Esasi'nin ilanıyla artık onların (gayrimüslimlerin) askerlik yapma ya da bedel ödeme seçiminin kendilerine bırakılması gerektiğini ifade eder. Eğer bu seçim hakkı gayrimüslimlere tanınırsa şimdiye kadar imrendikleri Osmanlılar gibi “*biz de gider asker oluruz ancak askere gitme zorunlu olursa gayrimüslimler eşitliği ne yapalım*

⁵³Ayfer Özçelik, *Kimliğini Arayan Meşrutiyet...*, s.98; “*Pekiye, biz bu usûl mucibince bunu kabul edersek, ben Adana vilâyeti mebusu bulunduğum cihetle 31 Mart Hadisesinden sonra bu kadar binlerce, hiç olmazsa Haçin kasabasından 3 bin kişi aç kalmıştır. (Gürültü) Demek oluyor ki bu usûl mucibince onlar aç oldukları halde, biz onlardan para tahsil etmeye mecbur olacağız. Halbuki onların bugün yiyecek ekmekleri yoktur. Bunu arz ederek demek istiyorum ki, bu bedelat-ı askeriyeyi şu eski usûl mucibince kabul edersek, gayri kabili tahsil olacak, yani bütçemiz yine açık kalacak. Biz çalışıyoruz ki bütçemizde açık kalmasin*” devam eder. Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Sene 1, c.5, s.189

⁵⁴Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Sene 3, c.6, 599-600.

⁵⁵Avagyan-Gaidz F. Minassian, *a.g.e*, s.74.

der” şeklinde sözlerini tamamlar. Adalete, hürriyete, eşitliğe vurgu yaparak zorla askere almanın bunlara aykırı olacağını belirtir⁵⁶:

*Bundan dolayı bütçede oluşan açık bir şekilde kapacağını ancak meşrutiyette oluşacak eşitsizlik var, bireysel yada toplu olarak milletin zorlanması demek adalet, hürriyet ve eşitliğin olmadığı anlamını taşımaktadır. 1325 senesi bedelat-ı askeriyeisini mebus sıfatıyla nasıl telakki edeceğim? Ben öyle zannederim ki bu eşitsizlik veya hürriyetin baki olmaması bir nişane olacak ben buna hiçbir zaman razı olamam ve olamadığı siz de hakkaniyetle göreceksiniz.*⁵⁷

“Sicil-i Nüfus Kanunu Lâyihası münasebetiyle” yapılan görüşmelerde kayıtlarda milletin kendi uyruklarının yazılmasına vurgu yapmakta⁵⁸:

“Fakat Kanun-ı Esasi’de hürriyeti vicdaniyye olduktan sonra ben bugün Ermeni Mezhebi tanıyorum, fakat hiçbir kimse men’ edemez, yarın Yahudi olabilirim, öbürğün de falan mezhebe sülük ederim. O, vicdan meselesidir. Herhangi mezhebe sâlik olursa olsun, ben Ermeniyim; böyle Ermeni olmaklık hiçbir vakit benim Osmanlı olmaklığıma mâni değildir. Bu noktada nazarı dikkatinizi celb ederim. Bu, ehemmiyetlidir. Bizim içimizde milliyetler vardır Arap Arap’tır, Çerkez Çerkez’dır, Rum Rum’dur. Şu halde her ne mezhebe tâbi olurlarsa olsunlar, zikredecek olursak daha esaslı bir taş üstünde bina yapılmış olur.”

“1327 Senesi Dahiliye Nezareti Bütçesi” görüşmelerinde daha önce bahsettiğimiz kilise meselesine girmeden önce “ittihat ve itilaf-ı anasır-ı Osmaniye” ifadesini kullanarak ister hükümetçe ister bir anasır veyahut bir fert tarafından ittihat ve itilaf-ı Osmaniye’yi ihlal edenlere karşı daima karşıyım ifadelerine yer verir. Aynı konuyla ilgili devam eden konuşmalarında hükümetin izleyeceği siyasetle unsurlar arasındaki muhalefet duygusunu izole etmesi gerektiğini vurgulamaktadır⁵⁹.

İttihat Terakki Cemiyeti kendisine yöneltilen eleştirileri, muhalefeti ve muhalefetin ülke içinde doğuracağı sakıncalar nedeniyle cemiyetleri kontrol altına almak amacıyla *Cemiyetler Kanunu* teklifi verdi ve 6 Haziran 1325’te müzakereler başladı⁶⁰. Söz konusu layihanın geneli ile ilgili olarak Boyacıyan insanların, düşündüklerini özgürce ifade etmeleri konusunda serbest bırakılmalarının daha doğru olduğunu belirtmektedir. Ayrıca devletin fonksiyonunu baba evlat ilişkisine benzeterek yönetimin ancak bu şekilde milletin düşüncesini öğreneceğini ve ona

⁵⁶Ayfer Özçelik, *Sahibini Arayan Meşrutiyet...*, s.76-77; Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Sene 1, c.4, s.422-423.

⁵⁷Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Sene 1, c.4, s.422-423.

⁵⁸Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Sene 2, c.2, s.266.

⁵⁹Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Sene 3, c.6, s.599.

⁶⁰Ayfer Özçelik, *Kimliğini Arayan Meşrutiyet...*, s.219.

göre önlemler alacağını vurgular. Cemiyet yapılanmalarına izin vererek insanların düşüncelerini özgürce ifade edebilmelerinin olanaklı kılınması, gizli cemiyetlerin oluşumunu engelleyecektir. Hükümet adaletli idareyi temel alırsa Ermeni, Rum ve Bulgarların gizli cemiyet kurmak için bir nedenleri kalmayacaktır. Cemiyetleşme hususunda Amerika örneğini vererek bunun her yerde aynı olduğunu ifade eder. *“Amerika da bin çeşit millet olmasına rağmen hiçbiri kendi milleti için çalışmaya ihtiyaç duymuyor. Eğer bunu engellersek unsurları o zaman mecbur bırakacağız onları gizli cemiyet oluşturmaya. Bu da hürriyeti tehlikeye sokacaktır. Hürriyeti ve meşrutiyeti takviye edelim”* şeklindeki sözleriyle söz konusu layiha hakkındaki sözlerini bitirmektedir⁶¹.

Cemiyetler Kanunu'nun 4. maddesine⁶² dair konuşmasında aynı millet içinde farklı fırkaların olmasının o milletin gelişmesi için önemli olduğunu vurgulayarak siyasi cemiyetlerin varlığı ile meşrutiyetin gerçekleştiğini vurgulayarak, siyasi cemiyetler var ise ayrı ayrı milletlerin cemiyet kurmasının neden kabul edilmediğini sorgulamaktadır. Milletlerin kendi dilleriyle konuşması onların ilerlemesini kolaylaştırır. Bir devlet ahalisinin namusunu, ırzını, malını, canını korumakta kusur ederse, korkulan durum o zaman olur. Devlet, tüm bunları koruduğu sürece, bütün Osmanlıların menfaatleri aynı noktada birleşecektir. Şu sözlerle de söz konusu maddeye neden itiraz ettiğini ifade eder: *“Hangi lisanla olursa olsun onun için ben bu milliyet, kavmiyet üzerine teessüs edecek siyasi cemiyetlerin esbab-ı terakkiden olduğuna kaniyim. Bunların men'i hususuna muterizim. Yani lazımdır ki her millet ne lisanla kolaylıkla bir fikri tamim eyliyorsa o fikr-i siyasiyi kendi lisanlarıyla neşr-i tamime müsaade etmelidir. Eğer mümanaat edecek olur ve bununla beraber zulmedecek olursa ister istemez onlar da gizli cemiyetler tesis edecekler ve bizim başımıza bela açacaklar, bizin başımıza yüz bin belâ açarlar”*⁶³. Yine söz konusu layihanın gizli cemiyetlerin yasak olduğu ve kuruluşundan sonra resmi makamlara bildirilme şartlarıyla ilgili olan altıncı maddesi⁶⁴ konuşulurken cemiyetlere üyelikte yaş tartışması gündeme oturur ve

⁶¹Ayfer Özçelik, *Kimliğini Arayan Meşrutiyet...*, s.225-226; Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Sene 1, c. 4, s.476-477.

⁶²“*Dördüncü Madde: Kavmiyet ve cinsiyet esas ve ünvanlarıyla siyasi cemiyetler teşkili memnudur*” Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Sene 1, c. 5, s.27; Ayfer Özçelik, *Kimliğini Arayan Meşrutiyet...*, s.236.

⁶³Ayfer Özçelik, *Kimliğini Arayan Meşrutiyet...*, s.247; Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Sene 1, c. 5, s.450-451.

⁶⁴“*Altıncı Madde –Haftı cemiyetler teşkili kat'iyen memnudur. Binaenaleyh bir cemiyet tesis edilir edilmez eğer merkezi idaresi Dersaadette ise Dahiliye Nezâretine ve taşrada ise mahallinin en büyük mülkiye memuruna cemiyetin unvan ve makasidini ve merkezi idaresini ve umuru idare sini ve umuru idare ile mükellef olacakların isim ve sıfat ve mahalli ikâmetlerini mübeyyin cemiyetin müessisleri tarafından mahtum ve mumzâ bir beyannameye, cemiyetin nizamnamesi esasisinden iki nüshası cemiyetin mührü resmîsiyle musaddak olarak raptedilecektir. İlmühaner ahzından sonra keyfiyet müessisleri tarafından ilân olunacaktır. Cemiyetler gerek nizamnamesi esasî ve gerek heyeti idare ve mahallî ikametlerince icra eyledikleri tâdilât ve tebeddülâtı derhal hükûmete bildirmeye mecburdurlar. İşbu tâdilât ve tebeddülâtın şahsî sâlise karşı hükümü ancak Hükûmete ihbarı gününden muteber olur. İşbu tâdilât ve tebeddülât bir defteri mahsusaya kaydolunacak ve defteri mezkûr ciheti adliye ve*

Boyacıyan bu konuya “akıl yaşta değil baştadır” sözleriyle cevap verir. “Geriye baktığımız zaman bir çok yaşlı fakat cahil adamlar görülecektir. Şayet mekteplerden çıkanları zeki, alim ve anlayışlı kişilerdir diye kabul ediyorsak, niçin onlara fikirlerini uygulama hakkı vermeyecektik. Hiç olmazsa 21 yaşından sonra, ister siyasi olsun, ister ilmi olsun, cemiyet kurma hakkı verilmeliydi” diye bu konudaki düşüncelerini belirtir⁶⁵.

Cemiyetler Kanununun 16. maddesi⁶⁶ cemiyetleri yasal zemine taşınmasıyla ilgiliydi. Bu konuyla ilgili tartışmada Boyacıyan, bu madde için verilen sürenin yetersizliğine vurgu yapmış ve bu durumu ifade etmek için Hınçak Cemiyeti’ni örnek vermiştir:

Cemiyetler çok vardır. Onlardan birisi meselâ Hınçakıst Komitesi, nizamnamesi dahilisi mucibince esas olarak kendisi sosyal demokrattır ve sosyal demokrat, esasen kendi terakkiyatına devam olunmak şartıyledir, kuvve-i cebriye vasıtasıyla elde edilecek değildir. Kendi hürriyetini revolüsyon ile değil Evolüsyon ile kazanacaktır ve cemiyet, kendi nizamname-i dahilisi vasıtasıyla bu bizim yazdığımız kanunu tatbik ettirmek için, hiç olmazsa, veya eğer işine gelmezse ne olacak, bozulacak mı? Veyahut nizamname i dahilisini yeni kanunnameye tatbik edecek ve nizamname-i dahilinin tebdili dahi lâzımdır ki kendi Heyeti Umumiyesini toplasın ve onu tebdil etsin. Çünkü onun yanında bulunan bir heyet, kendi başına onu tebdil edemez. Tabii rey toplıyacak. On a göre tebdil edecek. Şu halde bu, hiç olmazsa üç aydan değil, dört aydan altı aya kadar olmasını teklif ederim. Hiç olmazsa üç ay olmalı. Şimdiden, daha malum değildir...”

Cemiyetleri o kadar dara sokmamak, müsaadeli bulunmak lâzımdır. Zannetmeyiniz ki o Cemiyetlerin hepsi milletin ve Vatanın menfaatinde çalışmıyor. Eğer öyle düşünenecek olursanız, hata etmiş olursunuz. Bilmiş olunuz ki, hepsi de bizim gibi ciddi olarahtan vatanın terakkisine hizmet ediyorlar. Şu halde lâzımdır ki müsaadeli davranalım⁶⁷”.

mülkiyeden her ne zaman talep edilirse ibraz kılınacaktır”. Ayfer Özçelik, *Kimliğini Arayan Meşrutiyet...*, s.253; Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Sene 1, Cilt 5, s.28.

⁶⁵Ayfer Özçelik, *Kimliğini Arayan Meşrutiyet...*, s. 255; Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Sene 1, c. 5, s.33.

⁶⁶“Onaltıncı Madde — Elyevm mevcut olan cemiyetler, işbu kanunu n ilân tarihinden itibaren bir ay zarfında 2. ve 6. maddeler mucibince beyanname ita ve ilân şartını ifaya ve mevaddi saire ahkâmına tevfiği muameleye mecburdurlar.” Ayfer Özçelik, *Kimliğini Arayan Meşrutiyet...*, s.261; Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Sene 1, c. 5, s.562.

⁶⁷Ayfer Özçelik, *Kimliğini Arayan Meşrutiyet...*, s. 260-261; Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Sene 1, c.5, s.92.

Herhangi bir cemiyetin genel menfaatlere aykırı olarak kabulünün, Şura-yı Devlet'in kararı ve hükümetin tasdiğiyle olacağına dair olan 17. maddeye⁶⁸ yönelik konuşmasında şöyle demiştir; “hiçbir devlet ve hükümetin genel menfaatlere aykırı hareket ettiğini kabul etmeyeceğini, hepsinin adalet ve hürriyet için çalıştıklarını iddia edeceklerini söyler. Eğer bu madde istibdat döneminde konulmuş olsaydı Hınçak Komitesi de İttihat ve Terakki Cemiyeti de muzırdır denilir ve kapatılırdı, biz de hürriyetimizi elde edemezdik. Meşrutî bir yönetimde bu maddenin kabulü, vicdani olarak düşünülduğünde uygun değildir⁶⁹”.

Ta'til-i Eşgal Kanunu'nun umuma müteallik hizmet veren şirketlerle çalışanları arasında ihtilafın sebeplerini Nafia Nezareti'ne bildirmeleriyle ilgili birinci maddesinin⁷⁰ görüşmelerinde “sosyalizm” üzerine tartışmalar nedeniyle söz alan Boyacıyan sosyalizm meselesi ortaya atıldığı için söz almaya mecbur olduğunu söyler ve sözlerine şu şekilde devam eder: “Bendeniz sosyalistim. Fakat (olabilir ki) benim fikirlerim yanlıştır. Belki biri kalkar beni ikna eder ve ben sosyalistlikten vazgeçerim veya belki ben sizi ikna ederim, benim görüşlerimi kabul edersiniz. İnsanlar kim olursa olsun ortak çıkarlarda birleşirler. Örneğin yönetenlerin, hükümdarların hepsi ahaliye daha fazla hükmetmek için çabalar. Bunun için memleketimizdeki tüccarların çıkarları ortaktır. Tüccarlar daha fazla kâr elde etmek için çalışıyorlar. Avrupa'daki tüccarlarla haberleşip kendi çıkarları için gereken şirketleri kuruyorlar. Biz bunu önlemeye çalışmıyoruz. Ama bütün dünyadaki işçilerin çıkarları ortaktır. Biz Ermeni, Türk, Kürt birbirini kırmayın, katletmesin istiyoruz. Sendika ile bir araya gelmeleri, çıkarlarının ortak olduğunu anlamalarıyla olur. Ne zaman işçiler, sabahdan akşama kadar ter içinde çalıştıkları halde aç kaldıklarını görür ve anlarlar, o zaman birbirlerine daha sıkı sarılırlar. Bu durumda mezhep, milliyet meselesi ve bundan doğan mücadeleler de ortadan kalkar”. Boyacıyan, devam eden konuşmasında çıkarları ortak olan tüccara, sanatkara Türkiye'de ve Avrupa'dan olduğu gibi birleşmelerinde sağlanan kolaylığın işçilere sağlanmasına vurgu yapar. Ayrıca hükümetin bu durumdan herhangi bir zarar görme konusunda endişelenmesine gerekmediğini çünkü işçi sınıfının o kadar bilinçli olmadığını ifade eder. İşçilerin Avrupa ile iletişimlerinin önemi vurgular ve

⁶⁸“Onyedinci Madde –Bir Cemiyetin menafii umumiyeye hadim addolunması Şurâ-yı Devlet kararıyla devletçe tasdik olunmasına mütevakıftır. “Ayfer Özçelik, *Kimliğini Arayan Meşrutiyet...*, s.261; Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Sene 1, c.5, s.93.

⁶⁹Ayfer Özçelik, *Kimliğini Arayan Meşrutiyet...*, s.261; Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Sene 1, c.5, s.93.

⁷⁰“Birinci Madde: Canibi Hükümeti ruhsat ve imtiyaz istihsal ederek, demiryolu ve tramvay ve liman muamelatı ile umuru tenviriye gibi umuma müteallik bir hizmet ile mükellef bulunan her nev'i şirketlerle müstahdemin ve amelesi beyninde şeraiti istihdamlarına dair ihtilafat vukuunda müstahdemin ve amelei merkume üç vekil intihabına mecbur olup, bunlar Ticaret ve Nafia Nezâretine nüshateyn olarak takdim edecekleri istidada ihtilafı vakın mahiyet ve esbabını izah edeceklerdir.” Ayfer Özçelik, *Kimliğini Arayan Meşrutiyet...*, s.137; Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Sene 1, c.3, s.689.

örneklerle açıklamalarına devam eder. Sendikanın yararlı olduğuna vurgu yaparak sözlerini tamamlar⁷¹.

Ta'til-i Eşgal Kanun Lahiyâsı'nın geneli hakkında görüşmeler 13 Haziran 1325'te bittiği halde 18 Haziran'da Şura-yı Devlet'in tanzim ettiği ve encümenin değiştirip meclisin görüşüne sunduğu ek madde münasebetiyle bu müzakereler yine devam etmiştir. Daha önce belirttiğimiz birinci madde yeniden görüşüldü⁷². Bu görüşmeler sırasında Boyacıyan söz konusu maddeyi şu sözlerle eleştirir: Genel sorunlara da işçi ile sermayader arasında anlaşmazlık çıkması durumunda, Nafia Nezareti'ne başvurmak zorunda kalacaklar, fakat ihtilafın şartları belli olmadığı için işçi iki üç ay bekleyecek ve eğer ihtilafın hal şekli işine gelmezse eli kolu bağlı olarak, ilelebet çalışmaya mecbur olacaktır.

Boyacıyan, işverenlerin önceden şartlarını belirlemelerini bu şartlarda çalışmak isteyenlerin çalışmasının daha uygun olduğunu belirterek hükümetin bu konuda karar almasını, işçileri o şartlara uymaya zorlamasını eleştirir. Bu konuşmasında da sosyalizme vurgu yapar. Köylüler ve reñçberler söz konusu olduğunda kendisinden daha çok savunduklarını ama aynı köylü ve reñçberin geçim şartlarından dolayı şehirlere göç edip orada işçi olarak çalışmaya başladığında onların halini düşünmemekle eleştirir. Hükümetlerin çıkarlarının sermayedardan yana olduğunu vurgulayarak söz konusu kanunun gerekli olmadığını söyler. Söz konusu kanundan önce işçilerin haklarını koruyacak bir kanunun yapılması gerekliliğini vurgulayarak ondan sonra böyle bir kanunun çıkarılabileceğini savunur⁷³. Yine aynı kanunun kamu hizmeti veren kuruluşlarda ve iş bırakılmasına sebebiyet verenlere takdir edilen cezalarla ilgili olan sekizinci maddesine Boyacıyan, işçiyi ilgilendiren konularda yasaklar koyulduğunu ama onun yaşam standartlarının değerlendirilmediğini vurgulayarak itiraz eder. Zengin ve tüccarı örnek vererek onların nasıl kendi rahatları elde edeceği kâr düşünüp, işine geldiği gibi, kendi yararına girişimde bulunuyorsa işçilerin de kamuya hizmet veren işletmelerde çalışsalar bile bir takım haklara sahip olması gerektiğini savunur. Kendisinden örnek vererek: bir amelenin arkadaşı olsam ve ona verilen yevmiyenin geçimini sağlayamadığını görsem ve o arkadaşlarıma yevmiyemizi biraz artırmak için grev yapalım desem, bu suç mu olacak? sorusunu yöneltir ve tehdit, cebir ve şiddete ceza verilmesini anlarım. Fakat yalnız söz ile teşviki zararlı görerek, ona ceza verilmesini anlamıyorum der ve bu ibarenin kalkmasını teklif ederek sözlerini tamamlar.

Nezâret adına konuşan Ali Bey'in, amele ve sermayedarın menfaatlerini birleştirmeye çalışacağız sözlerinin olanaklı olmadığını, birinin kâr etmesi diğerinin zarar etmesi anlamına geleceğini söyler. Tabi işçi hakkettiğini alamayınca hakkını arayacak bunu yaparken de arkadaşlarını teşvik edeceklerini vurgular. Bunlara ceza

⁷¹Ayfer Özçelik, *Kimliğini Arayan Meşrutiyet...*, s.142-144; Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Sene 1, c. 3, s. 694-695.

⁷²Ayfer Özçelik, *Kimliğini Arayan Meşrutiyet...*, s.155-156.

⁷³Ayfer Özçelik, *Kimliğini Arayan Meşrutiyet...*, s.157-158; Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Sene 1, c. 5, s.113-114.

vermenin vicdansızlık olduğunu ifade ederek sözlerini tamamlar⁷⁴. Söz konusu kanun layihasının ikinci görüşmelerinde de aynı madde (sekizinci madde) tartışma konusu olur. Ali Bey'in sendika konusunu Osmanlı unsurlarının birbirinden ayrılmasına bağlayan konuşmasına Boyacıyan kabinesinin kendi rahatı için getirdiği teklifinde ısrar etmesinin doğal olduğunu, kendilerinin ise memleketin, ahalinin rahatı için ne gerekirse onun kabulü için çalışacaklarını vurgular. Kabine kararı kabul etmezse istifa eder yerine yenisi gelir. Bu durumlar meşrutiyet sisteminin yavaş yavaş yok edileceğini belirtir. O güne kadar yapılan birçok kanunla ahalinin haklarının sınırlandırılmıştır. Şimdi de hükümsüz uygulanması mümkün olmayacak bir Ta'til-i Eşgal Kanunu'yla halkın hukuku sınırlandırılmaktaydı. Daha sonraki açıklamalarında da sendikal hakların bir takım gelişmeleri önlemek için sınırlandırılabilirliğini ancak tamamen yasaklamanın halkın temel haklarına müdahale olduğunu savunmuştur⁷⁵.

Sonuç

Konuşmalarından verdiğimiz alıntılarda görüldüğü gibi Boyacıyan mecliste, genelde tüm gayrimüslim tebaanın özelde ise Ermenilerin anayasal hakların sağlanması ve korunması yönünde tavır sergilemektedir. Bu duruş aslında Hınçak Cemiyeti'nin 1908 sonrası benimsediği tutumla örtüşmektedir. Şöyle ki cemiyet illegal bir yapıda iken hazırladığı program ve Kanun-i Esasisi'nde yakın ve uzak amacını belirlemiş, bunları gerçekleştirmek için izlenecek yöntemler üzerinde durmuştur. Ayrıca mücadelelerinin haklılığını ortaya koymak için Osmanlı Devleti'nin Ermenilere uyguladığı baskıyı dile getirmiştir. Ancak meşrutiyetin ilanından sonra legalleşen cemiyetin programının da bu yönde değiştiği görülmektedir. Bu süreçte "Memalik-i Osmaniye Sosyal Demokrat Hınçakyan Cemiyeti" adını alan cemiyet programından ihtilal kaldırmış, programı meşruti rejimin gereklerine uydurmuştu⁷⁶. Mecliste sosyalist mebus olarak tanımlanan Boyacıyan sosyalizmle ilgili tartışmalarda da yerini almıştır.

KAYNAKÇA

A-Arşiv Kaynakları:

1-Başbakanlık Osmanlı Arşivi

BOA., Y. MTV., 74/84.

BOA., Y. PRK. AZN., 16/4.

BOA., DH. SYS., 53/3.

BOA., Y. PRK. AZN., 16/4.

BOA., Y.PRK. BŞK., 35/2.

⁷⁴Ayfer Özçelik, *Kimliğini Arayan Meşrutiyet...*, s.165-166; Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Sene 1, c. 5, s.120.

⁷⁵Ayfer Özçelik, *Kimliğini Arayan Meşrutiyet...*, s.189; Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Sene 1, c. 5, s.396-397.

⁷⁶Memalik-i Osmaniye Sosyal Demokrat Hınçakyan Cemiyeti Nizamname-i Esasisi, Dersaadet, 1325 [1909], BOA., DH. SYS., 53/3.

2-Yayınlanmış Arşiv Kaynakları

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Sene 4, c.1

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Sene 1, c.3

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Sene 3, c.3

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Sene 2, c.5

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Sene 2, c.1

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Sene 2, c.4

Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, Sene 1, c.1

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Sene 1, c.2

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Sene 1, c.5

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Sene 3, c.6

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Sene 1, c.4

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Sene 1, c.4

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Sene 2, c. 2

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Sene 3, c.6

B-Kitaplar ve Makaleler

Ahmad, F. - Rustow, Dankwart A., “İkinci Meşrutiyet Dönemi Meclisleri:1908-1918”, Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, 4(5), s.245-284.

Avagyan, Arsen - Minassian, Gaidz F. (2005). Ermeniler ve İttihat ve Terakki. İstanbul: Aras Yayıncılık.

Bayındır Uluskan, S. (2011), “Adana Olayları Sırasında Alınan Asayiş Tedbirleri ve Olayın Meclisteki Yansımaları”, 1909 Adana Olayları Makaleler, (Editör: Kemal Çiçek). Ankara: TTK, s.235-250.

Çavdar, T. (1987). Müntehib-i Saniden Seçmene. Ankara: V Yayınları.

Ermeni Komiteleri (1891-1895). (2001). Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

Hagop, T. (1916). The Armenian Social Democratic Hentchakist Party.

Karacakaya, R. (2003), “Meclis-i Mebusan Seçimleri ve Ermeniler”, Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, 3, s.127-141.

Ermeni (Hınçak) Komitecisinin Osmanlı Meclisinde Ermenileri Temsili: Hamparsum Boyacıyan / Özlem Karsandık Yazıcı

- Karsandık, Ö. (2005). Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Ermeni Hınçak Cemiyeti'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Faaliyetleri, Yüksek Lisans Tezi, Mersin: Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Keleş, E. (2014), "Kirkor Zohrap Efendi ile Cizrelizâde Mehmed Raif Efendi'nin Ermeni Meselesi'ne Dair Yaklaşımları", Tarihte Türkler ve Ermeniler: Merkez ve Taşrada Ermeniler Nüfus ve Göç, 7. Cilt, Ankara: TTK, s.75-97.
- Minassian, A. T. (1995). "1876-1923 Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketin Doğuşunda ve Gelişmesinde Ermeni Topluluğunun Rolü". (Çev. Mete Tunçay). Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923), İstanbul: İletişim , s.163-239.
- Olgun, K. (2008). 1908-1912 Osmanlı Meclis-i Mebusan'ın Faaliyetleri ve Demokrasi Tarihimizdeki Yeri. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Özçelik, A. (2001). Kimliğini Arayan Meşrutiyet. Denizli: Bilal Ofset
- Özçelik, A. (2001). Sahibini Arayan Meşrutiyet. İstanbul: Tez Yayınları
- Selvi, H.(2009). Bir Ermeni Komitecinin İtirafları Mihran Damadyan. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Süslü, A. (1990). Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları.
- Tunaya, T. Z. (1989). Türkiye'de Siyasal Partiler. c.III. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.
- Uras, E. (1976), Tarihte Ermeni ve Ermeni Meselesi. İstanbul: Belge Yayınları.
- Yurtsever, C. 2014, Hamparsum Boyacıyan veya "Haçinli Murat'ın" Tarihi Bir yol Hikayesi. Yeni Türkiye Yayınları, 60/2014, s.1-15.

Cilt: 4 Sayı: 7 Ocak 2016 / Volume: 4 Issue: 7 January 2016

OSMANLI DÜNYASINDA RÜYA GÖRMEK ÜZERİNE*

On Dreaming In The Ottoman World

*“Tarihçi, öznesinin çoğu zamanını uykuda harcadığını
ve uykudayken de rüya gördüğünü
unutma tehlikesiyle karşı karşıyadır”¹*

Peter Brown

Muhammed YAZICI**

ÖZ

Zuhûru, rüyalarla ilişkilendirilen Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihi boyunca hüküm sürdüğü coğrafyalarda yaşayan insanlar şüphesiz pek çok rüya görmüş ve bunların çok az bir kısmı günümüze kadar ulaşabilmiştir. Bu rüyaların önemli bir kısmı tarihte ön plana çıkmış şahsiyetlere aittir. Bazıları geleneklerin kıymet verdiği bir olguyu açıkladığı için seçilmiş ve tarih boyunca ufak tefek değişikliklerle tekrarlanan rüyalarlardır. Bazıları belki de gerçekte hiç görülmemiştir ve tarihçilerin eserlerinde açıklamakta zorlandıkları hususları desteklemek için kullanılmıştır. Bütün bilinmezliklerine rağmen rüyalar üzerinden bir imparatorluğun tarihine bakmak tarihçi açısından büyük bir risk taşısa da, bu riski almak farklı bir pencereden tarihi olaylara yaklaşımın da önünü açmaktadır. Geçmiş dönemde yaşayan insanların hayatında önemli bir yer işgal eden rüyalar üzerine çalışmak ve bu sayede onların dış dünyada yaşadıkları veya kendilerinden bağımsız yaşanan gelişmelerin, iç dünyalarındaki yansımalarını ortaya çıkarmak bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Çalışmanın kaynakları, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yapılan çalışmalar esnasında devletin resmi belgelerine yansıyan çeşitli rüya kayıtlarıdır. Ayrıca seyahatnameler ve kronikler de inceleme kapsamındadır.

Anahtar Kelimeler: Rüya, Osmanlı İmparatorluğu

* Makalenin konusu dâhilindeki II. Abdülhamid dönemine ait rüya kayıtları ile ilgili olarak “Rüyaların Gözünden II. Abdülhamid devri” adlı bildiri, TTK tarafından Selanik'te düzenlenen II. Abdülhamid dönemi sempozyumunda sunulmuştur. Bkz. Muhammed Yazıcı, “Rüyaların Gözünden II. Abdülhamid Devri”, *Sultan II. Abdülhamid Sempozyumu*, 20-21 Şubat 2014, C. 3, Ankara 2014, s.123-138.

¹ Peter Brown, *Geç Antikçağ'da Roma ve Bizans Dünyası*, Çev. Turhan Kaçar, İstanbul 2000, s.28.

**Yrd. Doç. Dr. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Tarih Bölümü, myazici@mu.edu.tr.

ABSTRACT

Throughout the history of the Ottoman Empire associating appearance with dreams, people living in the regions under its control saw many dreams but few of them have survived up to now. Most of these dreams are related to prominent figures in the history. Some of them were selected as they explained a phenomenon considered to be important by traditions and recurred with slight changes throughout the history. Some of them were not seen in fact but exploited to explain the points that could not be explained by historians in their works. In spite of all their uncertainties and the possible risks of looking at the history on the basis of dreams, it is clear that this risk is worth being taken to open a new window to historical events. The purpose of the current study is to investigate the dreams occupying an important place in the lives of people living in former periods and to reveal the repercussions of the events experienced by them in their external world or events occurring independent of them in their inner world. The resources employed in the current study are various records of dreams kept in official documents of the state elicited as a result of the works conducted in the Prime Minister's Ottoman Archive and some travelogues and chronicles.

Keywords: Dream, Ottoman Empire.

Giriş

Sözlükte, Arapça görmek anlamına gelen *rü'yet* kökünden türeyen *rü'yâ* kelimesi düş, uykuda görülen şey anlamlarına gelmektedir². Arapçada düş anlamında kullanılmayan *vâkıa* kelimesi Osmanlıcada rüya karşılığında kullanılmıştır³. Arapça karşılığı vuku' bulan hal olan *vâkı'a*⁴ kelimesinin Osmanlıcada rüya karşılığında özellikle de tasavvufî rüya tabirnamelerinde kullanılması rüyanın bir hayal olmayıp gerçekten yaşanmış olaylar gibi düşünüldüğünü göstermesi bakımından önemlidir⁵.

Türk toplumunda rüyalara eskiden beri ilgi gösterilmiş, çözümlenmeye ve anlamlandırılmaya çalışılmıştır. İslamiyet'in kabulünden sonra yorum tekniği olarak genelde İslamî kaynaklara başvurulmuş yer yer de spiritüel yönde çalışmalar yapılmıştır⁶. Arapça, Farsça ve Türkçe kaleme alınan eserlerde çok sayıda rüya kaydı bulunmaktadır. Bu rüyalar çoğunlukla belirli siyasi olayların ifade edilmesinde kullanılmıştır. Burada dikkati çeken en önemli nokta bu rüyaların

² Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara 1996, s.902; Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul 1989, s.676.

³ Orhan Şaik Gökyay, "Rüyalar Üzerine", *II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, C.IV, Ankara 1982, s.185.

⁴ Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, s.1484.

⁵ Mustafa Tatçı-Halil Çeltik, *Türk Edebiyatında Tasavvufî Rüya Tabirnameleri*, Ankara 1995, s. XIII.

⁶ Erich Fromm, *Rüyalar, Masallar, Mitoslar*, Çev: Aydın Arıtan-Kaan H. Ökten, İstanbul 1995, s.8.

önemli bir kısmının sonradan uydurulduğu gerçeğidir. Uydurulmuş da olsalar siyasette belirli mekanizmaların işleyişine ışık tutmaları açısından ilginçtirler. Arapça, Farsça ve Türkçe kaleme alınmış kaynaklarda kayıtlı rüyalardan yola çıkılarak İslam tarihinin yeniden kurgulanması mümkündür. Bu kaynaklardaki rüyaların kimi tarih oyununun aktörlerine kimi ise izleyicilerine aittir⁷. İslam ülkelerinin tarihiyle ilgili yazılan eserler okunduğunda tarihçilerin derlemiş olduğu rüyaların sayısının oldukça fazla olduğu dikkati çekmektedir. Bu rüyalar toplumsal gelişmelerin yansıdığı bir perde görevini yerine getirir. Vakayiname ve hal tercümelerinde bulunan rüyalar, tarihçilerin bir nedenle yazamadıkları gerçekleri üstü kapalı bir şekilde anlatır. Yani tarihçiler hem kendilerini tehlikeye atmamak için hem de görüşlerini belirtmek için rüyaları araç olarak kullanırlar⁸.

Vahiy peygamberlere keşif de ermişlere ait bir olgu iken rüya herkes tarafından görülebildiğinden sadece bu açıdan eşitlikçi olduğu söylenebilir. İbni Arabi'ye ait olan bir tabirname'de "*daima nafakasını ve günlük yiyeceğini düşünen ve akli fikri onunla meşgul olan*" yoksulların rüyalarına itibar edilmemesi yazmaktadır. II. Abdülhamid'in emriyle Arapçadan tercümesi yaptırılan bir tabirname de "*bir kimsenin hâli sükûnetde tarafından ve kendisi huzur ve rahatda ve libâsı fahir ve cedîd bulunur ise... Onun rüyası salih olur.*" şeklindeki ifadeyle bu eşitsizliğe vurgu yapılmıştır⁹. Yine Mesnevi'de karşımıza çıkan "*kadının rüyasını, aklının noksan, canının arık olması bakımından, erkeğin rüyasından aşağı bil.*" şeklindeki ifade kadınlar ve erkeklerin gördükleri rüyaların arasındaki eşitsizliğe vurgu yapmaktadır¹⁰. Bu açıdan bakıldığında rüyaların tam da eşitlikçi olmadığı sonucu çıkmaktadır. Yine gayrimüslimler rüya-yı sadıka görmek noktasında Müslümanlar ile eşittir fakat aynı eşitlik rüya-yı salih görme noktasında Müslümanlar lehine döner¹¹.

Tarihte rüyalar birilerinin yüceltilmesi için kullanılmıştır. Eflaki'nin eserinde anlattığı ve ilk bakışta siyasi bir kehanetmiş gibi görünen rüya esasında Mevlana'nın babası Baha-i Veled'in yüceltilmesine yöneliktir. Menakibü'l-Arifin adlı eserde anlatılan bu rüyada Selçuklu Sultanı Alaeddin Keykubat rüyasında başının altından, göğsünün saf gümüşten, göğsünden aşağısının bakırdan, bacaklarının kurşundan, ayaklarının ise kalaydan olduğunu görmüştür. Bu rüyayı o dönemin deneyimli rüya tabircilerinden hiçbiri yorumlayamamıştır. Rüya daha sonra Baha-i Veled'e anlatılmış ve o da rüyayı şu şekilde tabir etmiştir: Sen(Alaeddin Keykubat) sağ olduğun müddetçe dünyadaki insanlar altın gibi değerli ve dürüst olacaklardır. Senin ölümünden sonra oğlun(II. Gıyaseddin Keyhüsrev) zamanında gümüş gibi olacaktır. Torunlarının zamanı bakır gibi olacak bayağı ve ihtiraslı

⁷ Annemarie Schimmel, *Halifenin Rüyaları İslam'da Rüya ve Rüya Tabiri*, Çev:Tüba Erkmen, İstanbul 2005, s.27, 312.

⁸ A. Schimmel, *a.g.e.*, s.16.

⁹ Cemal Kafadar, "Mütereddin Bir Mutasavvıf: Üsküplü Asiye Hatun'un Rüya Defteri 1641-1643", *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken Dört Osmanlı: Yeniçeri, Tüccar, Derviş ve Hatun*, İstanbul 2009, s.140, not:30.

¹⁰ Cemal Kafadar, *a.g.m.*, s.141, not: 32.

¹¹ Cemal Kafadar, *a.g.m.*, s.140.

insanlar hükümdar olacaktır. Sonraki aşamada dünya karmakarışık olacak insanlar arasında saflık, sadakat ve şefkat kalmayacaktır. Son nesillere gelindiğinde ise Rum diyarı yıkılacak, işe yaramaz insanlar şehirlere saldıracak, isyancılar ortaya çıkacak ve Selçuklu düzeni son bulacaktır. Eflaki'nin eseri yukarıda iddia edilen rüyanın yaşanıldığı tarihten yüzyıla yakın bir zaman geçtikten sonra kaleme alınmıştır ve Anadolu Selçuklu Devleti'nin tarih sahnesinden çekilmesi de rüya tabirinde belirtilenden daha erken gerçekleşmiştir.¹² Bir devletin yıkılacağına bir rüya ile ilişkilendirilmesiyle benzer şekilde, Osmanlı Devleti'nin kuruluşu da değişik sürümleri bulunan bir rüya ile ilişkilendirilmiştir.¹³ Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemi ile ilgili kaynaklardaki bilgilerin önemli bir kısmını efsanevi bilgiler oluşturmaktadır. Bu bilgiler içerisinde çeşitli rüya kayıtlarına da rastlanılmaktadır. Osmanlı Devleti'nin tarihi beyliğın kurucusu olan Osman Gazi'nin rüyası ile başlamaktadır. Esasında büyük bir imparatorluk kurulurken, devletin kuruluş felsefesini böyle bir rüyaya dayandırma ve böylece manevi bir güç kazanma Türk devletlerinde bir gelenek halindedir¹⁴. Barkan'ın ifadesiyle Osman Gazi'nin rüyası "...mucize nevinden vukua gelen bu hadisenin ancak ilahi takdir ile yapmanın mümkün olduğuna inanışın bir ifadesidir."¹⁵ Bu inanışlar, çoğu zaman devletin kuruluş ve yücelmesinden sonra oluşturulmuşlardır¹⁶. Yine Osmanlı kuruluş dönemindeki efsanevi rüyalara bir örnek de Harmankaya Tekfuru olan Köse Mihal'in Müslüman olma süreci ile ilgili rüyadır¹⁷. Yine Rumeli Fatihı Süleyman Paşa bir gece rüyasında ayın hem Asya hem de Rumeli'yi aydınlattığını ve kendisine davetkâr bir yol gösterdiğini görmüş ve ondan sonra sal ile karşıya geçmeye teşebbüs etmiştir¹⁸.

Osmanlı Padişahlarının ve Devlet Adamlarının Rüyaları

Çeşitli İslamî tarikatların rüyaya verdiği önem ve bu tarikatların hem devlet yönetiminde hem de toplum hayatında kalın çizgilerle yer alması rüyaya olan ilgiyi artırmıştır. Osmanlı padişahlarının kuruluş döneminden itibaren tasavvuf ve tarikat şeyhleriyle olan ilişkileri oldukça dikkat çekmekte ve var olan bu ilişkinin izleri

¹² A. Schimmel, *a.g.e.*, s.329-330.

¹³ Mehmed Neşri, *Aşiretten İmparatorluğa Osmanlı Tarihi(1288-1485)*, sad: Necdet Öztürk, İstanbul 2011, s. 48-51.

¹⁴ Konu ile ilgili olarak bkz. Abdullah Temizkan-Erhan Aktaş, "Türk Devlet Geleneğinde İktidarın Meşrulaştırılmasında Rüyanın Kullanımı", *Karadeniz Araştırmaları*, C.9, S.33, Ankara 2012, s.13-22.

¹⁵ Ö. Lütfi Barkan, *Kolonizatör Türk Dervişleri*, İstanbul Tarihsiz, s.5.

¹⁶ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, C. II, Ankara 1989, s. 2.

¹⁷ Oruç tarihinde ilgili rüya Köse Mihal'in ağzından şu şekilde rivayet edilmiştir: "Ey Osman Gazi! Düşümde sizin peygamber Muhammed Mustafa'yı gördüm. Bana İslam dinini telkin edip kelime-i şehadeti ve Fatiha'yı ve İhlas sûresini öğretti. Dedi ki: Ey Abdullah, sabahleyin kalk, atlan. Falan yerde bir gazi yiğit vardır. Adı Osman'dır. Şu şekilli yiğittir. Hak yoluna fi sebîlillah gazaya niyet etmiştir. Benim ak sancağım onun yanındadır. Ona git tabi ol." Bkz. Atsız, *Oruç Beğ Tarihi*, İstanbul 2011, s.26.

¹⁸ Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C. I, Ankara 2010, s.87; Alphonse de Lamartin, *Aşiretten Devlete Türkiye Tarihi*, C. I, Haz. M.R.Uzmen, Tercüman 1001 Temel Eser, s.98-99.

dönemin kaynaklarından takip edilebilmektedir¹⁹. Osmanlı padişahları klasik dönemde Halvetilik, Mevlevilik, Nakşibendîlik gibi tarikatları benimsemişler ve onların desteğini almışlardır. Sultanlar, reaya üzerindeki nüfuzlarını sağlamlaştırmak ve devam ettirmek amacıyla tarikatlarla özdeşleşmeyi gerekli görmekteydiler²⁰. Tarikatlarla olan bu ilişki sadece padişahla sınırlı kalmamış hanedana mensup diğer şahıslar ve devletin ileri gelenleri de benzer ilişkileri kurmuşlardır. Hal böyle olunca dönemin kaynaklarına padişah ve devlet adamlarıyla ilgili çok sayıda rüya kaydedilmiştir. Kaynaklarda dönemin hükümdarlarına ya da büyük şahsiyetlerine ait rüyalarının fazlalığının bir nedeni de makam ve mevki itibarıyla üst düzeyde bulunan insanların rüyalarının daha gerçek olduğu hususunun İslam âlimlerince vurgulanmasıdır. Bu açılarından bakıldığında mevcut Osmanlı kroniklerinde, menâkıbnamelerde ve edebî metinlerde sıradan insanlar yerine hükümdarların rüyalarının fazlalığını olağan karşılamak gerekir²¹.

Osmanlı padişahlarının kayıt altına alınan rüyalarının birkaçının en temel özelliklerinden birisi yapılacak bir sefer öncesinde görülmesi ve karşı tarafın hükümdarıyla yapılacak mücadeleden önce onun rüya âleminde yenilgiye uğratılmasıdır. Burada gücün ortaya konduğu ve güçlünün kazandığı bir spor olan güreş en önemli figürdür. Nitekim Fatih Sultan Mehmed, Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan ile yapacağı mücadeleden önce onunla rüyasında güreşmiş ve onu yenmiştir. Tabirciler alenen belli olan bu rüyayı fethin müjdecisi olarak yorumlamışlardır²². Bazen yapılan güreş esnasında alınacak bir yenilgi de yapılan tabirle teşvik edici bir hale bürünebilmektedir. Örneğin, I. Ahmed rüyasında Nemçe Kralı ile güreş tuttuğunu ve güreş esnasında sırtının yere geldiğini görmüş, rüyanın etkisiyle Avusturya'ya karşı yapılan savaşta mağlup olunacağı düşüncesine kapılmıştır. Etrafındaki bazı kişilere rüyayı tabir ettirmiş ama bu tabirler kendini rahatlatmaya yetmemiştir. En sonunda rüya Aziz Mahmud Hüdayi Hazretleri'ne yazılmıştır. Hüdayi Hazretlerinin I. Ahmed'in rüyasına yaptığı yorum şu şekildedir: *"İnsan vücudunda en güçlü organ sırttır. İnsan sırtında en ağır yükleri bile kolayca taşır. Cemâdât arasında yani cansız varlıklar arasında da en güçlü olan arzdır, yeryüzüdür. İnsandaki sırt ve arzın birleşmesinden daha büyük bir güç meydana gelir ve bu kuvvet sayesinde sultanımız bi-iznillah Avusturya kralına ve ordusuna karşı muzaffer olacaktır, rüyanın manası budur."* Rüyanın tabiri padişaha yazıldıktan sonra Avusturya'ya sefer düzenlenmiş ve Estergon Kalesi geri alınmıştır. II. Selim Kıbrıs seferini Divan-ı Hümayun ve Sokullu Mehmet Paşa'nın uyarılarına rağmen gerçekleştirmiştir. Buna gerekçe olarak da gece rüyasında Hz. Muhammed'in kendisine Kıbrıs'a sefere çıkılmasını emrettiğini göstermiştir. Eski kaynaklarda Divan-ı Hümayun'dan Kıbrıs seferine çıkmama kararı alındığı; ancak o gece padişahın rüyasında Hazret-i Peygamber'in Kıbrıs'a sefer yapılmasını emrettiği; bunun için Sadrazam Sokullu Mehmet Paşa'nın ısrarlarına rağmen

¹⁹ Her bir Osmanlı padişahının mensup olduğu tarikat isimleri için bkz. Enver Behnan Şapolyo, *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul 2013, s.501-502.

²⁰ Halil İnalcık, *Devlet-i 'Alîyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar*, C. II, İstanbul 2014, s.231.

²¹ A.Schimmel, *a.g.e.*, s.63.

²² Bkz. Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, C.I, s.533-534.

padişahın sefere çıkılmasına karar verdiği yazılıdır. Yine III. Mustafa, Mora Seferine hazırlanırken gece rüyasında kendisini ney çalarken görür ve dönemin Mevlevi şeyhi ve şairi olan Enis Receb Dede'den²³ rüyasını tabir etmesini ister. Mevlevi şeyhi rüyayı “*şahımız mansûr olacaktır*” yani Allah'ın yardımıyla padişahımız üstün gelecektir diye yorumlar²⁴. Burada rüyada görülen ney şairane bir yorumla tabir edilmiştir. Çünkü şah ve mansur aynı zaman da bir ney çeşididir²⁵.

Yıldırım Bayezid zamanında yanlarındaki abdallar ile Rumeli fetihlerine katılan Kalenderi şeyhlerinden Seyyid Ali Sultan ile Seyyid Rüstem Gazi'nin peygamber soyuna bağlanmaları menakıbnamede oldukça dikkat çekici bir tarzda vurgulanmaktadır. Rivayete göre Hz. Muhammed, bizzat Yıldırım Bayezid'in rüyasına girerek onların kendi soyundan geldiğini ve yanlarındaki kırk er ile yardıma geleceklerini ve bu nedenle kendilerine çok itibar gösterilmesini istemiştir. Bu rüyadan kısa bir zaman sonra iki şeyh yanlarında bulunan kırk abdal ile Yıldırım Bayezid'in yanına gelmişler, sultan onları büyük bir saygı ile karşılamış ve Rumeli gazalarına yollamıştır²⁶. Yine Kalenderi şeyhlerinden olan Otman Baba, şehzadeligi döneminden itibaren Fatih Sultan Mehmed'in üzerinde etkili olmaya çalışmıştır. Rivayete göre daha şehzadeligi döneminde onun rüyasına girerek kendini tanıtmış ve ona Rum diyarına kendisini padişah yapmak için geldiğini söylemiştir²⁷. Otman Baba ve dervişleri hakkında uygunsuz davranışları sebebiyle bazı sancak beyleri davalar açmışlar, hatta Edirne Kadısı bir ihbar üzerine Otman Baba'nın bazı müritlerini tutuklattırıştır. Dönemin Osmanlı padişahı II. Mehmed de bir ferman göndererek Otman Baba'nın tutuklatılarak İstanbul'a gönderilmesini emretmiştir. Bir öküz arabasına bindirilerek Edirne'den İstanbul'a yollanan Otman Baba rivayete göre sultanın rüyasına girerek onu korkutmuş ve hatasını yüzüne vurmuştur. Bu rüya üzerine ulemanın şiddetli itirazlarına rağmen Otman Baba ve dervişleri serbest bırakılmıştır²⁸.

Padişahlar içerisinde en ilginç rüyayı görenlerden biri Yavuz Sultan Selim'dir. Rüyanın ilginçliği ise sonrasında yaşanan gelişmeler ile yakından ilgilidir. Yavuz Sultan Selim Mısır'ın fethi esnasında rüyasında Muhammed Bahşı Hazretlerini yolcu kılığında, beyaz keçe ve kepenek üstünde ip kuşak kuşanmış şekilde görmüştür. Muhammed Bahşı Hazretleri, Yavuz Sultan Selim'e bu kıyafetle sefere çıkacağını da rüyasında bildirmiştir. Rüyayı dinleyen Hasancan, öyle inzivaya çekilmiş ermiş kişilerin seferinin ahiret seferi olduğunu ve eğer Muhammed bahşı hazretleri vefat etmemişlerse ölümlerinin yakın olduğunu belirtmiştir. Bu tabirden

²³ Hasan Aksoy, “Enis Receb Dede”, *TDVİA.*, C.XI, s.241-242.

²⁴ “Sultân Mustafa-i Sâni bir gece rü'yasında destinde bir nây müşâhede itmekle sûret-i vâkı'a-i vâkı'ı bir varakaya tahrîr idüp 'Azîz-i Mütercem'e irsâl ve ta'bîrin su'âl eyledükde inşâ'allâhü te'âlâ şâh-ı mansûrdur ta'bîr-i dil-pezirini zeyl-i nemika-i şâhâneye işâret buyurdıkları menkuldür...” Bkz. İlhan Genç, *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye*, Ankara 2000, s.25.26.

²⁵ Mehmet Nuri Uygun, “Ney”, *TDVİA.*, C.XXXIII, s.69.

²⁶ Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Süfilik: Kalenderiler (XIV-XVII. Yüzyıllar)*, Ankara 1999, s.89-90.

²⁷ Haşim Şahin, “Otman Baba”, *TDVİA.*, C.34, s.7.

²⁸ Ahmet Yaşar Ocak, *a.g.e.*, s.121.

sonra Muhammed bahşı hazretlerinin ölüm haberi Şam Hâkimi tarafından devlet merkezine bildirilmiştir. Bu esnada Yavuz Sultan Selim'in hocası olan Halimi Çelebi Efendi huzura gelerek önceden padişahın gördüğü rüyanın, Hasancan tarafından kötüye yorum olarak tabir edildiğini ve çoğu rüyaların gerçekleşmesinin tabire göre olduğunu belirterek tabir edene gereken cezanın verilmesini talep etmiştir. Bu esnada Hasancan devreye girerek Muhammed Bahşı Hazretlerinin ölüm tarihinin tespit edilerek rüyanın görüldüğü tarih ile karşılaştırılmasını ve eğer rüya ölümden önce ise gereken cezaya razı olduğunu sonra ise ihsana gerek olacağını belirtmiştir. Şam hâkiminin gönderdiği mektup incelendiğinde rüyanın şeyhin öldüğü gece görüldüğü anlaşılmış ve padişah Hasancan'a 200 altın vermiştir²⁹.

Büyükbabası Kanuni Sultan Süleyman'ın başarılı ve uzun süren saltanatının gölgesinde tahta çıkan III. Murad edebî, tarihî ve tasavvufî metinlere olan ilgisinin yanı sıra gördüğü rüyaları da ciddiye alan bir Osmanlı padişahıdır. Sonraları şeyhi olacak olan Halveti Şüca Dede ile tanışması, gördüğü rüyaları kaydetmeye başlamasına vesile olmuştur. Çünkü Halveti tarikatında rüyalara özel bir önem atfedilmekteydi ve bu tarikata giren bir müridin de rüyalarını şeyhine rapor etmesi gerekmektedir³⁰. Hatta rüyaların şeyhten gizlenmesi müridi hain yapar ve manevi terakkiden mahrum bırakıp, mertebesinde düşüklüğe neden olurdu³¹. Sultan III. Murad gördüğü çeşitli rüyaları mektuplar halinde Şüca Dedeye gönderdi ve 1592 yılında padişahın atlarıyla ilgilenen Mirahur Nuh Ağa tarafından gönderilen bu rüya mektupları "*kitabü'l-menamat*" başlığı altında kitaplaştırıldı³². Arnavut asıllı olan Şucca³³ acemi oğlanı iken III. Murad'ın şehzadeliliği sırasında Manisa'ya gelmiş ve bazı ileri gelenlerin bahçelerinde işçi olarak çalışmıştır. Sonradan Raziye Hatun adındaki bir kadının bahçesine bahçıvan olmuştur. İlk günlerinde Ümmi Sinan sufilerinden birine birkaç gün hizmet etmek suretiyle rüya tabiri konusunda birtakım bilgiler edinmiştir. III. Murad'ın cülusundan evvel onun musahibesi Raziye Hatun

²⁹ Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, C.II, s.586.

³⁰ "Mürid, rüyasını şeyhine arz etmek için gidince onun önünde diz çöküp, onun dizini öperek sözü fazla uzatmadan edep dairesince rüyasını anlatır. Gördüğü rüyanın tabirini iyice dinleyip belledikten sonra, arkasını şeyhine dönmeksizin yanından ayrılır. Şeyhi izin vermediği müddetçe rüyasını başkasına tabir ettirmez. Eğer izin vermişse bütün müridan toplanıp tevhid zikri icra ettikten sonra rüyayı ve tabirini dikkatlice dinleyip ona göre amel ederler. Zahirten yanlış tabir edilmiş gibi görünse de bir hikmetinin olabileceğini düşünerek itiraz edilmemesi gerektiğini, aksi takdirde ilahi feyzden mahrum kalacağını bilen mürid, rüyası nasıl tabir olunmuşsa ona göre amel etmeli, kesinlikle şeyhine karşı çıkmamalıdır." Bkz. Ahmet Ödge, "Osmanlı Dönemi Tekke Hayatına Bir Örnek: Yiğitbaşı Veli ve Tarikat Usulü", *Osmanlı*, C.4, ed. Güler Eren, s.526.

³¹ Ahmet Ödge, a.g.m., s.526.

³² *Kitabü'l-Menamat Sultan III. Murad'ın Rüya Mektupları*, haz.Özgen Felek, İstanbul 2014, s.15.

³³ Devşirme gilmanlarından. Halvetiye'den Şaban Efendi'den el aldı. III. Murad'da bundan el almıştır. Tahta çıktıktan sonra hünkar şeyhi oldu. 996'da(1588) vefat etti. İleri gelen devlet adamları cenaze namazında hazır bulundular. Haliç'in ilerisine defnedildi. Ümmî iken tasavvuf istilahlarında bilgi sahibi olup hali derun ve keramet davasındaydı. Damadı Yahya Paşa'dır. Bkz. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, C.V, Yay. Haz. Nuri Akbayar, İstanbul 1996, s.1603.

bir rüya görmüş³⁴ ve Şucca bu rüyayı saltanat müjdesinin bir aya varmadan III. Murad'a geleceği şeklinde yorumlamıştır. Tabirin bir suretini Raziye Hatun'a vermiş o da III. Murad'a göndermiştir. Bir ay geçmeden saltanat müjdesinin III. Murad'a gelmesi Şucca'nın ününü artırmış ve saraya davet olunmuştur. III. Murad bu dervişin gelecekte haber vermesinden etkilenmiş ve onun müridi olmuştur. Padişahın talimatıyla kendisine, Ayasofya civarında bir ev bağışlanmıştır. Zamanla zengin olan Şucca içki içmeye ve hatta içkinin frengisini dışarıdan getirmeye başlamıştır. Hakkında sultana yapılan şikâyetlere sultan pek de aldırış etmemiş ve “*Şeyh bildiğiniz değildir*” diye cevap vermiştir. Şucca 10 yıl süreyle bu şekilde saltanat sürmüş ve 1582³⁵ yılında arkasında pek çok çirkin iş bırakarak ölmüştür³⁶. Raziye Hatun'un rüyası incelendiğinde şehzade Murad'ın padişah olacağı açık bir şekilde görülmektedir. Fakat bunun gerçekleşme zamanının bir ay içinde olmasına yönelik nasıl bir yorumlama yapıldığı ise tam olarak bilinmemektedir. Sonuçta, Şucca yaptığı rüya yorumunun meyvelerini ömrünün sonuna kadar yemiştir. Şucca gibi rüya tabiri yapmak suretiyle hayatını idame ettiren biri de Bayramiyye tarikatı şeyhlerinden olan ve Abaza Şeyhi olarak bilinen Seyyid Abdurrahim-i Bayrami'dir. Abaza Şeyhi, Abaza Paşanın ölümünden iki buçuk yıl sonra İstanbul'a gelmiş, saraya nüfuz ederek IV. Murad'ın yakınları arasına girmeyi başarmıştır. Kendisine Üsküdar'da bir konak verilmiş ve özellikle padişahın rüyalarını tabir ederek onun tavır ve hareketlerini etkilemeye çalışmıştır³⁷. Sahte rüyalar arz ederek, IV. Murad'ı yeniçeriler aleyhine kışkırtmaya kalkışınca idam edilmiştir³⁸.

III. Murad'ın rüyalara verdiği önemin yanında saray halkının da onun ölümüyle sonuçlanacak sürece dair gördükleri rüyalar dönemin kaynaklarına aksetmiştir. Şöyle ki, III. Murad bir mide-bağırsak rahatsızlığı nedeniyle hastalanmış ve hastalık ilerledikçe saray halkı büyük telaşa kapılmıştır. Saray halkı kötüye

³⁴ Raziye hatunun rüyası şu şekildedir: “*cülusdan bir ay mikdarı evvel şeh-zade-i ali-mahal alem-i rüyada görmüşler ki yigirmi ayaktan ziyade murahham ü kâr-gir ve müstahkem ü müstakarr bir nerd-bandan yukarı olmuşlar. Her birini eflak-ı tis'adan nişan murassas-ı refi'u'l-bünyan yigirmi otuz aded mikdarı kubbelerin üstüne çıkmışlar. Kemal-ı imtiyazla oturlub ol makule 'ali-mahalden etraf-ı alemler seyr etmek üzere turmuşlar. Feemma ol hinde Muhammed ve Mahmud nam şeh-zadelerini hatıra getürmüşler. Etrafına bakındıkça görememişler. Bادهu dört ayak aşağı inerken uyanmışlar.*” Bkz. Faris Çerçi, *Gelibolulu Mustafa Ali ve Kühü'l-Ahbar'ında II. Selim, III. Murat ve III. Mehmet Devirleri*, C. 3, Kayseri 2000, s.246; *Kitabü'l-Menamat.*, s.11.

³⁵ Sicill-i Osmani'de ölüm tarihi H.996/1587-88 olarak verilmiştir. Bkz. Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, s.1603.

³⁶ Faris Çerçi, *a.g.e.*, C. I, s.177; Fleischer, açgözlülüğüne ve her türlü cinsel düşkünlükle nam salmasına rağmen III. Murad'ın Piri Şucaeddin'in davranışları konusunda hiçbir şikayete kulak asmadığını belirtmiştir. Bkz. Cornel H. Fleischer, *Tarihçi Mustafa Ali Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*, Çev. Ayla Ortaç, İstanbul 1996, s.74.

³⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.III, Ankara 1988, s.167, not:3; Mustafa Kara, “Abaza Şeyhi”, *TDVİA.*, C.I, s.12.

³⁸ Naima Tarihi'nde geçen sahte rüya şu şekildedir: “Yeniçeri ta'ifesinden sizin vücudunuza zarar görünür katli'am mümkün olmadığı surette bâri bunların kisvelerin tağyir edip keçe ve üsküf nâminı sahife-i rüzgârdan kaldırmanız mühim olmuştur. Âlem-i gaybetten bu husus için tenbih ü işaret vardır.” Bkz. *Târih-i Nâ'ima*, C.II, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara 2007, s.858.

yorulan rüyalar görmeye başlamıştır. Bazısı rüyasında sarayın bahçesinde bulunan heybetli ağaçların devrildiğine bazısı da Ayasofya'nın yıkıldığına şahit olmuştur. III. Murad'ın hastalığı ortaya çıkmadan evvel de onun eski silahtarları olan ve *ilm-i nücum* bilgisiyle bilinen Saatçi Hasan Paşa çok kötü bir rüya görmüştür. Hasan Paşa gördüğü rüyayı yakın dostu Gelibolulu Mustafa Ali'ye anlatmış o da rüyanın yorumunu, padişahın ağır bir hastalığa yakalanacağı şeklinde yapmıştır. Hasan Paşa gördüğü rüyayı ve Ali'nin yaptığı yorumu, III. Murad'a da anlatmış ve bu hadiseden üç gün sonra padişah hastalanarak yatağa düşmüştür. Hatta rüyanın çıktığına dair bilgilendirmeyi III. Murad, Hasan Paşaya bir mektupla bildirmiştir. Bundan yaklaşık bir ay sonra da III. Murad hayatını kaybetmiştir³⁹.

Hacca gitme düşüncesi olan fakat birtakım nedenlerden ötürü tam kararını veremeyen II. Osman bir gece rüyasında Hz. Muhammed'i görür. Kendisi taht üzerinde kuran okurken, Hz. Muhammed gelip elinden mushafi, egininden cebe ve cevşenini alarak bir tokat vurur. Tahtından yıkılan II. Osman doğrulup Hz. Muhammed'in ayağına yüz sürmeye çalışsa da başarılı olamaz. II. Osman'ın rüyası ilk olarak Hoca Ömer Efendiye anlatılır. O da rüyayı "*Hacc-ı şerife olan niyetinde terk-i tereddüd için suret-i tevbihdir, rüyada ayağına yüz sürmek müyesser olmadı ise inşallah te'ala merkad-ı münevverlerine yüz sürersiz*" şeklinde tabir eder. Gördüğü rüyadan oldukça etkilenen II. Osman'ı, Hoca Ömer Efendinin tabiri rahatlatmaz ve rüya aziz-i vakt Üsküdarı Mahmud Efendiye de tabir ettirilir. Mahmud Efendi ise rüyayı şu şekilde tabir eder: "*kelam-ı kadim hükm-i şer'i şeriftir ve cebe alem-i vücuddur. Padişah-ı İslama lazımdır ki tevbe vü inabeti kendilere hemdem edineler.*" Tabirden etkilenen II. Osman uluların mezarlarını ziyarete başlar⁴⁰. Sultan II. Osman Eyüp Sultanın kabrini ziyarete vardığında kurban konusunda tedariksiz bulunduğu fark edilir ve bostancılara "*koyun ve sığır getirin*" diye emir verilir. Koyun tedarik edilir ama sığır bulunamaz. Görevliler şehir kapılarında ve Karagümrük'te buldukları arabaların öküzlerini gerçek değerinin dörtte birine sahiplerinden cebren almışlar ve kurban etmişlerdir. Rüya ile amel edilmesi neticesinde yapılan kabir ziyareti ve kurban kesimi esnasında yaşanan bu hadise öküzleri ellerinden alınan halkın tepkisini çekmiş ve "*inkisar ile beddua etmelerine*" neden olmuştur⁴¹.

XVII. yüzyılın en önemli Osmanlı padişahlarından olan, IV. Murad, halef ve seleflerinden farklı olarak çifte kılıç kuşanmıştır. Hz. Muhammed'in ve Yavuz Sultan Selim'in kılıcını kuşanmıştır. Evliya Çelebi'ye göre, IV. Murad hızını alamayarak o gece rüyasında kendisine "korkma" diye hitap eden Hz. Ömer'in elinden bir kılıç daha kuşanmıştır. Cemal Kafadar'a göre bu çifte kılıç kuşanma ve rüya hadisesi IV. Murad'ın askeri meseleleri seleflerinden daha ciddiye alması gerektiğini isteyen veya bu konuda bir kamuoyu oluşturmayı amaçlayan kimselerin kullandığı bir motiftir⁴².

³⁹ Cornel H. Fleischer, *a.g.e.*, s.157.

⁴⁰ *Târih-i Nâ'îma*, C.II, s.478; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s.135, not:2.

⁴¹ *Târih-i Nâ'îma*, C. II, s. 478; *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C.IV, s.1817.

⁴² Cemal Kafadar, "Eyüp'te kılıç kuşanma Törenleri", *Eyüp Dün Bugün*, Editör: Tülay Artan, İstanbul 1994, s.50-61.

III. Selim'in askeri başarısızlık nedeniyle görevden almak istediği Kethüda Çerkes Meyyit Hasan Paşanın veya Cenaze Hasan Paşanın yerine sadarete kimin getirileceği de istihareye yani rüya falına bakılarak gerçekleşmiştir. Şeyhülislam ve Kaymakam paşa padişahın huzuruna çağrılmış ve hem idari hem de askeri kabiliyetleri bulunan vezirlerin her birinin geçmiş hizmet ve meziyetleri ayrı ayrı izah edilmiştir. Fakat sadarete kimi getireceği hususunda kararsızlık hâkim olmuştu. Rüya falı neticesinde dönemin şeyhülislamı belki de üzerine böyle bir mesuliyeti almak istemediğinden istiharede bir şey görmediğini söylemiştir. III. Selim ise üç gece üst üste İsmail Seraskeri eski Derya Kaptanı Cezayirli Gazi Hasan Paşayı gördüğünü belirterek sadaret mührünü ona teslim etmiştir⁴³.

Tahttan indirileceğini rüyasında gören padişahlar da vardır. Sultan Abdülaziz tahttan indirileceğini öğrendiğinde annesi Pertevniyal *Sultana* "Artık tahkikatın sırası değil... Çünkü bu hale uğrayacağımı üç kere rüyada görmüştüm. Gökten Cebrail inse, benim için saltanata dönmek mümkün olamaz. Buradan çıkıp gitmeliyim." demiştir⁴⁴. Bu sırada Redif Paşa tarafından görevlendirilen Darüssaade Ağası Cevher Ağa, Abdülaziz'e gelerek hal edildiğini bildirdi ve hemen Topkapı sarayına nakledileceği konusunda yeni padişahın iradesini kendisine tebliğ etti⁴⁵.

Osmanlı Devleti'nde önemli makamlarda görev yapan devlet adamlarının rüyaları da dönemin kaynaklarında önemli bir yer kaplamaktadır. Bunların bir kısmı yapılacak bir harp neticesinde, Osmanlı Devleti'nin bu harpten başarıyla çıkacağına ilişkin rüyalar. Örneğin, Trablusgarp Savaşı esnasında Osmanlı yöneticilerinin en önemli çekincesi savaşın diğer Osmanlı topraklarına sıçramasıydı. Çıkar yol aramak için dönemin devlet adamları çeşitli çareler ileri sürmüşlerdi. Dönemin Şeyhülislamı Nesip Efendi de gördüğü ve padişaha da anlattığı bir rüyaya dayanarak İtalyanların mutlaka denize döküleceği inancındaydı⁴⁶.

Devlet adamlarının gördüğü rüyaların bir kısmı da makam elde etme ve görevden alınma ile ilgilidir. Osmanlı biyografik eserlerinde atama rüyalarına sıkça rastlanılmaktadır. Örneğin 16. Yüzyılda yaşamış olan Âşık Paşa'nın kaleme aldığı Şairler tezkiresinde bu türden rüyalar bulunmaktadır⁴⁷. Bunlardan birinde Sadi Çelebi Rumeli kazaskerliğinden ayrıldıktan sonra hiyerarşik olarak kendisine şeyhülislamlık makamının verilmesini beklemiştir. Fakat hamisi konumunda olan Vezir-i azam İbrahim Paşa o esnada seferde bulunduğu için yerine bakan Ayas Paşa şeyhülislamlık makamı için başkasını düşünmektedir. Sadi Paşa bu konuda kime

⁴³ *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C.V, s.2597: Mufassal Osmanlı tarihi yazarı böyle mühim bir zamanda devlet idaresini ve savaş mesuliyetini üzerine alacak kimseyi rüya falı ile seçmeğe kalkışmanın en hafif tabirle tam bir şaşkınlık alameti olduğunu belirtmiştir. Cezayirli Hasan Paşa'nın ölümü ile boşalan sadaret makamına getirilecek olan şahıs kura yoluyla belirlenmiştir. Bkz. *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C.V, s.2701.

⁴⁴ Mahmud Celaledin Paşa, *Mirat-ı Hakikat*, C. I, Haz. İ. Miroğlu- M. Derin, İstanbul 1979, s.173; *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C.VI, s.3228.

⁴⁵ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.VII, s.110.

⁴⁶ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.IX, s.283-284.

⁴⁷ Aslı Niyazioğlu, "Rüyaların Söyledikleri", *Âşık Çelebi ve Şairler Tezkiresi Üzerine Yazılar*, Derleyenler: Hatice Aynur-Aslı Niyazioğlu, İstanbul 2011, s.71-84.

danışacağını ve kimden yardım alacağını bilemeden hüznün ve gam içinde bir gece rüyasında bir pir ona Türkçesi “*Sebepleri yaratan ol malike güven ki rızık sana gelince kapıyı çalar.*” olan Arapça bir beyti okumuştur. Ertesi sabah kapısı çalınmış ve şeyhülislamlık görevinin kendisine verildiği bildirilmiştir⁴⁸.

Bazı devlet adamlarının da öleceklerine işaret eden ilginç rüyalar gördükleri ve bu rüyaların gerçekleştiği görülmektedir. Örneğin, III. Murad dönemi şeyhülislamlarından olan ve bu görevi çok kısa süren Zekeriyya Efendi'nin bahariye hil'atı giydirilmek üzere davet edildiği sarayda, etrafında bulunan Darüssaade Ağası ve Yeniçeri Ağasına anlattığı rüyanın hemen sonrasında ölmesi, Mustafa Selaniki'nin ifadesiyle “*ümme-i din-i Mübin içinde bir zamanda*” vaki olmayan bir hadisedir. Zekeriyya Efendi rüyasında Hz. Muhammed'i görmüş ve kendisine yer göstererek davet ettiğini anlatmış ve ardından fenalaşarak hayatını kaybetmiştir⁴⁹. Yine Osmanlı Şeyhülislamlarından Sun'ullah Efendi, Sadrazam Yemişçi Hasan Paşa'nın öldürüleceğine dair bir rüya görmüştür. Rüyasında Hz. Muhammed, Hz. Ali ve diğer sahabeler arasında bulunduğu esnada gelen bir fermanla Yemişçi Hasan Paşa'nın öldürülmesinin emredildiği, Hz. Ali'nin ise “zülfikar” denilen kılıcını çekerek Yemişçi Hasan Paşa'nın başını uçurduğunu görmüştür. Sun'ullah Efendi bu rüya üzerine Hasan Paşa'nın gizlendiği yerden çıkarak yirmi gün sonra İstanbul'a geleceğini dostlarına bildirmiş ve gerçekten de yirmi gün sonra paşa katledilmiştir⁵⁰. Rüya değerlendirilirken, Sun'ullah Efendi'nin 1601 yılında şeyhülislamlık görevinden alınmasında, Yemişçi Hasan Paşa ile aralarındaki ihtilafın etkili olduğunu da belirtmekte fayda vardır⁵¹.

Melek Ahmed Paşa, gördüğü ve aynı zamanda yorumladığı bir rüyayı Evliya Çelebi'ye –ki anne tarafından Melek Ahmed Paşa yakın akrabasıdır– anlatır ve Evliya Çelebi de tafsilatıyla seyahatnamesine bu rüyayı kaydeder. Melek Ahmed Paşa rüyasında IV. Murad'ı elinde bir has ve beyaz Tophane somunu ile görür. IV. Murad, Melek Ahmed Paşaya hitaben “*Ahmed bu somunu gördün mü, hayli lezzetli ekmektir. Bunu Kürt bir adam pişirir. Bu ekmeği bir kere İpşir o kürtten istedi, o adam İpşir'e bu ekmeği vermedi, ama gayet lezzetli ekmektir. Bir kere sana Van'ın iç kalesinde bir ekmeğe verdim. Al şimdi bu da öyle bir ekmektir, gönül hoşluğu ile yiyip mansur u muzaffer olup ye*” demiş ve o ekmeğin parçasını Paşaya vermiştir. Melek Ahmed Paşa, IV. Murad'ın elini öptükten sonra “*Padişahım bu ekmeğe kan bulaşmış, nasıl yenir?*” sorusunu yöneltince IV. Murad “*O kanlı parçadan kızım İsmihan Kaya'm hatununa gönder, yıkayıp yesin ve bir parçasını Bitlis Hanı'na ver, geri kalanını sen ye*” diye cevap vermiştir. Rüyayı Evliya Çelebiye anlatan Melek Ahmed Paşa ardından kendisinin rüya yorumcusu olmadığını altını çizerek, IV. Murad'la Revan Seferinde iken yaşadıkları bir olayı anlatmak suretiyle gördüğü rüyayı tabir etmiştir. Melek Ahmed Paşa Revan Seferi esnasında IV. Murad'ın musahibi ve çukadarıdır. Revan'ın fethinden sonra dönüşte Van Kalesine giren IV.

⁴⁸ Aslı Niyazioğlu, *a.g.m.*, s.74-75.

⁴⁹ Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, C.I, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara 1999, s.323; Mehmet İpşirli, “Zekeriya Efendi”, *TDVİA.*, C.44, s.212.

⁵⁰ Abdülkadir Altınsoy, *Osmanlı Şeyhülislamı*, Ankara 1972, s.53.

⁵¹ Mehmet İpşirli, “Sun'ullah Efendi”, *TDVİA.*, C.XXXVII, s.531.

Murad burada yemek yiyip uykuya daldığında beklenmedik bir şekilde üzerindeki yorganlar yanmış ve uykudan uyandığında nöbetçinin kim olduğunu sormuş ve onun kaleden atılması emrini vermiştir. Bu sırada nöbetçi Silahtar Ağası olan Koca Nişancı Paşadır. Melek Ahmed Paşanın üstadım dediği Koca Nişancı Paşa eski silahdar Musahib Mustafa Paşa ve diğer musahiblerin araya girmesiyle kaleden atılmaktan kurtarılmış ve nişancılık göreviyle sürgüne gönderilmiştir. Kahvaltı esnasında IV. Murad altın siniden bir ekmeğin parçası ve bir mücevher sahan yemek kaldırıp Melek Ahmed paşaya hitaben “ *Melek Ahmed! Şimdiden geri yakın silahdarım olup beni bir hoşça gözet. Al şu bereketli ekmeği yiyip hayr duama devam eyle*” demiş ve paşaya bir samur kürk ve başına bir Muhammedî sarık vererek onu müstakil silahdar ve padişah musahibi yapmıştır. Melek Ahmed Paşa önceden yaşanan bu hadiseyle, gördüğü rüyayı irtibatlandırmak suretiyle yorumu şu şekilde yapmıştır. Kürt adamın pişirdiği ve Van’ın iç kalesinde IV. Murad’ın kendisine verdiği beyaz lezzetli ekmeğin Van Eyaletinin IV. Mehmed tarafından kendisine verileceği anlamına gelmektedir. Kan bulaşan ekmeğin parçasının İsmihan Kaya Sultan’a verilmesi ve onun da yıkayıp yemesi sultanın şehit olacağı anlamına gelmektedir. Kanlı ekmeğin bir parçasını da Bitlis Hanının yemesi onun Melek Ahmed Paşa eliyle şehit olacağı anlamına gelmektedir. Çünkü IV. Murad, Bitlis Hanı hakkında Melek Ahmed Paşaya şöyle demiştir. “*Ahmed sana Diyarbakır’ı verdim. Ola ki Bitlis Hanı’ndan intikam alsın. Zira Revan’dan gelirken sarayına konup 100 kese ihsan ettim. Ve 17 adet evlatlarına büsbütün zeametler bağışlayıp Van kulunun Muş haracını kendine ebedî ocaklık yoluyla hibe eyledim. Bağdad’a giderken ve gelirken gazan mübarek ola, demeye karşılamaya gelmedi. Elbette Ahmed, Bitlis Hanı’ndan intikam al.*” Melek Ahmed Paşa son olarak kanlı ekmeğin kendisinin yemesini de ömrünün sonuna geldiği ve şehit olacağı şeklinde yorumlamıştır. Evliya Çelebi, Melek Ahmed Paşaya hitaben görülen rüyayı aslında kendisinin yorumlaması gerektiğini belirtmiş ve güzel bir şekilde yorumlamıştır. Fakat Melek Ahmed Paşa kendi yaptığı yorumda direktmiş ve gördüğü rüyanın güzel yorumuna uygun bir rüya olmadığını belirtmiştir⁵².

Halkın Rüyaları

Osmanlı devleti sınırları içinde yaşayan gerek Müslim ve gerekse gayri Müslim tebaanın gördükleri bir takım rüyaların devletin resmi kayıtlarına yansması iki nedenden ötürüdür. Bunlardan ilki rüyayı gören şahısların gördükleri rüyaların içeriğinin padişah veya devlet adamlarından biriyle ilgili olması ve bu nedenle rüyayı merkeze arz ederek karşılığında bir ikram edinmek⁵³ veya başka bir amacı gerçekleştirmek istemeleridir. İncelenen rüyaların önemli bir kısmı bu türden rüyalardır. İkinci neden ise görülen rüyanın anlatılması veya *rüya ile amel edilmesi* neticesinde ortaya çıkan bir takım olumsuzlukların devlet görevlileri tarafından tespit edilmesi ve kayıt altına alınmasıdır.

⁵² Melek Ahmet Paşa’nın gördüğü rüyanın ayrıntıları için bkz. Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 1.-6. Kitaplar, Hazırlayanlar, Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, İstanbul 2013, C.3, s.302, 303, 304, 377-379, 381, 382, C.4, s.154, 168-169, 177-178.

⁵³ *TS.MA.d.*, 5748.

Rüyalar bazen padişahla görüşme fırsatı bulabilmenin bir aracı olarak kullanılabilir. Bu tür rüyalarda genellikle dönemin padişahı rüyada önemli bir konumdadır. Gönderilen arizalarda rüyanın tamamı anlatılmaz. Rüyanın en can alıcı noktalarının *huzur-ı hümayuna* kabul edildiklerinde anlatılacağı veya bu durumun rüyada görülen ki bu ya peygamberdir ya da bir evliyadır, tarafından istenildiği belirtilmiştir. Örneğin, Ankara'nın İskilip Kazasından Tahir Efendinin Sultan Mehmed Reşat'ın huzuruna kabul edilmesi talebini içeren arizasında, rüyada Hz. Muhammed'in görüldüğü ve padişaha selam söylediği ayrıca başkaca ifadeleri olduğu da belirtilmiştir. Rüyada geçen ayrıntıların ise *huzur-ı hümayuna* kabulü neticesinde ifade edileceği belirtilmiştir. İlgili belgenin son kısmında ise padişahla görüşme niyetinin sadece rüya içeriğini anlatmaktan ibaret olduğu başka bir amacın güdülmediğini ifade eden cümleler vardır⁵⁴.

Divriği Kazasından Deli Hasan adlı sıradan bir insanın gördüğü rüyanın devletin resmi kayıtlarına yansması, rüya ile amel edilmesi neticesinde bulunan defineyle alakalıdır. Belgeye göre, Deli Hasan üç gece üst üste rüyasında ihtiyar bir şahıs görmüştür. İhtiyar şahıs Deli Hasan'a tarlasının kenarında bir yerde ki burada yer tespitinin nasıl yapıldığına dair bir ibare yoktur, hazine olduğunu söylemiş ve ilgili mahallin kazılmasını emretmiştir. Deli Hasan ilgili yeri kazmış ve iki adet küple birlikte oldukça fazla sayıda altını çıkarmıştır. Bulduğu altınları heybesine dolduran Deli Hasan evine dönerken yolda bir çobana rastlamış ve aralarında yaşanan bir ekmek isteme hadisesi neticesinde define hadisesi sıradan olmaktan çıkmıştır. Çoban, Deli Hasan'ın altınları doldurduğu heybeye ekmek almak gayesiyle elini daldırınca avucuna altınlar gelmiştir. Deli Hasan durumu Çobana izah etme ihtiyacı hissetmiş ve kimseye define ile ilgili bir şey söylememesini tembih etmiştir. Belgede herhangi bir ifade bulunmamasına rağmen muhtemelen bir miktar altını da çobana vermiştir. Yaşanan bu hadise üzerinden bir müddet geçtikten sonra olay duyulmuş ve asli vatani olan Divriği Kazasında ikamet eden ve aynı zamanda Gümüşhane'de Emin olan Mustafa Paşa, Deli Hasan'ı bu gayr-i hukuki işten kurtarmak bahanesiyle amiyane tabirle kandırmış ve bir yük altını hediye namıyla İstanbul'a gönderdikten sonra kalan altınları sahiplenmiştir⁵⁵.

II. Abdülhamid'in hükümdarlığı iç ve dış siyaset açısından Osmanlı tarihinin en karışık dönemini teşkil etmektedir. Bu nedenle insanların gördükleri rüyaların içeriğinde dönemin siyasi olaylarına rastlanılmaktadır. Makedonya sorunu, Mısır sorunu gibi dış politikayla ilgili olduğu kadar iç politikada karşılaşılan sorunlara ilişkin ve II. Abdülhamid'in bu sorunların üstesinden geleceğini işaret eden rüya kayıtları mevcuttur. Bu kayıtların bir kısmının en önemli yanı genellikle siyasi rüyalarda görülen ve özel önem verilen güneş ve ay gibi sembollerin rüya içeriğinde geçmesidir⁵⁶. Yine başka bir özellik de Hz. Muhammed'in rüyalarda

⁵⁴ İ.HUS, Dosya No:176 Gömlek No:1327/Ca-25(23Ca 1327)

⁵⁵ C..ML., Dosya No:720, Gömlek No:29472.(04 M 1197)

⁵⁶ Y..PRK.AZJ. Dosya No:31 Gömlek No:57(29 Zilhicce 1312)

görülmesidir⁵⁷. Bu türden rüyaların merkeze intikal ettirilmesinin en önemli nedeni tüm belgelerde belirtilmese de rüyayı gören şahısların bir ihsan edinme amacını taşımasıdır. Örneğin Kerküklü Abdülkadir Efendinin, II. Abdülhamid'e bazı art niyetli şahısların kötülük yapacaklarına dair gördüğü rüyanın giriş kısmında memuriyet talebinin olduğu anlaşılmaktadır⁵⁸. Kâtip-i hususi merhum Mehmed Reşid Beyin dayısı olan Abdülkadir Efendi gördüğü rüyasında güya Kerkük'de İmam-ı Kasım Camiinde Cuma namazını eda etmek üzereyken sağ tarafında zuhur eden bir zat ile mübahaseye girişmiştir. Zat kendisine ne ile meşgul olduğunu ve memuriyete gidip gitmediğini sormuştur. Abdülkadir Efendi o esnada yeğeni olan Reşid Bey'in de Kerkük'de olduğunu ve güya II. Abdülhamid tarafından görevden uzaklaştırıldığını ve kendisinin de dayısı olmasından ötürü korkusundan İstanbul'a gidemediğini ve bundan ötürü memuriyet talep edemediğini cevap olarak vermiştir. Zat kendisine memuriyet için müracaat etmesini hususunda ısrar etmiştir. Nitekim rüyanın devamında Abdülkadir Efendi huzur-ı hümayuna çıkmış ve o zatın da II. Abdülhamid'in yanında oturduğunu görmüştür. O esnada dört beş köpek II. Abdülhamid'e saldırmış ve kendisi bu köpeklerle mücadele ederek onları İstanbul dışına çıkarmıştır. Bu rüyanın gerçekten görülüp görülmediğinden emin değiliz. Fakat kayıtlardan yalancı rüya tertip ederek ihsan almayı alışkanlık haline getiren bazı şahısların varlığını tespit edebilmekteyiz. Bu şahısların takip edildiği ve haklarında gereken tahkikatın yapıldığı belgelere yansımıştır⁵⁹. Dönemin hatıralarında bazı subayların gördüklerini iddia ettikleri uydurma rüyaları padişaha arz ederek terfi aldıkları dile getirilmiştir. Örneğin, Rumeli Beylerbeyi payelilerinden Arap Hakkı Paşa Hicaz Valiliğine tayin olununca vezirlik rütbesi alma hayaline kapılır. Gördüğü rüyanın Abdülhamid'e ulaşmasını sağlar ve ardından hem vezirlik hem de birinci rütbeden Osmânî nişanı alır. Hakkı Paşanın dostu Halepli Ebulhüdâ Efendi de yükselmek için aynı yolu takip eder⁶⁰. Kaybedilen bir takım toprak parçalarının II. Abdülhamid zamanında yeniden Osmanlı İmparatorluğu'na kazandırılacağına vurgu yapan rüya kayıtları olduğu gibi iç siyasette II. Abdülhamid'e muhalefet edilmemesine ve muhalefet edenlerin de başarılı olamayacağına dair rüya kayıtları da bulunmaktadır. Medine şehrinin Şafii Müftüsü Seyyid Ahmed 27 Eylül 1906 yılında rüyasında kutb-i zamanı görmüş ve gördüğü rüyanın ayrıntılarını kaleme alarak İstanbul'a göndermiştir. 29 Zilhicce 1324(13 Şubat 1907) tarihli belgeden anlaşıldığı üzere o tarihlerde Medine şehrinde, II. Abdülhamid'in sağlık ve sıhhati için *buhari-i şerif* kıraat olunmaktadır. Müftü Seyyid Ahmed o günlerde gördüğü rüyada Medine şehrinde *ravza-i mutahharada* geceleyin bir grup Müslüman'ın *buhari-i şerif* kıraat ettiklerini görmüş ve topluluğa dahil olmuştur. Topluluk içinde ki yüce bir zat dikkatini çekmiş ve kim olduğunu yanındaki şahsa sorduğunda *kutb-ı zaman* olduğunu öğrenmiştir. Buhari-i şerif

⁵⁷ Hz. Muhammed'in gördüğü rüyaların yaygınlığı "kim ki beni düşünde gördü, ol gerçek gördü, zira şeytan benim suretime giremez" şeklinde ki hadis-i şeriften ötürü pek de şaşkınlıkla karşılaşılabilecek bir durum değildir. Cemal Kafadar, a.g.e., s.142.

⁵⁸ Y..PRK.AZJ. Dosya No:19, Gömlek No:80(30 Zilhicce 1308)

⁵⁹ Yalancı rüya tertip eden Kerküklü Şeyh Abdülfettah Efendi hakkında tahkikat yapılması hakkında bkz. BEO., Dosya No:1254, Gömlek No:94009(27 Şaban 1316)

⁶⁰ Metin Kayahan Özgül, *Türk Edebiyatında Siyasi Rüyalarda*, Ankara 1989, s.14, dipnot:30.

kıraatinin bitimini müteakip kutb-ı zamanın yanına giderek elini öpmüş ve kıraatin sebebini kendisinden sual eylemiştir. O da “*siz gündüz ne niyet ile okuyorsanız biz de gece o niyet ile okuyoruz.*” cevabını vermiştir. Rüyada Kutb-ı zaman, müftü Seyyid Ahmed’e, II. Abdülhamid’in Osmanlı tahtına geçmesindeki gayenin devletin eski ihtişamını iadeye yönelik olduğunu ayrıca Mısır ve Rumeli’nin de Osmanlı topraklarına katılacağını bildirmiştir. Ayrıca bu söylenenlerin II. Abdülhamid’e anlatılmasını ve kendisine muhalefet edenlerin de başarılı olamayacağını da bildirmesi istenmiştir⁶¹ Yine Harputlu Ali Rıza adındaki bir şahsın gördüğü ve tabirini de yapmak suretiyle gönderdiği 22 Ra 1305/8 Aralık 1887 tarihli rüya kaydında Mısır’ın Osmanlı İmparatorluğu’na dâhil olacağı belirtilmiştir. İlgili rüyaya göre II. Abdülhamid Mısır memleketinin ortasında bir küçük dağ üzerinde bulunan kürsüde otururken Mısır halkı da ellerinde bulunan silahları getirip teslim ediyormuş. II. Abdülhamid halka ihsanlarda bulunuyormuş ve halkın bir kısmı bu ihsanları kabul ederken bir kısmı da kabul etmiyormuş. Son olarak Mısır halkının içinde pek çok kadının da bulunduğu belirtilmiştir. Ali Rıza gördüğü rüyanın tabirinin güneş gibi zahir ve bahir olduğunu belirterek en yakın zamanda Mısır’ın tahliye edileceğini ve II. Abdülhamid tarafından bir emir gönderileceğini bildirmiştir⁶².

II. Abdülhamid döneminde devletin resmi kayıtlarına yansıyan rüyaların içinde en ilginç, tarihi de belirtilmek suretiyle padişaha bir suikast düzenleneceği bilgisi ile ilgili olanıdır⁶³. Rüya Almanya’da Jozef Clain adında bir Alman tarafından görülmüştür ve orada bulunan Osmanlı sefirine de rüya rapor edilmiştir. Fakat sefir rüya ile ilgili bilgileri İstanbul’a göndermemiştir. Rüya sahibi, sefirin devlet merkezini bu konuda bilgilendirmemesine gerekçe olarak belki de gördüğü rüyaya ehemmiyet verilmemesini göstermiştir. Jozef Clain, 26 Eylül 1905 tarihinde rüyasında, 7 T. Evvel 1905 tarihinde II. Abdülhamid’e bir suikast düzenleneceğini görmüştür. Rüyanın ne şekilde görüldüğü, bu suikastın bir yorum mu yoksa aynen mi görüldüğü ile ilgili belgede herhangi bir ibare bulunmamaktadır. Belgede en dikkati çeken nokta rüyayı gören şahsın suikast tarihi olarak belirtilen zamanda gerekli tedbirlerin alınması hususunda gösterdiği çabadır. Bu çabayı içeren ifadeler belgede şu şekildedir:

“Her insan bir dereceye kadar kendi hayatını muhafaza etmeğe muktedir bulunduğundan ihtarının nazar-ı itibara alınmasını ve reddedilmemesini ısraren rica ediyorum. İhtarına ehemmiyet verilmeyecek olursa yevm-i mezkûrda zat-ı şevket-i şahane-i padişahiye bir fenalık olacağından pek ziyade havf ediyorum.”

Gördüğü rüyanın gerçekliği üzerine de şu beyanda bulunmuştur: “...Çünkü hangi sebepten dolayı uzak bulunan Almanya’da bulunduğum halde bunu rüyada görmüş olayım? Sizin vatanınız ile asla münasebetim yok ve memleketinize ecnebi bulunduğum cihetle zat-ı şahanenin hayatta bulunup bulunmamasında hiçbir menfaatim yoktur. Fakat ihtiyat ve zekâvet sayesinde tehlikenin ber-taraf

⁶¹ Y..PRK.AZJ. Dosya No:52 Gömlek No:15(29 Zilhicce 1324)

⁶² Y..PRK.AZJ. Dosya No:12 Gömlek No:63(22 Rebiü’l-evvel 1305)

⁶³ Y..PRK.HR.. Dosya No:34 Gömlek No:90(06 Ş 1323)

olunabileceğinden fevkalade eminim. Yoksa hangi sebepten dolayı uzak bir memlekette olan ecnebi bir adam on iki gün evvel bunu rüyasında görmüş olsun.”

Esasında, II. Abdülhamid hem iç hem de dış siyasette uyguladığı politikalar sonucunda tepki çekmiş ve kendisini ortadan kaldırmaya yönelik olarak pek çok suikast planının öznesini oluşturmuştur⁶⁴. Bu suikast planlarının bir kısmı onun saltanatı sonlandırmak ve yerine V. Murad'ı ya da Reşad Efendi'yi geçirmek amacıyla tasarlanmışken bir kısmı da düzenlerini bozduğu Ermeni, Bulgar, Rus ve diğer yabancı komiteler tarafından tasarlanmıştır. Bunlar içinde özellikle Ermeniler tarafından düzenlenenlerin sayısı oldukça fazladır ve en yaygın bilineni Yıldız Camiine düzenledikleri bombalı saldırıdır. Planlanan suikastların haricinde asılsız ve hayal ürünü olanlar da bulunmaktadır. Yıldız Sarayına hayal ürünü olan pek çok suikast jurnali ulaşımıştır. Her an suikasta uğrayacağı veya tahttan indirileceği korkusuyla yaşayan II. Abdülhamid bu türden ilk bakışta hayal ürünü oldukları anlaşılan suikast ihbarlarını bile dikkatlice tahkik ettirmiştir. Yukarıda anlatılan ve rüya motifi içerisine yerleştirilen suikast ihbarının da hayal ürünü olduğunu söylemek mümkündür. Fakat bu asılsız ve hayal ürünü olan suikast ihbarını diğerlerinden ayıran en önemli özellik bir yabancı tarafından görülmesi ve belgeye yansıdığı kadarıyla rainin bir beklentisinin olmaması durumudur. Devletin resmi kayıtlarına geçen bu rüyanın içeriğinden Abdülhamid'in bilgisi olup olmadığı konusunda kesin bir çıkarımda bulunmak güç görünmektedir. Bazı kaynaklarda Abdülhamid'in devlet merkezine intikal eden tüm resmi yazışmaları takip ettiği hususunda bilgiler bulunmaktadır⁶⁵. Bu bilginin doğruluğunu kabul edecek olursak ilgili rüya Abdülhamid'in bilgisi dâhilindedir. Fakat olası olan bu bilgilenme beraberinde başka bir sorunu doğurmaktadır. Abdülhamid rüyada belirtilen olası suikast tarihinde neler yaptı. O dönemin şartları ve Abdülhamid'in içinde bulunduğu psikolojik durum göz önünde tutulduğunda, sultanın o tarihte zaten çok fazla ayrılmadığı Yıldız Sarayından hiç çıkmadığı ve birtakım ek güvenlik önlemleri aldırıldığı düşünülebilir.

Rüyaların Etkisi

Rüyalar, tarihin her devrinde çeşitli güç kesimleri tarafından bir takım ideolojik görüşlerin benimsetilmesi ve devamlılığının sağlanması noktasında kullanılmıştır. Bu değerlendirme rüyalara verdikleri önemden ötürü sadece doğu toplumlarını kapsamamaktadır. Batı tarihinin farklı dönemlerinde rüya farklı birçok dini, siyasi ve etnik sembollerle ilişkili hale gelmiş ve sosyal düzeni tasdik edici ve meşrulaştırıcı bir bilgi sistemi olarak işlev görmüştür⁶⁶.

Özellikle devletlerin siyasi ve askeri olarak güç durumda oldukları dönemlerde rüyaların etkisinin arttığı görülmektedir. 1828-1829 Osmanlı-Rus harbi

⁶⁴ Nurdan İpek, “Namlunun Ucundaki Padişah: II. Abdülhamid'e Karşı Planlanan Suikastler”, *Türkiyat Mecmuası*, C.22, S. 1, İstanbul 2012, s.31-59.

⁶⁵ Ali Akyıldız, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İstanbul 2012, s.172,173,176.

⁶⁶ Susan Parman, *Rüya ve Kültür, Batı Entelektüel Geleneğinin Antropolojik İncelemesi*, Ankara 2001, s. 4. Parman'ın eseri Yunan-Roma dönemlerinden günümüze kadar batı kültüründeki rüya ile ilgili kavramlar hakkında tarihi ve antropolojik bir araştırmadır.

öncesinde devletin durumu harp için elverişli değildi. Yeniçeri ordusu kaldırılı iki yıl olmuştu ve bu iki yıl içinde yeni ve düzenli bir ordunun kurulması için yapılan hazırlıklar yetersizdi. Osmanlı donanması Navarin'de batırıldığı için devletin deniz kuvveti de yok denecek kadar azdı. Dönemin padişahı II. Mahmud'un yanında kredisi olan devlet adamlarından Pertev Paşa bütün bu olumsuz şartlara rağmen Rusya ile harbe girişilmesi gerektiğini savunuyordu. Harbi isteyen Pertev Paşanın taraftarları da rüya tabir ettirerek harbin zaferle son bulacağına ve hatta Kırım'ın bile Ruslardan geri alınacağına inanıyorlardı⁶⁷. Yine, 1877'de Rusya'nın, Babıâli'ye karşı harp kararını bir beyanname ile Avrupa'ya bildirmesi neticesinde ve Abdülaziz'in tahttan indirilmesinden sonra Osmanlı Devleti'nde meydana gelen büyük çapta iç ve dış buhranlar halk şuru üzerinde büyük tepkiler oluşturmuş, İstanbul konferansı ile onu takip eden olaylar son derece hassas ruh halleri ile takip edilmeye başlanmıştı. Bu nedenle harp halk tarafından korku ve ümitsizlik ile değil cesaret ve şevkle karşılanmıştır. Burada önemli olan faktörlerden biri gazetelerin yaptıkları mübalağalı yayınlardı. Diğer ise halkın maneviyatını artırmak amacıyla saraydan yardım gören şeyhlerin ve dervişlerin ipe sapa gelmeyen kehanetleri idi. İçlerinden bazıları Sen-Petersburg ve Moskova kiliselerinde ezan okunduğunu rüyalarında gördüklerini halka ilan etmişlerdi⁶⁸.

Rüyaların farklı coğrafyalara taşınmasında etkili olan unsurların başında posta ve telgraf alanındaki gelişmeler gelmektedir. Merkezi devletlerde önemli bir yer işgal eden telgraf teşkilatı, II. Abdülhamid döneminde özellikle istihdam edilen telgrafhane memurlarının sayısı bakımından gelişme göstermiştir⁶⁹. Yine II. Abdülhamid dönemi özelinde mevcut rejimin özelliklerinden kaynaklanan bir takım kurumların çalışma biçimleri de rüyaların hem farklı coğrafyalara taşınmasına hem de etkilerine önemli katkılar sağlamıştır.

Sıradan insanların rüyalarının etkisi büyük çoğunlukla görüldüğü mahalde görenin yakın çevresiyle sınırlıydı. Devlet merkezine intikal eden rüyaların da etkisi sadece bir mekân değişikliğinden ibaret kalıyordu. Fakat bazı rüyalar içerik olarak basit görülsede hem mekân hem de etkilediği insanların sayısı itibarıyla etkileri geniş olabilmekteydi. Burada etkili olan en önemli faktör bir takım siyasi, sosyal olayların da görülen rüya ile birlikte değerlendirilmesidir. 28 Kanun-i Sani 1897 tarihinde Sofya'da *Svoboda Gazetesi'nde* yayınlanan bir haber II. Abdülhamid'e sunulmak üzere tercüme edilmiştir⁷⁰. İlgili haberin tercümesinde İstanbul'dan alınan bir telgraftan anlaşıldığına göre bir Türk zabiti, rüyasında gördüğü bir şahıs tarafından, "*Kâfirleri katletmek zamanı gelmiştir.*" bunun için "*Eyüb Camiine git ve Hz. Eyüp'ün yatağanını al*" şeklinde uyarılmıştır. Girişinde bu rüyanın kullanıldığı haberin devamında, Makedonya Kıtasının her tarafında ahali-i İslamiye'den bir işaret beklenildiği ve bu işaret verilir verilmez bir gece bütün Hristiyanların katledileceği yazılıdır. Gönderilen telgrafta bu işaretle ilgili olarak bilgi talep

⁶⁷ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.V s.119.

⁶⁸ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.VIII, s.40- 42.

⁶⁹ Ali Akyıldız, *a.g.e.*, s. 170-171.

⁷⁰ A.}MTZ.(04), *Dosya No: 41, Gömlek No: 17*(13 Ramazan 1314); A.}MTZ.(04) *Dosya No: 40, Gömlek No: 110*(24 Şaban 1314)

edilmiştir. Aslında zabitin gördüğü rüya belki de gazetecilik mesleğinin bir gereği olarak ilgili yazıya dikkat çekmek için girişte kullanılmıştır. Fakat yazının devamında öngörülen diğer bir takım olaylarla birleşince okur için belki de çok anlamlı hale gelmektedir. Yine yazının devamında *Girit ianesi* olarak para toplanıldığı ve Türklerin revolverler tedarik etmekte oldukları gibi bilgiler de Hristiyanları ortadan kaldırmak için yapılan hazırlıklar olarak görülmüştür. Görülen rüyanın ilişkili olduğu Makedonya bölgesi Osmanlı devleti için önemli bir bölgeydi. Anadolu'dan yapılan göçlerle bölgenin etnik yapısı oldukça değişmişti. Makedonya'da Türklerin yanı sıra Rumlar, Bulgarlar, Sırlar, Ulahlar, Arnavutlar ve Yahudiler de yaşamaktaydı. Bu milletlerin her birinin Makedonya üzerinde farklı emelleri bulunmaktaydı⁷¹. Rüyanın etkisini gösterdiği Bulgaristan Prensiğinin de asıl hedefi büyük Bulgaristan'ı gerçekleştirmektir. Bunun yolu da Makedonya'nın ele geçirilerek Ege Denizi'nde kıyıya sahip olunmasından geçiyordu. Özellikle 1901 yılından sonra bölge oldukça karışmış Bulgar, Sırp ve Yunan çeteleri hükümetlerinin destekleriyle bölgede dehşet saçmaya başlamışlardır. Batıda bu durum çok farklı algılanıyordu. Gazetelerin yazdıklarına göre insafsız, zalim ve Hristiyanların katili Türkler Makedonya'da katliam yapmaktaydılar⁷². Makedonya sorunu ile ilişkilendirilen rüyanın gerçekte görülüp görülmediğini bilemiyoruz. Fakat 1897 yılında dünya kamuoyunun gözünü Makedonya'ya çevirmek ve bölgeye bir an önce müdahale edilmesini sağlamak amacıyla bir gazete yazısında kullanıldığı anlaşılmaktadır. Rüyanın devletlerin dış politikaları üzerinde etkili olacağını söylemek imkânsızdır. Bununla beraber halk nazarında oldukça dikkat çekebileceğini söylemek mümkündür.

Görülen bazı rüyaların neticesinde toplum hayatında bazı yasaklamalara ve düzenlemelere de gidildiği görülmektedir. İran tarihinden buna ilginç bir örnek Şah Tahmasb'ın 1565'te ülkede bütün vergileri, gördüğü bir rüyanın etkisiyle kaldırmasıdır⁷³. Osmanlı tarihinde de Rus ve Avusturya savaşları esnasında bir rüyanın etkisiyle toplum hayatında bazı yasaklamalar yaşanmıştır. Tırhala Şeyhi Hacı Mustafa adlı bir şahıs şeyhülislama başvurarak Hz. Muhammed'i rüyasında gördüğünü ve kendisine: "*Yarın şeyhülislama git. Benim emrimi tebliğ et. Aklın ve şer'in yasak ettiklerini menetsin, halka takatinden ziyade teklifler yükletmesin. Zaferin birinci sebebi olan birlik ve beraberliğe riayet edilsin. Böylece inşallah Allah'ın yardımıyla düşman kahrolur.*" dediğini yemin etmek suretiyle haber vermişti. Durum dönemin padişahı III. Selim'e arz olunmuş ve Hristiyanlar için surlar dışından birkaç tanesi bırakılıp geriye kalan bütün meyhaneler ve fuhuş yuvaları kapatılmıştır. Birkaç kötü kadın umumî yerlerde ibret için asılmıştı⁷⁴. III. Selim'in bu rüyaya gerçekten inandığı sadrazamın telhisine yazdığı "*Tırhala şeyhinin vakı'ası sahihdir*" hattından anlaşılmaktadır. III. Selim İçki tüketiminin önüne geçmek ve fuhşun önlenmesi amacıyla emrettiği hattında "*bunların men'ini ben size söyledim. Huzur-u rabbü'l-âleminde sizden sual olunur*" demek suretiyle

⁷¹ Vahdettin Engin, *II. Abdülhamid ve Dış Politika*, İstanbul 2005, s.32-36.

⁷² Vahdettin Engin, *a.g.e.*, s.34, 35.

⁷³ Tufan Gündüz, "Tahmasb", *TDVİA.*, C.39, s.415.

⁷⁴ *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C.V, s. 2720.

de sorumluluktan kurtulduğunu ifade etmiştir. Burada görüldüğü üzere Tırhala Şeyhi Hacı Mustafa'nın rüyası içki tüketimi ve fuhşun yasaklanmasına yönelik alınan önlemleri tetikleyen bir unsurdur. Esasında 18. Yüzyılın sonlarına doğru İstanbul'da Müslümanlar arasında içki tüketimi ve fuhuş vakalarında gözle görülür bir artış yaşandığı bilinmektedir ve alınan önlemlerin de asıl nedeni budur⁷⁵.

Gördüğü bir rüya neticesinde birçok yer dolaşan ve gördüklerini kaleme alan Evliya Çelebinin seyahatnamesinde de çeşitli rüya kayıtları bulunmaktadır. Ankara'nın manevi önderlerinden olan Er Sultan'ın türbesinde gördüğü rüyada Er Sultan Evliya Çelebi'ye pek çok nasihatte bulunmuş ayrıca dönemin Ankara Paşasının da kaleye kapanmak suretiyle celali olup halka eziyet etmemesini de istemiştir. Evliya Çelebi daha sonra rüyasını Ankara Paşasına anlatmış o da *"tam bir sıdk u hulüsa malik bir tevbe ile Allah'a dönün"* ayetini okuduktan sonra bölükbaşılara, sekban ve sarıca askerlerine verilen cebehane tüfenkleri ve silahları geri getirmelerini emrederek, Ankara Kalesine kapanarak celali olmanın kendilerine haram olduğunu ifade etmiştir. Aklında Ankara'ya kapanıp celali olmak düşüncesi olan Paşa, Evliya Çelebiyle olan görüşmesinde kendisinin de benzer rüyayı gördüğünü söylemiştir⁷⁶. Böylece Er Sultanın rüyada yaptığı uyarılar sonucu Ankara paşası celali olmaktan vazgeçmiştir. Osmanlı Devleti'nde çıkan celali isyanlarının en önemli liderlerinden olan Karayazıcı Abdülhalim, devletle olan mücadelesinde etrafına daha fazla adam toplamak için gördüğü veya sonradan uydurduğu bir rüyayı çevresine yaymıştır. Rivayete göre Hz. Muhammed rüyada Karayazıcı'ya *"adl ü dâd ile devlet verildiğini"* söylemiştir⁷⁷.

1850 yılında Yanya, Tırhala ve Selanik gibi Rumeli Vilayetlerinde bulunan Rumlar, Museviler aleyhinde *"iğneli fiçi"*⁷⁸ hikâyeleriyle dolu bir sürü şikâyet dilekçesini İstanbul'a göndermişlerdir. Dilekçelerde *"Meryem Ananın bir kadın ve çocuğa rüyada görüldüğü, Yahudilerle ticaret yapılmamasını kendilerine tembih ettiği"* belirtiliyordu⁷⁹.

Kur'an'da adı geçen peygamberlerin hepsi de rüyalara girebilmektedir. Bu türden rüyaların tabiri de adı geçen peygamberlerin, Kur'an'da veya eski efsanelerde değinilen özellikleri ile ilişkili olarak yapılır. Geleneksel yorumculukta bu peygamberler arasında en önemli yer kaplayan Hz. İsa'dır. Nablusi'nin eserinde Hz. İsa'nın görüldüğü rüyaların tabirinde şunlar belirtilmiştir: Hz. İsa'yı rüyasında gören insan pek çok iyiliğe kutsanmış bir insandır ve kendisine şifa verme sanatı da bahşedilecektir⁸⁰. Bu konu ile ilgili ilginç bir örnek 1902 yılında İstanbul'da

⁷⁵ İçki ve fuhuş yasağı ile ilgili olarak bkz. Osman Köse, "XVIII. Yüzyıl Sonları Rus ve Avusturya Savaşları Esnasında Osmanlı Devleti'nde Bir Uygulama: İstanbul'da İçki ve Fuhuş Yasağı", *Turkish Studies*, Volume 2 /1 Winter 2007, s.117.

⁷⁶ Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi* 1.-6. Kitaplar, Haz: Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, İstanbul 2013, C. 2, s.292-293.

⁷⁷ *Târih-i Selâniki*, C.II, s.834,837.

⁷⁸ *Hayat Tarihi Mecmuası* S. 5, Mayıs 1974, s.63-64.

⁷⁹ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul 2002, s.94-95.

⁸⁰ A. Schimmel, *a.g.e.*, s.172

yaşanmıştır⁸¹. Yenimahalle'de bulunan Rum Kilisesinin rahibi rüyasında Hz. İsa'yı görmüş ve kendisine onun tarafından hastaları iyileştirmek için izin verildiğini etrafına duyurmuştur. Halktan hasta olan veya bir hastası olanlar, gerek Müslim ve gerekse gayri Müslim olsun kiliseye giderek şifa beklentisi içine girmişler ve geceleri kilisenin içinde yatmışlardır. Halk tarafından kiliseye *şifa kilisesi* adı verilmiştir. Belgede ayrıca Müslüman kadınların da kiliseye şifa bulmak için gittiklerine ayrı bir önem verilmiştir. Yine Şura-yı Devlet azasından Abdulgani Paşanın da evladını kiliseye şifa bulması için gönderdiği belirtilmiştir. Rahibin bu rüyasının, menfaat teminine yönelik bir hareketin alt yapısını oluşturduğu anlaşılmaktadır. Rahibe ne türden bir ceza verildiği veya bu olayın nasıl sonuçlandığı ile ilgili olarak belge sessiz kalmaktadır. Şüphesiz rahibin bu davranışı kiliseye şifa bulmak için Müslüman halktan kimsenin gitmemesi durumunda, Osmanlı resmi makamlarına yansımayacaktır. Fakat sorun sağlık olunca günümüzde de olduğu gibi insanlar dini inançlarını, maddi imkânlarını aşma noktasında pek de zorlanmamaktadırlar. Buna dair ilginç bir örnekte 1861 yılında Silistre'de yaşanmıştır. Angel adlı bir gayr-i müslime rüyasında Bulgarca olarak (belgenin ifadesiyle), o civarda bulunan bir kuyu suyunun her türlü hastalığı iyi ettiğine dair bilgi verilmiştir. Bu haberin yayılmasıyla bir iki ay müddetinde 5000-6000 civarında kadınlı erkekli gruplar şifa bulmak amacıyla bölgeye akın etmiştir. Belgeden anlaşıldığı üzere Viyana'dan bile şifa bulmak amacıyla Silistre'ye gelenler olmuştur. Devlet merkezi bu insanların beyhude yere harcama yaptıkları bir tarafa işlerinden ve güçlerinden de olduklarını belirterek ve daha da önemlisi hangi milletten olursa olsun herhangi bir vesile ile etrafına insanları toplayanların bulunduğu yerden başka bir yere sürülmesi gerektiği düşüncesiyle bütün bu yaşananlara gördüğü bir rüya sonucu sebep olan Angel'in *bila-müddet* Rodos Adasına sürülmesine karar vermiştir.⁸²

Görülen rüyaların anlatılması önceden yaşanan bir takım olayların da etkisiyle toplumsal bir takım olumsuzluklara da neden olmaktadır. Galata'da Emekyemez mahallesinde Anber Sokakta 16 numaralı dükkânda kiracı olarak marangozluk yapan ve İtalyan asıllı olan Galvandi gördüğü bir rüyayı tabir etmesi için birine anlatırken başka bir şahsın konuşulanları duyarak etrafa yayması bir takım olaylara neden olmuştur⁸³. Galvandi rüyasında kendisini bir ateş içinde görmüş ve sabahleyin dükkânını açtıktan sonra rüyasını komşusu Mücellid Raşit Efendiye anlatarak tabir etmesini kendisinden rica etmiştir. Mücellid Raşit Efendiye ayrıca bir buçuk sene önce gördüğü benzer bir rüyayı da anlatmıştır. Galvandi, Kala kapısı civarında ikamet eden ahabından Tesviyeci Josef'in evinde misafir iken benzer bir rüya görmüş ve ayrılacağı gece mahallede bir evde yangın çıkmıştır. Galvandi ile Mücellid Raşit Efendi arasında geçen konuşmaları duyan Yahudi Avram adında bir şahıs ise yaşananları bütün mahalle ahalisine anlatmıştır. Dükkânının bulunduğu mahalle ahalisinin büyük kısmı Müslümandır. Mahallede

⁸¹ Y..PRK.ŞH.. Dosya No:12 Gömlek No:9.(4 Safer 1320); Faiz Demiroğlu, *Abdülhamid'e Verilen Jurnaller*, İstanbul 1955, s.81-82.

⁸² A.)MKT.MVL., Dosya No:133, Gömlek No:69 (17 R 1278)

⁸³ Y..PRK.ZB. Dosya No:7 Gömlek No:4 (04/Ca/1308)

bulunan evler ahşap olup birbirlerine yakın inşa edilmiştir. Galvandi birkaç gün evvel kiracısı olduğu dükkânın sahipleriyle kira meselesi üzerine tartışmış ve intikam almak niyetiyle böyle bir şeyi yapmış olabileceği belgede ihtimal olarak belirtilmiştir. Yapılan tahkikat neticesinde şahıs ve olayla ilgili olarak şu bilgilere ulaşılmıştır. Galvandi İstanbulludur ve 28 yaşındadır. Babası İtalyalıdır. 5-6 yıldan beri yukarıda belirtilen mahalde marangozluk yapmaktadır. Tepebaşında Millet Bahçesinin arka tarafında mezarlık içerisinde, 45 numaralı hanede ailesiyle birlikte ikamet etmektedir. İşyle gücüyle uğraşan biridir ve belgenin ifadesiyle *şehirli takımdan* değildir. Dükkânında 70-80 liralık malı sigortasızdır. Galvandi'nin dükkânında marangozluk mesleğinin bir gereği olarak bulunan talaşın da yangın için tedarik edilmiş olabileceği ihtimali bütün mahalleliyi telaşa sürüklemiştir. Mahalle ahali bu endişelerine binaen Galvandi'nin dükkânından çıkarılması için Beyoğlu Mutasarrıflığına başvurmuştur. Fakat yapılan tahkikat neticesinde Galvandi'nin dükkân kirası üzerine yaptığı tartışmanın asıl dükkân sahibi ile değil onun bilgisi dâhilinde olmayan küçük biraderi ile olduğu ortaya çıkarılmıştır. Galata Komiserliği tedbir olarak ilgili mahallede olayın yaşandığı günün gecesinden sabaha kadar devriye attırılmış ve herhangi bir olay gerçekleşmemiştir.

Bir takım doğal afetlerin gerçekleşeceğine yönelik rüya kayıtlarına da rastlanılmaktadır. İlgili rüya kayıtlarında bu afetlerin önlenmesine yönelik yapılacak dini ritüellerin de belirlendiği dikkat çekmektedir. Örneğin 29 Zilhicce 1310(14 Temmuz 1893) tarihli Trablusgarp Vilayetinden gelen bir telgrafta, Bingazi'den gelen bir şeyhin Trablusgarp Vilayetinde kuraklık olacağına dair bir rüya gördüğü anlaşılmaktadır. Rüyayı gören şeyh bu afetin defii için Turgut Paşa Camiinde mevlit okutulmasını, bir gün oruç tutulmasını, tatlı yenmemesini ve kadınların ellerine kına koymaları gerektiğini vurgulamıştır. Trablusgarp vilayetinde 1870-1872 yıllarında ortaya çıkan kuraklık ve sonrasında yaşanan kıtlık yöre halkını hayli sıkıntıya soktuğundan⁸⁴ bu afetin defii için zaten her sene mevlid-i şerif okunduğu belgeden anlaşılmaktadır. Trablusgarp Valisi şeyhin önerdiği oruç ve kına bahislerine yönelik halka bir şey duyurmadığını zaten her sene mutad üzere yapılan mevlid-i şerif tamamlandığından rüyanın halk nazarında etkisinin kalmadığına yönelik bilgileri ilgili telgrafta geçen diğer ayrıntılardır⁸⁵.

Rüyalar, keyfine göre insanları sevindiren ya da üzen somut bir varlık olan şahıslar olarak da görülmüştür. Türk Sufi Şeyhi Muzaffer Özak'ın aktarmış olduğu rüya bu anlayışı desteklemektedir. İlgili rüya da bir çingene bir sufi şeyhine uğrarmış ve şeyh de ona genellikle ufak bir sadaka verir gönderirmiş. Bir gün bu çingene şeyhe onu çok şaşırtan bir rüyasını anlatmış. O sıralarda yüksek mevkideki bir memurun oğlu da şeyhe uğrarmış, çünkü babasının isteği ile haftalık harçlığını şeyhten almış. Şeyh memurun oğluna haftalık harçlığı ile çingenenin rüyasını satın almayı düşünüp düşünmediğini sormuş. Memurun oğlu istemese de razı olmuş. Daha sonra rüyayı satın alan genç öğrenmiş ki çingene rüyasında sadrazam olduğunu görmüş. Rüyayı şeyhin emriyle satın alan genç daha sonra gerçekten

⁸⁴ Mehmet Yavuz Erler, *Osmanlı Devleti'nde Kuraklık ve Kıtlık Olayları(1800-1880)*, İstanbul 2010, s. 130-131.

⁸⁵ *Y..PRK.UM., Dosya No:27, Gömlek No:10(29 Zilhicce 1310)*

sadrızamlık görevine getirilmiştir⁸⁶. Bu şahıs II. Abdülhamid'in meşhur sadrızamlarından olan Said Paşa'dır. Buradan anlaşıldığı kadarıyla rüyalarla pazarlık bile edilebilir.

Bazı Sosyal ve Dini İçerikli Binaların Yapımı ve Mezar Yerlerinin Tespiti ile İlişkilendirilen Rüyalar

Bir takım sosyal içerikli, dönemine göre oldukça öneme haiz işlerin başlangıçları da bir rüya ile başlamaktadır. 1900 yılında görülen bir rüya Bağdat demiryolu inşaatına başlanması ile bağdaştırılmıştır. 1923 yılında yayınlanan *Kenzü'l-menâm* adlı eserde yazar, 1902 yılıyla ilgili açıklamalarının sonuna kendisinin gördüğü bir rüyayı kaydetmiştir. Rüyasında Kâbe civarında bulunduğunu ve o sırada oranın çok kalabalık olduğunu görmüştür. O sırada kalabalıktan biri "*halife geliyor!*" diye seslenmiş ve o sırada kalabalık iki yana çekilerek Kâbe'den Bâbü's-selama bir yol açılmıştır. Gelen halifenin kim olduğunu merakla bekleyen yazar, II. Abdülhamid'in sağ elinde bir anahtarla Bâbü's-selam kapısından içeri girdiğini görmüştür. II. Abdülhamid o sırada Kâbe'ye yönelerek elindeki anahtarla kapısını açmış ve orada bulunan insanlara "*ben kapıyı açtım siz de gelip ziyaret edin.*" demiştir. Yazar uyandığında bu rüyayı II. Abdülhamid'in hac yolculuğunu kolaylaştıracağı şeklinde yorumlamış ve rüyanın görülmesinden kısa bir süre sonra Hicaz demiryolunun yapımına başlanılmıştır⁸⁷. Medine şehrinin Şafii Müftüsü Seyyid Ahmed'in rüyası da, II. Abdülhamid dönemindeki demiryolu yapım çalışmaları ile ilgilidir. 29 Zilhicce/ 1324(13 Şubat 1907) tarihli belgeden anlaşıldığı üzere o tarihlerde Medine şehrinde II. Abdülhamid'in sağlık ve sıhhati için *buhari-i şerif* kıraat olunmaktadır. Müftü Seyyid Ahmed o günlerde gördüğü rüyada Medine şehrinde *ravza-i mutahharada* geceleyin bir grup Müslümanın *buhari-i şerif* kıraat ettiklerini görmüş ve topluluğa dahil olmuştur. Topluluk içinde ki yüce bir zat dikkatini çekmiş ve kim olduğunu yanındaki şahsa sorduğunda *kutb-ı zaman* olduğunu öğrenmiştir. Buhari-i şerif kıraatinin bitimini müteakip kutb-ı zamanın yanına giderek elini öpmüş ve kıraatinin sebebinin kendisinden sual eylemiştir. O da "*siz gündüz ne niyet ile okuyorsanız biz de gece o niyet ile okuyoruz*" cevabını vermiştir. Rüyada Kutb-ı zaman, müftü Seyyid Ahmed'e, II. Abdülhamid'in Osmanlı tahtına geçmesindeki gayenin devletin eski ihtişamını iadeye yönelik olduğunu ve hicaz demiryolunun Yemen'e kadar uzayacağını ayrıca Mısır ve Rumeli'nin de Osmanlı topraklarına katılacağını bildirmiştir. Ayrıca bu söylenenlerin II. Abdülhamid'e anlatılmasını ve kendisine muhalefet edenlerin de başarılı olamayacağını da bildirmesi istenmiştir⁸⁸.

Kuruluşu hatıralara ve birbiriyle örtüşmeyen öykülere dayanan Hamidiye Eftal Hastanesi⁸⁹ ile ilgili olarak da şu anlatı mevcuttur. II. Abdülhamid rüyasında 1898 yılında henüz sekiz aylıkken ölen kızını görmüş ve Hatice Sultan kendisinden su istemiştir. Bunu kızı için bir hayır kurumu yaptırması gerektiği şeklinde

⁸⁶ A. Schimmel, *a.g.e.*, s.54.

⁸⁷ A. Schimmel, *a.g.e.*, s.169.

⁸⁸ *Y.PRK.AZJ. Dosya No:52 Gömlek No:15(29 Z 1324)*

⁸⁹ Bugünkü Şişli Eftal Eğitim ve Araştırma Hastanesi.

yorumlayan ve cami yaptırmayı düşünen padişah, Dr. İbrahim Bey'in fikrini sorunca, bir çocuk hastanesinin daha uygun olacağı cevabını almıştır⁹⁰. Yine Edirne'de bulunan Selimiye Camiinin inşasına başlanması da Hz. Muhammed'in II. Selim'e rüyasında Edirne'yi göstermesiyle ilişkilendirilmiştir⁹¹.

Kalenderi dervişlerinden olan Koyun babanın ömrünün sonuna kadar yaşayacağı Osmancık'a gelmesi rüyasında gördüğü Hz. Ali'nin emriyle gerçekleşmiştir. Fatih Sultan Mehmed giderek ünü artan Koyun Baba'yı Akkoyunlular üzerine sefere giderken ziyaret etmiş; vilayetnamede uzun uzadıya anlatılan bu ziyaret esnasında Koyun Baba, Fatih'i "*Allah Erlerinin Şahı*" diye nitelendirmiştir. Fatih Sultan Mehmed de Koyun Babayı zamanın kutbu olarak gördüğünü kendisine bildirerek etraftaki köyleri ona vakfetme ve büyük bir tekke yaptırma sözü vermiştir. Koyun Baba padişahın teklifini reddetmiş bunun yerine Kızılırmak üzerine bir köprü yaptırmasını talep etmiştir. Fatih Sultan Mehmed'in bu talebi yerine getirmeye ömrü vefa etmemiştir. Köprüyü yaptırma işi gece rüyasında Koyun Babayı gören II. Bayezid'e kalmıştır⁹².

Sivas'ın kırk azizleri Mısır Seferi esnasında Yavuz Sultan Selim'in rüyasına girmiş tam o sıralarda yangından harap olan ve bu azizlere ithaf edilmiş olan Xeropatamou manastırını padişah yeniden yaptırtmıştır. Bu nedenle Yavuz Sultan Selim bu dini yapının banisi sayılmış ve kırk azizlerin ikonası önünde Yavuz Sultan Selim'in hatırasına olmak üzere altı kandil yakılması adetten olmuştur⁹³.

Evliya Çelebi'nin naklettiğine göre Fatih Camiinin yakınında kendi adıyla bir camii yaptıran Hafız Ahmed Paşa bir gece rüyasında Fatih'i görmüş, Fatih bu Hafız Paşa'yı azarlayarak "*Niçin benim camimin yakınında cami bina edip niçin cemaatim aldın*" diye hitap etmiş ve onun boynunu vurdurmuştur. Hafız Ahmed Paşa rüyayı gördükten yetmiş gün sonra ölmüştür. Mezara gömülürken lahid kenarından bir taş düşüp Hafız Ahmed Paşa'nın başını bir kılıç gibi kesmiştir⁹⁴.

Kaynaklarda, geçmişte yaşamış büyük zatların mezar yerlerinin tespiti ve mezarların üzerine türbe inşaatı, yapılı olan mezarların tamir veya yenilenmesi hadiseleri birer rüya ile ilişkilendirilmiştir. Bu durum sadece Osmanlı tarihi için geçerli değildir. Örneğin Emevi Kumandanı Seyyid Battal Gazi'nin mezar yerinin bulunması da bir rüya ilişkilendirilir. Selçuklu Sultanı I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in eşi ve I. Alaeddin Keykubad'ın annesi Ümmühan Hatun rüyasında, Seyyid Battal Gazinin bugünkü Eskişehir'e bağlı Seyitgazi'de Üçler Tepesi denilen yerde gömülü olduğunu görmesi üzerine keşfedilen mezarın üzerine XIII. Yüzyılın başlarında bir

⁹⁰ *Hastane Tarihimizde Bir Kutup Yıldızı Hamidiye Eftal Hastanesi*, İstanbul 2010, s.31.

⁹¹ İlgili rüyanın ayrıntıları için bkz. Evliya Çelebi Seyahatnamesi, III, s.239-240.

⁹² Haşim Şahin, "Koyun Baba", *TDVİA.*, C.26, s.229-230; Semavi Eyice, "Beyazıt II Köprüsü", *TDVİA.*, C.6, s.51.

⁹³ Semavi Eyice, "Aynaroz", *TDVİA.*, C.IV, s.269.

⁹⁴ Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C.1, Haz: Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, s.169.

türbe, cami ve medrese yaptırılmıştır⁹⁵. Yine Timur rüyasına girerek kendisine zafer müjdeleyen Orta Asya Türklerinin dini-tasavvufi hayatında derin izler bırakan ve pir-i Türkistan diye bilinen Hoca Ahmed Yesevi'nin kabri üzerinde yerli dervişler ve gelecek misafirler için devrin mimari şaheserlerinden olan bir imaret yaptırmıştır⁹⁶.

Osmanlı tarihinde mezar yerlerinin tespiti ile ilgili çok sayıda örnek bulunmaktadır. Nakşibendi Şeyhlerinden olan Emir Ahmed Buhari Efendi'nin kabri üzerine III. Murad devrinde yapılan türbe zamanla ortadan kalkmış ve üzerine evler yapılmıştır. Tekkenin son şeyhi olan Ali Fakri Efendi, Emir Ahmed Buhari'nin II. Mahmud'un rüyasına girerek kendisini bu durumdan kurtarmasını istediğini ve padişahın da ulemadan ve Nakşibendi şeyhlerinden olan Mustafa Mısri Efendiye mezarın bulunması için emirler verdiğini ve mezar yerinin keşfedilerek üzerine bir türbe ve tekke inşa edildiğini söylemiştir⁹⁷. Çankırı Sancağına bağlı Yamukviran köyü sakinlerinden olan Salih adlı şahıs rüyasında şühedadan Battal Gazinin köy mescidinde gömülü olduğunu görmüştür. Daha sonra mescit kazılmış ve vücut azaları tam olan bir şahsın gömülü olduğu anlaşılmıştır. Bu gelişmeler üzerine merkeze gönderilen ilamda kandillerin yakılması için bir miktar *revgan-ı zeyt* ve adı geçen mescidin tamir edilmesi talep edilmiştir⁹⁸. On iki müridiyle birlikte Atmeydanı'nda (Sultanahmet Meydanı) boynu vurularak idam edilen İsmail Ma'suki'nin denize atılan başı ve bedeni Rumelihisarı sahilinde bugünkü Bebek semti yakınlarında Kayalar denilen yerde kıyıya vurmuş, gördüğü bir rüya üzerine oraya giden bir müridi tarafından bulunarak defnedilmiştir. Burası daha sonra bir mezarlık haline gelmiş ve bir cami yapılmıştır⁹⁹. Evliya Çelebi, Kars Kalesi'nin Lala Mustafa Paşa tarafından tamir edildiğini anlatırken hafız olan bir askerin gördüğü rüyayı paşaya aktardığını belirtir. Rüyada askere bir güçsüz yaşlı adam görünüp bana Ebü'l-Hasan-ı Harâkâni derler der ve makamının kalede kendisinin ayağını bastığı yerde bulunan kuyunun kazılması neticesinde ortaya çıkacağını bildirir. Daha sonra 100 işçi kuyuyu kazar ve kuyudan bir somaki mermer çıkar. Kırmızı taş tevhid ve dualarla açılınca "*Menem şehid-i Sa'id Harekani*" yazan güzel hatlı bir mermerle karşılaşılır. Böylece kabir ortaya çıkarılmış olur¹⁰⁰. Hacı Bektaş-ı Velinin halifelerinden olan Koyun Baba adındaki velinin mezarının ve etrafındaki çeşitli binaların yapımı da Evliya Çelebi Seyahatnamesinde bir rüya ile bağdaştırılmıştır. Kendisi de veli olarak anılan II. Bayezid rüyasında Koyun Baba'yı görmüş ve

⁹⁵ Ahmet Yaşar Ocak, *a.g.e.*, s.181; Ayşe Denknalbant, "Seyyid Battal Gazi Külliyesi", *TDVİA.*, C.37, s.51.

⁹⁶ Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara 1976, s.41; İsmail Aka, *Timur ve Devleti*, Ankara 1991, s.116-117; Kemal Eraslan, "Ahmed Yesevi", *TDVİA.*, C.II, s.160.

⁹⁷ M. Baha Tanman, "Emir Buhari Tekkesi", *TDVİA.*, C.XI, s.128.

⁹⁸ A.)MKT. Dosya No: 154, Gömlek No:94(19 Za 1264); Bugün Çankırı ilinin Kurşunlu ilçesinin köyü olan Yamukören'de böyle bir mezar yoktur. Çankırı Valiliği tarafından yapılan çalışmada köydeki caminin cumhuriyet döneminin eseri olduğu belirtilmiştir. Bkz. *Çankırı Kültür Envanteri*, T.C Çankırı Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Müze Müdürlüğü, Çankırı 2014, s.480.

⁹⁹ İsimli, "İsmail Ma'suki", *TDVİA.*, C.23, s.114.

¹⁰⁰ Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C.2. Kitaplar, Haz: Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, s.214.

kendisine hem mezarının hem de etrafındaki binaların yapılması vasiyet edilmiştir¹⁰¹. Bugün Kars şehrinin kale içi mahallesinde bulunan Evliya Camisinin avlusundaki Hasan-ı Harakani türbesinin kuruluşu da asker, aynı zamanda hafız olan bir şahsın gördüğü rüya sonucu olmuştur. Evliya Çelebinin anlattığı rüyada Hasan-ı Harakani bu askerin rüyasına girmiş ve ona "Bana Ebü'l-Hasan-ı Harakânî derler, benim makâmım bu mahalledir ve alâmet [ü] nişânım istersen ayağım ucunda bir çâh-ı amîk vardır, anı kazup tâ ki acâ'ib göresin" der. Rüya, Lala Mustafa Paşa'ya anlatıldıktan sonra derhal yüzlerce işçi bildirilen kuyuyu kazarlar. O kuyu içinde dört köşe bir somaki mermer çıkar. O kırmızı taşı tevhid ve dualarla açınca "*Menem* şehid-i sa 'id Harekîni"(Kutlu şehid Harakanf ... İşte o benim!) diye başı üzerinde bir güzel hatlı mermer bulurlar. Mübarek vücutları henüz taptaze olduğundan başka pazusunda yaralı olan yerinde sarılmış mendil ve üzerindeki yün hırkası çürümeyip sağ tarafındaki yarasından kırmızı kan da akmaktadır. Bütün Müslüman gaziler bu hali görünce tevhid ve dualarla mübarek kabrini eskisi gibi kapatırlar. Kale içinde yapılan eserlerden Lala Mustafa Paşa'nın hayratı bu Hazret-i Hasan Harakani Tekkesi ve camiidir¹⁰².

SONUÇ

Sonuç olarak, Osmanlı tarihine rüyaların gözüyle bakmak birtakım tarihi şahısların ve olayların bilinmeyen veya karanlıkta kalan yönlerinin ortaya konulmasını beraberinde getirebilir. Rüyaların hangi amaçlarla yazıya geçirildiklerine daha dikkatli bir şekilde bakılırsa rüyaların ait oldukları devrin kaygılarını, özlemlerini ve korkularını dile getirdikleri görülebilir. Bu bağlamda rüyalar Osmanlı tarihini şimdye kadar bakmadığımız bir şekilde görmemiz için birer ayna vazifesi görebilir.

KAYNAKÇA

1-Arşiv Belgeleri

TS.MA.d, 5748.

A.)MKT. Dosya No: 154, Gömlek No:94.

A.)MKT.MVL., Dosya No:133, Gömlek No:69.

A.)MTZ.(04) Dosya No: 40, Gömlek No:110.

A.)MTZ.(04), Dosya No: 41, Gömlek No: 17.

BEO., Dosya No:1254, Gömlek No:94009.

C..ML., Dosya No:720, Gömlek No:29472.

İ..HUS, Dosya No:176 Gömlek No:1327/Ca-25.

¹⁰¹ Evliya Çelebi Seyahatnamesi II, YKY, s.92.

¹⁰² Evliya Çelebi Seyahatnamesi II, YKY, s.165; Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi(Bursa-Bolu-Trabzon-Erzurum-Azerbaycan-Kafkasya-Kırım-Girit), C.II 2.Kitap, s. 385.

Osmanlı Dünyasında Rüya Görmek Üzerine / Muhammed YAZICI

Y..PRK.AZJ. Dosya No:12 Gömlek No:63.

Y..PRK.AZJ. Dosya No:19, Gömlek No:80.

Y..PRK.AZJ. Dosya No:52 Gömlek No:15

Y..PRK.AZJ. Dosya No:31 Gömlek No:57.

Y..PRK.HR.. Dosya No:34 Gömlek No:90.

Y..PRK.ŞH.. Dosya No:12 Gömlek No:9.

Y..PRK.UM., Dosya No:27, Gömlek No:10.

Y..PRK.UM., Dosya No:27, Gömlek No:107.

Y..PRK.ZB. Dosya No:7 Gömlek No:4.

2-Araştırma ve İnceleme Eserler

AKA, İsmail, *Timur ve Devleti*, Ankara 1991

AKSOY, Hasan, “Enis Receb Dede”, *TDVİA.*, C.XI, s.241-242.

AKYILDIZ, Ali, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İstanbul 2012.

ALTINSOY, Abdülkadir, *Osmanlı Şeyhülislâmları*, Ankara 1972.

Atsız, *Oruç Beğ Tarihi*, İstanbul 2011.

BARKAN, Ö. Lütfi, *Kolonizatör Türk Dervişleri*, İstanbul (Tarihsiz).

BROWN, Peter, *Geç Antikçağda Roma ve Bizans Dünyası*, Çev. Turhan Kaçar, İstanbul 2000.

CEZAR, Mustafa, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C.I-IV, Ankara 2011.

Çankırı Kültür Envanteri, T.C Çankırı Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Müze Müdürlüğü, Çankırı 2014

ÇERÇİ, Faris, *Gelibolulu Mustafa Ali ve Kühü'l-Ahbar'ında II. Selim, III. Murat ve III. Mehmet Devirleri*, C. 3, Kayseri 2000.

DENKNALBANT, Ayşe, “Seyyid Battal Gazi Külliyesi”, *TDVİA.*, C.XXXVII, s.51-54.

DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara 1996.

ENGİN, Vahdettin, *II. Abdülhamid ve Dış Politika*, İstanbul 2005.

ERASLAN, Kemal, “Ahmed Yesevi”, *TDVİA.*, C.II, s.159-161.

ERLER, Mehmet Yavuz, *Osmanlı Devleti'nde Kuraklık ve Kitlık Olayları(1800-1880)*, İstanbul 2010.

Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 1.-6. Kitaplar, Hazırlayanlar, Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, İstanbul 2013.

Osmanlı Dünyasında Rüya Görmek Üzerine / Muhammed YAZICI

- EYİCE, Semavi, “Aynaroz”, *TDVİA*, C.IV, s.267-269.
- EYİCE, Semavi, ”Beyazıt II Köprüsü”, *TDVİA*, C.VI, s.50-51.
- FLEİSCHER, Cornel H., *Tarihçi Mustafa Ali Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*, Çev. Ayla Ortaç, İstanbul 1996.
- FROMM, Erich, *Rüyalar, Masallar, Mitoslar*, Çev: Aydın Arıtan-Kaan H. Ökten, İstanbul 1995.
- GENÇ, İlhan, *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye*, Ankara 2000.
- GÖKYAY, Orhan Şaik, “Rüyalar Üzerine”, *II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, C.IV, Ankara 1982, s.
- GÜNDÜZ, Tufan, “Tahmasb”, *TDVİA*, C.XXXIX, s.413-415.
- Hastane Tarihimizde Bir Kutup Yıldızı Hamidiye Eftal Hastanesi*, İstanbul 2010.
- Hayat Tarihi Mecmuası* S. 5, Mayıs 1974.
- İNALCIK, Halil, *Devlet-i 'Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar*, C. II, İstanbul 2014.
- İPEK, Nurdan, “Namlunun Ucundaki Padişah: II. Abdülhamid'e Karşı Planlanan Suikastler”, *Türkiyat Mecmuası*, C:22, S. 1, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2012.
- İPŞİRLİ, Mehmet, “Sun`ullah Efendi”, *TDVİA*, C.XXXVII, s.530-532.
- İPŞİRLİ, Mehmet, “Zekeriya Efendi”, *TDVİA*, C.XXXXIV, s.211-212.
- İsimsiz, “İsmail Ma`şuki”, *TDVİA*, C.XXIII, s.112-114.
- KAFADAR, Cemal, “Eyüp'te kılıç kuşanma Törenleri”, *Eyüp Dün Bugün*, Editör: Tülay Artan, İstanbul 1994, s. 50-61.
- KAFADAR, Cemal, “Mütereddit Bir Mutasavvıf: Üsküplü Asiye Hatun'un Rüya Defteri 1641-1643”, *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken Dört Osmanlı: Yeniçeri, Tüccar, Derviş ve Hatun*, İstanbul 2009, s. 123-191.
- KARA, Mustafa, “Abaza Şeyhi”, *TDVİA*, C.I, s.12.
- KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, C.IX, Ankara 2011.
- KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, C.VII, Ankara 2011.
- Kitabü'l-Menamat Sultan III. Murad'ın Rüya Mektupları*, haz.Özgen Felek, İstanbul 2014.
- KÖPRÜLÜ, Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara 1976.
- KÖSE, Osman, “XVIII. Yüzyıl Sonları Rus ve Avusturya Savaşları Esnasında Osmanlı Devleti'nde Bir Uygulama: İstanbul'da İçki ve Fuhuş Yasası”, *Turkish Studies*, Volume 2 /1 Winter 2007, s.104-123.

Osmanlı Dünyasında Rüya Görmek Üzerine / Muhammed YAZICI

- LAMARTIN, Alphonse de, *Aşiretten Devlete Türkiye Tarihi*, C. I, Haz. M.R.Uzmen, Tercüman 1001 Temel Eser.
- Mahmud Celaleddin Paşa, *Mirat-ı Hakikat*, C. I, Haz. İ. Miroğlu- M. Derin, İstanbul 1979.
- Mehmed Neşrî, *Aşiretten İmparatorluğa Osmanlı Tarihi(1288-1485)*, sad: Necdet Öztürk, İstanbul 2011.
- Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, C.V, Yay. Haz. Nuri Akbayar, İstanbul 1996.
- Naima Mustafa Efendi, *Târih-i Nâ'ima*, C.II, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara 2007.
- NİYZAZİOĞLU, Aslı, “Rüyaların Söyledikleri”, *Âşık Çelebi ve Şairler Tezkiresi Üzerine Yazılar*, Derleyenler: Hatice Aynur-Aslı Niyazioğlu, İstanbul 2011, s.71-84.
- OCAK, Ahmet Yaşar, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Sûfilik: Kalenderîler (XIV-XVII. Yüzyıllar)*, Ankara 1999.
- ORTAYLI, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul 2002.
- ÖDGE, Ahmet, “Osmanlı Dönemi Tekke Hayatına Bir Örnek: Yiğitbaşı Veli ve Tarikat Usulü”, *Osmanlı*, C.IV, ed. Güler Eren, s.521-530.
- ÖGEL, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi*, C. II, Ankara 1989.
- ÖZGÜL, Metin Kayahan, *Türk Edebiyatında Siyasi Rüyalar*, Ankara 1989.
- PARMAN, Susan, *Rüya ve Kültür, Batı Entelektüel Geleneğinin Antropolojik İncelemesi*, Çev: Kemal Başçı, Ankara 2001.
- SCHIMMEL, Annemarie, *Halifenin Rüyaları İslam'da Rüya ve Rüya Tabiri*, Çev:Tüba Erkmen, İstanbul 2005.
- Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, C.I-II, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara 1999.
- SERTOĞLU, Mithat, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, C.V-VI, Ankara 2011.
- ŞAHİN, Haşim, “Koyun Baba”, *TDVİA.*, C.XXVI, s.229-230.
- ŞAHİN, Haşim, “Otman Baba”, *TDVİA.*, C.XXXIV, s.6-8.
- ŞAPOLYO, Enver Behnan, *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul 2013.
- Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Der-saadet 1317.
- TANMAN, M. Baha, “Emir Buhari Tekkesi”, *TDVİA.*, C.XI, s.126-128.
- TATÇI, Mustafa Tatçı-Halil Çeltik, *Türk Edebiyatında Tasavvufî Rüyâ Tabirnameleri*, Ankara 1995.
- TEMİZKAN, Abdullah-Erhan Aktaş, “Türk Devlet Geleneğinde İktidarın Meşrulaştırılmasında Rüyanın Kullanımı”, *Karadeniz Araştırmaları*, C.9, S.33, Ankara 2012, s.13-22.

Osmanlı Dünyasında Rüya Görmek Üzerine / Muhammed YAZICI

UYGUN, Mehmet Nuri, “Ney”, *TDVİA.*, C.XXXIII, s..68-69.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C.III, Ankara 1988.

Cilt: 4 Sayı: 7 Ocak 2016 / Volume: 4 Issue: 7 January 2016

İNGİLTERE’NİN AKDENİZ SİYASETİNDE KIBRIS (1580-1878)

Cyprus in Britain's Mediterranean Policy (1580-1878)

İsmail ŞAHİN*

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, 1580-1878 yılları arasında İngiltere'nin Akdeniz siyaseti bağlamında Kıbrıs'a olan ilgisini araştırmaktır. Çalışmanın başlangıcında, Kıbrıs'ın Levant bölgesinde tarih boyunca oynamış olduğu rolden bahsedilmiştir. Ardından, Ortaçağlar boyunca Doğu ile Batı arasındaki ilişkilerde Kıbrıs'ın önemi ele alınmıştır. Daha sonra da, İngiltere'nin Kıbrıs siyasetine ağırlık verilmiştir. Çalışma, İngiltere'nin ilk başta Kıbrıs'a ticari bir anlam yüklediğini vurgulamış ve bu süreçte yaşanan gelişmeler aktarılmıştır. Akdeniz'in yeniden uluslararası ilişkilerin gündemine girmesiyle değişen şartlardan dolayı, Kıbrıs'a yönelik ilginin zamanla siyasi bir ilgiye dönüştüğü tespit edilmiştir. Bu nedenle, İngiltere'nin Akdeniz siyasetinin önem kazanmasına paralel olarak Kıbrıs'ın da İngiltere nazarında değer kazandığı iddiası, bu çalışmanın temelini oluşturmuştur. Sonuç olarak, uluslararası ticaret yollarının güvenliği, Rusya'nın Akdeniz'de oluşturduğu tehdit ve Osmanlı Devleti'nin geleceğiyle ilgili tartışmalar şeklinde sıralanabilecek bir takım faktörlerin, adanın İngiltere tarafından işgalinde etken olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs, İngiltere, Levant, Akdeniz, Hindistan, Süveyş Kanalı

ABSTRACT

The aim of this study is to investigate the Britain's interest on Cyprus in the context of Mediterranean policy between the years of 1580 - 1878. At the beginning of the study, Cyprus' role in the Levant region throughout the history is mentioned. Then, the importance of Cyprus in the relations between East and West throughout the Middle Ages is discussed. Afterwards, focus is given to Britain's Cyprus policy. The study emphasizes that firstly Britain attributed a commercial meaning to Cyprus and explains the developments in this process. Due to the changing conditions of the Mediterranean's re-entry into the international affairs, it is found that over time the interest became a political interest on Cyprus. Therefore, the increasing importance of Britain's Mediterranean policy in parallel with Cyprus' increased value in the eyes

* Yrd. Doç. Dr. Karabük Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü,
ismailshn@yahoo.com

of Britain, forms the basis of this study. As a result, a number of factors that can be listed as the security of international trade routes, the threat posed by Russia in the Mediterranean and the debates about the future of the Ottoman Empire, are seen as reasons for the Island's occupation by the British.

Keywords: Cyprus, Great Britain, Levant, Mediterranean, İndia, Suez Canal

Giriş

Kıbrıs adası bilinen ilk zamanlardan beri sürekli dikkatleri üzerine çekmiştir. Kıbrıs'ın bir ada olması ve sınırlarının tüm yönlere açık olması, bölge üzerinde egemenlik tesis etmek isteyen güçlere önemli bir mevzi sunmuştur. Haçlı Seferleri sırasında Kıbrıs'ın oynadığı hayati rol, bu bağlamda değerlendirilebilir. Diğer taraftan ise, adanın istenmeyen bir güç elinde bulunması, Anadolu, Mısır ve Suriye kıyılarındaki devletleri fazlasıyla rahatsız etmeye yetmiştir. Korsanlık, yağmacılık ve isyan çıkartma gibi istikrarı zedeleyici faaliyetler, bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Bereketli hilalin batısında yer alan Kıbrıs adasının, Levant kıyılarından Avrupa'ya yapılan deniz ticaretinin önemli bir uğrak noktası ve Kutsal Topraklara giden hacılar için de bir mola merkezi olması gibi faktörler, adanın diğer önemli özellikleri arasında yer alır. Bu nedenle askeri, ticari ve dini sebepler başta olmak üzere, Kıbrıs adası egemen bölgesel bir gücün yokluğunda, Levant kıyıları için sürekli bir güvenlik sorunu doğurmuştur. Doğu Akdeniz'de ileri bir karakol vazifesi ifa eden Kıbrıs, aynı zamanda bölgesel güç dengesinin de belirleyicisi olmuştur. Bir başka ifadeyle, Kıbrıs'ı egemenliği altında tutan gücün, bölgenin en büyük gücü olduğu sonucuna ulaşılabilir. Bu durum, kadim zamanlardan günümüze, bazı geçiş dönemleri istisna, genellikle hep bu yönde olmuştur. Kıbrıs'ı egemenlik altına alma düşüncesi; askeri, ticari ve dini kaygılardan kaynaklanmıştır. Bölgesel stratejik bütünleşmenin zorunlu bir hedefi bağlamında Kıbrıs'ın bir çıban başı olmasına asla müsaade edilemezdi. Osmanlı idaresinde Lübnan Dağları'ndaki Dürzilere Venedik'in Kıbrıs üzerinden silah yardımı yapması ve Ermeni olayları sırasında Kıbrıs'ta örgütlenen Ermenilerin Anadolu'da giriştikleri isyanlar tarihin tozlu sayfalarında yer almış birkaç örnek olay olarak belirtilebilir. Yapılan bu çalışma Kıbrıs'ın jeopolitik öneminden yola çıkarak İngiltere'nin 20. yüzyıl öncesi Kıbrıs politikasını değerlendirme çabasıdır. Bu bağlamda, çalışma boyunca Kıbrıs ile İngiltere arasındaki ilişkiler ele alınmıştır.

Kadim Dünyanın Zorunlu Limanı: Kıbrıs

Kadim dünyanın kalbi Akdeniz'de, antik çağdan ortaçağı kapsayan zaman evresine kadar olan süreçte deniz ulaşımını kullanmak; o dönemlerde mevcut deniz teknolojisinin imkânları, denizin doğasıyla mücadele edebilecek seviyede olmadığından, epeyce güç olmuştur. Ulaşım, denizin fiziksel koşullarıyla paralellik arz ettiğinden, deniz trafiğini belirleyen ana unsur, rüzgârlardır. Denizciler bu nedenle seferlere uygun elverişli rüzgârları kollamak durumunda kalmışlardır. Deniz seferlerine elverişli rüzgârlar, zamanın deniz ulaşımının en önemli enerji kaynağı olarak görülebilir. Gemilerin rüzgâra bağımlılığı, ulaşımın zamanının ve süresinin tayininde belirleyici bir role sahip olmuştur. Örneğin 12. yüzyıl gemilerinin

İngiltere'nin Akdeniz Siyasetinde Kıbrıs (1580-1878) / İsmail ŞAHİN

teknolojik yetersizlikleri, kış aylarında denizlerde güvenli yolculuklar yapılmasına imkan tanımamıştır.¹ Deniz ulaşımının mevsimsel engeller ve teknolojik yetersizlikler yüzünden gerçekleşemediği ortaçağlar boyunca, gemiler genellikle kış aylarının bitiminde limanlardan demir almışlardır. Kaynaklar, Avrupa'dan Kutsal Topraklar'a gidecek gemilerin genellikle, mart ayının son haftalarında ve nisan ayının başlarında Avrupa limanlarından ayrıldığını göstermektedir.² Batıdan doğuya doğru yapılan yolculuklar, mevsimsel şartlara bağlı olarak, ortalama dört ila altı hafta arasında değişmiştir.

Bu bilgilerin ışığında, Avrupa'dan Kutsal Topraklar'a gitmek üzere yola çıkan bir yelkenli en iyi olasılıkla en erken nisan ayının ortalarında seyrini tamamlayabildiği anlaşılmaktadır. Marsilya'dan Trablus'a gitmek üzere, 2 Eylül 1573'te deniz yolculuğuna çıkan H. U. Krafft, 28 Eylül günü karaya ayak basmıştır.³ Gemilerin geri dönüş yolculuğunda dikkat edilmesi gereken nokta, özellikle kış fırtınaları olduğundan, denizciler en geç kasım ayına kadar Batıya doğru yelken açmak zorunda kalmışlardır. Doğudan Batıya yönelik yolculukların süresi iki/üç ayı bulmuş, hatta kötü hava koşullarına bağlı olarak bu süre daha da uzayabilmiştir. Mesela 18 Ekim 1184 senesinde Akka'dan Endülüs'e gitmek için deniz yolculuğuna çıkan İbni Cübeyr'in seyahati, kötü hava koşullarından dolayı Nisan 1185'te tamamlanabilmiştir.⁴ Bu uzun ve sıkıntılı yolculuğun ardından İbni Cübeyr, "deniz yolculuğu da uygun vakitte yapılır, bizimki gibi rastgele kış aylarında yapılmaz"⁵ diyerek şikâyetini dile getirmiştir. Bu süreler, yaklaşık dört asır sonra bile çok fazla değişmemiştir. Zira gemi teknolojisinde bu süre zarfında köklü değişiklikler yaşanmamıştır. 1573 yılında Trablus-Marsilya arası deniz yolculuğunun süresi ortalama üç ayı bulabilmiştir. Nitekim 26 Nisan 1573 tarihinde Trablus'tan demir alan bir gemi, temmuz ayının ortalarına doğru Marsilya'ya varabilmiştir.⁶

Gemilerin teknolojik yetersizlikleri nedeniyle, düzensiz seferler, gemi kazaları, uzun süreli, rota dışı yolculuklar, ertelenen seferler ve seferi yarıda kesme gibi olaylar, ortaçağlar boyunca deniz ulaşımının olağan hadiseleri olarak tarihte yerini almıştır. Batı-Doğu, Doğu-Batı, Kuzey-Güney, Güney-Kuzey tüm yönleri kapsayan yolculuklarda, gemilerin takip ettiği belirli rotalar olup, bu rotalar üzerinde yer alan adalar, deniz ulaşımında önemli bir rol oynamıştır. Adalar bu noktada uzun yolculuklar sonunda gemilerin, yolcuların ve tayfaların ihtiyaçlarını gidermenin yanı sıra, adaların sahip olduğu limanlar ticaret gemilerine antrepo imkanı da sağlamıştır. Akdeniz boyunca bu özellikleriyle deniz ulaşımına ve deniz ticaretine ciddi katkılar sağlayan ada ve limanların başında; Korsika, Sicilya, Malta, Midilli, Girit, Rodos,

¹ John H. Pryor, *Akdeniz'de Coğrafya, Teknoloji ve Savaş*, Çev. F. Tayanç ve T. Tayanç, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2004, s. 22.

² Pryor, *a.g.e.*, s. 21.

³ H. U. Krafft, *Türklerin Elinde Bir Alman Tacir*, Çev. Turgut Akpınar, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997, s. 30-36.

⁴ İbni Cübeyr, *Endülüsten Kutsal Topraklara*, Çev. İsmail Güler, Selenge Yayınları, İstanbul, 2003, s. 232-261.

⁵ İbni Cübeyr, *a.g.e.*, s. 236.

⁶ Krafft, *a.g.e.*, s. 24.

İngiltere'nin Akdeniz Siyasetinde Kıbrıs (1580-1878) / İsmail ŞAHİN

Antalya, Kilikya ve Kıbrıs gelmiştir.⁷ Denizyollarına hakim konumlarından dolayı, yukarıda adı geçen ada ve limanların elde tutulması ortaçağlar boyunca deniz gücünü ve deniz ulaşımını kontrol etmenin anahtarı olmuştur.⁸ Deniz ulaşımının ana rotaları üzerinde yer alan ada ve limanlar, yukarıda sayılan özelliklerinden dolayı, denizlerde söz sahibi olmak isteyen devletler arasında sürekli savaşların yaşanmasına neden olmuştur. Akdeniz'de hâkimiyet kurma mücadelesinde bahsi geçen adalar ve limanlar, sıklıkla savaşların birer parçası olmak durumunda kalmışlardır.

Deniz ulaşımını büyük ölçüde meteorolojik etmenlerin belirlediği bu dönemde [Ortaçağ] denizciler, teknoloji ve kapasite bakımından yetersiz olan gemilerle uzun soluklu, kesintisiz yolculuklar yapma imkânına sahip olamamışlardır. Zira deniz ulaşımında bu dönemde en önemli sorunlardan birisi, belki de en önemlisi, ikmal sorunudur. Gemilerin yük taşıma kapasiteleri sınırlı, seyrin süresi uzun olduğundan, gemicilerin uzun mesafeli yolculuğu ikmal yapmadan devam ettirebilmeleri imkânsızdır. Diğer yandan, kürekçilerden ve tayfalardan oluşan gemi mürettebatı için en önemli ihtiyaçlardan birisi de su ihtiyacıdır. Suyun büyük miktarlarda tüketildiği, ancak su taşıma kapasitesinin düşük olduğu gemilerde, su ikmali yapmak için uygun liman, koy ve körfezlerde demirmek icap etmiştir. Gemilerin sınırlı su ve erzak taşıma kapasitesi, aynı zamanda gemilerin rotalarının kıyıya yakın belirlenmelerini de gerekli kılmıştır. Açık denizin rotayı daha kısaltmasına rağmen, bir taraftan ikmal sorunu diğer yandan gemilerin teknik yetersizlikleri, seyirleri kıyıya paralel olmaya mecbur bırakmıştır. Atlas Okyanusu'na nazaran deniz ulaşımına daha elverişli bir konumda bulunan Akdeniz, kuzey kesiminde bulunan irili ufaklı birçok ada sayesinde hem küçük gemilerin seyirini imkânli hale getirmiş, hem de uzun soluklu yolculuklara birer mola sağlayarak yolculuğu daha da kolaylaştırmıştır. Tüm bunların yanında, gemiler açık denizde ortaya çıkabilecek şiddetli fırtınalara dayanabilecek yeterlilikte olmadıklarından, kıyıya paralel gitmeyi güvenlik açısından daha uygun görmüşlerdir. Ancak bu durumda kıyıya yakın gitmenin, karaya oturma ve çarpma gibi tehlikeleri ortaya çıkmıştır. İbni Cübeyr yukarıda anlatmaya çalıştığımız durumları şu şekilde tarif etmiştir.

Denizde kaldığımız sekiz gün boyunca karşılaştığımız korkunç olaylardan kurtulduk(...) [sıkıntılar]bazen rüzgâr yönünün değişmesinden, bazen yol kesen resiflerin çokluğundan, bazen de geminin güçlü olmayışı nedeniyle parçalanmasından, yelken indirip, kaldırmasından veya demir atmasından kaynaklanıyordu.⁹

Diğer taraftan dönemin deniz ulaşım teknolojisi, açık denizlerden seyir yapmaya imkân tanımamıştır. Rotayı hesaplama, tayin ve takip etme konusunda teknik yetersizlikler mevcut olduğundan gemi kaptanları, kara parçalarını takip ederek rotalarını tayin etmeye çalışmışlardır. Rüzgâr gücüne bağlı olarak hareket

⁷ Pryor, *a.g.e.*, s. 25.

⁸ Pryor, *a.g.e.*, s. 25.

⁹ İbni Cübeyr, *a.g.e.*, s. 46.

eden gemiler, şiddetli bir fırtınaya kapıldıklarında ya da ters rüzgârlara tutulduklarında, geminin kolayca istikametini kaybedip bilinmezliğe doğru yelken açması da yine mevcut tehlikeler arasında yer almıştır. İbni Cübeyr'in seyahat ettiği gemi de benzer bir durumla karşılaşmıştır.

Karayı göremediğimiz geçen yirmi altı gün içinde, su ve erzak azaldığından endişelerimiz artmış; ölümün yaklaştığını hisseder olmuş, açlık ve susuzluk gibi iki tehlike arasında kalmıştık. Birisi, Afrika tarafına Mağrip topraklarına döndüğümüzü, bir diğeri Anadolu topraklarına doğru gittiğimizi, bazısı Şam tarafına Lazkiye'ye döndüğümüzü, bir başkası da İskenderiye tarafındaki Dimyat'a yöneldiğimizi söylüyordu.¹⁰

Deniz seferlerinin, yukarıda saydığımız tehlikelerinden dolayı denizciler, gemi teknolojisinde ciddi yenilikler meydana gelinceye kadar; açık deniz yerine kıyıda gitmeyi, transit seferler yerine adadan adaya geçmeyi ana güzergâhları veya rotaları haline getirmişlerdir. Rotaların bu şekilde olması, bir taraftan yolculukların süresinin uzamasına, diğer taraftan ise bölgesel ticaretin gelişmesine katkı sağlamıştır. Bu nedenle deniz ulaşımına elverişli limanları olan adalar şanslı kabul edilebilir. Uzun süren yolculukların ardından uğranılan limanlarda yolcular, başta erzak olmak üzere diğer ihtiyaçlarını buralardan karşılamak zorunda kalmışlardır. İztırap durumundaki yolcuların, kendilerine sunulan fiyatlardan ihtiyaçlarını karşılamaktan başka çareleri yoktur. İbni Cübeyr, “tanesi bir dirheme varan pahalılığa rağmen, Müslümanlar alabildikleri kadar eklemek aldılar” diyerek uzun yolculuğun neticesinde biten erzakın, yüksek fiyatlara rağmen nasıl temin edildiğini ortaya koymuştur. Elbette ticaret bununla sınırlı değildi. Asıl ticaret, her taraftan, her milletten ve her dinden tacirleri buluşturan Levant'ta dönüyordu ve o günün bilinen dünyası, bu ticaretten pay alabilmek için savaş dâhil her şeyi göze almıştır. Özellikle Haçlı Seferleri'yle bölgede nüfus ve mal dolaşımının hızında ciddi artışlar yaşanmış, Doğu-Batı güzergâhında ticaretin hacmi artmıştır. Haçlı birlikleri için hayati mesele, Levant'ın önemli liman kentlerini kontrol etmek olduğundan, limanlara hâkimiyet, Haçlıların varlıklarının devamı için vazgeçilmez bir öneme sahip olmuştur. İhtiyaç duyulan insan ve para akımının devamlılığı, Doğu-Batı deniz ulaşımının kesintisiz çalışması sayesinde sağlanabilirdi. Diğer taraftan Doğu'daki Haçlı birliklerine lojistik desteğin aksamadan devam etmesi, yeni kurulan Haçlı Devletleri'nin örgütlenmesi ve kolonizasyonunda, İtalya'nın Venedik ve Ceneviz gibi denizci devletleri, aktif bir rol oynamışlardır.¹¹ Akdeniz'in ticari hayatında önemli bir yer tutan ve özellikle deniz ticaretinde söz sahibi Venedik ve Ceneviz gibi devletlerin, bölgedeki önemli liman ve pazarlar üzerindeki ticari nüfuzlarının hızla arttığı görülmektedir. Bunlar, Haçlı ordularını taşımaları ve deniz savaşlarındaki aracılıkları sayesinde Doğu Akdeniz'in önemli liman kentlerinde imtiyazlı konum kazanmış ve buna bağlı olarak; vergi muafiyetleri, koloni kurma ve konsolosluk tesis etme şeklinde birçok mali, ticari ve iktisadi ayrıcalıklar vasıtasıyla, Doğu'da

¹⁰ İbni Cübeyr, *a.g.e.*, s. 235.

¹¹ W. Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, Çev. Enver Ziya Karal, TTK Yayınları, Ankara, 2000, s. 147-148.

ticari mahallerin genişlemesine katkı sağlamışlardır.¹² Batı tüccarları zirai ve sınai bakımdan daha ileri bir seviyeye gelmiş İslam ülkelerinin mahsullerini almak üzere Doğu Akdeniz limanlarına akın etmiş¹³, Antakya, Trablus, Beyrut, Lazkiye, Sür, Akka ve Kıbrıs gibi yerlerin Haçlıların kontrolüne girmesiyle de Akdeniz Doğu mallarının Avrupa'ya nakledildiği, bir ara ticaret bölgesine dönüşmüştür.¹⁴ Başlangıçta Akdeniz'in kıyı şeridi boyunca etkili olabilen Haçlılar, zamanla Akdeniz havzasındaki Müslüman nüfuzunu kırmışlar ve XVI. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun Akdeniz'deki başarılarına kadar, Avrupalıların üstünlüğü devam etmiştir.¹⁵

Akdeniz'de çok sayıda irili ufaklı adanın varlığı, deniz yolları boyunca zorunlu duraklar meydana getirmelerine ve aralarında veyahut da bazen kendi kıyılarıyla kıtanınkiler arasında seyrüsefer için tercih edilen ideal bir güzergâh oluşturmalarına neden olmuştur.¹⁶ Adaların birbirlerine eklenen menzillerine bakıldığında Venedik'ten Girit'e kadar birinci aşama kat edilmekte ve sonra Girit'ten itibaren büyük bir ticari yolun Kıbrıs'ı Suriye'yle bağladığı görülmektedir.¹⁷ Bu nedenle, kısa menzilli gemiler çağında bu adalar, Akdeniz'in hareketsiz donanmaları olarak vazife görmüşlerdir. Doğu Akdeniz'in dışındaki Batı Akdeniz adalarının daha az bir öneme sahip olduğu söylenemez. Cebelitarık'tan başlayıp Kıbrıs'a kadar uzanan tüm Akdeniz adaları, tarihin tüm devirlerinde önemli roller ifa etmişlerdir. Yine de, Akdeniz'in girişinde ve sonunda yer alan adaların stratejik değerleri, diğerlerine nazaran daha üstün olmuştur. Balear adaları, Malta, İyonya adaları ve Kıbrıs gibi söz konusu adalar, Akdeniz'de üstünlük mücadelesinin yönünü tayin etmişlerdir. Bu özellikten dolayı, tarih boyunca bu adalar, büyük devletlerin işgaline maruz kalmışlardır. İşte tam bu noktada, adaların stratejik konumlarının ya da jeopolitik değerlerinin, kendilerinden ziyade Akdeniz'de güç mücadelesi veren büyük güçlerin işine yaradığı ifade edilebilir. Fakat deniz ulaşımında kaydedilen teknolojik ilerlemeler, adaların stratejik önemini zamanla azaltmıştır. Yine de, buharlı gemiler çağına kadar, adaların askeri ve ticari hayatta üstlendikleri rol tartışılmaz. Hindistan'dan tüm dünyaya yayılan ticari emtiada veya tarımsal kültürde, bu adaların her biri ayrı bir değer taşımıştır. Şeker kamışı ve ipek böcekçiliğinin dünyaya yayılmasında, bu adasal atlamayı takip etmek mümkündür. Nitekim, Mısır'a Hindistan'dan gelen şeker kamışı, Kıbrıs'a geçerek buraya yerleşmiş, kısa bir süre sonra da Azor adalarına, Kanarya adalarına ve Amerika topraklarına kadar ulaşmıştır.¹⁸ Güçlü deniz yollarının güzergâhı üzerinde bulunan adaların kaderini kendileri değil, genellikle büyük güçler belirlemiştir. Ekonomileri, kültürleri, siyasal ve sosyal yapılarında büyük güçlerin bölgesel etkileri hemen göze

¹² Heyd, *a.g.e.*, s. 165-166.

¹³ İdris Bostan, "Akdeniz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 2, İstanbul, 1989.

¹⁴ Cengiz Kallek, "Ticaret", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 41, İstanbul, 2012, s. 134-144.

¹⁵ Kallek, *a.g.e.*, s. 139.

¹⁶ Fernand Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, Cilt I, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Eren, İstanbul, 1989, s. 87-88.

¹⁷ Braudel, *a.g.e.*, s. 88.

¹⁸ Braudel, *a.g.e.*, s. 91.

çarpar. Bu nedenle stratejik öneme sahip hiçbir ada, ertesi günkü yaşamını garanti altına alamamıştır.

İngilizler, Levant ve Kıbrıs

Tarihe yön veren en önemli olaylardan birisi de hiç şüphesiz, Coğrafi Keşifler'dir. Avrupalı kâşifler, Uzakdoğu ve Hindistan mallarını Avrupa'ya aracısız ulaştırmanın yollarını keşfetme uğraşı neticesinde, Ümit Burnu üzerinden Hindistan'a ulaşabilmeyi başarmışlardır. Atlantik yoluyla Hindistan'a ulaşmadan evvel, geleneksel ticaret yolunun üç önemli rotası vardı. Bunlardan birincisi:Hazar Denizi-Karadeniz-Akdeniz-Venedik-Avrupa, İkincisi:Kızıldeniz-İskenderiye-Akdeniz-Venedik-Avrupa, Üçüncüsü: Basra-İran-Suriye-Akdeniz-Venedik-Avrupa. Görüleceği üzere, bu üç ticaret yolunun kesişme noktası Venedik'tir. Venedik'te toplanan Doğu ürünleri, buradan tüm Avrupa'ya dağıtılırdı.¹⁹ İngiltere Kralı VIII. Henry (1509-1547) döneminde İngiliz bandıralı gemilerin Levant'ta ticari girişimlerde bulduklarına dair kaynaklarda bilgiler bulunmaktadır. 1511-1534 yılları arasında Londra, Southampton ve Bristol bandıralı gemilerin Doğu'ya seferler yaparak, Sicilya, Girit, Sakız ve bazen Kıbrıs ve Suriye kıyılarıyla ticaret yaptıkları bilinmektedir.²⁰ Bu gemiler, ipek, baharat, yağ, halı, pamuk, şarap ve tiftik yünü karşılığında Girit, Kıbrıs ve Suriye'ye İngiliz kumaşı taşımışlardır.²¹ Kıbrıs'ta bu tarihlerde yoğun olarak pamuk, üzüm ve şeker üretilmekteydi.²² Bunun nedeni, feodal sistemle yönetilen Kıbrıs'ta, Haçlıların ve Venediklilerin, zirai kazancı artırmak maksadıyla kurmuş oldukları plantasyonlardır.²³ Pazarın ihtiyacına yönelik üretim yapmayı yeğleyen Venedikliler, bu düşüncüyü adada tatbik etmeyi başarmışlardır. Venedikli aristokrasinin mülkiyetinde, Ortodoks serflerin angarya usulüyle çalıştırıldığı bu plantasyonlar, Osmanlı fethi sonrasında zamanla ortadan kalkmaya başlamıştır. Venedik sonrası, pamuk ipliği ve ham pamuk ihracatında bir düşüş, bağlarda çok belirgin bir gerileme olmasının temel nedeni bu noktada aranmalıdır.²⁴ İngilizler bu ticari faaliyetlerini, ilk kapitülasyonlarını elde edinceye kadar, Fransız bayrağının koruması altında yapmışlardır.²⁵ Fakat bu tarihlerde İngiliz bandıralı gemilerin Akdeniz'de görülmesine rağmen, Yakındoğu ürünlerinin İngiltere'ye getirilmesinde başlıca aracı rolü, Venedikliler ve Cenovalılar üstlenmişlerdir.²⁶ Ancak yine de İngiltere'nin bölgede yavaş yavaş ticari bir örgütlenmeye doğru gitmeye başladığının işaretlerini de görmek mümkündür. Kral

¹⁹ Alfred C. Wood, *Levant Kumpanyası Tarihi*, Çev. Çiğdem E. İpek, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2013, s. 21-22.

²⁰ Thomas Dallam, *Early Voyages and Travels in The Levant*, Read Books Limited, 2013, s. V.

²¹ Wood, *a.g.e.*, s. 20-21; Braudel, *a.g.e.*, s. 414; Christine Laidlaw, *Levant'taki İngilizler*, Çev. Hakan Abacı, Alfa Basım Yayın, İstanbul, 2014, s. 35.

²² Braudel, *a.g.e.*, s. 92.

²³ Faruk Tabak, *Solan Akdeniz 1550-1870*, Çev. Nurettin Elhüseyni, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 118-123.

²⁴ Braudel, *a.g.e.*, s. 92.

²⁵ Halil İncalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600*, Cilt I, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 429.

²⁶ Dallam, *a.g.e.*, s. V; İncalcık, *a.g.e.*, s. 425.

VIII. Henry, 1513 yılında Sakız Adası'na, 1520'de Girit'e, İngilizler adına konsolosluk yapması için birer konsolos atamıştır.²⁷ 1553 yılında Halep'e giden Anthony Jenkinson, Osmanlı Padişahı Kanuni Sultan Süleyman'dan, *en ziyade müsaadeye mazhar millet* şartlarında ticari imtiyaz almayı başarabilmiştir.²⁸ Kanuni'nin bahsettiği bu ticari berat sayesinde Jenkinson, Osmanlı egemenliği altındaki topraklarda rahatça ticaret yapabilecektir. Tüm bu gelişmelere rağmen 1535-1572 yılları arasında İngiliz bandıralı ticari gemilere Akdeniz'de pek rastlanmaz.²⁹ Richard Hakluyt, İngilizlerin Akdeniz'den çekilmelerini açıklayabilmek için, Sakız'ın 1566'da ve Kıbrıs'ın 1571 'de Türklerin eline geçmesini gündeme getirmiş ve bu açıklama İngiliz tarihçiler tarafından benimsenmiştir.³⁰ Halbuki bu gerilemenin en önemli nedeni olarak; Hollanda liman kenti Anvers'in (Antwerp), Coğrafi Keşifler sonrasında Hollandalı tüccarlar sayesinde Doğu ticaretinin yeni merkezi olması gösterilir.³¹ Doğu emtiasının yeni antrepusunun Anvers olması, İngiltere'nin Doğu'dan gereksinim duyduğu malları, daha kısa sürede ve daha ucuza, Manş Denizi'nin karşı kıyısından temin etmesinin yolunu açmıştır. Fakat 1557 yılında İspanya'da başlayan finansal kriz Avrupa'yı alt üst etmeye yetmiş, ilerleyen zaman içerisinde İspanyol İmparatorluğu'nun dağılması, Fransa'nın gücünün yükselmesi ve Venedik'in mirasını ele geçirmesi karşısında, İngiltere'nin Hollanda'nın mirasına konması gibi gelişmeler, Akdeniz ticaretinde Fransa ile İngiltere'yi karşı karşıya getirmiştir.

1535-1572 tarih aralığındaki çekilmenin ardından, İngilizlerin yeniden Akdeniz'e yelken açtıkları görülmüştür. Fakat bu sefer İngilizlerin bir daha ara vermemek ve Akdeniz'de kalıcı olmak üzere kesin dönüş yaptıklarını tarih gelişmeler ortaya koymuştur. Başta ticari ve siyasi olmak üzere, tüm kollardan Akdeniz'e saldıran İngilizler, 1580 Haziranına gelindiğinde 35 maddeden mürekkep ilk kapitülasyonunu, Venedik ve Fransa'nın tüm girişimlerine rağmen Sultan III. Murat'tan elde etmeyi başarmıştır.³² Bu siyasi ve ticari gelişmenin peşinden, Osmanlı Devleti ile doğrudan ticaretin başlatılması, Akdeniz ticaretinde aracılara devre dışı bırakmak ve böylece İngiliz deniz ticaretini geliştirmek amacıyla 11 Eylül 1581 tarihinde Levant Kumpanyası'nın temelleri atılmıştır.³³ Bu kumpanya; 1600 yılına gelindiğinde İskenderiye, Kıbrıs, Sakız, Zanta, Venedik ve Cezayir ile ticaret yapan, idaresinde 50 civarında gemisi bulunan Akdeniz'in en büyük ticari filosu olmaya aday olmuştur. Akdeniz'de yerini sağlama alma uğraşında mücadele veren İngilizler, 1582 yılının yazında Malta şövalyeleri ile anlaşarak, kaçakçılık yapmamaları koşuluyla, adayla serbestçe ticaret yapma ve Doğu Akdeniz'e

²⁷ Wood, *a.g.e.*, s. 21.

²⁸ Mübahat S. Kütükoğlu, *Balta Limanı'na Giden Yol Osmanlı – İngiliz İktisadi Münâsebetleri (1580-1850)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2013, s. 14; Dallam, *a.g.e.*, s. V.

²⁹ Braudel, *a.g.e.*, s. 140.

³⁰ Braudel, *a.g.e.*, s. 415.

³¹ Stanley Mayes, *Sultan'ın Orgu*, Çev. M. Halim Spatar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 42; Wood, *a.g.e.*, s. 24.

³² Mayes, *a.g.e.*, s. 44-45.

³³ Wood, *a.g.e.*, s. 30-31.

İngiltere'nin Akdeniz Siyasetinde Kıbrıs (1580-1878) / İsmail ŞAHİN

gidebilme iznini kapmışlardır.³⁴ Osmanlı Devleti'nin kontrolündeki Akdeniz dünyasıyla ticareti daha ileriye götürmek ve devlet nezdinde sorunları aşmak üzere William Harborne, Kraliçe Elizabeth tarafından elçi olarak İstanbul'a atanmıştır. Harborne Osmanlı Devleti'ne atanan İngiltere'nin ilk elçisi olmanın yanı sıra, Levant Kumpanyası'nın gelişimine sağlamış olduğu katkılardan dolayı Doğu Akdeniz'de İngiliz çıkarlarının yılmaz bir müdafimi olarak da tarihte yerini alacaktır.³⁵

Yüzyılın sonuna gelindiğinde İngiltere, Yakınoğu'da İstanbul'da bir elçi ve Kuzey Afrika ile Doğu Akdeniz'de bir dizi konsolos ile kurumsal yapısını büyük ölçüde inşa etmiştir. Ayrıca Levant Kumpanyası yoluyla ticarete oluşturduğu konvoy sistemiyle, istikrarlı ve rekabet kabiliyeti yüksek bir filo kurmayı başarmışlardır. Bunların yanı sıra, deniz ulaşımına yaptıkları yatırımlarla seyir randımanı yüksek dayanıklı gemiler inşa ederek, rakiplerini saf dışı etmeyi başarmışlardır. İngiliz *bretoni* lerinin sahneye çıkması, Akdeniz'de bütün güç dengesini İngilizlerin lehine altüst etmiştir.³⁶ Bir bütün olarak bakıldığında; teknelerinin mükemmelliği, kumaşlarının düşük fiyatları, ticari ve diplomatik örgütlenmelerinin yaygınlığı gibi etkenlerin, İngilizleri Akdeniz'de rakipleri karşısında üstün duruma geçirdiği görülmüştür. İngilizlerin, Akdeniz'de bilhassa Doğu Akdeniz'de deniz trafiğini kontrol altına almaya başlamaları, Osmanlı Devleti başta olmak üzere Venedik, İspanya ve Fransa'yı telaşlandırmıştır. 17. yüzyılın ilk çeyreğine yaklaşıldığında, Levant'taki gemi taşımacılığında Venediklerin yerini büyük ölçüde İngilizler ele geçirmiştir. Büyük tonajlı dayanıklı ve güçlü top bataryalarıyla Akdeniz deniz ticaretinde daha güvenli olması nedeniyle İngiliz gemilerinin tercih edilmesi İstanbul, İzmir, Halep, İskenderiye ve Kıbrıs gibi önemli limanlarda İngiliz tüccarlarının güç kazanmasına ve buralarda yerleşik bir düzen kurmalarına yol açmıştır. Ancak yine de tüm bu gelişmeler Venedikleri saf dışı etmeye yetmişse de, Fransızların Güney Suriye ve Mısır'daki etkin güçlerini kırmaya yetmemiştir.³⁷ Böylelikle, 17. yüzyılda başlayan ve 18. yüzyılda gittikçe şiddetlenen İngiliz-Fransız mücadelesinin Akdeniz ayağındaki tohumlar, bu sayede ekilmiştir.

18. yüzyıl boyunca İzmir, İskenderiye, İskenderun, İstanbul, Akka, Selanik ve Kıbrıs, Doğu Akdeniz'de ticari ilişkilerin en yoğun olduğu bölgeler arasında yerlerini almıştır. Bunlar arasında, Levant Kumpanyası'nın bölgede yaptığı ticari faaliyetlerin başını çekmesinden kaynaklı, İzmir'in üstün bir konumuna işaret edilmiştir. Kaynaklara göre, 18. yüzyıl boyunca vergisi ödenmiş gemi taşımacılığı kayıtlarında yer alan 174 geminin 106'sı İzmir Limanı'ndan çıkış yapmıştır.³⁸ Geriye kalan diğer yerler İzmir ile mukayese edilemeyecek düzeydedir. Fakat, bu durum onların daha az değerli olduğu sonucunu doğurmaz. Zira, İzmir limanında

³⁴ Braudel, *a.g.e.*, s. 421.

³⁵ G. R. Berridge, *British Diplomacy in Turkey 1583 to the Present*, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden&Boston, 2009, s. 1-4.

³⁶ İnalçık, *a.g.e.*, s. 439.

³⁷ İnalçık, *a.g.e.*, s. 440.

³⁸ Wood, *a.g.e.*, s. 208.

İngiltere'nin Akdeniz Siyasetinde Kıbrıs (1580-1878) / İsmail ŞAHİN

istikrarlı bir ticaretin devamı için, zikredilen yerlerin güven içinde olması gerekmektedir. O nedenle İngiltere'nin Doğu Akdeniz'e yönelik olarak yürüttüğü siyasetin temelinde, bu ticari merkezlerin kontrolde tutulması ve bu merkezleri birbirine bağlayan ticari yolların emniyete alınması yer almaktadır.

Bahsi geçen bu yerler arasında, Kıbrıs'ın özel ve ayrıcalıklı bir konumu olmuştur. Kıbrıs'ın stratejik değeri; deniz ulaşımının güzergâhı, deniz araçlarının teknolojik gelişimi, ticaret yollarının gelişimi ve yakın zamanlarda da enerji kaynaklarına olan yakınlığına göre tarih içinde artmış ya da azalmıştır. Kıbrıs'ın tarihin ilk zamanlarından günümüze kadar bölgesel ve küresel güçler arasında çatışma konusu olması, adanın stratejik önemini ortaya koymaktadır. M.Ö. 1. yüzyılda yaşamış büyük coğrafyacı Strabon, Kıbrıs'ın coğrafi özelliklerinden hareketle, onun Akdeniz'deki rolünü ortaya koymaya çalışmıştır. 10. yüzyılda Kudüs'te yaşamış Mukaddesi ise, Kıbrıs adası hakkında şöyle yazmıştır: "Hangi devlet bu denizlere hâkimse ada onun yönetimindedir."³⁹ İster Atlantik yönünden isterse de Kızıldeniz yönünden gelsin, Levant'a yolu düşen tüm gemilerin, buharlı gemiler çağına kadar Kıbrıs'a uğraması, neredeyse bir zorunluluk halini almıştır. Malta, Mısır ve İskenderun üçgeninde zorunlu bir liman vazifesi gören Kıbrıs, bu özelliğinden dolayı tüm Levant bölgesini kontrol altında tutabilecek bir konuma sahiptir. Uluslararası ticaretin yoğunlaştığı yelkenli gemiler çağında bir antrepo, buharlı gemilerin seyir halinde olduğu zamanlarda ise, bir askeri üs noktasında anahtar bir rol oynamıştır. Elbette bu iki vazifenin eş zamanlı olarak yürütüldüğü zamanlar da olmuştur.

Ticaret yollarının ve Akdeniz'in kıyıdaş ülkelerinin güvenliği bakımından Kıbrıs adasının üstlenmiş olduğu tayin edici rol, artık bu konu üzerinde ciddi şekilde kafa yoran tüm araştırmacılar tarafından kabul edilmektedir. Bundan dolayı, Osmanlı Devleti'nin 1571 yılında Kıbrıs'ı fethetmesini Kıbrıs'ın şaraplarına bağlamak, oldukça basit bir yorum olup, Türkleri alçaltıcı ve küçük düşürücü bir bakış açısının ürünü olduğu gözlerden kaçmamıştır. Kıbrıs'ın fethini, Doğu Akdeniz'deki ticaret yollarını daha sıkı denetlemek amacıyla yapılmış geleneksel bir fetih siyasetinin bir parçası olarak değerlendirmek, daha yerinde ve gerçekçi bir yaklaşım olacaktır.⁴⁰ Daha geniş bir perspektiften bakıldığında, Osmanlıların Mısır, Suriye ve Kıbrıs siyasetinin, Akdeniz ticaretine büyük zarar veren Coğrafi Keşifler'in ekonomik etkisini en aza indirmek maksadıyla tasarlandığı kolayca anlaşılabilir. Kapitülasyon uygulamalarının 16. yüzyıldan itibaren yaygınlaştırılmasının, Batılı tüccarların Akdeniz'i terk etmesini önlemeye yönelik stratejiler olduğu, günümüzde yapılan bilimsel çalışmalar tarafından ortaya koyulmuştur.⁴¹ Palmira Brummett yapmış olduğu önemli bir çalışmada, şu tespitleri yaparak tartışmalara açıklık getirmiştir.

³⁹Claude Delaval Cobham, *Excerpta Cypria Materials for A History of Cyprus*, Cambridge University Press, 1908, s. 5.

⁴⁰ Andrew Hess, *Unutulmuş Sınırlar 16. Yüzyıl Akdeniz'inde Osmanlı – İspanyol Mücadelesi*, Çev. Özgür Kolçak, Küre Yayınları, İstanbul, 2010, s. 124.

⁴¹ Maurits H. van den Boogert, *Kapitülasyonlar ve Osmanlı Hukuk Sistemi*, Çev. Ali Coşkun Tuncer, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2014.

Osmanlı deniz gücünün gelişimi, ticari hâkimiyet kurma amacı bakımından çok önemliydi. Söz konusu dönemde donanma, ordunun askeri kanadı değil; devletin uzun mesafe ticaretine dahil olmasını sağlayacak bir kanal, mal değişiminin korunmasına yönelik bir savunma mekanizması; bir nakliye sistemi ve diplomatik ilişkilerin yürütülmesinde çekinilmesi gereken bir güçtü. Osmanlı İmparatorluğu deniz gücü sayesinde hem Venedik'i hem de Suriye ve Mısır'da Memlûk hükümdarlığını kendisine bağımlı hale getirmişti. Bu bağımlılık, Portekiz'in doğu ticareti üzerinde oluşturduğu tehdit nedeniyle daha da kuvvetleniyordu.⁴²

Görüldüğü gibi, Osmanlılar Kıbrıs'ı fethetmekle Doğu Akdeniz'de stratejik olarak güçlenmenin yanı sıra, Mısır ile İstanbul arasındaki deniz güzergâhını da güvence altına almışlardır.⁴³ Zira, geçmişte de tecrübe edildiği üzere, Doğu Akdeniz'de ticaretin kesintiye uğramasıyla ortaya çıkabilecek ekonomik krizler Suriye, Anadolu ve Mısır kıyıları başta olmak üzere tüm bölgede domino etkisi yapabilmeyi.

Kıbrıs'ın Değişen Önemi

1511 tarihli bir kayıta, İngilizlerin Kıbrıs'a kumaş sattıkları belirtilmiştir.⁴⁴ Akdeniz ticaretinin başlangıcından itibaren İngiliz ticari gemilerinin uğrak yeri haline gelen Kıbrıs'ta İngilizlerin ticari bir örgütlenmeye gitmesi 1636 yılına rastlamaktadır.⁴⁵ Bu tarihte Richard Glover, Halep'teki konsolosa yardımcı konsolos olarak, "burada bir konsolosa sahip olmak zorunluluktur" kararı doğrultusunda Kıbrıs'a atanmıştır.⁴⁶ Bu tarihe kadar Kıbrıs, Halep konsolosluğuna bağlı olarak ticari faaliyetlerini sürdürüyordu ve burada Levant Kumpanyası'nın ayrıca bir yetkilisi bulunmuyordu.⁴⁷ Kıbrıs ve kumpanya açısından önemli bir adım sayılabilecek bu gelişmeden sonra Kıbrıs, Levant Kumpanyası'nın yerleşik kuruluşlarından biri olarak, Akdeniz ticaretinde yerini almaya başlamıştır.⁴⁸ Havasının sıcaklığı, kuraklığı ve çekirge istilaları gibi olumsuzluklarının yanında, bereketli topraklarıyla da bilinen Kıbrıs ile ilgili olarak, 17. yüzyılın hemen başında adayı ziyaret eden William Lithgow, adanın meşhur birçok ürününü saydıktan sonra

⁴² Palmira Brummett, *Osmanlı Denizgücü Keşifler Çağında Osmanlı Denizgücü ve Doğu Akdeniz'de Diplomasi*, Çev. H. Nazlı Pişkin, Timaş Yayınları, İstanbul, 2009, s. 261.

⁴³ Hess, *a.g.e.*, s. 130.

⁴⁴ Wood, *a.g.e.*, s. 20-21.

⁴⁵ Kıbrıs'taki konsolosluklar için bkz: Ali Efdal Özkul, "The Consuls and Their Activities in Cyprus Under The Ottoman Administration (1571-1878)", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Vol. 8/2, 2013, s. 239-283; Celal Erdönmez, "Tanzimat Devrinde İngiltere Konsoloslarının Kıbrıs'taki Faaliyetleri (1839-1856)", *bilig*, Sayı 58, 2011, s. 91-118.

⁴⁶ M. Epsteint, *The Early History of The Levant Company*, George Routledge & Sons Limited, London, 1908, s. 216; Fakat Luke, Kıbrıs'a atanan ilk konsolosun tarihini 1626 olarak vermiştir. Sir Harry Luke, *Cyprus Under The Turks*, C. Hurst & Company, London, 1969, s. 276.

⁴⁷ Wood, *a.g.e.*, s. 107.

⁴⁸ Wood, *a.g.e.*, s. 107.

İngiltere'nin Akdeniz Siyasetinde Kıbrıs (1580-1878) / İsmail ŞAHİN

uçsuz bucaksız şeker ve pamuk tarlalarından bahsetmiştir.⁴⁹ Adada bol miktarda üretilen pamuk nedeniyle, İngiliz tüccarlar, bu bölgeyle yakından ilgilenmişlerdir. Kaynaklardan edinilen bilgilere göre, adanın İngilizlerle olan ticaretinde en büyük kalemi pamuk oluşturuyordu ve Lancashire pamuk endüstrisinde adadan ithal edilen pamuğun ciddi bir payı bulunuyordu. Hatta Wood bir adım daha ileri giderek, "Lancashire pamuk endüstrisi oluşumunu Kıbrıs, İzmir ve Suriye'den ithal edilen ham pamuğa borçludur" şeklinde bir yorum yapmıştır.⁵⁰ İngiliz pamuk dokumacılığına sağladığı hammadde, adanın İngiliz tüccarlar nazarında kıymetinin giderek artmasına neden olmuştur. Halep'teki konsolosa bağlı olarak ticari faaliyetlerini sürdüren Larnaka'daki konsolos yardımcılığının 1722 yılında Halep'ten ayrılması⁵¹ ve Larnaka'da doğrudan bir konsoloslukun ihdas edilmesi, gelişen ticari ilişkilere bir delil olarak gösterilebilir. Çünkü, Ticari ilişkilerin kârlı olmadığı zamanlarda İngilizler konsolosluklarını kapatmakta tereddüt etmemişlerdir. 17. yüzyılda Kıbrıs ile ticari ilişkilerin İngiltere için nispeten önemsiz olduğu ortada olmakla beraber, 18. yüzyıla gelindiğinde, Kıbrıs İngilizler açısından artık dikkat edilmesi gereken önemli bir bölgedir. Bunun sebebi artan ticari ilişkilerin yanında, aynı zamanda Yakındoğu'da meydana gelen siyasi gelişmelerdir. 18. yüzyılın başlarında Kıbrıs'ı ziyaret eden Profesör John Heyman'ın adayla ilgili görüşleri özetle şu şekildedir.

...tüm olumsuzluklara rağmen ada, zeytinyağı, tahıl, bal, safran ve yün bakımından çok zengin. (...) Bunların ancak üçte ikisi adada tüketiliyor. Bu durum adada her şeyin ucuz olmasını sağladığından tekneler yolculuk için gerekli malzemeyi almak için sık sık Kıbrıs'a uğruyorlar. (...) Adanın başlıca ticareti, Hintlilerinkinden kalite bakımından biraz düşük olan çiçek desenli ipek ve pamuklular. Ayrıca halat yapımında kullanılan bir çeşit keten de çok önemli ihraç kalemi. (...) Buradaki İngiliz konsolosunun evinin adada bir eşi daha yok. (...) Ancak çok daha önemlisi, İngiliz konsolosunun tüm adada büyük saygı görmesi...⁵²

1745 yılında Kıbrıs'ı ziyaret eden İngiltere'nin Halep Konsolosu Alexander Drummond'un yorumu biraz daha ilgi çekicidir.

...eğer burası İngilizlerin ya da Hollandalıların elinde olmuş olsaydı, onların pınarlar, dereler ve kış yağmurlarından çok kısa sürede burayı doğunun bahçesi haline getirecek kadar iyi faydalanacaklarına, sığırların ve hayvanların korunabileceği güzel plantasyonlar kurabileceklerine inancım tamdır.⁵³

⁴⁹ Cobham, *a.g.e.*, s. 202.

⁵⁰ Wood, *a.g.e.*, s. 107.

⁵¹ Wood, *a.g.e.*, s. 166.

⁵² Cobham, *a.g.e.*, s. 250-253.

⁵³ Alexander Drummond, *Travels Through Different Cities of Germany, Italy, Greece and Several Parts of Asia*, London, 1754, s. 133.

İngiltere'nin Akdeniz Siyasetinde Kıbrıs (1580-1878) / İsmail ŞAHİN

Heyman'ın ve Drummond'un görüşlerine, 1792 yılında ölünceye kadar 16 yıl boyunca Kıbrıs ve Halep konsolosluğu yapmış Michael de Vezin de katılmıştır. Vezin, adanın İngiliz konsolosunu, en büyük iş bağlantılarına sahip ve bu nedenle de nüfuzu en güçlü kişi olarak tanımlamıştır.⁵⁴ Kıbrıs, yabancıların uğrak mekânı haline geldikçe, ada hakkında daha çok bilgi oluşmaya ve yayılmaya başlamıştır. Adanın verimli topraklarının etkin kullanılmadığı ve yeterli düzeyde ürün elde edilemediği, tüccarların ve seyyahların hemfikir olduğu konuların başında gelmekte olup, dahası, adanın Batılı bir devlet tarafından yönetilmesi durumunda Kıbrıs'ın her yönden şaha kalkacağı sıklıkla dile getirilmiştir. Vezin'in bu konu hakkındaki düşünceleri örnek olarak gösterilebilir.

Adanın nüfusu büyüklüğüne uygun hale gelir ve yüz yıldır durmadan felaketlere yol açan çekirge belası bertaraf edilirse, pamuk üretiminde muazzam bir artış sağlanabilir. Ayrıca adanın başka bir efendinin eline geçmesi durumunda, üç yıl içinde bu çekirgelerin rahatlıkla kökünün kazınacağını söyleyebiliriz.⁵⁵

18. yüzyılın sonlarında diplomatik misyonların yanı sıra Rus savaş gemileri de Akdeniz'de görünür olmaya başlamıştır. 1785 yılında Rusya'nın da diğer devletler gibi Kıbrıs'ta diplomatik misyon tesis ettiği anlaşılmıştır. Buradan, Rusya'nın da Akdeniz'de etkin bir güç olma yolunda ilerlemeye başladığı sonucu çıkartılabilir. Nitekim, Napolyon'un Mısır'ı işgal girişiminin ardından, Rus savaş gemileri Kıbrıs önlerine kadar gelmiştir. Rusya, 18. yüzyılın sonlarına doğru İngiltere için takip edilmesi gereken bir güç iken, 1807 Tilsit Antlaşması'ndan sonra dikkat edilmesi ve dizginlenmesi gereken bir tehdit haline gelmiştir. Bir taraftan Fransa'nın diğer taraftan İngiltere ve Rusya'nın Akdeniz'de etkinliğini artırmasıyla birlikte, 19. yüzyılın başlarından itibaren Akdeniz diplomatik bir satranç tahtasına dönüşmeye başlamıştır. Bu noktadan itibaren, İngilizlerin Kıbrıs ile ilgili kaleme almış oldukları yazılarda, adanın stratejik yönüne vurgu yapmaya başladıkları ve adanın İngiltere'nin elinde olması durumunda sağlanabilecek siyasi ve ekonomik fayda üzerine fikir beyan ettikleri tespit edilmiştir.

Ocak 1814 tarihinde Kıbrıs'ı ziyaret eden Doğu Hint Kumpanyası kaptanlarından John Macdonald Kinneir, 1818 yılında Londra'da yayınlanan kitabında Kıbrıs ile ilgili önemli kehanetlerde bulunmuştur.

Kıbrıs'ın sahipliği İngiltere'ye Akdeniz'de üstün bir nüfuz ve Levant'ın geleceğinde emrine amade bir konum verecektir. Kıbrıs'ı, Mısır ve Suriye metbu olarak hemen tanıyacaklar ve Kıbrıs Küçük Asya karşısında güçlü bir pozisyon kazanacak, böylece, eğer bir engel çıkmazsa, Osmanlı İmparatorluğu her zaman kontrol altında tutulabilecek ve bu cihette Rusya'nın yayılmacılığı durdurulabilecektir. Bu durum onun ticaretinin kayda değer ölçüde artmasına; adanın verimli şaraplarının, ipeklerinin ve diğer ürünlerinin; Mısır'ın pirinç ve

⁵⁴ Cobham, *a.g.e.*, s. 366.

⁵⁵ Cobham, *a.g.e.*, s. 367.

İngiltere'nin Akdeniz Siyasetinde Kıbrıs (1580-1878) / İsmail ŞAHİN

şekerini ve Anadolu'nun pamuğunu, afyonunu ve tütününü dağıtımını sağlamasına olanak verecektir. Savunması kolay olan ada; liberal bir hükümet idaresinde, kısa süre zarfında, yapılan tüm masrafları fazlasıyla geri ödeyecek ve ticari filomuza cüzi bir maliyetle bol miktarda malzeme tedarik edecektir.⁵⁶

Kinneir'in Kıbrıs üzerine yapmış olduğu tespitler, 1878 yılında İngiltere'nin Kıbrıs'ı işgal etmek için ortaya attığı gerekçe ile bütünüyle uyusmaktadır. 18. yüzyılın başından itibaren Kıbrıs, kapalı kapılar ardında üzerinde hesaplar yapılan Akdeniz adalarının başında gelmekle birlikte, uluslararası ilişkilerin hassas bir süreçten geçtiği günlerde Akdeniz üzerine yapılan pazarlıklarda, sahip olduğu konum itibarıyla devletlerin ilgisine mazhar olmuştur. Napolyon savaşlarının güç dengesini altüst ettiği bir ortamda Kıbrıs; Lazkiye, İskenderiye ve İskenderun kilidinin anahtarı olarak algılanmıştır. Bu sıcak atmosfer içinde Malta'daki İngiliz garnizonunda görevli Kraliyet Topçu Yüzbaşı Henry Light, Eylül 1814 tarihinde Kıbrıs'a bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Yüzbaşı Light, adada kaldığı üç hafta boyunca Kıbrıs'a gelen her geminin İngiliz bandıralı olduğundan bahsetmiş ve İngilizlerin burada yerleşebilmeleri için büyük finansman kaynaklarına gereksinim olduğunu belirtmiştir.⁵⁷ Yüzbaşı ayrıca, Kıbrıs hakkında kaleme aldığı gezi notlarının askeri savunma ve siyasi yorumlar kısmına aşağıdaki satırları not etmiştir.

Büyük Britanya'nın çıkarlarının sağlama alınabilmesi için, Suriye ve Kıbrıs'ın idaresinin Türk yöneticilerden alınıp herhangi bir Avrupalı gücün eline verilmesi dünyanın yararına olurdu. Bu güç, şimdi Rusya biçiminde kendisini göstermektedir. (...) koşullar bundan böyle Büyük Britanya'yı Akdeniz'de güçlenmeye zorluyor; toprağın zenginliği ve bundan kaynaklanan genel avantajlarıyla Kıbrıs, bu ülke için Suriye ve Mısır'dan daha değerli görülebilir.⁵⁸

Anlaşıldığı üzere, Kıbrıs'a ilişkin yorumlar, adanın Avrupalı bir devletin idaresine geçmeli yaklaşımından, İngiliz hâkimiyetine alınması yönünde bir değişikliğe uğramaya başlamıştır. Şüphesiz bu değişikliğin temel nedeni, Akdeniz'de İngilizlerin üstesinden gelmeye çalıştıkları tehditlerdir. Hindistan pazarının iki önemli durağı, Halep ve Mısır'ın güvenliği büyük ölçüde Kıbrıs'a bağımlı olduğundan, Suriye, Mısır ve Anadolu kıyılarında çıkarı bulunan devletin, gözü ve kulağı bu adanın üzerinde olmak zorundaydı. Nitekim Napolyon'un Mısır işgali sırasında Kıbrıs adasının jeopolitik önemi bir kez daha ortaya çıkmıştır. Bu olay üzerine Osmanlı Devleti, aynı ölçüde Kıbrıs için de endişeye kapılmış ve adada ek tedbirler almıştır. Yaşanılan panik nedeniyle adanın bir işgal durumunda yeterli mühimmata sahip olup olmadığı sorgulanmış ve kalelerin güçlendirilmesi emri verilmiştir.⁵⁹ Bu bağlamda Mısır savunması için adadan asker toplanmasından,

⁵⁶ John Macdonald Kinneir, *Journey Through Asia Minor, Armenia and Koordistan*, John Murray, London, 1818, s. 185-186.

⁵⁷ Cobham, *a.g.e.*, s. 418-419.

⁵⁸ Cobham, *a.g.e.*, s. 422.

⁵⁹ BOA, HAT, 163/6779.

İngiltere'nin Akdeniz Siyasetinde Kıbrıs (1580-1878) / İsmail ŞAHİN

“alınan askerlerin adanın savunmasını acze uğratacağı” gerekçesiyle vazgeçilmiştir.⁶⁰ Bunların yanında, Fransız donanmasının Kıbrıs'a sığınmaya çalıştığına dair bilgilere Osmanlı arşiv kaynaklarından ulaşılmıştır.⁶¹ Sonuç olarak, Mısır savaşları sırasında Kıbrıs; müttefik donanmalarının ihtiyaçlarının karşılandığı⁶², Mısır ve Akka savunması için asker toplanıldığı⁶³, Fransız askerlerinin hapsedildiği⁶⁴, zahire, peksimet ve ağnam ihtiyaçlarının karşılandığı⁶⁵ lojistik bir üs vazifesi görmüştür.

Kıbrıs, Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa isyanı sırasında da gündeme gelmiştir. Osmanlı ordusunun bozguna uğratıldığı Aralık 1832 tarihli Konya'daki savaşın ardından başlayan müzakerelerde Kıbrıs ile ilgili önemli bilgilere yer verilmiştir. 14 Mayıs 1833 tarihli Kütahya Antlaşması'yla sonuçlanan süreçte, İbrahim Paşa, Kütahya'dan babası Mehmet Ali Paşa'ya yazmış olduğu 3 Şubat 1833 tarihli mektubunda müzakerelerle ilgili şu ikazları yapmıştır.

İstiklâl maddesi İki elçi ile beraber yapılacak müzakerelerde en başta gelmelidir; çünkü istiklâl hayati bir meseledir ve dolayısıyla her şeye tekaddüm etmesi icabeder. Bunu temin ettikten sonra Antalya, Adana ve Kıbrıs adasını istemeliyiz. (...) Kıbrıs'ın Mısır'a ilhakı ise münakaşa götürmez bir zarurettir: Kıbrıs evvelâ donanmamıza bir üs vazifesi görecektir, saniyen Babıali'ye karşı ülkemize girecek bir yolu kapayacaktır.⁶⁶

Kinneir ile İbrahim Paşa'nın Kıbrıs'ın jeopolitiği üzerine yapmış oldukları analizler birbirine benzemekte olup, her ikisi de Kıbrıs'ın Doğu Akdeniz'de oynadığı kilit role dikkat çekmişlerdir. Kinneir için de vurgulandığı gibi, her iki analizin sentezi, İngiltere'nin Kıbrıs siyasetini şekillendirmiştir. İngiliz konsolosluk raporlarından anlaşıldığı kadarıyla, 19. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren İngiltere, Kıbrıs adasıyla ilgili kaygılar duymaya başlamıştır. 1831 tarihli bir konsolosluk raporunda Yunan vatandaşlığına geçen Rumlardan bahsedilerek, “bir önlem alınmadığı takdirde adanın Yunan kolonisine dönüşeceği” uyarısının yapıldığı görülmüştür.⁶⁷ Bu dönemde Doğu Akdeniz kıyılarını ve Mısır'ı kontrol altında tutma noktasında, Kıbrıs'ın jeopolitik değeri oldukça yüksektir. Zira, İskenderun, Suriye kıyıları ve İskenderiye gibi hem ticari hem de stratejik açıdan ehemmiyeti yüksek bölgeleri denetim altında tutabilecek yegane adanın Kıbrıs olduğu, Napolyon'un Mısır'ı işgali sırasında teyit edilmiştir. Bu öneminden dolayı, İzmir'den Mısır'a kadar uzanan ticari hat boyunca hayati çıkarları bulunan İngiltere için ada çok

⁶⁰ BOA, HAT, 164/6832.

⁶¹ BOA, HAT, 155/6511.

⁶² BOA, HAT, 163/6779.

⁶³ BOA, HAT, 164/6832.

⁶⁴ BOA, HAT, 247/13933.

⁶⁵ BOA, HAT, 156/6519.

⁶⁶ Şinasi Altundağ, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı Mısır Meselesi 1831 – 1841*, TTK Basımevi, Ankara, 1945, s. 104-105.

⁶⁷ Luke, *a.g.e.*, s. 150.

İngiltere'nin Akdeniz Siyasetinde Kıbrıs (1580-1878) / İsmail ŞAHİN

önemli bir hale gelmiştir. İşte bu kaygıdan mütevellit, İngiliz dış politikası Akdeniz'de mevcut statükonun korunmasından yana bir tavır takınmıştır.

Yüzyılın ortalarına doğru, Kıbrıs'ın limanlarını konu edinen konsolosluk çalışmaları göze çarpmaya başlamıştır. Bu çalışmalardan en ilginç olanı 20 Kasım 1843 tarihli bir rapordur. Larnaka Konsolosuna bilgi vermek amacıyla konsolosluk çalışanı Pietro Brunoni tarafından hazırlanan rapor özetle şöyledir.

Size, şehrin bugünkü durumunu ve Magosa limanını açıklamaktan şeref duyarım. Bugün bakımsız ve kısmen ihmal edilmiş olmasına rağmen, Magosa şehri, Kıbrıs Adası'nın ve Osmanlı dominyonlarının en önemli kalesidir. Bakımsızlığına ve çamurla boğulmuş olmasına karşın, limanı, ki bir tek limanı vardır, söz konusu adanın otuz altı demirlenecek yerinin en iyisidir. Bu şehir, bir zamanlar sayısız düşman saldırılarına karşı koymakla ünlüyken, şimdi, her iki cinsiyetten, 500 adet çok fakir Türk bulundurmaktadır. Şehir, küçük, yuvarlak olmaktan çok, uzunca olup, kaya zemin üzerine inşa edilmiş, çok sayıda tabya ve iç hendek şevinden oluşan, güçlü fakat bakımsız duvarlarla çevrelenmiştir. Bazen sert kaya, bazen küfeki taşlarının oyulmasıyla kazılan derin hendek şehri sarmaktadır, ancak Venediklilerin, bu hendeği tamamlamak ve denizle birleştirmek için vakitlerinin kalmadığı malumunuzdur. Bu hendeğin dışında da duvarlar vardır. Günümüzde, kullanılan şehir kapılarının sayısı ikidir; biri kara tarafında, kalkma köprüsü, diğeri ise deniz tarafındadır. İki kaleden biri, kara tarafında Maraş (Varoşa) bahçelerine, daha büyük olan ikincisi de, denize bakar; ikincisi duvarların altındaki bir kanaldan giren deniz suyu ile çevrili, düzenli bir hisar olup, bir köprüden girilir. Bu hisar limanı korumanın dışında, eğer gerekirse, şehre de kumanda edebilir. Şu anda kötü durumda olmasına, sürpriz bir saldırıyı önleyecek topu, cephaneliği, erzağı ve askeri bulunmamasına rağmen, Magosa, bir Avrupa devleti tarafından kolayca güçlü ve girilmez hale getirilebilir. (...) Hisar'ın, Maraş diye bilinen banliyöleri kalabalıktır. Nüfus, zengindir ve tatlı kuyu suyu ile sulanan sayısız bahçelerden ve çömlekçilikten para kazanırlar. Bir cins beyaz-sarı kilden yaptıkları çanak çömlek adada ve komşu kıyılarda çok satılır. Adanın fuvve kökünün önemli bir bölümü Magosa ve çevreleyen yöreden çıkar. Soğanı, kavunu, salatalığı, narı ve her cins meyvesi boldur ve bunlar adanın içlerinde satıldığı gibi ihraç da edilir. Eğer liman temizlenir ve şehir onarılırsa, o zaman, Mesarya'nın tahılı ve çevrenin bol miktarda yetişen mısırı, pamuğu, yünü, meyan kökü, susamı, arpası, fasulyesi, baklası ve diğer ürünleri, Magosa'da yaşamı çok hoşlaştırabilir, ticarethaneleri ve kamu hazinesini zenginleştirebilir ve Suriye ve Karaman sahillerine büyük yarar sağlayabilir.⁶⁸

Raporun neden yazıldığı bilinmemekle beraber, Kıbrıs'ın Avrupalı bir güç tarafından ele geçirilmesi durumunda yaratabileceği olası etki üzerinde yoğunlaştığı

⁶⁸ Luke, *a.g.e.*, s. 160-163.

İngiltere'nin Akdeniz Siyasetinde Kıbrıs (1580-1878) / İsmail ŞAHİN

anlaşılmaktadır. Aslında Pietro Brunoni raporunda, adaya ilgili İngiltere'nin muhtemel kazanç ve kayıplarından söz etmiştir. Diğer bir ifadeyle, İngiltere'nin Kıbrıs'ı ele geçirmesi durumunda, kazanacakları ile adayı düşman bir güce kaptırmanın muhtemel kayıpları araştırılmıştır. Kafkaslar üzerinden İran'a ve Kars üzerinden Akdeniz'e açılmak isteyen yayılmacı Rus siyasetine karşı da önemli bir mevzii konumundaki Kıbrıs, İngiltere'nin ilgisini çekmiştir. Akdeniz'deki çıkarlarının güvenliğini Malta'daki deniz üsünden sağlamaya çalışan İngiltere, Fransa'nın ardından Rusya'nın her geçen gün Akdeniz'e bir adım daha yaklaşması karşısında, Kıbrıs'ın anahtar bir rol oynayabileceğini düşünmeye başlamıştır. Malta, Fransa'ya karşı alınmış bir önlemdir ve buna benzer bir önlem, Rusya'ya karşı da alınabilir mi sorusu, İngiliz siyasetçilerin kafasında bir soru işareti olarak durmaktadır.

1869 yılında Süveyş Kanalı'nın açılması ve Mısır Hidivi'nin elinde bulunan kanal hisselerinin, 1875 yılında Disraeli'nin özel girişimleriyle İngiltere'ye geçmesi, Süveyş'te yeni bir Cebeli Tarık'ın doğmasına yol açmıştır. Süveyş Kanalı deniz ulaşımı açısından seyir süresini oldukça kısaltmıştır. Örneğin, Hamburg Limanı ile Bombay Limanı arasındaki deniz yolu mesafesi, Afrika'yı dolaşmak suretiyle gidildiği takdirde 11.220, Süveyş Kanalı vasıtasıyla gidildiğinde ise 6.420 deniz mili uzunluğunda olup, kanal söz konusu iki nokta arasındaki mesafeyi %43 oranında kısaltmıştır.⁶⁹ Bunun doğal sonucu olarak kanal nedeniyle seyir süresi 20-24 gün azalmıştır.⁷⁰ İngilizlerin 1839 yılında Aden'i, 1857 yılında Kızıldeniz ile Hint Okyanusu'nu bağlayan Bâb-ül Mendeb Boğazı'nın ortasında yer alan Perim adasını işgal etmesi ve nihayetinde 1875 yılından itibaren kanal hisselerini, dolayısıyla kanalın sevk ve idaresini ele alması, İngiliz ticaret ve müstemele yollarının emniyeti bakımında stratejik hamleler olmuştur.⁷¹ Akdeniz ile Kızıldeniz'i bağlayan ve bu nedenle Asya ile Avrupa arasındaki deniz taşımacılığında Afrika'nın çevresini devre dışı bırakan Süveyş Kanalı'nın 1869 yılında açılması, Mısır işgali sonrası Kıbrıs'ın stratejik önemini öne çıkaran en önemli gelişme olarak telakki edilebilir.

İngiltere'nin en önemli siyasi kişiliklerinden Benjamin Disraeli, 1830 yılında gerçekleştirdiği Doğu gezisinin ardından Kıbrıs'ın önemini fark eden İngiliz siyasetçilerin başında gelmektedir. Seyahatini daha sonra, *Tancred: The New Crusade* (1847) adlı kitapta romanlaştıran Disraeli'nin, burada "İngilizler Kıbrıs'ı istiyorlar ve alacaklar" şeklinde bir ifade kullandığı görülmüştür.⁷² Disraeli, 1847 yılında romanında teklif ettiği Kıbrıs'ı alma işini, 1878 yılında başbakanlığı döneminde kendi başaracaktır. Disraeli, 1874-1880 yılları arasında Doğu Sorunu'nun en zirvede olduğu bir zaman aralığında Muhafazakâr Parti'nin lideri olarak başbakanlık yapmıştır. Kırım Savaşı'ndan sonra Rusya'nın Asya'ya

⁶⁹ Danyal Bediz, "Süveyş Kanalı'nın Önemi", *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, Cilt: 9/3, 1951, s. 335.

⁷⁰ Bediz, a.g.e., s. 335.

⁷¹ M. A. Yapp, "British Perceptions of the Russian Threat to India", *Modern Asian Studies*, Vol. 21/4, 1987, s. 647-665.

⁷² Benjamin Disraeli, *Tancred: The New Crusade*, Vol I, Henry Colburn, London, 1847, s. 280.

İngiltere'nin Akdeniz Siyasetinde Kıbrıs (1580-1878) / İsmail ŞAHİN

yönelmesi ve buralarda önemli stratejik toprakları; 1864'te Çimkent'i, 1865'te Taşkent'i, 1866'da Hokand ve Buhara'yı, 1868'de Semerkant'ı ve 1873'te Hive'yi işgal etmesi⁷³, Londra'yı bir hayli rahatsız eden gelişmeler arasında yerini almıştır. İşgal edilen yerlere haritada bakıldığında, Rusya'nın İran ve Afganistan'a doğru bir yayılma içerisinde olduğu kolayca anlaşılmaktadır. İngiliz İmparatorluğu'nun can damarı olarak görülen Hindistan'ın, yaşanan bu işgallerle Rus tehditi altına girdiği yorumlarının Londra'da yapıldığı bir sırada, Rusya'nın Ayastefanos Antlaşması'yla Doğu Anadolu bölgesine sıçraması ve Balkanlar ve Boğazlar üzerindeki nüfuzunu artırması, İngiltere'de tehlike çanlarını çaldırmıştır. Rusya'nın, 1877-1878 Osmanlı Rus Harbi'nin galibi olarak Ayastefanos Antlaşması ile hem Yakınoğu ve Balkanlarda, hem de Avrupa'da güç dengesini kendi lehine değiştirebilecek kazanımlar elde etmesi, Kırım Savaşı sonrasında oluşturulan statükoyu altüst etmiştir. Mevcut statükonun Rusya lehine değişmesi karşısında İngiltere, Rusya'nın kazanımlarını boşa çıkaracak diplomatik adımları atmanın yollarını aramaya başlamış, bu bağlamda Rusya'ya karşı Yakınoğu'da bir önlem olarak kullanılabilir askerî üslerin araştırılmasına karar verilmiştir.

Geleneksel İngiliz dış politika anlayışında, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma düşüncesi ağırlık kazanmıştır. 1830-1865 yılları arasında İngiliz dış politikasına önce dışişleri bakanı, sonrasında başbakan olarak yön veren, muhafazakâr kanadın simge isimlerinden Palmerston da bu düşünce doğrultusunda hareket etmiştir.⁷⁴ Fakat bu düşüncenin karşısında yer alan liberal kanadın temsilcileri ise, Osmanlı Devleti'ni sonu gelmiş bir devlet olarak görmüşler, bu nedenle de onun yıkılmasını ya da taksim edilmesini doğal karşılamışlardır. Disraeli hükümetinin, 1874'ten beri Hindistan Bakanlığı'nı, Nisan 1878'den itibaren de dışişleri bakanlığını ifa eden Salisbury'nin fikirleri de bu minval üzerine kurulmuştur. O, Osmanlı Devleti'nin varlığını devam ettirmesinin artık imkânsız olduğuna kanaat getirmiş ve bu düşünceden hareketle toprak bütünlüğünü koruma politikasının terk edilmesi gerektiğini savunmuştur.⁷⁵

Haziran 1877 tarihinde Hindistan Bakanı Salisbury, "Hindistan'ın güvenliği için Mısır ve Girit'i almak için elimden geleni yaptım; bunun dışında Osmanlı Devleti'nin parçalanıp dağılmasına ses çıkarmazdım"⁷⁶ sözleriyle hem Hindistan'ın, hem Osmanlı Devleti'nin hem de Akdeniz'in değerini ortaya koymuştur. Ayastefanos Antlaşması'nın ortaya koyduğu yeni şartlar, İngiltere'nin etkin ve fiili olarak artık bölgede olması gerektiği düşüncesini, İngiliz Kabinesi'nde tartışmaya açmıştır. Tartışmaların bir neticesi olarak, Salisbury 21 Mart 1878 tarihinde Disraeli'ye yazdığı mektubunda, Kıbrıs ve Limni gibi iki deniz üssünün ele geçirilmesini ve geçici olarak da İskenderun'un İngiltere tarafından işgalini

⁷³ Sneh Mahajan, *British Foreign Policy 1874–1914 The Role of India*, Routledge, London, 2002, s. 13.

⁷⁴ Bu konu hakkında bkz: Bayram Soy, "Lord Palmerston'un Osmanlı Toprak Bütünlüğünü Koruma Siyaseti", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, Sayı:7, 2007.

⁷⁵ Kenneth Bourne, *The Foreign Policy of Victorian England, 1830-1902*, Clarendon Press, Oxford, 1970, s. 409-16.

⁷⁶ Bourne, *a.g.e.*, s. 410.

İngiltere'nin Akdeniz Siyasetinde Kıbrıs (1580-1878) / İsmail ŞAHİN

önermiştir.⁷⁷ Limni, Kıbrıs ve İskenderun'un ele geçirilmek istenmesinin başlıca nedeni Rusya'nın, Boğazlar ve Türkiye'nin doğusu üzerinden Akdeniz'e yayılmasını engellemek düşüncesine dayanıyordu.⁷⁸ Fiili olarak Akdeniz'de güçlenmek politikası doğrultusunda, 27 Mart 1878 tarihinde Disraeli, Hindistan'dan Malta'ya asker kaydırılması ve Akdeniz'de bir üs aranması konusunda bakanların olumlu görüşünü almayı başarmıştır.⁷⁹ Bu fikre karşı çıkan tek isim Dışişleri Bakanı Derby olmuş, ancak O da alınan bu kararın ardından istifa etmiştir.

İngiltere, Akdeniz'de Rus yayılmacılığını önlemek için adımlar atarken dikkatli davranmak zorundaydı. 1830 yılında Akdeniz'deki çıkarlarını sağlama almak için Cezayir'i işgal etmiş bir Fransa gerçeği İngiltere'nin karşısında duruyordu. O nedenle, İngiltere 1878 yılında hem Fransa hem de Rusya ile aynı anda mücadele etmeyi göze alamadığından, Fransa'yı ürkütmeden hassas bir strateji yürütmesi gerekiyordu. Örneğin, 1898'de Mısır yüzünden İngiltere ile Fransa savaşın eşiğine gelmiştir. Muhtemelen Fransa etkeninden dolayı İngiltere, Mısır ve İskenderun fikrinden geçici olarak uzaklaşmış ve böylece Kıbrıs'a yoğunlaşmıştır. Bu doğrultuda Başbakan Disraeli, Kraliçe Viktorya'ya yazmış olduğu 5 Mayıs 1878 tarihli mektubunda şu satırlara yer vermiştir.

Eğer Kıbrıs, Osmanlı Devleti tarafından İngiltere'ye bırakılırsa ve İngiltere de Osmanlı Devleti ile Asya Türkiye'sini Rus işgaline karşı koruyacak bir savunma antlaşması imzalarsa, o vakit, İngiltere'nin Akdeniz'deki gücü artacak ve böylece Majestelerinin Hindistan İmparatorluğu son derece güçlendirilmiş olacaktır. Kıbrıs Batı Asya'nın anahtarıdır. Böyle bir düzenleme, aynı zamanda Türkiye'yi Avrupa'da daha da güçlü kılacak ve bununla birlikte Rusya'ya karşı savaş öncesi durumdan daha güçlü bir tampon devletin oluşmasına olanak sağlayacaktır.⁸⁰

Alıntılanan metinden kolaylıkla anlaşılacağı üzere, Disraeli'nin Rusya'nın revizyonist ve yayılmacı dış siyasetine karşı biri caydırıcı, diğeri önleyici tedbir olarak düşündüğü politikanın özünde şu amaçların yatmakta olduğu söylenebilir: Birincisi, Akdeniz'de statükoyu muhafaza etmek. İkincisi, Hindistan ile İngiltere arasındaki bağları güçlendirmek. Üçüncüsü, Babıali ile yapılacak ittifak antlaşmasının caydırıcı etkisinin çalışmama ihtimaline bir önlem olarak Kıbrıs'ı işgal ederek Doğu Akdeniz'de ileri bir karakol inşa etmek. Son olarak dördüncüsü, Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'nin oynadığı tampon bölge rolünü devam ettirmek. Böylece, bu politikanın hayata geçirilip sürdürülebilir kılınmasıyla İngiltere kendisine karşı oluşturulabilecek ittifaklar kaygısından da kurtulmuş olacaktır. Belki de daha önemlisi, İngiltere bu planıyla Rusya'nın Karadeniz, Akdeniz, Mezopotamya ve Basra'ya yönelik amaçlarını boşa çıkarabilecektir. Disraeli, Kıbrıs

⁷⁷ Bourne, *a.g.e.*, s. 411.

⁷⁸ Harold Temperley, "Further Evidence on Disraeli and Cyprus", *The English Historical Review*, Vol. 46/183, 1931, s. 457-460.

⁷⁹ Bourne, *a.g.e.*, s. 131.

⁸⁰ George Earle Buckle, *The Life of Benjamin Disraeli*, Vol. VI, The Macmillan Company, New York, 1920, s. 293.

İngiltere'nin Akdeniz Siyasetinde Kıbrıs (1580-1878) / İsmail ŞAHİN

için düşündüklerinin ne derecede doğru olduğunu araştırmak üzere, bölgeye teknik bir heyet göndermiştir. Zira, gizli diplomasinin usta oyuncusu İngiltere'nin, Berlin Kongresi'nden önce tüm olasılıkları iyice değerlendirip kongrede elini güçlü kılması gerektiğinden, süratli bir şekilde bölgede çalışmalar yapmaya başlayan teknik heyet, bu kapsamda; Gelibolu, Midilli, Limni, Girit, İskenderun, Hayfa, İskenderiye ve Kıbrıs üzerinde incelemeler yapmıştır.⁸¹ Heyet çalışmalarının sonunda, Disraeli'yi doğrularcasına, Kıbrıs'ın uygun olacağı şeklinde bir karara varmıştır. Fakat yeri gelmişken burada bir hususu da hatırlatmakta fayda vardır. 23 Aralık 1876 tarihinde İngiltere adına Tersane Konferansı'na katılan Lord Salisbury'nin (Hindistan'dan sorumlu devlet bakanı) konferansın devam ettiği sırada, İngiliz İstihbarat uzmanlarından Albay Home'u Akdeniz adaları üzerinde araştırma yapmak için görevlendirdiği bilinmektedir.⁸² Bu görevlendirmenin ardından tekrar bir araya gelen ikilinin yaptığı istişare toplantısında, Albay Home da Kıbrıs'ın işgalinin uygun olacağını ifade etmiştir.⁸³ İngiltere yönetimini düşündüren önemli bir konu, İskenderun Körfezi'ydi. Rusya'nın Türkiye'nin doğusundan İskenderun'a ulaşabileceği düşüncesi İngiltere'nin kaygılanmasına yetiyordu. Ancak bu kaygı, Albay Home'un raporuyla ortadan kaldırılmıştır. Raporunda Albay Home, "her kim Kıbrıs'ı elinde tutarsa, İskenderun'u da tutar, kısacası Kıbrıs İskenderun'u verir" diye yazmıştır.⁸⁴ İngiltere, Kıbrıs sayesinde hem istediklerini alabilecekti hem de Doğu Akdeniz'de Fransa'nın tepkisini çekmeden önemli bir adayı işgal edecektir. Kıbrıs yerine İskenderun'un işgali konusunda bir karara varılsaydı, muhtemelen Suriye'deki çıkarları nedeniyle Fransa bu karara şiddetle karşı çıkabilirdi.

Nihayet 23 Mayıs 1878 tarihli bir yazıyla Salisbury, "memalik-i mahrusada reform yapılması ve Kıbrıs'ın İngiliz yönetimine bırakılması" şartıyla bir antlaşma yapmak üzere İstanbul Elçisi Layard'a bir talimat göndermiş⁸⁵ ve Padişaha 48 saatlik bir süre vermesini söylemiştir.⁸⁶ Bu talimat üzerine Layard, 25 Mayıs'ta Sultan II. Abdülhamit'in huzuruna çıkmıştır. İngiltere'nin Kıbrıs konusunda aceleci tavır ve Çırağan Baskını'nın olduğu buhranlı bir ortamda gerçekleşen Kıbrıs görüşmeleri, Ali Suavi Olayı hakkında akıllara birçok şüpheyi getirmiştir. Nitekim, Padişaha 48 saatlik bir süre tanınması ve antlaşmadan ziyade bir ultimatom kabilinde takınılan tavır, şüpheleri güçlendirmiştir. Ayrıca, gerekirse tehdit kullanması yönünde Layard'a verilen talimat da bu konudaki kaygıları artırmıştır. Ali Suavi Olayı'nda İngiltere'nin parmağının olup olmadığı ayrıca araştırılması gereken bir konudur.

⁸¹ Dwight E. Lee, "A Memorandum Concerning Cyprus, 1878", *The Journal of Modern History*, Vol. 3/2, 1931, s. 238-240.

⁸² Lady Gwendolen Cecil, *Life of Robert Marquis of Salisbury*, Vol. II, Hodder and Stoughton Limited, London, 1921, s. 214.

⁸³ Cecil, *a.g.e.*, s. 214.

⁸⁴ Lee, *a.g.e.*, s. 241.

⁸⁵ Şükrü Sina Gürel, *Kıbrıs Tarihi (1878-1960)*, Cilt I, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1984, s. 21.

⁸⁶ Nasim Zia, *Kıbrıs'ın İngiltere'ye Geçişi ve Adada Kurulan İngiliz İdaresi*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1975, s. 33.

İngiltere'nin Akdeniz Siyasetinde Kıbrıs (1580-1878) / İsmail ŞAHİN

Dışişleri Bakanı Salisbury tarafından İstanbul Büyükelçisi Henry Layard'a gönderilen 30 Mayıs 1878 tarihli aşağıdaki yazı, her şeyi açık şekilde gün yüzüne çıkarmaktadır.

Asya Türkiye, kendi kendini idare etme kapasitesinden yoksun, hiçbir bağımsızlık amacı olmayan ama sükûnetleri ve ne olursa olsun siyasal esenlik içinde olma beklentilerine bağlı olarak tamamıyla Sultan'ın egemenliği altında yaşayan birçok ırk ve inançtan oluşmaktadır. (...) Bu bozgun (...) Doğu'da Hükümet'in istikrarının gerçekte bozulmasından daha da tehlikeli olan onun çökeceğine dair genel inanç (...) beklentisi olacaktır. Eğer Suriye, Küçük Asya ve Mezopotamya nüfusu Babıali'nin kendi gücüyle varlığını devam ettirmesinin hiçbir garantisi olmadığını görürse (...) Osmanlı hâkimiyetinin hızlı çöküşünü hesap etmeye ve gözlerini onun varisine çevirmeye başlayacaktır. (...) buraların mutlak şekilde Rusya'nın kontrolünde olması Babıali'nin Asya topraklarındaki hâkimiyetin çözülmesine güçlü şekilde etki edecektir.⁸⁷

Bu mektup, İngiltere'nin tüm kaygısını gözler önüne sermiştir. Nitekim Salisbury'nin, Rus işgali altında bulunan Osmanlı Devleti'nin doğudaki topraklarını, "Büyük Britanya'nın Doğu'daki çıkarlarını derinden ilgilendiren bölge" olarak tanımladığı görülmüştür.⁸⁸ İngiliz çıkarları açısından hayati önem arz eden bölgenin güvenliği üzerinde duran Dışişleri Bakanı, bölgenin güvenliği için en kestirme ve masrafsız yolun, büyük bir güç tarafından Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı yeni bir saldırıya geçmesinin silah zoruyla durdurulması görüşünde olduğunu beyan etmiştir. Salisbury'nin burada vurgulamaya çalıştığı nokta, Rusya'ya karşı bir askeri ittifakın kurulmasıdır. Dışişleri Bakanı, mevcut koşullar altında, işgal edilen toprakların askeri önlemler neticesinde geri alınmasını, hem masraflı hem de zahmetli görmüştür.⁸⁹ Ona göre Osmanlı Devleti'nin büyük bir güç tarafından korunması taahhüdü, iki amaca hizmet edecektir. Bunlardan birincisi, Rusya'nın askeri işgaller yoluyla genişlemesi durdurulacaktır. Zira Rusya, Osmanlı Devleti'nin arkasındaki gücü karşısına almak istemeyecektir. İkincisi ise, Asya Türkiye'sinde Osmanlı egemenliği altında yaşayan tebaaya, Osmanlı Devleti'nin hızlı bir çöküşün kurbanı olmayacağı mesajının iletilecek olmasıdır.⁹⁰ Bir diğer ifadeyle, mezkûr mahallerde yaşayan halkın, Osmanlı Devleti'ne olan şüphesi asgariye indirilmiş olacaktır. Mezopotamya, Suriye kıyıları, İskenderun Körfezi, Süveyş Kanalı, Dicle ve Fırat üzerinde var olan ve birbiriyle iç içe geçmiş İngiliz çıkarları açısından değerlendirildiğinde, İngiltere'nin 93 Harbi sonrasındaki Osmanlı Devleti'ne yönelik dış politikasının, statükonun korunması şeklinde olduğu sonucuna varılabilir. Başka bir ifadeyle söylenecek olursa, Doğu'daki İngiliz çıkarları için elzem olan, Osmanlı Devleti'nin parçalanmaması ve varlığını korumasıdır. Yalnız, Salisbury tüm hesapların düzgün işleyebilmesi için, yani İngiltere'nin Rusya'ya

⁸⁷ *Parliamentary Paper*, Turkey, No. 36 (1878), c 2057.

⁸⁸ *Parliamentary Paper*, Turkey, No. 36 (1878), c 2057.

⁸⁹ *Parliamentary Paper*, Turkey, No. 36 (1878), c 2057.

⁹⁰ *Parliamentary Paper*, Turkey, No. 36 (1878), c 2057.

İngiltere'nin Akdeniz Siyasetinde Kıbrıs (1580-1878) / İsmail ŞAHİN

karşı Osmanlı Devleti'ni destekleyebilmesini, iki koşulun kayıtsız şartsız yerine getirilmesi şartına bağlamıştır.⁹¹ Birinci koşul; Babıali, Asya topraklarında yaşayan Hıristiyan ve diğer uyrukların koşullarını iyileştireceğine dair resmi güvenceyle reform sözü vermelidir. Diğeri ise Kıbrıs'ın işgalidir. Salisbury'ye göre, İngiltere'nin tüm bu taahhütlerini yerine getirebilmesi için Kıbrıs'ın işgali önemlidir. Çünkü Kıbrıs, Küçük Asya ve Suriye kıyılarına yakın bir mevzi işgal etmektedir ve Asya Türkiye'sinin askeri olarak korunması açısından bu amaca en uygun yer burasıdır.⁹² Kıbrıs'ın işgal edilmesi fikrini, Salisbury 21 Mart 1878 tarihli mektubunda Başbakan Disraeli'ye zaten iletmiş olup mektubunda, Ayastefanos Antlaşması'nın yarattığı tehlikeyi en aza indirebilmek adına, "donanma üssü olarak Kıbrıs'ı en azından geçici olarak işgal etmeliyiz" demiştir.⁹³ Fakat Salisbury, bu işgalin bir antlaşmanın neticesinde olması gerektiğini ayrıca vurgulamıştır.

Dolayısıyla, İngiltere'nin Kıbrıs'a yerleşmesini, Rus yayılmacılığına karşı alınmış geçici bir önlem olarak telakki etmek yerinde bir yaklaşım olacaktır. Zira, söz konusu telaşı ve önlemi İngiliz arşiv kayıtlarında ve Kıbrıs Konvansiyonu'nu oluşturan maddelerde görmek mümkündür.⁹⁴ Hint ticaret yolunun güvenliğinin riske girmesinin yarattığı korku ve endişeyle Kıbrıs'ı 4 Haziran 1878 tarihinde işgal eden İngiltere'nin bu kararı, 93 Harbi'nin neticesinde ortaya çıkan panik havasında acelece alınmıştır. Keza, İngiltere'nin Kıbrıs konusunda detaylı bir malumata sahip olmadığı sonradan ortaya çıkmıştır. Akdeniz'in üçüncü büyük, Doğu Akdeniz'in ise en büyük adası Kıbrıs'ı, "Batı Asya'nın anahtarı"⁹⁵ olarak gören İngiltere Başbakanı Disraeli, adanın İngiliz askeri üssü haline getirilmesiyle Rus yayılmacılığına caydırıcı bir etki yapacağını hesap etmiştir. 19. Yüzyılın özellikle ikinci yarısından itibaren İngiltere için dikkat edilmesi gereken devlet olarak Rusya görülmüştür. Bu süre zarfında İngiliz siyasetinin iki önemli şahsiyeti Lord Palmerston ve Disraeli, Mısır ve Hindistan'a, Rusya'nın sızmak istediğine oldukça inanmıştır.⁹⁶ Nitekim, 18 ve 27 Temmuz 1878 tarihinde Lordlar Kamarası'nda yaptığı konuşmasında Disraeli, Kıbrıs'ın Akdeniz için değil Hindistan için alındığını ifade etmiştir.⁹⁷ Disraeli tartışmasız bir realpolitik taraftarıydı ve başbakanlığı süresince izlediği dış politikada, İngiltere'nin ulusal çıkarlarını realpolitik bağlamında gerçekleştirmeye çalışmıştır.

Gladstone'nun Kıbrıs Tepkisi

Kıbrıs'ın İngiltere idaresine geçmesi, Londra'da büyük yankı uyandırmıştır. Bu habere sevinenler olduğu kadar, itiraz edenler de olmuştur ve en ciddi eleştiri, dönemin başbakanı Benjamin Disraeli'nin en büyük rakibi eski başbakan William

⁹¹ *Parliamentary Paper*, Turkey, No. 36 (1878), c 2057.

⁹² *Parliamentary Paper*, Turkey, No. 36 (1878), c 2057.

⁹³ Cecil, *a.g.e.*, s. 214.

⁹⁴ Konuya ilişkin bir çalışma için bkz: Rifat Uçarol, 1878 Kıbrıs Sorunu ve Osmanlı-İngiliz Anlaşması, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1978.

⁹⁵ Stephen J. Lee, *Gladstone and Disraeli*, Routledge, London and New York, 2005, s. 102.

⁹⁶ Henry Kissinger, *Diplomasi*, Çev. İbrahim H. Kurt, 10. Baskı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2011, s. 166.

⁹⁷ Temperley, *a.g.e.*, s. 459.

İngiltere'nin Akdeniz Siyasetinde Kıbrıs (1580-1878) / İsmail ŞAHİN

Ewart Gladstone'dan gelmiştir. Gladstone⁹⁸ (1809-1898), Osmanlı Devleti üzerinden Türklüğe ve Müslümanlığa karşı nefret söylemini hiç çekinmeden seçim meydanlarında dillendirebilecek derecede bağnazdır. Bu düşüncelerini 1876 tarihinde basılan, “Bulgarian Horrors and the Question of the East”⁹⁹ adlı kitabında Osmanlı Devleti'ne ve Türklere ağır hareketler ederek ortaya koymuştur. Türklerin Balkanlardan çıkarılması fikrinde ısrarcı tutumuyla bilinen liberal politikacının 64 sayfalık bu eseri, Avrupa'da büyük ilgi görmüştür. Türk karşıtlığını bariz bir biçimde ele aldığı eserinde, Türklere hiçbir suretle reformlar yoluyla yardım yapılmaması ve bir an önce Osmanlı Devleti'nden kurtulmanın gerekliliği üzerinde durmuştur. Başta İngiltere olmak üzere tüm Avrupa'da, Bulgar olayları üzerinden hayal ürünü bir ajitasyonla Türk düşmanlığının yayılmasında, hitabeti güçlü bu yaşlı politikacının önemli bir rolü olmuştur. Bulgar meselesiyle büyük bir popülerite kazanan Gladstone, 1877 yılında “Lessons in Massacre”¹⁰⁰ adlı ikinci eserini yayınlayarak, Türklere karşı propagandasına devam etmiştir.

Benjamin Disraeli liderliğindeki Muhafazakar Parti'nin Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü korumaya dönük politikalarını fırsat buldukça sert bir dille tenkit eden Gladstone, 4 Haziran 1878 tarihli Kıbrıs Konvansiyonu'na da şiddetle karşı çıkmıştır. Kıbrıs'ın İngiliz idaresine geçmesinden ziyade Rusya'ya karşı bir ittifak antlaşması niteliğinde olan konvansiyonun içerdiği maddeler, eski başbakanı çok rahatsız etmiştir. Gladstone, antlaşmayı tek kelimeyle şu şekilde özetlemiştir: delilik.¹⁰¹ Gladstone antlaşmayı peki neden delice bulmuştur? Çünkü Gladstone hiçbir şekilde Osmanlı Devleti ile bir işbirliği kurulmasından yana olmamıştır. Türkler için, “medenileşmemiş, aşağı ırk” tanımıyla Avrupa'da Türkler aleyhine propaganda sürdüren liberal siyasetçi için, İngiltere Osmanlı Devleti'ne karşı Rusya ile işbirliğine gitmeliydi. Fakat Başbakan Disraeli bunu yapmak yerine tam tersini yapmıştır. Aşıkarak şekilde Türklere karşı haçlı seferi çağrısında bulunan¹⁰² Gladstone için önemli olan, şartlar ne olursa olsun Türklere karşı herkesle işbirliği yapmaktır. Dolayısıyla seçim meydanlarında, dış politika konularında Disraeli'yi kamuoyunun isteklerine aldırış etmeden Türklere işbirliği yapmakla suçlamıştır.¹⁰³ Gladstone'un, Türkler aleyhine her gelişmeyi destekleyen, buna mukabil Türkler lehine olabileceklere karşı duran bir fikri yapıya sahip olduğu görülür. Bu anlayışla hareket eden İngiliz politikacının, Osmanlı Devleti topraklarında ortaya çıkan isyan hareketlerinin hararetle bir savunucusu olması, yukarıdaki düşüncenin bir sonucu olarak değerlendirilmelidir. Disraeli Hükümeti'nin takip ettiği dış politikayı eleştirirken, kendisinin öncelikle Hristiyanların hak ve çıkarlarını savunan bir dış

⁹⁸ Gladstone hakkında daha geniş bir bilgi için bkz: Taha Niyazi Karaca, *Büyük Oyun İngiltere Başbakanı Gladstone'un Osmanlı'yı Yıkma Planı*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011.

⁹⁹ W. E. Gladstone, *Bulgarian Horrors and the Question of the East*, John Murray, London, 1876.

¹⁰⁰ W. E. Gladstone, *Lessons in Massacre*, John Murray, London, 1876.

¹⁰¹ W. N. Medlicott, “The Gladstone Government and the Cyprus Convention, 1880-85”, *The Journal of Modern History*, Vol. 12/2, 1940, s. 186.

¹⁰² Paul Knaplund, *Gladstone's Foreign Policy*, Frank Cass and Company Limited, London, 1970, s. 71.

¹⁰³ Knaplund, *a.g.e.*, s. 72.

politika izleyeceğini ifade etmiştir. Berlin Antlaşması'nın imzalanması üzerine 30 Temmuz 1878 tarihinde Avam Kamarası'nda yaptığı bir konuşmada, ortaya çıkan yeni durumdan ne kadar hoşnut olduğunu belirttikten sonra, özgürlüğe giden bu yolun desteklenmesi gerekliliği üzerinde durmuştur.¹⁰⁴ Kırım Savaşı'ndan beri, Türk İmparatorluğu'nun yok edilmesinin Doğu Sorunu'nun çözümünde en doğru siyaset olacağını ısrarla vurgulayan Gladstone, İmparatorluk içerisindeki gayrimüslimlerin her koşulda desteklenmesini kamuoyunda işlemiştir. Bu bağlamda, Osmanlı otoritesinin Bulgaristan, Bosna ve Hersek'ten atılmasından yana net bir tavır ortaya koymuştur.¹⁰⁵ Benzer şekilde, Ermeni meselesi gündeme geldiğinde Bulgar meselesindeki kışkırtıcı tavrını ortaya koyarak, "Ermenilere hizmet etmek medeniyete hizmet etmektir"¹⁰⁶ sözüyle tarafları Osmanlı Devleti'ne müdahaleye çağırmıştır.

SONUÇ

Akdeniz'in doğusundaki en büyük ve son ada olması münasebetiyle coğrafi açıdan oldukça önemli bir konuma sahip olan ve bazen ileri bir karakol, bazen ticari bir antrepo, bazen de zorunlu bir liman olarak görülen Kıbrıs, bu özelliklerinden dolayı tarih boyunca Akdeniz'de stratejik bir öneme sahip olmuştur. Bu noktadan hareketle çalışmadan çıkartılabilecek ilk sonuç, Akdeniz'e yönelik ticari, siyasi veyahut askeri emelleri bulunan devletler, yukarıda bahsi geçen nedenlerden dolayı Kıbrıs'a ayrıca önem vermek zorunda kalmışlardır. Bu olgu, bugün de geçerliliğini korumaktadır.

Çağımızda askeri teknoloji oldukça ileri bir noktada bulunmasına rağmen, devletlerin Akdeniz'de üs elde etme mücadelesi bağlamında; Cebeli Tarık Boğazı üzerinde İspanya-İngiltere arasında sürekli gündeme gelen ciddi tartışmalar; Tunus, Libya, Suriye, Mısır ve Filistin'de yaşanan kargaşalar ve Kıbrıs konusunda yapılan egemenlik tartışmaları dikkate alındığında, Akdeniz'deki stratejik noktaların tarihsel öneminin değişimsiz devam ettiği görülmektedir. Bu süre zarfında değişen sadece siyasi aktörler olmuştur.

Çalışmadan çıkartılabilecek ikinci sonuç; Akdeniz dünyasını önemli kılan esas faktörün, onun ekonomik değeri olduğu olgusudur. Bu olgu nedeniyle, Akdeniz'deki adalar başta olmak üzere, diğer stratejik yerler de önem kazanmıştır. Nasıl ki Coğrafi Keşifler sonrası Akdeniz'in nispeten öneminin azalmış olması, onu uluslararası siyasetinin ana gündeminden düşürmüştü, Sanayi Devrimi sonrası yaşanan hammadde ve pazar ihtiyacı gibi ekonomik gelişmeler; Akdeniz dünyasına yeniden uluslararası siyasete ana gündem olabilecek ekonomik bir değer yüklemiştir. Sonrasında bölgede petrol ve doğalgazın bulunmasıyla başlayan süreç ise Akdeniz dünyasına ayrı bir anlam katarak, onu uluslararası siyasetin zirvesine çıkarmıştır. Uluslararası güç dengesini altüst edebilecek bir ekonomik zenginliğin bulunduğu Akdeniz'de, ortaya çıkan en küçük sorunların kısa zaman zarfında

¹⁰⁴ Karaca, a.g.e., s. 195.

¹⁰⁵ Davide Rodogno, *Against Massacre: Humanitarian Interventions in the Ottoman Empire 1815-1914*, Princeton University Press, Princeton, 2012, s. 155.

¹⁰⁶ Karaca, a.g.e., s. 241.

İngiltere'nin Akdeniz Siyasetinde Kıbrıs (1580-1878) / İsmail ŞAHİN

uluslararası bir meseleye dönüşmesinin temelinde yatan nedenin; küresel güçlerin söz konusu ekonomik zenginliği bölüşme ya da ele geçirme kavgası olduğu görülmüştür. Bunun haricinde uluslararası dengeleri sarsabilecek ekonomik değişimlerin yaşanmadığı küçük ölçekli hadiselerde, küresel güçler yaşanan olaylara, yerel sorun ya da bir iç mesele çerçevesinde bir yaklaşım sergilemişlerdir. O halde, bu tarihsel gerçeklikten hareketle, Akdeniz dünyasında meydana gelen siyasi gelişmeler ele alınmalıdır.

Bu bağlamda çalışmadan çıkartılabilecek üçüncü sonuç; Kıbrıs'ın öneminin, Akdeniz dünyasında ortaya çıkan olayların bir fonksiyonu olarak azalıp artması gerçeğidir. Dolayısıyla Akdeniz'in 19. yüzyılın başından itibaren artan şekilde uluslararası ilişkilere konu olması, Kıbrıs'ı da yakından etkilemiş ve bu nedenle ada, dönemin en önemli siyasi aktörü İngiltere'nin ilgisini üzerine çekmiştir. Sonuç olarak İngiltere, Kıbrıs'ı adanın herhangi bir zenginliğinden dolayı değil, küresel çıkarlarına bölgesel bir önlem almak kaygısıyla işgal etmiştir.

KAYNAKÇA

Osmanlı Arşiv Belgeleri

BOA, HAT, 163/6779; BOA, HAT, 164/6832; BOA, HAT, 155/6511; BOA, HAT, 247/13933; BOA, HAT, 156/6519.

İngiliz Ulusal Arşivi

Parliamentary Paper, Turkey, No. 36 (1878), c 2057.

Kitap ve Makaleler

ALTUNDAĞ, Şinasi, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı Mısır Meselesi 1831 – 1841*, TTK Basımevi, Ankara, 1945.

BEDİZ, Danyal, “Süveyş Kanalı'nın Önemi”, *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, Cilt: 9/3, 1951, s. 329-352.

BERRIDGE, G. R., *British Diplomacy in Turkey 1583 to the Present*, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden&Boston, 2009.

BOOGERT, Maurits H. van den, *Kapitülasyonlar ve Osmanlı Hukuk Sistemi*, Çev. Ali Coşkun Tuncer, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2014.

BOSTAN, İdris, “Akdeniz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 2, İstanbul, 1989.

BOURNE, Kenneth, *The Foreign Policy of Victorian England, 1830-1902*, Clarendon Press, Oxford, 1970.

BRAUDEL, Fernand, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, Cilt I, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Eren, İstanbul, 1989.

BRUMMETT, Palmira, *Osmanlı Denizgücü Keşifler Çağında Osmanlı Denizgücü ve Doğu Akdeniz'de Diplomasi*, Çev. H. Nazlı Pişkin, Timaş Yayınları, İstanbul, 2009.

İngiltere'nin Akdeniz Siyasetinde Kıbrıs (1580-1878) / İsmail ŞAHİN

- BUCKLE, George Earle, *The Life of Benjamin Disraeli*, Vol. VI, The Macmillan Company, New York, 1920.
- CECIL, Lady Gwendolen, *Life of Robert Marquis of Salisbury*, Vol. II, Hodder and Stoughton Limited, London, 1921.
- COBHAM, Claude Delaval, *Excerpta Cypria Materials for A History of Cyprus*, Cambridge University Press, 1908.
- DALLAM, Thomas, *Early Voyages and Travels in The Levant*, Read Books Limited, 2013.
- DISRAELI, Benjamin, *Tancred: The New Crusade*, Vol I, Henry Colburn, London, 1847.
- DRUMMOND, Alexander, *Travels Through Different Cities of Germany, Italy, Greece and Several Parts of Asia*, London, 1754.
- EPSTEINT, M., *The Early History of The Levant Company*, George Routledge & Sons Limited, London, 1908.
- ERDÖNMEZ, Celal, "Tanzimat Devrinde İngiltere Konsoloslarının Kıbrıs'taki Faaliyetleri (1839-1856)", *bilig*, Sayı 58, 2011, s. 91-118.
- GLADSTONE, W. E., *Bulgarian Horrors and the Question of the East*, John Murray, London, 1876.
-, W. E., *Lessons in Massacre*, John Murray, London, 1876.
- GÜREL, Şükrü Sina, *Kıbrıs Tarihi (1878-1960)*, Cilt I, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1984.
- HESS, Andrew, *Unutulmuş Sınırlar 16. Yüzyıl Akdeniz'inde Osmanlı – İspanyol Mücadelesi*, Çev. Özgür Kolçak, Küre Yayınları, İstanbul, 2010.
- HEYD, W., *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, Çev. Enver Ziya Karal, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.
- İBNİ CÜBEYR, *Endülüsten Kutsal Topraklara*, Çev. İsmail Güler, Selenge Yayınları, İstanbul, 2003.
- İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600*, Cilt I, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2009.
- KALLEK, Cengiz, "Ticaret", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 41, İstanbul, 2012.
- KARACA, Taha Niyazi, *Büyük Oyun İngiltere Başbakanı Gladstone'un Osmanlı'yı Yıkma Planı*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011.
- KINNEIR, John Macdonald, *Journey Through Asia Minor, Armenia and Koordistan*, John Murray, London, 1818.

İngiltere'nin Akdeniz Siyasetinde Kıbrıs (1580-1878) / İsmail ŞAHİN

- KISSINGER, Henry, *Diplomasi*, Çev. İbrahim H. Kurt, 10. Baskı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2011.
- KNAPLUND, Paul, *Gladstone's Foreign Policy*, Frank Cass and Company Limited, London, 1970.
- KRAFFT, H. U., *Türklerin Elinde Bir Alman Tacir*, Çev. Turgut Akpınar, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., *Balta Limanı'na Giden Yol Osmanlı – İngiliz İktisadi Münâsebetleri (1580-1850)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2013.
- LIDLAW, Christine, *Levant'taki İngilizler*, Çev. Hakan Abacı, Alfa Basım Yayın, İstanbul, 2014.
- LEE, Dwight E., "A Memorandum Concerning Cyprus, 1878", *The Journal of Modern History*, Vol. 3/2, 1931, s. 238-241.
- LEE, Stephen J., *Gladstone and Disraeli*, Routledge, London and New York, 2005.
- LUKE, Sir Harry, *Cyprus Under The Turks*, C. Hurst & Company, London, 1969.
- MAHAJAN, Sneh, *British Foreign Policy 1874–1914 The Role of India*, Routledge, London, 2002.
- MAYES, Stanley, *Sultan'ın Orgu*, Çev. M. Halim Spatar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.
- MEDLICOTT, W. N., "The Gladstone Government and the Cyprus Convention, 1880-85", *The Journal of Modern History*, Vol. 12/2, 1940, s. 186-208.
- ÖZKUL, Ali Efdal, "The Consuls and Their Activities in Cyprus Under The Ottoman Administration (1571-1878)", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Vol. 8/2, 2013, s. 239-283.
- PRYOR, John H., *Akdeniz'de Coğrafya, Teknoloji ve Savaş*, Çev. F. Tayanç ve T. Tayanç, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2004.
- RODOGNO, Davide, *Against Massacre: Humanitarian Interventions in the Ottoman Empire 1815-1914*, Princeton University Press, Princeton, 2012.
- SOY, Bayram, "Lord Palmerston'un Osmanlı Toprak Bütünlüğünü Koruma Siyaseti", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, Sayı:7, 2007, s. 141-167.
- TABAK, Faruk, *Solan Akdeniz 1550-1870*, Çev. Nurettin Elhüseyni, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010.
- TEMPERLEY, Harold, "Further Evidence on Disraeli and Cyprus", *The English Historical Review*, Vol. 46/183, 1931, s. 457-460.
- UÇAROL, Rifat, *1878 Kıbrıs Sorunu ve Osmanlı-İngiliz Anlaşması*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1978.

İngiltere'nin Akdeniz Siyasetinde Kıbrıs (1580-1878) / İsmail ŞAHİN

WOOD, Alfred C., *Levant Kumpanyası Tarihi*, Çev. Çiğdem E. İpek, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2013.

YAPP, M. A., "British Perceptions of the Russian Threat to India", *Modern Asian Studies*, Vol. 21/4, 1987, s. 647-665.

ZİA, Nasim, *Kıbrıs'ın İngiltere'ye Geçişi ve Adada Kurulan İngiliz İdaresi*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1975.

Cilt: 4 Sayı: 7 Ocak 2016 / Volume: 4 Issue: 7 January 2016

TARİHÇİ ARNOLD TOYNBEE'NİN 1948 TÜRKİYE SEYAHATI VE YENİ TÜRKİYE HAKKINDAKİ İZLENİMLERİ

Historian Arnold Toynbee's 1948 Journey to Turkey and Some Impressions About New Turkey

İrşad Sami YUCA*

ÖZ

20. yüzyılın yetiştirdiği önemli filozof ve tarihçilerinden biri olan Arnold J. Toynbee tarih ve uygarlıkla ilgili öne sürdüğü fikirler ve kaleme aldığı eserler, yaşadığı zaman aralığına damgasını vurmuştur. Onu, önemli kılan bir diğer husus ise Türkiye, Yunanistan ve Ortadoğu ile ilgili konulara yakın ilgi göstermiş olmasıdır. Bu başlıklarda değerli tespit ve gözlemler yapmıştır. Döneminin önemli bir tarih filozofu olan Toynbee, Türkiye Cumhuriyeti'nin resmi davetlisi olarak 1948 yılında Türkiye gelmiştir. Dört hafta süren seyahati süresince başta İstanbul ve Ankara olmak üzere Anadolu'nun çeşitli şehir ve köylerini gezmiştir. Bu süre zarfında Osmanlı'dan Cumhuriyete geçiş sürecinde yaşanan kültürel ve siyasal değişimleri izlemeye ve anlamaya çalışmıştır. İngiltere'ye dönüşünde seyahati hakkında kısa bir risale kaleme almıştır. Bu çalışmada Toynbee'nin "Bugünkü Türkiye Cumhuriyeti" başlığı ile kaleme aldığı risalesindeki Türk modernleşmesi ile ilgili gözlem ve tespitlerine değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: Arnold J. Toynbee, Türkiye, Cumhuriyet, Modernleşme, Seyahat

ABSTRACT

Arnold J. Toynbee is one of the most important philosophers and historian of the 20th, he puts forward ideas about history and civilization also penned some books thus he marked his contemporary time. Another thing that makes him important is that Turkey, Greece and pay close attention to issues related to the Middle East. He has done valuable work in this title and observations. Toynbee was an important philosopher of the history of the period, as the official guest of the Republic of Turkey came to Turkey in 1948. During the four weeks of his travel, mainly including Istanbul and Ankara also he has toured several cities and villages of Anatolia. During his travel time has tried to follow and understand of Cultural and political changes experienced in the transition from the Ottoman Empire to Republic. On his return to England he wrote a short treatise about the trip. In this

* Yrd. Doç. Dr. Muş Alparslan Üniversitesi Fen Edeb. Fak. Tarih Bölümü,
rsad49@gmail.com

Tarihçi Arnold Toynbee'nin 1948 Türkiye Seyahati ve Yeni Türkiye Hakkındaki İzlenimleri/ İrşad Sami YUCA

study will be discussed the written treatise by Toynbee's in the title of the "Today the Republic of Turkey", his observations and findings about Turkish modernization.

Keywords: Arnold J. Toynbee, Turkey, Republic, Modernity, Journey

Giriş

Arnold Joseph Toynbee, İngiliz orta sınıfından ve iyi bir eğitime sahip bir ailenin çocuğu olarak 14 Nisan 1889 tarihinde Londra'da doğmuştur. Ailesinin büyük babası iyi eğitilmiş bir doktordur.¹ Amcası Arnold Toynbee dönemin önemli bir tarihçisiydi ancak onu genç yaşta kaybedince ailesi isminin yaşatılması amacıyla dünyaya gelen ailenin yeni üyesine verecektir. Toynbee'nin babası yüksek eğitimli bir sosyal hizmet görevlisi, annesi ise dönemin ilk yüksek eğitim sertifikasını bir Britanya üniversitesinden almaya hak kazanmış bir kadındı. İlk basamak eğitimini İngiltere'nin köklü okullarından olan Winchester ve Oxford'da 1911'de Yunan ve Latin tarihi üzerine tamamlayan Toynbee'nin bu okullarda bulunduğu müddetçe düşüncesini yoğun bir şekilde tarih ve tarih felsefesi meşgul etmiştir. Oxford'un değerli hocalarından olan James Bryce ve Sir Lewis Namier'dan İngiltere tarihinden Victoria ve Edward dönemleri hakkında yeni araştırma yöntemlerine bağlı olarak tarihi malzemeyi tahlil ve sonuçlar çıkarmayı öğrenmiştir. 1911-1912 yılları arasında alan çalışması için Yunanistan'a seyahat etmiştir. Merkezi Atina'da kurulu olan British Archaeological School'da araştırmalara dâhil olmuştur. 1912'den itibaren Balliol College'da öğretim görevlisi olarak "Eski Çağ" tarihi alanında ders vermeye başlamıştır. 1913 yılında ilk yazısı "Sparta" tarihi üzerine olup alanında ciddi bir ses getirmeyi başarmıştır.²

I. Dünya Savaşı'nda Political Intelligence Department of the Foreign Office'te propaganda yapma görevini almıştır. Savaşın sürdüğü dönemde Milliyetçilik ve Savaş (1915) ve Yeni Avrupa (1915) kitaplarını alıştırma azmiyle (alıştırma azmi) kaleme almıştır. Yayınlanan bu eserleri dönemin İngiliz siyasetinde yetkili kişilerin dikkatini çeker ve kendisini 1919'da Britanya delegasyonuna dâhil etmiş, daha da sonra Paris Barış Konferansı'na da üye statüsüyle katılmıştır. Bu süre zarfında Ortadoğu uzmanı olarak Britanya Krallığının siyasî ve kültürel çıkarlarını korumakla görevlendirilmiştir.³

1919 yılında, henüz 30 yaşında iken Bizans ve Modern Yunanistan Tarihi alanında yaptığı çalışmalarla Londra Üniversitesi tarafından profesörlük unvanına layık görülmüştür. Yunanistan ile Türkiye arasında Milli Mücadele yıllarında vuku bulan savaşları The Manchester Guardian gazetesi muhabiri göreviyle 1921'de Anadolu'ya gelerek takip etmeye ve yazılar kaleme almaya başlamıştır. Milli Mücadelenin sonuna doğru The Western Question in Greece and Turkey: A Study in

¹ Arnold J. Toynbee, *Hatıralar: Tecrübelerim*, (Çev.) Şaban Bıyıklı, Klasik Yayınları, İstanbul, 2005, s.3-5.; William H. McNeill, *Arnold J. Toynbee: A life*, Oxford University Press, New York, 1989, s. 3-4.

² Arnold J. Toynbee, *Hatıralar: Tecrübelerim...*, s. 157-158.

³ William H. McNeill, *Arnold J. Toynbee: A life...*, s. 25.; Arnold J. Toynbee, *Hatıralar: Tecrübelerim...*, s. 213-231.

Tarihçi Arnold Toynbee'nin 1948 Türkiye Seyahati ve Yeni Türkiye Hakkındaki İzlenimleri/ İrşad Sami YUCA

the Contact of Civilisations (Türkiye’de ve Yunanistan’da Batı Meselesi. Medeniyetlerin Temas Noktasında Bir Çalışma) adlı kitabını hazırlayarak 1922’de yayınlamıştır.⁴ Bu tarihten itibaren Yunanistan, Türkiye ve Ortadoğu üzerine tarihi çalışmalara ağırlık vermiştir.

1925 yılından başlayarak 1955’e kadar Toynbee Londra Üniversitesi’nde direktör profesör olarak Studies for the Royal Institute of International Affairs and as Research merkezinde tarih alanında kıymetli çalışmalar yapmıştır. 1934-1961 yılları arasında karşılaştırmalı tarihe örnek ve değerli çalışması olan **A Study of History** adlı yapıtının ciltlerini aralıklarla yayınlamıştır. Eserin on iki cilt hali 1972 yılında Türkçeye “Tarih Bilinci” olarak çevrisi yapılarak yayımlanmıştır.⁵

Üretken bir kaleme sahip olan Toynbee’nin diğer başlıca eserleri şunlardır: Turkey (Kenneth P. Kirkwood ile Londra, Benn 1926)⁶; Survey of International Affairs, Royal Institute of International Affairs, (Yıllık, 1925-1946). Civilization on Trial, London, 1948⁷; Greek Historical Thought from Homer to the Age of Heraclius, London-Toronto, 1950); An Historian’s Approach to the Religion, London, 1956⁸; Christianity Among the Religions of the World, New York, 1957⁹; Hellenism: the History of a Civilization, New York, 1959.; Change and Habit. The Challenge of Our Time, London, 1966.; Acquaintances, London, 1967¹⁰; Some Problems of Greek History, London-New York-Oxford, 1969.; Experiences, Oxford, 1969.

Toynbee, insanlık tarihine iki farklı gözle bakan bir aydındır. Aldığı klasik eğitim ve hazırlanması yıllar süren A Study of History adlı eseri, geçmişe olan derin ilgisinin göstergesidir. Royal Institute of International Affairs’de çalıştığı yıllarda uluslararası ilişkiler hakkında yazdığı raporlar ise yaşadığı zamanla kurduğu sıkı bağı ortaya koymuştur. Toynbee, geçmiş ve bugünle olan ilişkisini şöyle ifade eder: “Bir ayağım her zaman bugünde, bir ayağım geçmişte olmuştur.” Onun bir ayağını yaşadığı zamanda bulundurmaya özen göstermesi, Batı medeniyetinin karşı karşıya

⁴ Kadri Mustafa Orağlı, *Türkiye’de ve Yunanistan’da Batı Meselesi. Medeniyetlerin Temas Noktasında Bir Çalışma*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2007.

⁵ Türkçeye çevrilmiş, “History and Prof. Toynbee: A Critique of Western Interpretation”, Turkish Year Book, Vol: IX, 1968, ss. 40-63.

⁶ Eserin Türkçeye çevrilmesi farklı tarihlerde ayrı isimlerle yapılmıştır. *Türkiye: Bir Devletin Yeniden Doğuşu*, (Çev.) Kasım Yargıcı, Örgün Yayınevi, İstanbul 1971.; Kasım Yargıcı–M. Ali Yalman, *Türkiye ve Avrupa*, İstanbul, 2002.; Hülya Karaca, *Türkiye: İmparatorluktan Cumhuriyete Geçiş Serüveni*, Birey Yayınevi, İstanbul, 2003.

⁷ Eserin Türkçeye çevrilmesi iki farklı yazar tarafından bir birinden ayrı başlıklarda yapılmıştır. Ufuk Uyan, *Medeniyet Yargılanıyor*, İstanbul 1980; Kasım Yargıcı–M. Ali Yalman, *Uygurluk Yargılanıyor*, İstanbul 2004);

⁸ Fransızcadan Türkçeye çeviri. İbrahim Canan, *Tarihçi Açısından Din*, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 1978.

⁹ Mehmet Aydın, (Çev.) *Hıristiyanlık ve Dünya Dinleri*, Din Bilimleri Yayınları, Konya, 2000.

¹⁰ Toynbee, Arnold J., *Hatıralar: Tecrübelerim*, (Çev.) Şaban Bıyıklı, Klasik Yayınları, İstanbul, 2005.

Tarihçi Arnold Toynbee'nin 1948 Türkiye Seyahati ve Yeni Türkiye Hakkındaki İzlenimleri/ İrşad Sami YUCA

bulduğu tehlikeler konusundaki hassasiyetini gösterir. Toynbee'ye göre intihara eğilimli Batı medeniyetini tehdit eden başlıca unsurlar nükleer savaş, teknoloji, uzay keşifleri, aşırı tüketim, hırs, aşırı nüfus artışı, çevre kirliliği, kargaşa, ahlâkî çöküntü ve benmerkezciliktir (egosantrizm).¹¹

20. Yüzyılın önemli tarihçilerinden olan Toynbee'nin tarihi tanımlaması ve yorumlaması şöyledir; “Zaman ve mekân içinde hareket eden insanî olayların incelenmesi olduğudur. Fakat tarihçi bu insanî olaylara yaklaşırken amacı, insanî eylemleri zaman içinde yer alan olaylar gibi görmek değildir. Olayların bütünlüğünü korurken olayların kavramsal bütünlüğüne erişme çabasıdır.”¹² Bir diğer eserinde ise şunları dile getirmektedir; “Birbirine paralel, çağdaş bir yorumlar demeti”¹³ olarak belirlemektedir.

Ona göre; “Sanmıyorum ki tarih, kelimenin nesnel anlamında olayların ard arda sıralanışı olsun. Bunun gibi tarih yazmak da olayları anlatmak değildir. Bütün gözlemciler gibi tarihçiler de gerçeği anlaşılabilir hale getirmek zorundadırlar.”¹⁴ diyerek tarihçinin tarihi anlaşılır hale getirmede ahlaki bir sorumluluğunun olduğunu belirtir. Tarih hakkında son bir değerlendirmesi ise şöyledir; “Tarih dediğimiz zaman bütün insan ırkının geçirdiği kolektif bir tecrübe anlarıdır.”¹⁵ ifadesiyle tarihin insanlığın ortak malı olduğuna işaret etmektedir.

Arnold J. Toynbee'nin Türkiye Seyahati

Saha çalışmalarından elde edilecek verilerin tarih bilincini kuvvetlendirdiğine inanan Toynbee'nin Anadolu'ya yaptığı ilk ziyaret, yukarıda değindiğimiz gibi, Milli Mücadele yıllarına rast gelmektedir. Kendisi, Türklerle Yunanlılar arasında vuku bulan çatışmaları The Manchester Guardian gazetesi adına takip etmek için bu seyahate çıkmıştır. Seyahati 15 Ocak 1921 tarihinde Atina'ya varmasıyla başlamıştır. Yunanistan'da dokuz ay boyunca bir dizi araştırmalar ve görüşmeler yaptıktan sonra İngiltere adına 15 Eylül 1921 tarihinde İstanbul'a gelmiştir. Bu süreçte ilk eşi olan Rosalinda Murray de kendisine eşlik etmiştir. Toynbee, Yunanlıların işgal ettiği ve Türklere karşı giriştikleri kanlı eylemleri Alaşehir, Uşak, Kula, Salihli, Tire, Torbalı, Manisa, Soma, Kınık, Dikili ve Bergama dolaylarını gezerek müşahede eder. 15 Eylül'de İstanbul'a geçer ve buradan başlayarak Yunan işgaline uğramamış olan Bursa, Gemlik, Yenişehir, Yalova, Karamürsel, Ereğli, Bahçecik ve Değirmendere dolaylarını gezerek Türk ve Rumların ilişkilerini gözlemlemiştir.¹⁶ İngiltere'ye dönüşünde bu seyahat süresince

¹¹ Enes Kabakçı, “Arnold J. Toynbee”, DİA, Cilt: 4, ss. 273-274.

¹² Arnold J. Toynbee, *Tarih Bilinci*, Cilt: II, (Çev.) Murat Belge, Bates Yayınları, İstanbul, 1978, s. 511-512.

¹³ Arnold J. Toynbee, *Uygurliklar Yargulaniyor*, (Çev.) Kasım Yargıcı-Ali Yaman, Örgü yayınları, İstanbul, 2004, s. 13-14.

¹⁴ Arnold J. Toynbee, *Tarih Bilinci...*, s. 503.

¹⁵ Arnold J. Toynbee, *Tarih Üzerine İki Konferans*, (Çev.) Özcan Başkan, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1962, s. 31.

¹⁶ Arnold J. Toynbee, *The Western Question in Greece and Turkey: A Study in The Contact Of Civilizations*, London, 1922, s. S. 5-7.

Tarihçi Arnold Toynbee'nin 1948 Türkiye Seyahati ve Yeni Türkiye Hakkındaki İzlenimleri/ İrşad Sami YUCA

gördüklerini *The Western Question in Greece and Turkey: A Study in the Contact of Civilisations* adıyla 1922'de yayınlamıştır.

Toynbee, 1929 yılında Türkiye'ye kısa bir ziyaret daha gerçekleştirebilir. Yeni kurulan ve inkılaplar gerçekleştiren mevcut rejimi yakından anlamaya çalışmıştır. Cumhuriyetin yeni aydın ve bürokratik kişileriyle dostluklar kurmuştur. Devlet mekanizmasında ve toplumsal hayatın rutin bünyesinde yapılan inkılaplar ile yeni rejimin kültürel ve siyasî hedeflerini izlemiştir.¹⁷ 1929 yılında Türkiye ile ilgili izlenimlerini 1928 yılında yapılan harf inkılabına atıf yaparak bu konudaki düşüncelerini şöyle özetlemektedir:

“Günümüzde Hitler, kendi düşüncesine karşı olan bütün ilmi hazineleri kökten yok edip kaldırmanın yolunu tutmuştur. Ne var ki, matbaanın icadı bu faaliyetleri bir nevi imkânsız hâle getirmiştir. Hitler'in çağdaşı olan Mustafa Kemal ise, hedefini gerçekleştirmek için en başarılı ve en akıllı yolu seçmiştir. Türkiye'nin başkanı, vatandaşlarının eskiden miras aldıkları kültür ve medeniyetin havasından kafalarını kurtarıp çok kuvvetli bir şekilde batı medeniyetinin potası içinde şekil almalarını istemiştir. Böylece alfabenin değişimi, kütüphanelerin yakılması yerine geçmiştir. Bundan sonra Türk Kütüphanelerini yakmaya lüzum kalmamıştır. Çünkü harf inkılâbıyla bu hazineler örümceklerin yuva yaptığı raflarda kapanıp kalmaktan başka bir şeye yaramayacaktır. Ancak çok yaşlı hocalar ve ihtiyarlar, onları okumak lüzumunu hissedecektir.”¹⁸

İngiliz tarihçi ve düşünürü Toynbee'nin üçüncü Türkiye ziyareti II. Dünya Savaşının bitiminde ve Milli Şef döneminde gerçekleşir. Türk hükümetinin daveti üzerine geldiği 28 Ekim 1948 tarihi, ülke genelinde Cumhuriyetin 25. yıldönümünün kutlanmaya hazırlanıldığı bir zamandır.¹⁹ Toynbee'nin gezisi dört haftalık bir gezi programından oluşmakta olup dönemin basının tarafından da yakından ilgi görmüştür. 1929 yılında gerçekleşen ikinci gezisinden bu yana “*Türkiye ile tekrar ünsiyet peyda etmekte güçlük çekmediğini (...)*” dile getirmiştir.²⁰ 31 Ekim'e kadar İstanbul'da kalarak müzeleri, anıtları, kütüphaneleri ve diğer tarihi mekânları gezmiştir. Kendisine İstanbul Üniversitesi öğretim üyesi Osman Okyar eşlik etmiştir. 1 Kasım pazartesi günü Ankara'ya geçmiştir. TBMM'nin açılışına katmış ve burada milletvekilleriyle samimi sohbetlerde bulunmuştur. Kasım ayının 3'ü ve 5'inde Ankara Üniversitesi'nin tertibiyle “*Geçmiş Zamanlar Tarihinin Işığı Altında Bugünkü Devir*” başlığıyla DTCF'de konferans salonunda iki sunum yapmıştır.²¹ Bu konferansı 18 Ekim'de İstanbul Üniversitesi'nde bir kez daha gerçekleştirmiştir.²²

¹⁷ BCA., 030.0.001.101.629.1.

¹⁸ Bilal N. Şimşir, *Türk Yazı Devrimi*, TTK Yayınları, Ankara, 1992, s. 258.; Zafer Dergisi, Ekim 1996, Sayı 138.

¹⁹ Akşam, 29 Ekim 1948.

²⁰ BCA., 030.0.001.101.629.1., s. 1.

²¹ Akşam, 30 Ekim 1948.; Ulus, 2 Kasım 1948.

²² Akşam, 16 Kasım 1948.

Tarihçi Arnold Toynbee'nin 1948 Türkiye Seyahati ve Yeni Türkiye Hakkındaki İzlenimleri/ İrşad Sami YUCA

Anadolu'da gezilerine 21-23 Kasım arasında İstanbul'dan Bursa'ya geçerek devam etmiştir. Bursa'nın tarihi kent kimliğini oluşturan yerlere ve müzelere ziyaretler yapmıştır.²³ Toynbee, Türk inkılabının ulaşmak için kendisine hedef olarak belirlediği garplılışmanın/batılılaşmanın Anadolu'daki yansımalarını görmek amacıyla Orta Anadolu'nun Konya, Tokat, Çorum, Turhal, Adana, Seyhan ve Merzifon şehirlerine de ziyaretler gerçekleştirmiştir. Seyahati boyunca cumhuriyet döneminde uygulanan politikaların ortaya çıkardığı değişimleri görmeye çalışır. Ayrıca yeni Türkiye'de ortaya çıkan köy ve kent yaşamları arasındaki farklılıkları anlamaya çalışmıştır.²⁴ Toynbee, dört haftalık Türkiye ziyaretini tamamlayıp, 24 Kasım 1948 tarihinde İstanbul havalimanından tarifeli bir İngiliz uçağıyla ayrılmıştır. Gezi boyunca ona refakat eden Osman Okyar, Toynbee'nin ayrılışı hakkında şunları ifade etmiştir:

“Toynbee, Türkiye'den en iyi intibalarla ayrıldı. Hazırlamakta olduğu “İnsanlık Tarihi” eserinde Anadolu tetkiklerine büyük yer ayıracağını söylemiştir.”²⁵

Toynbee'nin Yeni Türkiye Hakkında Bazı Notları

28 Ekim-24 Kasım 1948 tarihleri arasında Türkiye Cumhuriyeti'nin resmi davetlisi olarak Türkiye'ye gelen Toynbee, dönemin basınında tarih ve sosyoloji bilgini ve de Türk dostu olarak takdim edilmiştir. Toynbee, dört hafta süren gezisi boyunca birçok görüşme ve tetkik yapma fırsatını bulmuştur. Ayrıca kendisi çeşitli konularda konferanslar verme imkânını da sahip olmuştur. Toynbee, İngiltere'ye dönüşünden bir müddet sonra “*Bugünkü Türkiye Cumhuriyeti*” adıyla küçük bir risale kaleme almıştır. Bu risale dönemin Başbakanlık Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü tarafından İngilizceden Türkçeye tercümesini yaptırılarak 23 Ocak 1949 tarihinde başbakanlığa sunulmuştur.²⁶

Toynbee, Ekim-Kasım 1948 aylarını kapsayan Türkiye ziyaretini İstanbul ve Ankara ile sınırlı bırakmayıp Anadolu'nun çeşitli kent ve köylerini de ziyaret etmiştir. Murat ettiği şey ise Anadolu'da yaşanan değişime yakından nüfuz etmektir. Seyahatini şu cümlelerle kısaca özetlemektedir:

“Bu ziyaretimiz esnasında bize gösterilen büyük misafirperverlikten başka, istediğimiz yere gitmek ve istediğimiz kimselerle görüşmek imkânlarına da maliktik. Eski başkent İstanbul ve yeni başkent Ankara'yı ziyaretten maada köy ve kasabalarda iki hafta geçirdik. Bunlara ekseriya kara yolu ile gittik. Buralarda görüştüğümüz insanlar arasında her iki siyasi parti mümessilleri ve muhtelif içtimai ve iktisadi mesleklere mensup kimseler vardı.”²⁷

²³ Ulus, 21 Kasım 1948.

²⁴ Akşam, 20 Kasım 1948.; Cumhuriyet, 13 Kasım 1948.

²⁵ Cumhuriyet, 25 Kasım 1948.

²⁶ BCA., 030.0.001.101.629.1., s. 1.

²⁷ BCA., 030.0.001.101.629.1., s. 1.

Tarihçi Arnold Toynbee'nin 1948 Türkiye Seyahati ve Yeni Türkiye Hakkındaki İzlenimleri/ İrşad Sami YUCA

Görüldüğü üzere büyük kentlerin dışında küçük yerleşim birimlerini ziyaret etmekle buralarda faaliyet gösteren esnaf ve siyasî teşekküllerin nabzını da tutmaya çalışmıştır.

Tek Parti döneminde uygulanan politikaların yeni bir nesil ve yaşam şeklini oluşturmaya hedef aldığını düşünen Toynbee, bu süreçte yapılan inkılapların önderi Kemal Atatürk'ün büyük bir siyasî rol üstlendiğine vurgu yapmaktadır:

“Bir çeyrek asır içinde yeni rejim altında yeni bir nesil yetişmiş. 1923'te Türkiye kendisi için hayat memat meselesi olan 12 senelik devamlı bir harpten çıkmış bulunuyordu. Türk milleti hemen hemen hemen denilebilecek kurtuluşunun uzun müddet devam eden edebilmesi için işlerini düzeltme zorunda olduğunu idrak etmişti. Bu itibarla Kemal Atatürk'ün önderliği altında ilk beş sene zarfında yani 1923'ten 1928'e kadar birtakım zecri islahat getirmiştir ki, zaman müsaade edip de isticale lüzum olmasaydı bunların başarılması nesiller ve hatta asırların işi olurdu.”²⁸

İfadelerinden anlaşılacağı üzere dönemin uygun koşullarında ve art arda gerçekleştirilen inkılapları uygun görmektedir.

Kemalist iktidar döneminde devreye sokulan ve toplumun batılılaşmasını öngören politikaların ana eksenini hakkında şunları dile getirmektedir:

“Cumhuriyetin ilk seneleri vücuda getirilen başlıca islahat devletin laikleşmesi, kadınların hürriyete kavuşmaları, Latin harflerinin kabulü ve modern teknoloji ve ticaret sisteminin kavranması olmuştur.”²⁹

Türk modernleşmesinin dört ana unsuruna vurgu yapan Toynbee, sözlerine devam ederek Türk inkılabının İngiliz modernleşmesiyle kısaca bir kıyaslamasını da yapmaktadır:

“Modernleşme işinde zamanla bağlı kalan ve bu mesaiyi 450 sene gibi uzun bir müddete dağıtan biz İngilizler için bu tekâmülün bir ömür süresine sığdırmanın ne demek olduğunu idrak etmek kolay değildir. Bu saydığım dört reformdan her birisi fikri ve aynı zamanda hisleri tahrik eden başlı başına birer inkılaptır ki Türkler bunların hepsini birden geçirmişlerdir.”³⁰

Toynbee, Türk modernleşmesinin diğer toplumların modernleşme hareketlerinden ayrılan belli başlı bazı yönlerini şöyle tasvir etmektedir:

“Kadının hürriyete kavuşması başlı başına bir inkılaptır. Sonra, harf inkılabını düşününüz. Bu, Türkiye'nin İslam kültürü ile geçmişteki bütün bağlarını kesiyor ve onu gayri kabili rücu şekilde Batının kültürüne bağlıyordu. Fakat bütün bu inkılaplar arasında en mühimi belki de modern

²⁸ BCA., 030.0.001.101.629.1., s. 1.

²⁹ BCA., 030.0.001.101.629.1., s. 2.

³⁰ BCA., 030.0.001.101.629.1., s. 2.

Tarihçi Arnold Toynbee'nin 1948 Türkiye Seyahati ve Yeni Türkiye Hakkındaki İzlenimleri/ İrşad Sami YUCA

teknolojinin anlaşması ve modern ticaret teşkilatının kabulü olmuştur. Eski Osmanlı İmparatorluğunda Türklerin meşgalesi idari işler, askerlik ve rençberlikti, fakat ticaret ve sanayi Türklerin elinde değildi. Bunlar kısmen Türkiye'de oturan ecnebilerin, kısmen de Türk ekalliyetlerinin elinde bulunuyordu. Bu ekalliyetlerin büyük bir kısmı 1922 senesinde Balkanlardaki eski Türk topraklarında oturan Türklerle mübadele edilmişlerdir. Türkler Cumhuriyete birdenbire memleketin iktisadîyatını ellerine almak zorunda kalmışlar ve yalnız iktisadîyatlarını yürütmekle iktifa etmeyerek, aynı zamanda ecdatlarının ihmal etmiş olduğu iktisadî hayatı kurmak işine de girişmişlerdir ki, bu sahada Türk Cumhuriyeti'nin o zaman önünde kat edilecek büyük bir mesafe vardı ve bugün olan da vardır.”³¹

Toynbee'nin bu tasvirinde öne çıkan üç unsur, Türk modernleşmesinde halkın üstlendiği iktisadî sorumluluk ve devletin Batıya entegrasyon bağlamında ortaya koyduğu iradedir. Diğer bir unsur ise kültürel ve zihniyet geleneği ile alakalıdır ve harf inkılabı ile gerçekleştirilen yeni kültür devrimidir. Bu devrimle eski ile olan bütün insanî bağlar kopartılmaya çalışıldığına vurgu yapmaktadır. Kadın hürriyetindeki gelişmeleri tam anlamıyla dönemin dünyasında bir can alıcı gelişme olarak görmüştür. Türk modernleşmesindeki en önemli gelişmeyi Toynbee, teknolojik gelişmelere duyulan istek ve yakınlığı özellikle tespit etmiştir. Muhtemel olarak yeni rejimin modernleşme adına Batıyla kurduğu ilişkilerin önemine binaen değinmiştir.

Türk inkılabında Atatürk'ün önemli bir değer olduğunu sıkça dile getiren Toynbee, Türk halkı nazarında onun taşıdığı değeri de şöyle anlatmaktadır:

“Türk milleti kendi gayretleriyle kendisini kurtarmak işine giriştiği zaman de müthiş bir iş karşısında bulunduğunu görüyorsunuz. Büyük önderleri Atatürk o zaman Türklerin muhtaç oldukları adamdı. Bütün bu değişiklikleri harekete koymak için onun fevkalbeşer iradesine ve fevkalbeşer enerji kuvvetine ihtiyaç vardı. Bazı diğer husularda siyasetini tenkit etmekle beraber, vatandaşlarının bu hususta Atatürk'ü daima şükranla yâd ettiklerine müşahede ettim. Son 20 sene zarfında Türk milleti Atatürk'ün önderliği altında vücuda getirmiş olduğu inkılapları hazım ve temsil etmiştir.”³²

Toynbee, kaleme aldığı bu risalenin ilerleyen kısımlarında ele aldığı konuları “Bugün Türklerin karşılaştıkları mühim meseleler başlığı altında” üç önemli meseleyi ele almaktadır. Ona göre bu üç önemli mesele şunlardır:

“(1) Mazi ile teması kaybetmeden Türk yaşayış tarzının nasıl modernleştirilebileceği; (2) Türkiye'nin kuvvet kaynağı olan köylerin İstanbul ve Ankara'daki süratli değişikliklere nasıl ayak uydurabilecekleri; (3) Osmanlı İmparatorluğu hükümetinin devrilmesinden beri Türkiye'de hüküm süren Tek Parti rejiminden, tamamıyla seçmenlerin sandık başında

³¹ BCA., 030.0.001.101.629.1., s. 3.

³² BCA., 030.0.001.101.629.1., s. 3-4.; Kemal Bağlı, “Prof. J. Toynbee Anlatıyor”, Ulus, 7 Kasım 1948.

Tarihçi Arnold Toynbee'nin 1948 Türkiye Seyahati ve Yeni Türkiye Hakkındaki İzlenimleri/ İrşad Sami YUCA

izhar edilen arzularına göre birbirini iktidar mevkiine takip edecek müteaddit partili tam bir demokrasi rejimine fazla bir sarsıntıya maruz kalmadan nasıl geçileceği meselesidir.”³³

Yeni cumhuriyetin mazi ile olan ilişkisini Anadolu’da değişen hayat unsurlarının üzerinden bir değerlendirmesine girişen Toynbee’ye göre her ikisi arasında ciddi bir tezat söz konusudur. Bu tezadın gündelik hayatın birçok örneğinde var olduğunu ve bunları bir arada bulmanın da mümkün olduğundan bahseder:

“Evvvela, yeni Türkiye ile eski Türkiye arasında bir ahenk tesisi meselesini ele alalım. Bugün Türkiye’de gezerken bariz tezatlarla karşılaşılırsınız. Anadolu’da eski dünya ile yeni dünya aynı çağ içinde yaşamaktadırlar. Her ikisi de canlıdır ve yekdiğeriyle en garip tarzda bir tezat teşkil etmektedir.”³⁴

Eski ve yeni hayatların kendine özgü unsurlarının bir arada yaşıyor olabildiğini yeni Türkiye’nin milli hayatının olmazlarından biri olarak gören Toynbee şunları ifade etmektedir: *“Bu zıddiyetler birbiriyle nasıl ahenkleşebilir? Yeni hayat eski hayatı tamamen ortadan kaldırırsa yahut eski hayat yeni hayatı boğar veya genişlemesine mani olursa netice Türkiye için milli bir felaket olur. Türkiye’nin muhtaç olduğu şey milli ihtiyaçlarına uygun şekilde eski ve yenin mezinden vücuda getirilecek bir hayat şeklidir.”³⁵*

Cumhuriyet dönemi kent ve köy yaşamlarında meydana gelen değişimlerin ortaya çıkardığı farklara dikkatleri çekmek isteyen Toynbee, Anadolu’daki köy yaşantısının zorluklarına risalesinde hususi olarak değinmektedir. Türk köylüsünün şehir insanının aksine maddi menfaatler peşinde olmayışını kültürel kodlara bağlayarak bu davranışı takdir etmektedir. Ona göre toplum hayatındaki maddi değişimlerin kırsal yaşama da eklenmesi gerekmektedir:

“Bir de, Türkiye’nin taşra hayatının Ankara ve İstanbul’daki modernleşme hareketine ayak uydurma meselesi vardır. Pek tabii şehirlerde ne kadar süratle ilerlenebilirse, memleketin diğer kısımlarının bunları takip etmeleri o kar güçleşir. Türkiye’de seyahat ederken ilk nazarda köylerde hayatın hiç değişmemiş olduğu hissi altında kalırsınız. Bu bir rüyet hatasıdır ve Türk köylüsünün değişikliği giydiği elbise, içimde oturduğu ev gibi sathi şeylerle tezahür etmesi kaygısından verasete olabilecek akli selime sahip bulunmasından ileri gelmektedir. (...) Şehirler, modernleşmenin semerelerini gözle görülebilir şekilde meydana koyarlarken, köylü maddi menfaatlere ehemmiyet vermemektedir. Bu ise memleket için hayırlı bir haldir. Çünkü

³³ BCA., 030.0.001.101.629.1., s. 4.

³⁴ BCA., 030.0.001.101.629.1., s. 4.; Kemal Bağlı, “Prof. J. Toynbee Anlatıyor”, Ulus, 7 Kasım 1948.

³⁵ BCA., 030.0.001.101.629.1., s. 5.

Tarihçi Arnold Toynbee'nin 1948 Türkiye Seyahati ve Yeni Türkiye Hakkındaki İzlenimleri/ İrşad Sami YUCA

*Türkiye'nin nüfusunun büyük bir ekseriyeti halen köylerde yaşar ve rençberdir.*³⁶

Yeni Türkiye'nin önündeki en önemli meselenin eğitim olduğunu düşünen Toynbee, sorunun boyutları ve çözüm olarak kurulan Köy Enstitülerinin varlığını önemsemektedir. Ona göre, bu enstitüler bir nebze de olsa köy yaşantısının daha normal bir seyre gelmesinde özel bir misyon taşımaktadır. Konu hakkında şu bilgileri vermektedir:

*“Zahiri görünüşlerine rağmen köyler eskisi gibi fakir değildir. Fakat tatmin edilmesi gereken gayri maddi ihtiyaçları vardır. Bu ihtiyaç her şeyden evvel eğitim ihtiyacıdır. (...) Bu mesele, yani köylülerin öğretimi meselesi nasıl halledilmektedir? Fikrimce, hükümet bu hususta pek akıllıca bir yol takip etmektedir. Bu yol köylülere kendileri öğretmeni olmak imkânlarını vermek usulüdür. Hükümet takriben 20 tane mahalli köy enstitüsü açmıştır. Buralarda köy çocuklarına ilkokul öğretmeni olmak üzere basit bir tedrisat yapılmaktadır. Ve aynı zamanda bunlar köy hayatına yabancı bırakılmamaktadırlar. Bu gençler mezun oldukları zaman öğretmenlik vazifesini görmek üzere kendi köylerine gönderilmektedirler. Bu enstitüler hakkında kendileriyle görüştüğüm bazı Türkler bunların neticelerini sathi diye tenkit ettiler. Olabilir, fakat umumi eşkâr bunların büyük ve zaruri bir ihtiyacı karşılamış bulunan bir teşebbüs olduğu kanaatindedir.”*³⁷

Toynbee, kaleme aldığı bu kısa risalesinin sonuna doğru 1923'ten 1948'e doğru yeni Türkiye'nin siyasî bir meselesi olan kitlelerin çoğulcu demokrasi talebi hakkında bazı kanaatlerini de dile getirmektedir. Ona göre, cumhuriyetin tek parti ile özdeşleşmesinden kaçınmak için gerek Atatürk ve gerekse onun halefi İsmet İnönü bazı adımlar atmak istemişlerse de bazı toplumsal kabuller ve tepkilerin farklılığından dolayı bu süreç gecikmiştir. Bunun doğal sonucu olarak rejimin bekçisi konumundakiler bugün bile demokratlara şüphe ile bakmışlardır. Cumhuriyetin ilk yıllarında gerçekleştirilen hızlı reformlara karşın İnönü döneminde reformlarda bir tür gerilemenin olduğuna ve daha birçok sahada yapılması gereken düzenlemelerin gerekliliğine de dikkat çekmektedir.³⁸

1940'ların Türkiye'sinde demokrasi meselesini ayrıca değinen Toynbee, özellikle Demokrat Parti'nin Türk siyasetindeki varlığını önemsemektedir. Demokrat Parti'nin daha birçok sosyal ve ekonomik reformun yapılmadığı yeni Türkiye'de önemli planları olduğu övgüsünde bulunmaktadır. Demokratların iç politikadaki sorunlara yakın bir alaka göstermelerini Türk demokrasisi için umut verici bir gelişme olarak görmektedir. Toynbee, demokrasinin Türkiye'deki gelişimi

³⁶ BCA., 030.0.001.101.629.1., s. 5-6.; Cemal Refik, “Şehir İle Köy Arasındaki Uçurum”, Akşam, 20 Kasım 1948.

³⁷ BCA., 030.0.001.101.629.1., s. 7-8.; Cemal Refik, “Şehir İle Köy Arasındaki Uçurum”, Akşam, 20 Kasım 1948.

³⁸ BCA., 030.0.001.101.629.1., s. 9-10.

Tarihçi Arnold Toynbee'nin 1948 Türkiye Seyahati ve Yeni Türkiye Hakkındaki İzlenimleri/ İrşad Sami YUCA

hakkında şüpheli bir bakışla CHP'nin ileride DP'in iktidara gelişini kabullenmekte zorluk yaşayabileceğini düşünmektedir.³⁹ Toynbee, risalesini Türkiye'nin iç politik gelişmeler hakkında şunları dile getirerek bitirmektedir:

“Bu muhalefet partisinin teşekkülüne imkân verdikten sonra Halk Partisi bir gün seçmenlerin Demokrat Parti'yi iktidara geçirmesine de müsaade edecek midir? Bugün Türkiye'nin dâhilde karşılaştığı en nazik mesele budur. Benim bu hususta kehanet taslamam manasız olur. Mamefi, şu kadarını olsun söylemek isterim ki, Türkiye'nin dâhili politikası hususunda ümit varım. Zira iç siyaset ve siyasî muarazalarında Türkler işaata kaçmamaktadırlar.”⁴⁰

SONUÇ

20. yüzyılın önemli bir filozofu olan İngiliz asıllı Arnold. J. Toynbee, tarih ve uygarlık konularında yaptığı çalışmalar ve getirdiği yeni yaklaşımlarla yaşadığı çağa damgasını vurmuş bir aydındır. Türkler üzerine yaptığı çalışmalar dikkat çekici niteliktedir. Cumhuriyet'in ilk yıllarından başlayarak farklı zamanlarda Anadolu'ya yaptığı seyahatlerle Türklerin siyasi ve sosyo-kültürel hallerini yakından analiz eden bir Batılı aydın olmuştur. Eserlerinde kullandığı üslup ve izlediği ilmi yöntemlerden dolayı cumhuriyetin ilk yıllarında bir Türk dostu olarak görülmüştür.

Toynbee, dönemin Türk siyasi ve sivil yetkililerinden gördüğü ayrıcalıktan dolayı, 1948 yılında devletin resmi davetlisi olarak Türkiye'ye gelmiştir. İngiliz aydınının Türkiye seyahati hem akademik çevrelerin hem de basının yakın ilgisini çekmiştir. Dört hafta süren ziyaretinde saha çalışmalarına ve birebir görüşmelere ağırlık vermiştir. Bu sayede Osmanlı'dan Cumhuriyet'e (1923-1948) yaşanan toplumsal değişimin boyutlarını anlamaya çalışmıştır. Seyahatinin neticesinde kaleme aldığı “*Bugünkü Türkiye Cumhuriyeti*” adlı kısa risalesinde, Atatürk'ün kısa vadede gerçekleştirdiği inkılapları yerinde gören bir tespiti söz konusudur.

Özellikle, harf inkılabıyla yeni rejimin İslamî köklerle olan ilişkilerini koparmak istemesini devrimci bir durum olarak nitelemektedir. Bir diğer inkılap olan ticari hayattaki değişimler ve bu alandaki teknolojik talebin Türk toplumunun çağdaş Batıya entegrasyonunda önündeki zor bir engeli aşması olarak görmüştür. Eski ile yeni hayatın bir arada yaşamasının Türk milli kültürünün olmazsa olmazı bir durum olarak yorumlamıştır. Kadın hürriyetinde yaşanan gelişmeleri takdirle karşılamıştır. Yalnız köy ve kent yaşamı arasındaki hayat standardı ve eğitim konularındaki uçuruma eleştiriler yöneltirken, var olan bu tezadın ortadan kaldırılması için kurgulanan Köy Enstitülerini son derece isabetli bir eğitim programı olarak görmüştür. Son olarak çoğulcu demokrasinin Türkiye'de kök bulmasını iç politik gelişmelerin gidişatından dolayı ümitli olduğunu dile getirmiştir.

³⁹ BCA., 030.0.001.101.629.1., s. 9-10.

⁴⁰ BCA., 030.0.001.101.629.1., s. 9-10.

Tarihçi Arnold Toynbee'nin 1948 Türkiye Seyahati ve Yeni Türkiye Hakkındaki İzlenimleri/ İrşad Sami YUCA

KAYNAKÇA

BCA., 030.0.001.101.629.1.

Akşam

Cumhuriyet

Ulus

ATAÖV, Türkkaya, "History and Prof. Toynbee: A Critique of Western Interpretation", Turkish Year Book, Vol: IX, 1968, ss. 40-63.

AYDIN, Mehmet, (Çev.) Hıristiyanlık ve Dünya Dinleri, Din Bilimleri yayınları, Konya, 2000.

BAĞLI, Kemal, "Prof. J. Toynbee Anlatıyor", Ulus, 7 Kasım 1948.

CANAN, İbrahim, Tarihçi Açısından Din, Kayıhan Yayınları İstanbul, 1978.

KABAKÇI, Enes, "Arnold J. Toynbee", DİA, Cilt: 4, ss. 273-274.

KARACA, Hülya, Türkiye: İmparatorluktan Cumhuriyete Geçiş Serüveni, Birey Yayınevi, İstanbul, 2003.

McNEILL, William H., Arnold J. Toynbee: A life, Oxford University Press, New York, 1989.

ORAĞLI, Kadri Mustafa, Türkiye'de ve Yunanistan'da Batı Meselesi. Medeniyetlerin Temas Noktasında Bir Çalışma, Yeditepe, İstanbul, 2007.

REFİK, Cemal, "Şehir İle Köy Arasındaki Uçurum", Akşam, 20 Kasım 1948.

ŞİMŞİR, Bilal N., Türk Yazı Devrimi, TTK Yayınları, Ankara, 1992.

TOYNBEE, Arnold J., Hatıralar: Tecrübelerim, (Çev.) Şaban Bıyıklı, Klasik Yayınları, İstanbul, 2005.

TOYNBEE, Arnold J., Tarih Bilinci, Cilt: II, (Çev.) Murat Belge, Bates Yayınları, İstanbul, 1978.

TOYNBEE, Arnold J., Tarih Üzerine İki Konferans, (Çev.) Özcan Başkan, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1962.

TOYNBEE, Arnold J., Türkiye: Bir Devletin Yeniden Doğuşu, Çev. Kasım Yargıcı, İstanbul 1971.

TOYNBEE, Arnold J., Uygarlıklar Yargılanıyor, (Çev.) Kasım Yargıcı-Ali Yaman, Örgü Yayınları, İstanbul, 2004.

TOYNBEE, Arnold J., The Western Question in Greece and Turkey: A Study in The Contact Of Civilizations, London, 1922.

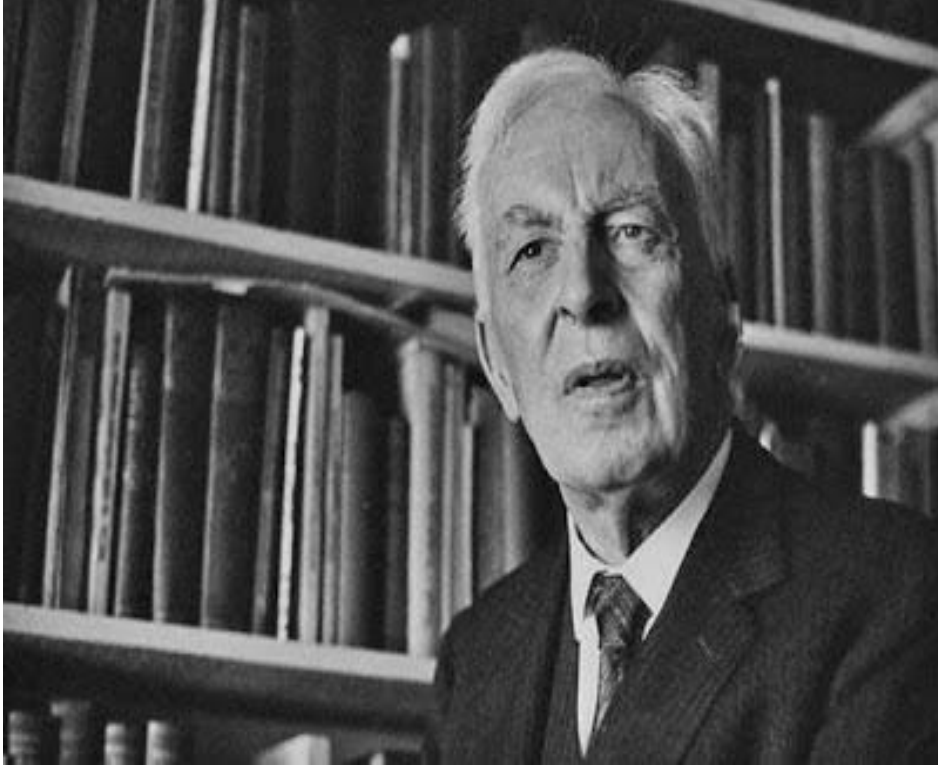
UYAN, Ufuk, Medeniyet Yargılanıyor, İstanbul 1980.

Tarihçi Arnold Toynbee'nin 1948 Türkiye Seyahati ve Yeni Türkiye Hakkındaki İzlenimleri/ İrşad Sami YUCA

YARGICI, Kasım–YALMAN, M. Ali, Türkiye ve Avrupa, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2002.

Zafer Dergisi, Ekim 1996, Sayı 138.

Ekler

Arnold J. TOYNBEE (1889-1975)

Türk dostu meşhur İngiliz tarihçisi Arnold Toynbee dün şehrimize geldi

Arnold Toynbee dün gece uçak meydanında

Londra Üniversitesinin Bizans ve modern Yunan medeniyetleri profesörü Arnold Toynbee eşi Mrs. Veronica Toynbee, ile birlikte dün akşam saat 18 de bir İsviçre uçağı ile, Cenevre'den şehrimize gelmiştir.

Meşhur İngiliz tarihçisi, Yeşilköyde, Türk üniversiteleri namına İstanbul milletvekili Dr. Adnan Adıvar, Başbakanlık adına Osman Okyar ve İngiliz Basın Ataşesi Muavini Mr. Redword, Mr. Benda, İngiliz Kültür Heyetinden Mr. Lake ile İngiliz kolonisi ileri gelenlerinden Mr. Middleton Edwards tarafından karşılanmıştır.

Prof. Toynbee, hava alanında kendisile görüşen bir arkadaşımıza şunları söylemiştir:

«— 20 küsur sene sonra Türkiye'ye tekrar gelmek heyecanı içindeyim. Memleketinizi ve Türk dostlarınızı tekrar görmek, onlarla eski hatıraları yaşamak benim için büyük bir zevk olacaktır. Türk hükümetinin davetlisi olarak geldiğim memleke-

— Arkası Sa. 3, Sü. 7 de —

Cumhuriyet
Yayın Tarihi : 25.11.1948
Sayfa : 2

Prof. Toynbee, memleketimizden ayrıldı

Bir müddettenberi memleketimizde bulunan meşhur İngiliz tarihçisi, büyük Türk dostu Prof. Arnold Toynbee, dün öğleden sonra saat 14 te bir İngiliz uçağı ile şehrimizden ayrılmıştır. Prof. Toynbee, Atınaya gidecek ve orada bir hafta kaldıktan sonra Londraya hareket edecektir.

Türkiyedeki ikameti sırasında Prof. Toynbee'ye refakat eden İstanbul Üniversitesi tefris heyetinden Osman Okyar, profesörün, Türkiyede «en iyi intibalarla ayrıldığını ve hazırlamakta olduğu «İnsanlık Tarihi» eserinde Anadolu tekkiklerine büyük yer ayırdığını söylemiştir.

Tarihçi Arnold Toynbee'nin 1948 Türkiye Seyahati ve Yeni Türkiye Hakkındaki İzlenimleri/ İrşad Sami YUCA

BAŞBAKANLIK
BASIN ve YAYIN GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
Büro Müdürlüğü
Sayı :

23.1.1949

7/11

Bugünkü Türk Cumhuriyeti

Yazan: Arnold Toynbee

Türkiyeye yaptığım dört haftalık seyahatten yeni dönmüş bulunuyorum. Kasım ayını ben ve karım Türkiye'de Türk Hükümetinin misafiri olarak geçirdik. Bu ziyaretimiz esnasında bize gösterilen büyük misafirperverlikten başka, istediğimiz yere gitmek ve istediğimiz kimselerle görüşmek imkânlarına da malikтік. Eski Başkent İstanbul ve yeni Başkent Ankara'yı ziyaretten maada, köy ve kasabalarda iki hafta geçirdik ve buralara ekseriya kara yolu ile gittik. Buralarda görüştüğümüz insanlar arasında her iki siyasî parti mümessilleri ve muhtelif içtimaî ve iktisadî mesleklere mensup kimseler vardı. Türkiyeyi 1921 denberi bilirim ve orada pekçok dostlarım vardır. Son ziyaretimi 1929 da, takriben 20 sene evvel, yapmış olmama rağmen Türkiye ile tekrar ünsiyet peyda etmekte güçlük çekmedim. Türkiyeye vardığımız zaman 1923 de kurulan Türkiye Cumhuriyetinin 25 inci yıldönümü kutlanmak üzere idi. Bir çeyrek asır içinde yeni rejim altında yeni bir nesil yetişmiş. 1923 de Türkiye kendisi için hayat memat meselesi olan 12 senelik devamlı bir harpten çıkmış bulunuyordu. Türk milleti hemen hemen mucizevî denilebilecek kurtuluşunun uzun müddet devam edebilmesi için işlerini düzeltmek zorunda olduğunu idrâk etmişti. Bu itibarla Kemal Atatürk'ün Önderliği altında ilk beş sene zarfında, yâni 1923 ten 1928 e kadar birtakım zecrî ıslahat getirmiştir ki, zaman müsaade edip de isticale lüzum olmasaydı bunların başarılması nesiller ve hattâ asırların işi olurdu.

Türkler yabancı ırklarla meskûn eski Osmanlı İmparator-

H.O.

Verilen cevaplarda : Daire ve Şube adının yazılması.

030	01			101	629	1
-----	----	--	--	-----	-----	---

Cilt: 4 Sayı: 7 Ocak 2016 / Volume: 4 Issue: 7 January 2016

**EVLIYA ÇELEBİ SEYAHATNAMESİNDE YER ALAN SÖZEL
KÜLTÜR İCRACILARI/ANLATICILARI***
Narrators and Performers in Evliya Çelebi's Seyahatname

İrfan Kurucu**

ÖZ

Seyahatnâme esas bakımdan coğrafya bilgisi vermekle birlikte tarih, folklor, yollar, kültür ve dil bakımından da çok önemli bir eser olup toplumsal yapının bütün unsurlarını içeren zengin bir antoloji niteliğindedir. Seyahatname On büyük ciltten oluşmaktadır. Seyahatname'nin Yapı Kredi Yayınları esas alınarak yaptığımız bu çalışmada Seyahatname'nin 10 cildi de teker teker incelenmiştir. Çalışmamızda Seyahatnamede yer alan sözlü kültür öğelerinin icracıları yani, anlatıcılar tespit edilmiştir. Tespit edilen bu unsurlar ve özellikleri metinden örneklerle çalışmada yer almıştır.

Anahtar Kelimeler: Evliya Çelebi, Seyahatname, Anlatıcılar, Sözlü Kültür, İcracı

ABSTRACT

As Seyahatname is mainly associated with geography knowledge, it is also crucial about history, folklore, culture, literature and a kind of anthology which has a rich characteristic of social structure with its all elements. Seyahatname is composed of ten volumes. With this study, 10 volumes of Seyahatname have been analyzed one by one with respect to Yapı Kredi Publications of Seyahatname. In this study, it is determined oral culture's executors, narrators which is involved in Seyahatname. These elements and features which has determined with examples from text has taken part in this study.

Keywords: Evliya Çelebi, Seyahatname, Narrators, Oral Culture, Performer

Giriş

Evliya Çelebi 25 Mart 1611'de (10 Muharrem 1020) İstanbul'da Unkapanı'nda doğmuştur. Devrine göre (17. yüzyılda) iyi bir eğitim almış,

* Bu çalışma Kahramanmaraş Sütçü İmam Üni. Sosyal Bilimler Enst. "Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Anlatıcılar ve Anlatıcı Olarak Evliya Çelebi", isimli Yüksek Lisans tezinden yola çıkarak hazırlanmıştır.

** Arş. Gör. Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, irfankurucu@kilis.edu.tr

Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Yer Alan Sözel Kültür İcracıları/Anlatıcıları / İrfan KURUCU

Enderun'da okumuş, çok iyi bilip kullandığı Türkçenin yanı sıra iyi düzeyde Arapça, Farsça ile Rumca, Latince ve Yunanca öğrenmiştir. Evliya Çelebi, meşhur Türk gezgini, seyahatname yazarı ve Türk seyahatnameciliğinin zirvedeki ismidir. 1682 yılında Mısır'dan, İstanbul'a dönerken yolda veya İstanbul'da öldüğü düşünülmektedir. Mezarının yeri de bilinmemektedir.

En önemli eseri Seyahatname ise İslam edebiyatının, belki de dünya edebiyatının en uzun ve kapsamlı seyahat anlatısı olarak nitelenen, Türk kültür tarihi bakımından da oldukça önemli bir eserdir.

Seyahatname On büyük ciltten oluşmaktadır. Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin, İstanbul, Londra ve Viyana'da çeşitli nüshaları bulunmaktadır. İstanbul'da bulunan nüshalar; Fatih (Millet) Kütüphanesi, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Süleymaniye Kütüphanesi, Topkapı Sarayı Bağdat Köşkü ve Revan Köşkü kütüphanelerindedir. Nüshalar, bilim çevresinde Pertev Paşa, Bağdat Köşkü (Yıldız nüshası), Beşir Ağa gibi adlarla anılmaktadır. Evliya Çelebi'nin kendi el yazısı olarak kabul edilen ilk 8 ciltten sonra telif kabul edilen 9. ve 10. ciltler bulunamamıştır. Seyahatnâme'yi bilim dünyasına ilk kez 1814 yılında Avusturyalı meşhur tarihçi J. V. Hammer tanıtmıştır.

"70 yılı aşkın bir hayat yaşamış ve bu ömrünün 50 yılını seyahatlerde geçirmiş olan Evliya, 26 milyon kilometrekare yüzölçümüne sahip, 3 kıta imparatorluğu olan muazzam devletin hemen her tarafını gezmiştir. Anadolu, Rumeli, Suriye, Irak, Mısır, Girit, Hicaz, Ukrayna, Romanya, Slovakya, Transilvanya, Moldovya, Avusturya, Macaristan, Polonya, Almanya, Hollanda, Bosna-Hersek, Dalmaçya, Güney Rusya, Kırım, Kafkasya, İran. Mısır, Habeşistan ve Sudan'a kadar gitmiştir.¹"

Çelebi, gezip gördüğü yerleri ve o yerlere ait özellikleri bir sistem içerisinde okuyucuya sunmuştur. Bu sistem içerisinde gezilen yerlerin coğrafi özelliklerini, tarihi ve sosyal yapılarının (Cami, Han, Hamam vb.) fiziki özelliklerini, sosyal yapılanması ve yaşantısını, ekonomik ve siyasi durumunu kaleme almıştır. Yani Evliya Çelebi, Osmanlı Devleti'nin kusursuz bir anlatımını ve seyahatlerinin detaylı notlarını sunmuştur.²

Seyahatname Ve Sözlü Kültür İlişkisi

Seyahatnâme esas bakımdan coğrafya bilgisi vermekle birlikte tarih, etnografya, folklor, yapılar, yollar, kültür ve dil bakımından da çok önemli bir eser olup toplumsal yapının bütün unsurlarını içeren zengin bir antoloji hüviyetindedir. Seyahatname dönemin bütün kültürel özelliklerini taşımaktadır. Eser, sözlü kültürün yazıya geçirilmesi ve kültür unsurlarının geleceğe taşınması konusunda da önemli bir rol oynamıştır.

¹ Ülkü Çelik Şavk, Sorularla Evliya Çelebi İnsanlık Tarihine Yön Veren 20 Kişiden Biri, Hacettepe, Ankara 2011, s.22.

² Rober Dankoff, Seyyah'ı Âlem Evliya Çelebi'nin Dünyaya Bakışı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010, s.40

Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Yer Alan Sözel Kültür İcracıları/Anlatıcıları / İrfan KURUCU

Seyahatname içeriği, kaynağı ve yapısı itibariyle Halk Bilimi ve Türk Kültürü çalışmalarına da kaynaklık edecek nitelikte bir eserdir.³ “Evliyâ Çelebi yazılı kaynaklar yanında sözel ve işitsel kültürü de kullanmış ve sözden yazıya geçirdiği pek çok anlatıyla ve anlatımla Osmanlı kültürünün benzersiz bir eserini, bir şaheseri, Seyahatnâme'yi yaratmıştır.⁴”

Evliya Çelebi, gezip gördüğü yerlerin coğrafi ve fiziki özelliklerini vermekle kalmayıp, o yerlerdeki halkın; yapısı, yaşayışı, inancı, giyim-kuşamı, gelenek ve görenekleri, kültürel unsurları ve sosyal yapısıyla ilgili önemli bilgiler vermiştir. Bu bilgilerin içerisinde çalışmamıza konu olan kısım ise kültürel unsurların özünü oluşturan sözlü kültür öğelerinin icracıdır.

Seyahatnamenin tüm metni sözlü kültür öğeleri bakımından incelenmiş ve bu inceleme sonucun birçok icracı/anlatıcı tesbit edilmiştir. Bu incelemede Yapı Kredi Yayınlarının “Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi” (Transkripsiyon) isimli yayını esas alınmıştır. Bunun yanısıra yine Yapı Kredi Yayınlarının “Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi” (Sadeleştirme) isimli çalışmasını da baştan sona birkaç kez dikkatle okunmuştur. Metinle alakalı bütün alıntılar ve kaynak gösterimleri ise Transkripsiyon olan (Esas alınan) metinden gerçekleştirilmiştir.

İnceleme sonrası Seyahatnamede yer alan birçok icracı/anlatıcı tespit edilmiştir. Anlatıcı ortamı ve unsurlarını context (bağlam) olarak ele alan ve halk kültürünün işlevselliğini ön plâna çıkaran tüm yaklaşımları bünyesinde toplayan bir teori ve araştırma yöntemi olan “Bağlamsal Kuram/Yöntem” veya “Performans Teorisi/Yöntemi”⁵ hususu da göz önünde bulundurularak bu ürünlerin icracılarının yanısıra icralarına ve icra ortamlarına da değinilmiştir. Çünkü bu teori bağlamında bir sözlü kültür öğesinin incelenmesi ya da işlenmesinde ele alınan ürün kadar o ürünün işleniş ve işleniş ortamı da oldukça önem arz etmektedir.

Kültürel İcra Ortamları

“Türk Sözlü Kültürü kendine mahsus geleneği icra töresi, varyantlaşma veya farklı coğrafi şartların ihtiyaçlarına göre yeniden üretilmesi, dil hazinesine katkı yaptığı zengin bir kalıp ifade repertuarı ve şekil özellikleri ile söz, insan, çevre ilişkisinin en belirgin örneklerinden biridir.⁶”

Yani bu ürünler sadece türleri bakımından değil, icrası ve icra ortamı bakımından da ele alınmalıdır. Çünkü sözlü kültür ürünlerinin var olabilmesi için bir

³ Suat Öz, Evliya Çelebi Seyahatnamesi'ne Göre Anadolu'da Yer Adları", Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale 2007, s.12

⁴ Mehmet Kalpaklı, Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi ve Osmanlı Kültürünün Sözcüğü / İşitselliği”, Evliya Çelebi'nin Sözlü Kaynakları, UNESCO (Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Komisyonu) Türkiye Milli Komisyonu Yayınları, Ankara 2013, s.90

⁵ Detaylı bilgi için bkz. Özkul Çobanoğlu, Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş, , Akçağ Yayınları, Ankara 2010

⁶ Kemal Üçüncü, İrşâd Ve Tebliğ Bağlı İcrâ: Türk Sözlü Kültür Geleneği Bağlamında Türk Tekke Edebiyatı, Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi, 2004, s.129

Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Yer Alan Sözel Kültür İcracıları/Anlatıcıları / İrfan KURUCU

icracısı ve bir icra ortamı muhakkak gereklidir. Geleneksel sözlü bir anlatmanın hangi ortam ve şartlarda anlatıldığı, icra edildiği de dikkate alınması gereken bir durumdur. Anlatıcı ortamı kabaca anlatıcının hareketi, dinleyicisi, icra yeri ve doğal olarak sergilenen icra/gösterim faaliyetinden oluşur.

“Halk anlatısının üretildiği, nakledildiği, tüketildiği geleneksel mekânlar kahvehane, han, oda, hamam, panayır ve pazar, konak, ev ve benzeri mekânlardır. Söz konusu mekânlar, sözlü kültür ortamının birliktelik mekânlarıdır. Amaç bir araya gelinen mekânların oluşturdukları halk anlatısı ortamını belirleyebilmektir. Söz konusu ortamlar sözlü kültür ortamlarıdır. Bu ortamlarda halk anlatısı sözle üretilmiş, sözle nakledilmiş, sözle yaşatılmıştır.⁷”

Evliya Çelebi Seyahatnamesinde de bu icra ortamlarına yer verilmiştir. Seyahatname’de dile getirilen anlatıcı ortamlarını meclisin kuruluşu, biraraya gelenlerin toplumsal yeri ve özellikleri ve düzeni bakımından atmosfer esaslı ve mekan esaslı olmak üzere iki gruba ayrılarak incelenebilir.

Atmosfer Esaslı Anlatıcı Ortamları

Atmosfer esaslı anlatıcı ortamları olarak sohbet-i has, can sohbeti, meydan-ı muhabbet, Hüseyin Baykara Faslı gibi ortamlar söz konusu edilir.

Sohbet-i Has

Görmüş geçirmiş yaşlılar ile sohbet anlamındadır. Sultan Murad ile ilgili bahiste geçer. Tecrübeli Sultan Murad, bu sohbetlerde konuşulardan kendisine bir hisse çıkarırdı.

“Ve selâse gecesi İslâmbol'un yetmiş tâsdan geçme ve bin çemberden geçmiş cihânı çekmiş çevirmiş atık köhne kocalar ile sohbet-i hâsedüp her birinden bir hisse hâsil edüp mahsûl dururdu.⁸”

Can Sohbetleri

Söz ehli kimselerin bir araya gelip yaptıkları sohbetlerdir. İstanbul’daki bir can sohbetinden şu şekilde söz eder:

“Ve ahad gecesi meddâhân ve şâ'irân ve Tıflî ve Cevrî ve Nef î ve Arzî ve Nedîmî ve Nisârî ve Beyânî ve Uzletî, misilli şuarâlar cem olup cân sohbeti olurdu.⁹”

Meydan-ı Muhabbet

Birçok kişinin katıldığı sohbet-muhabbet meclisi için kullanılır.

⁷ Gülten Küçükbasmacı, Halk Anlatısının Sözlü Kültür Ortamlarında Değişim ve Dönüşüm: Oda Ve Konak, Turkish Studies, 7(2), Ankara 2012, s.771

⁸ Evliya Çelebi, Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, Haz.: S. A. Kahraman, Yücel Dağlı, Robert Dankoff, Zekeriyab Kurşun İbrahim Sezgin, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2011, s. 1/121.

⁹ Çelebi, age., s. 1/121.

“Ve niçe âfitâb-ı mehtâb pâ-bürehne ve ser-bürehne köçekleri var. Meydancı Dede fermanıyla cümle köçekler meydân-ı muhabbete gelüp kimi müfredât ve kimi dübeyî ve kimi müselles ü murabba ve muhammes ü müseddes u müsebbave müsemmen ve mu'aşşer ü müstezâd ve çâr- ender-çâr u terci -i bend ve mersiye ü kasâyid ve reddül-acz ale's-sadr misilli eş'âr ve bahr-i tavîl ü mukattaât (—) (—) Ve letâ'ife müte'al-lık tekerlemeleri tilâvet edüp birbirlerine nazireler ile bu köçek {köçek} abdallar fasıllar eylemişlerdir kim ol demimiz güyâ Hüseyin-i Baykara demi olup andan meydârı-ı muhabbete deste hân gelüp bir sommât-ı Muhammedi çekildi kim ta'bîr olunmaz. [129a] Ba'de't-ta'âm cümle fukarâ-yı Bektaşiyân iki yüzden mütecâviz hâzır olup hakîri bâb-ı selâma durgurup "Es-selâmü aleyke yâ elil-i şerf at ve ehl-i tarikat ve ehl-i hakikat ve ehl-i ma'rifet!" deyüp huzzâr-ı meclise dörd kapu selâmın verüp cümle huzzâr-ı meclis "Ve aleykümü's-seiâm ey âşık-ı billah!" deyüp bir selâmımız aldıklarında hakîr eyitdik "Ey sâhib-i nazar olan, hamd-i Hudâ" bu âsitâne-i sultâna yüz sürüp siz erenlerin mübârek cemâllerin görüp nân u nemek hakkı, müyesser oldu. Sizlerden temennâmız oldu kim bu hakîre bir gülbang-ı Muhammedi çekesiz kim cenâb-ı Bâri yarî kılıp dünyâda sıhhat -i beden, seyâhat-i tâm, âhir nefesde îmân müyesser ede" deyü gülbang-ı Nebî ricâ ettiğimizde cümle âşıkân -ı sâdikân-ı dervîş-i dil-rişân ve fukarâ-yı zî-şân-ı piir-mşân ve gayri huzzâr-ı meclis-i pîr u cüvân el açup Allah deyüp cem'i hayr murâdâtımız hâsılıyçün gülbâng-ı Muhammedi çekilüp cümlesiyle dest-bûs edüp vedâlaşup meydancı dede ile,¹⁰”

Hüseyin Baykara Fasılları-Meclisi-Sohbetleri

Hüseyin Baykara Fasılları, Meclisi, Sohbetleri gibi ifadeler Seyahatname'de çokça tekrarlanır.

Nevayî, Mizan'ül-Evzan adlı eserinde, “ (...) Hüseyin Baykara meclislerinin, zamanın şair ve ediplerinin toplantı yeri olduğunu ve meclislerde daima nazım ve nesirden söz edildiğini, Baykara'nın da hassas, ince düşünceli bir sanatkâr olduğunu, bu sebeple sanatkârlara değer verip himaye ettiğini anlatır.”¹¹

“Hüseyin Baykara, Aksak Temirliler Hanedanının son Horasan kolu padişahlarından olup merkez edindiği Herat'ta 911'de ölmüştür. Zamanı ilim ve sanat bakımından çok üstün bir çağ, Hüseyin Baykara da hem şair, hem bilgin, hem zevk ehli bir hükümdar olduğundan güzel ve seviyeli meclisleri ün salmış; şiirli, müzikli, içkili meclislere Baykara Meclisi demek Osmanlılar'da da âdet olmuştur.”¹²

“Hüseyin Baykara Fasılları” ifadesi birinci cildin 115, 298, 342, 348, 349; dördüncü cildin 18, 40, 61, 73, 90, 226, 266; beşinci cildin: 38, 309; sekizinci cildin 290. sayfalarında yer alır.

¹⁰ Çelebi, age., s. 3/s:207-208

¹¹ Talip Yıldırım, Ali Şir Nevayinin Eserlerinde Yakın Dostu, Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, 3(3), Ankara 2006, s.104.

¹² Hüseyin Nihal Atsız, Evliya Çelebi Seyahatnamesinden Seçmeler, Ötüken, İstanbul 2015, s.20.

Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Yer Alan Sözel Kültür İcracıları/Anlatıcıları / İrfan KURUCU

“Hüseyin Baykara Meclisi” olarak beşinci cildin 212; sekizinci cildin 17, 98, 303, 323. sayfalarında geçer.

“Hüseyin Baykara Sohbetleri” olarak ise sekizinci cildin 60. sayfasında yer almaktadır.

“Hâsıl-ı kelâm bâlâda zikr olunan on iki çengi kollan, var kuvvetlerin bâzûya getirtip birbirlerinin kollarına tağallübengûnâ-gûn arz-ı mahâretler ederek cümle dilberleri zer-ender-zerdûza gark olup gûnâ-gûn rakslar ve şakalar ile her bir kol birer san'at icra ederek Hüseyin Baykara fasılları edüp alay köşkü, dibinden cümle ubûr ederler.¹³”

Mekan Esaslı Anlatıcı Ortamları

Mekan esaslı anlatıcı ortamları olarak Malatya Mesiregahı, Kâğızhâne Nehrinin Sâhili, Tahtakale Pazarındaki Kahvehaneler gibi ortamlar söz konusu edilir.

Malatya Mesiregahı

“Ve her köşe-i mesîregâhda gûnâ-gûn sohbetler olup kimi mübâhase-i ilm ve kimi ebyât-ı eş'âr ve kimi meddâhân-ı kıssahân, kimi mukallidân-ı mudhikân ve kimi sâz u kimi söz ile taraf taraf Hüseyin Baykara fasılları ederler. El-hâsıl medhinde lisân kâsırdır.¹⁴”

Kâğızhâne Nehrinin Sâhili

“Kâğızhâne nehrinin sâhilinde dıraht -ı çınar sâyesinde meks edüp gece ve gündüz sohbet-i hâssa başlayup gûyâ her şeb [u] rûz Hüseyin-i Baykara zevki ederdik. Mâh-ı Recebü'l-müreccebin guresinden tâ şehri-i Ramazânü'l-ratibârekin hilâli nümâyân olunca kâmil iki ay bu sahrâ-yı çemenzâr [u] lâlezâr-ı Kâğızhâne'de eyle îş u îşretler olmuşdur kim diller ile ta'bîr ü kalemler ile tahrîr olunmaz. İslâmbol'un cem'i a' yân [u] eşrafları ve mîrâsyedi hoppa çelebileri bu Kâğızhâne fezasında üç bin mikdârı münakkaş hayme vü hargâhlar ve çerger ü sahabe ve nâmûsiyyeler ile vâdî-i hâmûnu zeyn edüp her şeb cümle hayemâtları niçe kerre yüz bin kanâdiller ile ve şem'-i asel ve şem-i rîch ve meşâ'il ü fânûs-ı me'nûs-ı ahterân ile çerâgân ederlerdi. Ve her serâperde-i a'yânda her şeb hânende ü sâzende ü mutribân ve Ahmed kolu ve Cevâhir kolu ve Nazlı kolu ve Garibânî kolu ve Akîde kolu ve Zümrüd kolu ve Postâlcı kolu ve Potakoğlu kolu ve Haşota kolu ve Semmûrkaş kolu nâmân kol kol mezkûr çengiler çeng u rebâb ve santur ve tanbûr ve ud ve çertây ve kânûnları üzre her şeb gânâgûn fasl-ı Fâryâbî edüp tâ sabâha dek bir hây hu olurdu kim gûyâ Deccâl hurûc etmişdir.¹⁵”

¹³ Çelebi, age., s. 1/348.

¹⁴ Çelebi, age., s. 4/18.

¹⁵ Çelebi, age., s. 3/275.

Tahtakale Pazarındaki Kahvehaneler

“Ve bu bâzâr-ı Tahtakala meydânında fevkânî ve tahtânî hevâdar ve müferrih kâhvehâneler var kim her birinden fiskıyye ve havz [u] şâzrevânlar ile müzeyyen kahâvîlerdir. Cem’î a’yân-ı vilâyetin ve cümle erbâb-ı ma’ârifin birbirleri ile müşerref olacak cây-ı sürûrlandır kim her birinde dörder mahâfil binâ olunmuşdur. Birinde hânende ve sâzendegân, birinde rakkâsân-ı cüvanân ve birinde kıssahân-ı meddâhân, birinde şâ’irân-ı gazelhan ile meralû bir mecma‘u’l-irfân kahvelerdir.¹⁶”

Seyahatnamede Yer Alan Sözel Kültürel İcracıları/Anlatıcıları

“Sözlü gelenekte yer alan tamamen söz ile kısmen söz ile ve tamamen sözsüz yaratılan, ama sözlü geçiş ve iletişimle fertler arasında dolaşan veya nesilden nesile geçen tüm unsurları, yapı muhteva, biçim ve fonksiyonları ne olursa olsun sözlü kültür unsurlarıdır.”¹⁷ Bu açıdan bu unsurların icracılarında büyük önem arz etmektedir. Seyahatname de sözlü kültür unsurları açısından oldukça zengin bir yapıya sahiptir. Bunun yanı sıra sözlü kültür icracıları açısından da geniş bilgiler barındırmaktadır. Çalışmamıza konu olan bu icracılar özelliklerine göre tasnif edilmiş ve çalışmamızda yer verilmiştir.

Evliya Çelebi Seyahatnamesinde tespit edilen geleneksel anlatıcı tipleri olarak Aşık-Ozan, Ayyar, Çöğürçü, Falcı, Gölge oyuncusu-Karagözcü-Hayali, Halk Şairi, Hazırcevap, Hikayeci, Kalem şairi, Kasideci, Kuklabâz-Kuklacı, Masalçı, Meddah-Kassas-Kıssahan, Mudhik, Mukallit, Oyuncu, Pehlivan, Rüya tabircisi, Saz şairi, Sergüzeşt Sahibi, Söz Ehli, Şair, Şakacı, Şakrak, gibi isimleri anabiliriz.

Ayrıca Evliya Çelebi’nin bizzat kendisi de kültürel bir anlatıcı olarak seyahatnamede karışımıza çıkmaktadır. Evliya bir olayı Paşa’ya taklit ile anlatıyor. “Bu sergüzeşti hakire ve bizim’ Melek Ahmed Paşa efendimize alâ tarîkı’t-taklîd sergüzeşt [ü] serencâmın nakl etdükte âdem gülmeden vâlih olur.¹⁸”

Seyahatname’de yer alan anlatıcıların başlıca özellikleri olarak ise; hikaye anlatma, şiir okuma, taklit yapma-taklitle anlatma, şaka-espri yapma, gösteri yapma, enstrüman çalma, farklı kıyafetler giyme, eğlendirme-öğretme-irşat temel işlevleri yerine getirme, yaptıklarına gülmeme gibi hususları sayabiliriz.

Geleneksel anlatıcılar çeşitli vasıflara sahiptir. Bununla beraber bütün vasıflar her anlatıcıda bulunmaz. Anlatıcı özelliklerinin fazlaca bulunduğu anlatıcıların daha nitelikli anlatıcılar olduğunu söyleyebiliriz. Söz konusu özellikler şu şekilde ifade edilebilir.

Hikaye anlatma ki burada hikaye esaslı her türlü anlatma söz konusudur.

Şiir okuma; bunlar çokça hikayenin şiirleri durumundadır. Bu şiirler bazen hiciv niteliğindedir.

¹⁶ Çelebi, age., s. 9/43.

¹⁷ Dursun Yıldırım, Sözlü Kültür ve Folklor Kavramları Üzerine Düşünceler, Türk Bitiği Araştırma/İnceleme Yazıları, Ankara 1998, s.39.

¹⁸ Çelebi, age., s. 4/77.

Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Yer Alan Sözel Kültür İcracıları/Anlatıcıları / İrfan KURUCU

Taklit Yapma-Taklitte Anlatma; Anlatıcıların hayvan taklidi, seyir taklidi, şakalı taklit yaptıkları görülür. Kara Mehmed gibi.

“Karadeniz Boğazı’nda Büyükdere’de sâkin başka bir güne hâl sâhibi pehlivândır. Benî âdem taklîd etmeğe me’ûr değildir, illâ Cenâb-ı izzet edîm-i arzda ne kadar mahlûk [u] haşerât halk etdiyse kediyle köpeğin, kediyle sıçanın, gelincik ile sıçanın birbirleriyle evzâ’ [u] etvârların ve kec-nigâhların ve sît [ü] sadâların kaçan taklîd etse Sübhâne'l-Hallâk ve bir mahalle köpeği bir mahalle köpeğiyle ceng etse ve horos horos ile at at ile deve erba’inde kükreyüp deve ile el-hâsıl her mahlûk hasm-ı kavisiyle nice mu’âmele ve nice ceng ederler ve nice kişnerler ve horos ve kaz ve turna ve gurâb ve ördek ve karatavuk ve sarıasma ve serçe ve bülbül ve gayrı güne tâ’irlerin savt-ı hazinleriyle sadâ verdikde kerrâtile yanına bülbül ve karatavuk gelüp hasmâne ötüşmüşlerdir. Bir garîb ü acîb musallî âdemdir.¹⁹”

Şaka-Espri Yapma; Anlatıcılar hazırcevap-nükteşinas kişilerdir. Yer yer espri ve şaka yaparlar.

Gösteri yapma; Parmağını kesip kan akıtma ve istediğinde durdurma vb. “Mukallit Surna Ahmed Celebi²⁰”

Enstrüman çalma; Mukallit Cöğürce Sarı Celep’in çöğür ustası oluşu gibi. “Sarı Celep²¹”

Farklı kıyafetler giyme; Yıldırım Beyazıd’ın bilginlerin hepsini öldüreceği sırada, Kör Hasan’ın papaz kılığına girmesi örneğindeki gibi.²²

Yaptıklarına kendisi gülmeme; Mukallit Simitcioğlu gibi. “A’yândan bir muhteşem mukallid idi. Bir fasıl eyleseniz demeğe âdem hicâb ederdi, ammâ kendi karihasından etek dermiyân edüp bir taklîd etdikde âdem hayrân kalırdı ve aslâ kendi gülmek ihtimâli yok idi.²³”

Eğlendirme, öğretme ve irşad etme gibi temel işlevleri yerine getirme; Bütün bunlarla eğlendirme, öğretme ve irşad etme gibi temel işlevleri yerine getirirler.

Gölge oyuncular

“Karagöz, bir beyaz perdenin arkasına konulan ışık ve bu ışığın çnünden geçirilerek perdeye aksettirilen şekillerle oynanır. 17.yüzyılda kesin şeklini alan Karagöz, gelişme göstermiş en sevilen, tutlan gösteri olmuştur.”²⁴

Tek aktörden (oyuncu-oynaticı) ibarettir. Işığın perdeye yansıttığı figürlerle temsili-sembolik bir oyun gerçekleştirir. Seyahatname’de bu oyunculardan

¹⁹ Çelebi, age., s. 1/353.

²⁰ Çelebi, age., s. 1/352.

²¹ Çelebi, age., s. 1/121.

²² Çelebi, age., s. 1/351.

²³ Çelebi, age., s. 1/352.

²⁴ Erman Artun, Türk Halk Edebiyatına Giriş, Karahan Kitabevi, Adana 2011, s.46.

Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Yer Alan Sözel Kültür İcracıları/Anlatıcıları / İrfan KURUCU

genellikle “hayali”, “şebbaz”, “hayâl-ı zılcıyân” ve “pehlivan-ı hayâl-ı zıl-ı tasvirciyan” olarak söz edilir.

Hayâl-ı Zılcıyân: Gölge oyuncusu (Karagözcü). “el-Faslu'l-hâdî ve erba‘în Esnaf-ı bâzbâzân [u] cânbâzân [u] pehlivânân” başlığı altında anlatılmaktadır.²⁵

Pehlivan-ı Hayâl-ı Zıl-ı Tasvirciyan: Gölge Oyuncusu (Genel). “Tasvirlerle Karagöz oynatan kimse.”²⁶

Şebbâz-Serşebbaz: Gölge oyunu tasvirlerini oynatan usta. (TDK, Büyük Türkçe Sözlük). “el-Faslu'l-hâdî ve erba‘în Esnaf-ı bâzbâzân [u] cânbâzân [u] pehlivânân²⁷” başlığı altında anlatılmaktadır.

Seyahatname’de geçen Karagözcüler şunlardır:

Kandillioğlu

“Şebbâz u hayâlbâz Kandillioğlu ve Diyarbekirli Yahyâ şakirdi Hânende Veys Çelebi, pâkîze eş’ârı vardır.”²⁸

Kör Hasanzâde Mehmed Çelebi

“Evvelâ cümleye ser-çeşme Sultân Ahmed Hân meclisiyle şeref-yâb olup hatt-ı şerîf ile nüdemâlara ve kıssahânâna ve mukallidin ü cân-bahşa ser-çeşme olan hayâl-i zılcı Kör Hasanzâde Mehmed Çelebi, dedeleri dahi Yıldırım Hân asrında Kör Hasan nâmıyla yâd olur bir rind-i cihân, musâhib-i Yıldırım Hân imiş.”²⁹

“Ammâ mezkûr Kör Hasanoğlu Hacivad’ı, Karagöz’ü ahsamdan tûl-ı leyî [211b] tâ sabâha dek on beşsâ’at iki tasvîri oynadup gûnâgûn muhassâ taklîdler edüp bir etdiği şakayı ol gece bir dahi etmek ihtimâli yok idi. Tâ bu mertebe Ebü’l-me’âlî mertebesinde ebü’l-keîâm idi.”³⁰

“Anı dinleyen cihandan ibret alırdı. Kırk yedi yıl bu hakîr niçe binpehlivan gördüm ammâ böyle bir nüktedân ü zarîf herif mukallid görmedim.”³¹

Meddahlar

“Meddah, tek sanatçının rol aldığı bir tiyatro türüdür. Bu türün esası anlatma (tahkiye) ya dayanır. Meddah adı verilen kişi anlatıldığı olaya kahramanlarına göre taklitler, jest ve mimikler yapar. Konular büyük şehrin günlük hayatının yanı sıra masal ve halk hikâyeleri de olabilir.”³²

²⁵ Çelebi, age., s. 1/338.

²⁶ Özdemir Nutku, IV. Mehmet’in Edime Şenliği, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987, s.100

²⁷ Çelebi, age., s. 1/338.

²⁸ Çelebi, age., s. 2/109.

²⁹ Çelebi, age., s. 1/350.

³⁰ Çelebi, age., s. 1/351.

³¹ Çelebi, age., s. 1/352.

³² Artun, age., s.47.

Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Yer Alan Sözel Kültür İcracıları/Anlatıcıları / İrfan KURUCU

Seyahatname’de anlatılan kimi yerlerin meddah-kıssahanları ile ilgili bilgi verilir:

Evsâf-ı meddâhân-ı sultân ve vüzerâ ve a’yân:

“Neferât 80, bu tâ’ife tahtırevanlar üzre ellerinde çevgânları, bellerinde mecmû’alar ile fesâhat [u] belâgat üzre ki kıssahânlık ederek ubûr ederler. Pîrleri Suheyb-i Rûmî’dir kim Hazret-i Risâlet’in meddahıdır. Bunlar zamân-ı cehâletde Anternâme okurlardı. Hazret bunlara "Ammim Hazret-i Hamza-i bâ-safânın gazavâtın okusan ümmetimi cenge terğîb ederdin" buyurdularında ibtidâ Hamzanâme’yi bunlar te’lif etdiler. Ba’dehü Ebü’l-me’âlî {hicret-i nebeviyye'nin} sene 261 târihinde âb-ı tâb verüp altmış cild etdi. Hâlâ mezkûr altmış çildi meddâhân-ı Rûm fihris edüp üç yüz altmış altı cild Hamzanâme olmuşdur. Ammâ, Suheyb-i Rûmî, Hazret huzûrunda Mekke ve Uhud ve Bedr-i Huneyn gazâların kırâ’at etdikce Hazret ferah kesb edüp Suheyb’e ihşânlar edüp hakkında hadîs buyurdu: (Firdevsü'l-Ahbâr’dan "Peygamber efendimizin şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Kıyâmet günü havzımdan önce Suheyb-i Rûmî içecektir." Ya’nî "Kıyâmet gününde evvel Havz-ı Kevserden Suheybü'r-Rûmî içer", demişlerdir. Yüz on yaşında vefât edüp kabri Sivas şehrinin cânib-i şarkisinde bir yalçın kaya üzre bir âsitârie-i azîmi içinde medfûndur. Hazret huzûrunda kemerin Hazret-i Alî bağlamışdır. Meddâhlârın ve ahilerin silsilesi ana muntehidir.³³”

Her kahvede gazelhân ve meddâhânlar var:

“Kayağan bâzârında Yemiş bâzârcıları çârsûsu dahi dükkânları gûnâ-gûn meyve dallarıyla zeyn olmuşdur. Ve harîr çarhcıları dahi başka bir sûkdur. Cümle yetmiş beş kahve-i mecma’u’l-irfân-î kân-ı zurefâsı var kim her biri biner âdem alır. Cümle mutribân ve hânendegân ve rakkâsan-ı mahbûbân anlardadır kim yevmiyye üç kerre Hüseyin-i Ba[y]kara fasılları ederler ve her kahvede gazelhân ve meddâhânlar var kim gazelhânları gûyâ Şâ’ir Hassan’dır, meddâhları gûyâ Ebü’l-Me’âl’dir. Ser-çeşme-i meddâhân Kurbânî Alisi Hamza nâmında yeğâne-i asr idi. Ve meddâh Şerîf Çelebî Şâhnâme-i Firdevs[i]-i Tûsî’de gûyâ Firdevsî kendi idi kim firdevs melekleri gibi pençe-i âfitâb kıssasına oturup hayrân kalırlardı, teshîr sâhibi çelebi idi. Ve Kıssahân Hor-çene Mahmûd ve Kara Fîruz ve Tireli Alî Beğ, Ebü’l-Müslim-i Teberdâr okumada gûyâ sâhib-i Siger-i Veysi’dir./Cümle kahvehâneleri hezârfen üstâd-ı kâmiller mâl-â-mâl-i kakhâvilerdir. Cümleden Ulu Câmi dibinde Emîr kahvesi münakkaş ve müzeyyen ve kân-ı a’yân ve malıbûb-ı cihân rakkâsları var kim her biri bî-bedel mümtaz [u] müstesnalardır. Bu kahve Ulu Câmi’ kurbunda olmagıla bâng-ı Muhammedî "Hayya ale's-salâ" dedikde kahvede bir cân kalmayup câmi’e giderler. Gâyet musallî Bursa halkıdır. Ve Şerefyâr kahvesi ve Serdâr kahvesi, ve Cin Mü’ezzin kahvesi vel-hâsıl cümle kahveler birer mekteb-i irfândır. İslâmbol kahvehâneleri, Murâd Hân-ı Râbî’de kadaga-i şâhî ile men’ olaldan berü Bursa kahveleri iştihâr bulup tiryâkîlerinin yüzleri gülmüşdür. Ve meşhûr-ı âfâk olan doksan yedi yerde bozahâneleri var kim bir diyâra mahsûs değildir. Pâk kâşîli ve münakkaş tavanlı ve kârgîr soffalı biner âdem alır bozahâne ve buzhâneler vardır kim temmûzda zîr-i zemînler içre bozaların buzlar üstüne koyup bozaları göğreyüp

³³ Çelebi, age., s. 1/259.

Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Yer Alan Sözel Kültür İcracıları/Anlatıcıları / İrfan KURUCU

bozarup sovk olur, cüllâb-misâl pâk bozası olur. Cümle a'yân-ı kibârı bozahâneye girmek ayb değildir. Zirâ kahvehâneler gibi bunlarda dahi hânende ve sâzendeler vardır. Ve mahebûb boza sâkileri var kim her biri birer pençe-i âfitâb meh-pânlardır. Bellerinde Bursa'nun kırk kalem münakkaş peştemâlları ve pâk libâslarıyla refât eder, elindeki ayağına âşıklar ayak bağlayup bozaya bozulup bozadır derd-i seri olur. Ve niçe yüz yerde bu güne cilvegâh yerleri' vardır, amma biz ihtisar etdik.^{34,}

Serakeys-i Kureysi oğlu Mamşuh Kabilesi /Arabistan-Kureys:

“Ve garâ'ib kıssahanları vardır. Pâk silâhın kuşanıp eline on, on beş kadar incecik, çâr-köşe tahtacıklar birbirlerine bağlı şeyleri elinde dutup ölen âdemin mehâbet salâbet şecâ'ati ve kâr u kisbin medh etdikçe elindeki tahtacıkları söz başlarında çaşırdadup ve şakırdatup tahtacıkları ötdürür. Elbette her söz başında ol tahtaları çıkıt çıkır ötdürülür. Bir temâşâ kıssahandır kim gûnâ-gün eşkâllere girüp mürdenin başı ucunda halkı güldürür, garîb ü acîb seyrdir.^{35,}

Seyahatname birçok meddahtan söz edilir.

Monla Dilâver: “Gördüm ki Hân biheri başında serîr üzre câme-hâbında yatmış. Kıssahân Monla Dilâver kıssa-dırâzlık eder iken hâb-ı dırâz edüp Ashâb-ı Kehf hâbında makam-ı Rehâvide nefir-i hâblar çalup yine yüklük dolabı dibinde yatmış.^{36,}

Abdal Han: “Ve meddâhlıkda Suheyb-i Rûmî idi.^{37,}

Emir Çelebi: “Ba'zısı cân u başı ile şinâverlik ederek bizim sandalımız üzre gelirken Kıssahân Emîr Çelebi gelüp anı kolundan yapışup sandala alınca dahi gayrılar birer takrîb ile bizim sandala geliyorlar.^{38,}

Hor-çene Mahmûd³⁹

Kara Fîruz⁴⁰

Kassab Kurd: “Bunlar meşhûr-ı âfâk, bî-bedel-i pur-marifetlerdir ve cemî erbâb-ı ma'ârifin eğlencesi meddâh-ı Hazret-i Hamza-i bâ-safâ, Kassab Kurd...^{41,}

Kurbânî Alîsi Hamza: “Ser-çeşme-i meddâhân Kurbânî Alîsi Hamza nâmında yeğâne-i asr idi.^{42,}

³⁴ Çelebi, age., s. 2/18-19.

³⁵ Çelebi, age., s. 7/286.

³⁶ Çelebi, age., s. 5/20.

³⁷ Çelebi, age., s. 4/75.

³⁸ Çelebi, age., s. 2/71.

³⁹ Çelebi, age., s. 2/18-19.

⁴⁰ Çelebi, age., s. 2/18-19.

⁴¹ Çelebi, age., s. 2/109.

⁴² Çelebi, age., s. 2/18-19.

Süheyb Bin Rumi

“Menâkıb-ı Süheyb: Bir gün bu Abdülvahhâb, Hazret'e eydür, "Yâ Resûl! Bu gece vâkı'ında mübarek dest-i şerifinizle yedi kerre {benim ağzıma} beyâz daru doldurdunuz" der. Hazret-i Habîb buyurdular kim "Yâ Süheyb! Müjde sana kim cihân-ârâ ulemâ-yı mütebahhirînden müfessir ve muhaddis ve musannif olup Ebü'l-Me'âl olursun" buyurdular. Andan sonra bu Süheyb-i Rûmî lâ- nazîr ulemâ olup tâ Hazret-i îmâm-ı A'zam ve Hümâm-ı Akdem'e gelince mu'ammer olup İmâm-ı Hitmâm ile mübâhase-i ilm edüp îmâm bunlardan şerâ'it-i vuzû' ve guslü ve tertîb-i rükû' [u] sücûdu sünnet-i Resûlullâh üzre bunlardan ahz eylemiştir ve Hazret asrında bu Süheyb [78b] eyle şâ'ir u mâhir ü meddâh-ı Resûl ve meddâh-ı gazavât-ı Hazret-i Hamza oldu kim gûyâ Ebü'l-Me'âl-i Kayseri oldu. Zamânında anınla mübâhase-i ilm ve imtihân-ı fenu-i şî'ir etmeğe İmrü'l-Kays ve Hassân ve Ra- dûy-i Belhî kâdir değiller idi. {Ve Hazret-i Resûl huzûrunda ve cümle ashâb-ı güzîn beyninde kıssahânlık edüp cümle meddâhların silsilesi ana çıkar}. Ashâb-ı güzîn ta'accüb edüp vâkıasında Hazret-i Resûl Süheyb'ün ağzına darı doldurduğu rû'yâsı te'sîridir derlerdi.⁴³”

Şerîf Çelebî: “Şâhnâme-i Firdevs[i]-i Tûs'de gûyâ Firdevsî kendi idi kim firdevs melekleri gibi pençe-i âfitâb kıssasına oturup hayrân kalırlardı, teshîr sâhibi çelebi idi.⁴⁴”

Tireli Alî Beğ⁴⁵

Taklitçi-Mukallit-Şehbaz

Taklide dayalı oyunları ve çeşitli hikayeleri taklit yoluyla icra eden, durumlar-olaylar karşısında taklit yoluyla olaya dahil olan icacıdır. Seyahatnamede de oldukça fazla mukallitten bahsedilir.

Seyahatname'de taklitçi “mukallit, mezmûm mukallid, mukallidân-ı kaşmerân, şehbaz” gibi adlarla anılır.

“İstanbul'a ilgili olanları “Âsitâne-i İslâmbol'da meşhûr-ı âfâk olan nüdemâ-yı mukallidinin pesendide mudhikân âlüftegânlarından Murâd Hân Gâzî gibi rind-i cihân bir pâdişâh -ı Cem-cehâbın huzûrunda taklîd edüp habt [u] halt-ı kelâm etmeden âb-ı rûyıyla suhan-perdâzlık eden pehlivan mukallidleri beyân eder.” başlığı altında anlatılmaktadır.⁴⁶”

Seyahatname'de adı anılan Taklitçi-Mukallit-Şehbazlar şunlardır:

⁴³ Çelebi, age., s. 3/128-129.

⁴⁴ Çelebi, age., s. 2/18-19.

⁴⁵ Çelebi, age., s. 2/18-19.

⁴⁶ Çelebi, age., s. 1/350.

Akbaba

“Dergâh-ı âlî yeniçerilerinin zağarcılar odasından bir mîr-i kelâm, hâzır-cevâb, nükteşinâs pehlivân idi. Bağdâd'a giderken Murâd Hân'ın huzûrunda nüdemâlık etmişdir.⁴⁷”

Arnavud Kâsım

“Baba Nâzlı Oğlu Arnavud Kâsım taklidinde mukallid-i sâhib-i kelâm mashara idi.⁴⁸”

Baba Nâzlı

“Baba Nâzlı keştibân oyununda şeytân-ı cihândır.⁴⁹”

Cilve Çavuş

“Vezîr Kara Murâd Paşa'nın alay çavuşu (idi) ve dânesi ellişer dirhem otuz üç dâneli tesbîhi ve bir büyük çakısı ve bir musanna çevgânlıhanedan sâhibi baba-yı âlem idi. Hertaklîdemahâreti var idi.⁵⁰”

Çakman Celep, Çufut Hasan, Kör Hasan, Muslî Çelebi, Sarı Çeleb

Sultan Murad Han Zamanı mukallitlerindendir. “Ve isneyn gecesi cem’i bâzbâzânlardan veled-i zinânın yetmiş çilelerinden ibtidâ şer-şabbâzân Kör Hasanoglu ve dâmâdı Muslî Çelebi ve Mukallid Çufut Hasan ve Akbaba ve Sarı Çeleb ve Çakman Celeb ve Simidcizâde ve çengilerden Pıtıkoğlu ve Parpulkolu, ve Osmân kolu ve Nâzlı kolu ve Ahmed kolu ye şehir oğlanları kolları cem olup tâsâbâha dek Hüseyin Baykara meclisleri olur.⁵¹”

Çerkez Şâh, Edirneli Ahmed, Mahmûd Şâh, Nâzlı Yûsuf, Süglün Şâh (İstanbul)

“Ve bir bâğçe ve bâğçevân Gürce taklidi te’lif etdiler kim acâyibdir.⁵²”

Çıkrıkczâde Süleymân Çelebi

“Kaşmer-i rind-i cihân idi. Bir dervîş, bir bakkaldan sehel bal isteyüp bakkâl vermeyüp dervîş bakkâlin balımla bir efsûn edüp bakkaldan bir câriye bal alup câriye ve efendisi ve kadınısı baldan yeyüp edepde yellenüp âbdest boza boza kadıya varup kadı ve muhzır başı ve nâ’ib dahi baldan yeyüp anlar dahicart cart def-i rih ederek muhzır ile bakkâli ihzâr-ı şer' edüp bakkâl, "Hayır bir latif bal verdim" deyüp baldan bir parmak yiyince bakkâl kadının yüzüne karşı edebde part partkavarazânlık edüp on bir kişi mahkeme içre zartazenlik eylediklerin bu

⁴⁷ Çelebi, age., s. 1/352.

⁴⁸ Çelebi, age., s. 1/348.

⁴⁹ Çelebi, age., s. 1/348.

⁵⁰ Çelebi, age., s. 1/352.

⁵¹ Çelebi, age., s. 1/121.

⁵² Çelebi, age., s. 1/348.

Çıkrıkcızâde Süleymân taklîd etdikde âdemin gülmeden hayâtı gidüp memât kıyıları nümâyân olurdu. Şâ'ir taklîdleri dahi ana göre idi.⁵³

Heccam

“Heccam (Hazreti Mûsâ asrında) Andan Hazreti Mûsâ asrında Heccâm nâm bir mukallid, Firavun meclisinde Hazret-i Mûsâ'yı taklîd edüp etimle Fir'avnîler şâd olup Hazret-ı Mûsâ gazab-âlûd olurdu. Âhir bir gün Hazret-i Mûsâ, Cenâb-ı Bârî ile bin bir kelimât ederken, "Yâ Rabbî Fir'avn meclisinde Heccâm beni taklîd etdüğinden pek müte'ellim oldum, anı kahr eyle" dedi. Hak Celle ve Alâ eydir: "Habîb-i Kelîmim Fir'avn'a taklîd etmez, sana taklîd edüp kılınır. Cümle evzâ' [ü] etvân mâkbûlümdür, sana taklîd edüp ö[y]kündüğüçün mükallid-i sahîhdür, ana cennetim nasîb etmişim" buyururlar, niçe kütüblerde musarrahdır İmdi, mukallidîn kadîm olduğundan ulemâ-yı kudemâ-yı muteahhirîn fetâvâ kütüblerinde "Mukallidin îmânı sahîhdür" demişler. .Ammâ (mukallidden murâd, bir âdem ümmî olup tâ'at [u] ibâdât edüp ehl-i sünnet ve'l-cemâ'ate taklîd ede, anın îmânı sahîlidir demişler sahha) bu kelâma mağrur olup kefer ve fecere, ve sâ'ir dalâlet-âyîn zümresine taklîd etmeyüp kefer zıyyinde gezmek gerekir kim anın haklarında Men teşebbehe kavmen fe hüve minhüm demişlerdir.⁵⁴

İmrü'l Kays

“Ba'dehu bu fenn-i taklîd ve fenn-i hicv, füsahâ [ve] bülegâ-yı Benî Kureys kabilesi içine, düşüp İmrü'l-kays heccâv idi, bî-dîn gitti.⁵⁵

Kahvecizade

“Şehir oğlanı idi. Çevri Çelebi'nin on iki lisân üzre Şeyhzâde hicvin okumada ferîd-i âsridi.⁵⁶

Kara Mehmed

“Karadeniz Boğazı'nda Büyükdere'desâkinbaşka bir günehâl sâhibi pehlivândır. Benî âdem taklîd etmeğe me'mûr değildir, illâ Cenâb-ı izzet edîm-i arzda ne kadar mahlûk [u] haşerât'halk etdiyse kediyle köpeğin, kediyle sıçanın, gelincik ile sıçanın birbirleriyle evzâ' [u] etvârların ve kec-nigâhların ve sît [ü] sadâların kaçan taklîd etse Sübhâne'l-Hallâk ve bir mahalle köpeği bir mahalle köpeğiyle ceng etse ve horos horos ile at at ile deve erba'inde kükreyüp deve ile el-hâsıl her mahlûkhasm-ı kavisiyle nice mu'âmele ve nice ceng ederler ve nice kişnerler ve horos ve kaz ve turna ve gurâb ve ördek ve karatavuk ve sarıasma ve serçe ve bülbül ve gayrı güne tâ'irlerin savt-ı hazinleriyle sadâ verdikde kerrâtile yanına bülbül ve karatavuk gelüp hasmâne ötüşmüşlerdir. Bir garîb ü acîb musallî âdemdir.⁵⁷

⁵³ Çelebi, age., s. 1/352.

⁵⁴ Çelebi, age., s. 1/349.

⁵⁵ Çelebi, age., s. 1/349.

⁵⁶ Çelebi, age., s. 1/352.

⁵⁷ Çelebi, age., s. 1/353.

Laskari (İstanbul) “Pehlivân Laskari derler bir tâze veled-i cevâhirkâr dilberdir, çağanabâzlıkda ve pîşekârlıkda ve'lhâsıl her lü'bedebâzlıkdaâb [ü] tâb veren bu cevâhircidir ve hûb-âvâz üstâd -ı kâni hânende ve mukallidir.” (1/s: 348).

Muhammed Busırî

“Muhammed Busırî dahi heccâv idi ve anadan doğma a'mâ idi. Ebu Leheb ve Ebû Cehil ve niçe yüz kibâr-ı Kureyş sohbet edüp Hazret-i Risâlet'i meclislerine da'vet edüp Bûsırî'ye tenbîh etdiler kim, "Muhammed Yetimî gelince bir hicve âğâze eyle kim Muhammed müte'ellim ola" dediler. Bûsırî dahi hicv-i Nebî etmeğe âmâde oldu. Hazret dahi da'vete icâbet deyü elbette ne cemiyet olsa teşrîf buyururlardı. Hemân sa'âdetle dâhil-i meclis olunca "Es-selâmu aleynâ" deyüp bir köşede karâr edüp esnâ-yı kelâmıda, "Yâ Bûsırî bir şeycügez terennüm eyleye" dediler. Hemân Bûsırî E'üzii billâhi mine's-şeytânî'r racım Bismillâhi'r-rahmâni'r-rahîm deyüp kasîde-i (—) (—) bed' edüp Hazret-i Risâlet-penâh'ı (—) beyt ile bir medh etdi kim hâlâ bir mısra manazîre denmeyüp her lügati Kâmûs-ı Ahlerî ve Şem'î Lügatim, muhtâc bir kasîde-i bî-nazîrdir. Bu kasîde sohbetinde olan münkirin ü müşrikînler Bûsırî'ye ta'n-âmîz sözler söyleyüp, "Ya biz sana ne dedik, sen ne işledin" dediler. Bûsırî eyitdi: "Vallahi siz Muhammed'i hicv eyle dediniz, ammâ kibel-i Hak'dan derûnuma ilhâm-ı Rabbânîyle bir vecd hâsıl olup medh-i Nebî etdim. Ve sallı ala cemvi'l-enbiyâi ve'l-mürselîn ve'l-hamdu lillâhi Rabbi'l-âlemîn" deyüp iki ellerin yüzüne sürünce hemân bi-emrillâh Bûsırînin iki gözleri açılıp Hazret-i Risâlet'in huzûruna varup "Lâ ilâhe illallâh, Muhammedün Resûlullâh" deyüp îslâmile müşerref oldukda. Selmân-ı Pâk belin bağlayup şu'arâların kasâyid-perdâzlarına pîr olup ol sohbetde münkirinden yetmiş üç kişi îslâm ile müşerref oldular. Ba'dehu Muhammed Bûsırî yetmiş yaşına intikâl edüp {Mısır'da} İmâm eş-Şâfi'î kurbünde bir harâbede medfûndur.⁵⁸

Salih Çelebi

“Mukallid Şengül Çelebi'nin zâdesidir. Babasından ve ammisinden ziyâde hânende ve mukallid mahbûb-ı hâs ve beyâz ablak ve sublak çelebidir.⁵⁹”

Simidcizâde-Simitcioğlu

“A'yândan bir muhteşem mukallid idi. Bir fasıl eyleseniz demeye âdem hicâb ederdi, ammâ kendi karihasından etekdermiyân edüp bir taklîd etdikde âdem hayrân kalırdı ve aslâ kendi gülmek ihtimâli yok idi.⁶⁰”

Surna Ahmed Çelebi

“Mezkûr Şengül Çelebi'nin bürâderidir; Ammâ bu dahi ferîd-i asr mukallidir, her taklîdde pür-mahâretidir. Kendi tiryâkiolmağile kaçan tiryâki taklîdi etse adem (dem) beste olup hayrân olur. Tiryâkîtütün doğrarken, elin bıçağile kesup bir san'at ile parmağından ol kadar kan akıdırdı kim âhir akıl dâiresinden çıkup bî-

⁵⁸ Çelebi, age., s. 1/349-350.

⁵⁹ Çelebi, age., s. 1/353.

⁶⁰ Çelebi, age., s. 1/352.

hûş sehel yatup kalkdıkda yine parmağından kan alâ-mele'i'n-nâs cereyân etmededir. Andan "Şimdi: bir vâkı'âmda gördüm, senin bu kanın dinmek ihtimâli yokdur illâ bir dilber oğlan katıma, yapışup alınâ süre deyü şimdi vâki'âmda' gördüdüm" deyü birtâze cüvâne parmağından akan kanıyla Sûrnâ'nın alınâ bir elifçekerdi, derhâl kan dinerdi; Bu esrâra bir pehlivân-ı sîmyâyî akıl erişdiremediler. Sûrnâ böyle bir mukalüd pehlivân idi, hakkâ kim pehlivânlıktır.⁶¹

Şebek Çelebi

"Allâhümme âfinâ şebek desen şebek, bir mashara köpek idi kim. âdem gülmeden göbeğinden çatlardı ve gayn takâlîdlerde dahi serf ü'l-kelâmidi.⁶²

Şengül Çelebi

"Tarîk-i Mevlevî'de ve kâhî Gülşenîde bir şakrak ve sebük-rûh mukallid idi. Hacivad Çorbacının acemî oğlanlarıyla gece İslâmbol içre kol dolaşdığın taklîd edüp her neferi lehce-i mahsûsalarıyla çorbacıya hitâb edüp çorbacı da anlara itâb edüp ellerindeki, feneribir yoldaşı götürmeden âciz olup ol yoldaş feneri çorbacının atı reşmesine hotas gibi asup giderat dahi fânûs şu'lesinden ürküpat çorbacıyı yere vurup cümle neferleri firâr edüp, [212a] "Bire gelin yoldaşlar, bu karanlıkda at altında kaldım, tîz gelüp beni halâs edün, dörd kişiye bir mankır, dörd kişiye bir mankır ihsân edeyim, varın paylaşup Revân seferine silâh düzüp hâzır olun" dedükde kimse yanma gelmeyüp,"Varun evime, haber edin, ehl [ü] iyâlim beni kurtarsınlar ha" deyüp feryâd [ü] figânile bu Hacivad Çorbacı'yı bu Şengül Çelebi taklîd etdikde âdem gülmeden burnu kanardı. Bir mudhik çân idi ammâ gâyet müselmân idi. Ancak o fende bulunmuş, beyt: Hallâk-ı Ezel âleme kıldıkda tecellî Her kulu birer hâlile kılmış müteselli.⁶³

Şevr

"Ve Hazret'in yine zamânında mukallid Şevr idi ve Hazret'e karâbeti var idi. Gerçi cehâletde idi, ammâ yine Hazret tarafdan olup Benî Kureys'i ol kadar hiev ü taklîd ederdi kim, Hazret istimâ' edüp mübârek dendânları nümâyân olunca tebessüm ederlerdi. Kavm-i [210b] Kureys münkirleri dahi kendi takfidlerin istimâ' edüp,"Taklîd-i tahkîkdir yâ Muhammed, bizde bu evzâ'-ı nâhemvâr vardır" deyü evzâlarından ferâgat edüp islâh-ı nefis edüp nemn ü zemm ü gıış havfin dahı çoğu İslâm'a gelüp Ashâb-ı Resûl'den olurlardı. /Âhir-i kâr, mukallid Şevr dahi islâm ile müşerref olup Hazret-i Risâlet-penâh'in nedîm [u] musâhibi ve yâr-ı gâr-ı hem-seferleri idi. Zî-akl ve müdebbir ü mubassır kimesne olmağile Hazret-i Peygamber, Şevr'i müşâvereye dâhil etdüğinden Şevrül'-Habîb derler, Ashâb-ı güzînin güzidesi idi. Ammâ semt-i taklîdden ferâgat etmeyüp münkirini ve sahâbeden bed-evzâ'ları fasl [u] kadh [u] zem ederdi. Ba'zılar eydirdi: "Yâ Şevrül'-Habîb, yeter şimdengerüayıbdır, kadh-ı taklîdi ferâgat eyle, Sahâbe-i kirâmdan oldun ve akrabâ-yı Hazret-i Resûl'sün" derlerdi. Şevrül'-Habîb eydirdi: "Bire, âdemler, Cenâb-ı Allâh

⁶¹ Çelebi, age., s. 1/352.

⁶² Çelebi, age., s. 1/352.

⁶³ Çelebi, age., s. 1/352.

sizin mel'ûnlarınızı bile hicv edüp âyet nâzil olmuşdur kim âye[t]:(Kur'ân, Kalem 11-12; "Ayıb araştırın ve koğuculukta söz gezdiren insanları hayırdan alıkoyan.)buyurmuşdur. Eyi âdemlerinizi medh edüp âyet, nâzil etmişdir âye[t]: (—) (—) (—) buyurmuşdur. Ben kim ben-i âdem olam, sizin bedef âllerinizi görüp nice hicv [ü] taklid etmeyi" deyü cevâb ederdi. Şevrû'l-Habîb'in taklidi havfından çok âdem ahlâk-ı hamîd ile muttasîf olurdu. /Nedîm ü mukallidlerin pîri Şevrû'l-Habîb olmuş olur, merkad-i pür-envân Haleb Kilis'inde, şehrin şimâl tarafında bir kurşunu menzili ba'îd bir kayalı püşte üzre bir tekye-i âlî var, cümle Kilis şehri andan nümâyân bir mecma'ü'l-irfân bir kubbe-i pür-nûr vardır, Hazret-i Şevrû'l-Habîb anda yatır. Ammâ efvâh-ı nâsda Şurahbîl Sultân derler, ammâ galatdır. Hakîr âsitânesinin atebesî ve seng-i mezârî târihleriyle mazbûtumuz olduğu cild-i sânde mastûrdur. Hâlâ ziyâretgâh-ı ünâsdir.⁶⁴

Üsküli

“Laskari karındaşı olup Ermeni taklîdde sihirdir.⁶⁵”

Vasiloğlu

“Çingâne taklidinde bî bedeldir.⁶⁶”

Güldürücü-Komik-Mudhik-Nebtîz-Maskara

Mudhik-Nebtîz-Maskara olarak anılan bu tip güldürücü sözler söyleyen ve hareketler yapan bir sanatçıdır.

İstanbul'la ilgili olanlarına Seyahatname'de “El-Faslu'l-hâmis ve erba'îri Esnâf-ı lu'bedebâzân [u] sâzendegân [u] mudhikân” başlığı altında değinilmektedir.

“Evvelâ şehir-i İslâmbol'da selâtn-i Âl-i Osmân'ın bir sûr-ı hümâyûnu,yâ bir feth-i fütûh-ı şâdimânilerinde ve destûr-ı şâht [209a] günlerinde, ve ayrı a'yân [u] eşrâfin sur-ı hitânlarında iki üç yüz âdem hânendegân ve sâzendegân ve mutribân ve rakkâsân [ve] pîşekârân [ve] dâ'irezân [ve] mudhik u mukallidân-ı kaşmerân ve nebtîz rind-i cihân yetmiş tâsdan geçmiş semm-i helâhil-misâl şehir oğlanları bir yere cem' olup mezkûr sûrlarda bir gün bir gece iki gün beş gün oynayup her gecesine sâhib-i-haneden bir kîse gurusş alırlar.⁶⁷”

Seyahatname'de geçen Mudhik-Nebtîz-Maskaralar şunlardır:

İstanbul esnafları anlatılırken;

“Meselâ cemî'i mey hâilelerde ne kadar sazendeler ve mutribân, kaşmerân/mudhikân, ctivân-mergân var ise bozacıbaşı ve hamr emmi akîblerince

⁶⁴ Çelebi, age., s. 1/350.

⁶⁵ Çelebi, age., s. 1/348.

⁶⁶ Çelebi, age., s. 1/348.

⁶⁷ Çelebi, age., s. 1/347.

niçe bin def ü kudüm ve nefir ve balaban ve tanbûriye santûri ile ahşama karîb alayköşkü dibiuden arz-ı mahâret ederek ubûr'etdiler.⁶⁸”

Kuklacı-Kuklabâz-Baş Kuklabâz

“Kuklabaz olarak anılan bu tip kukla denilen bebekleri oynatıp birtakım oyunlar yapan bir sanatçı, Parmaklarla çok güzel hayvan figürleri yansıtan hünerbaz.’dır.⁶⁹”

Seyahatnamede Pehlivan-ı Kuklabaz, Pehlivan-ı baş kuklabaz, Pehlivan-ı şebbâz gibi adlarla anılır.

“İstanbul’la ilgili olarak Pehlivan-ı Kuklabaz-Pehlivan-ı baş kuklabaz ve Pehlivan-ı şebbâz, “El-Faslu'l-hâdi ve erba’in Esnâf-ı bâzbâzân [u] cânbâzân [u] pehlivânân” ve “El-Faslu'l-hâdi ve erba’in Esnâf-ı bâzbâzân [u] cânbâzân [u] pehlivânân” başlıkları altında anlatılmaktadır.⁷⁰”

Seyahatname’de geçen kuklabâzlar şunlardır:

Melek Ahmet Paşa ile Topçular sarayında konaklarken, Kağızhane sahilinde yer alan göstericilerden bahseder;

“Ve her rûz-ı rûşeadе her meydânda hokkabaz ve surâhibâz ve âteşbâz ve zorbâz ve resenbâz ve perendebâz ve kâsebâz ve kumârbâz ve sinibâz ve ayu ve maymun ve keçi ve himâr ve köpekbâz ve kuklabâz ve şebbâz ve gürzbâz ve matrakbâz ve şemşîrbâz ve mührebâz ve tasbâz ve (—) (—) (—) (...) (...)”⁷¹”

Bitlisi anlatırken de kuklabazlardan bahseder;

“Ve cemî’i sûrahbâz u hokkabaz ve âteşbâz u zorbâz ve gürzbâz u şişebâz ve kadehbâz u kuzebâz ve çemberbâz u kumârbâz ve perendebâz u şebbâz ve kuklabâz u tâsbâz ye resenbâz u maymûnbâz ve ayubâz u himârbâz ve İcelbbâz u keçibâz ve darbbâz u matrakbâz ve (---) (--) (—) (—) (—) şemşîrbâz ve küşteğîrân-ı pehlivân ve'l-hâsil cümle bâz-bâzân bu meydân-ı mahabbetde ârz-ı ma’rifetler edüp hândan ihsân [u] in’âm alırlar.⁷²”

Usturumça’da Dolyan Panayırı’nı anlatırken yine bir takım göstericiler arasında kuklabazları saymakatadır;

“Ve cemfi rûy-i arzda ne kadar lu’bedebâz ve bâzbâzânlar var ise meydânlar ve hayemâtlarda hokkabâz ve surâhibâz ve cânbâz ve kumârbâz ve sûretbâz ve kâsebâz ve gürzbâz ve kûzebâz ve zorbâz ve resenbâz ve şulebâz ve kuklabâz ve şebbâz ve hayâlbâz ve hîlebâz ve perendebâz ve ...”⁷³”

⁶⁸ Çelebi, age., s. 1/357.

⁶⁹ Nutku, age., s.100

⁷⁰ Çelebi, age., s. 1/338.

⁷¹ Çelebi, age., s. 1/275.

⁷² Çelebi, age., s. 4/74.

⁷³ Çelebi, age., s. 8/338.

şeklinde bir çok göstericiyi sıralar ve bunları görmeyenlerin çok şey kaçıracağını belirtir.

Pîşekârân

Pîşekârân olarak anılan bu tip, şenlik ve eğlence ortamlarında takdimci görevi yapmaktadır. İstanbul’la ilgili olarak bir örnek:

“Evvelâ şehri-î İslâmbol’da selâtîn-i Âl-i Osmân’ın bir sûr-ı hümâyûnu, yâ bir feth-i fûtûh-ı şâdimâniyelerinde ve destûr-ı şâht [209a] günlerinde, ve ayrı a’yân [u] eşrâfin sur-ı hitânlarında iki üç yüz âdem hânendegân ve sâzendegân ve mutribân ve rakkâsân [ve] pîşekârân [ve] dâ’irezân [ve] mudhik u mukallidân-ı kaşmerân ve nebtîz rind-i cihân yetmiş tâsdan geçmiş semm-i helâhil-misâl şehir oğlanları bir yere cem’ olup mezkûr sûrlarda bir gün bir gece iki gün beş gün oynayup her gecesine sâhib-i-haneden bir kîse gurusu alırlar.⁷⁴”

Pehlivan-Oyuncu-Gösterici

Evliya Çelebi İstanbul’da gördüğü hüner göstericileriyle ilgili uzun bir liste veriyor. Bu listede seyirlik oyunlar olarak adlandırdığımız sadece seyirciyi eğlendirmeyi amaç edinen gösterileri yapanların sıralanışı vardır.

Toplam kırk kişiden oluşup iş yerlerinin Katırhanı olduğunu belirtir. Bu grup içinde mehteranın olmadığını söyler.

Evliya, bu göstericilerin padişahın huzurunda yeteneklerini, gösterişlerini sergilemesini "diller ile tabir olunmaz" diye anlatır.

Pehlivan ifadesi meddah, kuklacı, mudhik vb. sanat ehli için de kullanılmakla beraber daha çok söz hüneri olmayan gösteri ehlini karşılayan bir isimlendirme gibi görünmektedir. Bu itibarla biz de “Pehlivan-ı zûrbâz, Pehlivan-ı kûzebâz, Pehlivan-ı sinibâz, Pehlivan-ı kadehbâz, Pehlivan-ı tasbâz, Pehlivan-ı çanakbâz, Pehlivan-ı külâhbâz” gibi adlarla anılan sanat ehlini söz konusu edeceğiz.

Çanakbâz: Çanakla gösteri yapan kimse. Seyahatname’de “El-Faslu’l-hâdî ve erba’în Esnâf-ı bâzbâzân [u] cânbâzân [u] pehlivânân” başlığı altında anlatılmaktadır.⁷⁵”

Kadehbâz: Kadehle gösteri yapan kimse. Seyahatname’de “El-Faslu’l-hâdî ve erba’în Esnâf-ı bâzbâzân [u] cânbâzân [u] pehlivânân” başlığı altında anlatılmaktadır.⁷⁶”

Kûzebâz: Testileri başının üstünde tutarak hüner gösteren oyuncu. (TDK, Büyük Türkçe Sözlük) Seyahatname’de “El-Faslu’l-hâdî ve erba’în Esnâf-ı bâzbâzân [u] cânbâzân [u] pehlivânân” başlığı altında anlatılmaktadır.⁷⁷”

⁷⁴ Çelebi, age., s. 1/347.

⁷⁵ Çelebi, age., s. 1/338.

⁷⁶ Çelebi, age., s. 1/338.

⁷⁷ Çelebi, age., s. 1/338.

Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Yer Alan Sözel Kültür İcracıları/Anlatıcıları / İrfan KURUCU

Külahbâz: Külahla gösteri yapan kimse. Seyahatname’de “El-Faslu'l-hâdî ve erba‘în Esnâf-ı bâzbâzân [u] cânbâzân [u] pehlivânân” başlığı altında anlatılmaktadır.⁷⁸

Sinibâz: Türk seyirlik oyunlarında sinilerle çeşitli beceriler gösteren oyuncu. (TDK, Büyük Türkçe Sözlük) Seyahatname’de “El-Faslu'l-hâdî ve erba‘în Esnâf-ı bâzbâzân [u] cânbâzân [u] pehlivânân” başlığı altında anlatılmaktadır.⁷⁹

Tasbâz: Türk seyirlik oyunlarında, geniş entarisinin altına sakladığı boş ya da yemek dolu tasları, tencereleri çıkararak gözbağcılık ve el çabukluğu yapan beceri oyuncusu. (TDK, Büyük Türkçe Sözlük). Seyahatname’de “El-Faslu'l-hâdî ve erba‘în Esnâf-ı bâzbâzân [u] cânbâzân [u] pehlivânân” başlığı altında anlatılmaktadır.⁸⁰

Zürbâz: Bileğinin ve pazusunun gücüyle hüner gösteren oyuncu. (TDK, Büyük Türkçe Sözlük) Seyahatname’de “El-Faslu'l-hâdî ve erba‘în Esnâf-ı bâzbâzân [u] cânbâzân [u] pehlivânân” başlığı altında anlatılmaktadır.⁸¹

İstanbul’la ilgili olarak bu bahis “Âsitâne-i İslâmbol’da meşhûr-ı âfâk olan nüdemâ-yı mukallidinin pesendidemudhikân âlüftegânlarından Murâd Hân Gâzî gibi rind-i cihân bir pâdişâh -ı Cem-cehâbın huzûrunda taklîd edüp habt [u] halt-ı kelâm etmeden âb-ı rûyıyla suhan-perdâzlık eden pehlivan mukallidleri beyân eder.” başlığı altında anlatılmaktadır.⁸²

Daha sonra da şu bilgiler verilmektedir:

“Evvelâ şehir-i İslâmbol’da selâtîn-i Âl-i Osmân’ın bir sûr-ı hümâyûnu, yâ bir feth-i fütûh-ı şâdimâniilerinde ve destûr-ı şâht [209a] günlerinde ve ayrı a‘yân [u] eşrâfin sur-ı hitânlarında iki üç yüz âdem hânendegân ve sâzendegân ve mutribân ve rakkâsân [ve] pîşekârân [ve] dâ’irezân [ve] mudhik u mukallidân-ı kaşmerân ve nebîz rind-i cihân yetmişâsdan geçmiş semm-i helâhil-misâl şehir oğlanları bir yere cem’ olup mezkûr sûrlarda bir gün bir gece iki gün beş gün oynayup her gecesine sâhib-i-haneden bir kîse gurusâlırlar ve sûrda mevcûd bulunan yârân-ı bâ-safâdan her oyun esnâsında dâ’ire ile pârsâ edip sabâha dek ba‘zı sûrda bin gurusâ tahsîl eder oyunkâr üstâd-ı kâmiller vardır. Anlâr iki üç yüz kimse olmağileanlara kol ta‘bîr ederler, temâşâgâh kavmdir. Eğer bunları dahi manzûrumuz olduğu mertebe vasf etsek sitâyışnâme -i mutribân nâmında bir dîvân olur. Bu esnâf-ı bâzbâzân-ı pehlivânân on iki koldur. Evvel, ser-çeşme-i pehlivânân Parpul kolu, ikinci Ahmed kolu, üçüncü şehir oğlu Kapucuoğlu Osmân kolu, dördüncü Servi kolu, beşinci Baba Nâzlı kolu, altıncı Zümürd kolu, yedinci Çelebi kolu, sekinci Akîde kolu,

⁷⁸ Çelebi, age., s. 1/338.

⁷⁹ Çelebi, age., s. 1/338.

⁸⁰ Çelebi, age., s. 1/338.

⁸¹ Çelebi, age., s. 1/338.

⁸² Çelebi, age., s. 1/347.

tokuzuncu Cevâhir kolu, onuncu Patakoğlu kolu, on birinci Haşota kolu, on ikinci Şemmürkaş kolu...⁸³»

Bir pehlivan gösterisini Seyahatname'den şu şekilde örnekleyebiliriz:

Der-beyân-ı kâr-ı pesendîde-i pehlivân:

“Bu akye sahrâsında yetmiş seksen bin asker ile meks ederken zikri sebkât eden cengâver Cezâyir kalyonlarından iki aded hizmetkârıyla bir pehlivân çıkup cümle askere ve Paşaya ve gayri a'yâna yeşil bayraklar hedâyâlar verüp "İbret-nümâ temâşâgâhım vardır kim görmeğe muhtâcdır" deyü herkesi meydân-ı ma'rekeye da'vet etdi. Magrib-zemînde hâsıl olmuş bir uluç âdemîsi idi. Netîce-i merâm üç gün hengâme-i ibret-nümâlar etdi kim âdem vâlih u mebhût olur. Bu üç günde cemî'i a'yândan iki kîse kadar mâl cem' etdi. Ma'rifet-i ûlâ: Niçe yüz âdemlere kavun ve karpuz ve kabak ve hıyar ve turp ve havuç misâli yüz sebzevât, nebâtât tohumları verüp her âdem ellerindeki tohumları yire sokup temâşâyâ durdular. Hemân ol pehlivân tohumlar üzre bir yeşil tulum içre bir güne su serpüp ol ân cemî'i çekirdeklerderi sebzegûn çemenzâr olup ân-ı vâhidde cümle mah sûli kemâlin bulup herkes ekdiği yerden beşer onar kavun ve karpuz ve hıyar alup birbirlerine bezi edüp tenâvül etdiklerinde cümle halk, âlem-i hayretde kalup engüşt ber-dehân etdi. Andan, Kâr-ı sâni: Niçe âlüfte ve aşüfte kûşâde paşa askerinden levendât makûlesi bu pehlivânın izniyle pehlivanı bir harâr içre koyup garânın ağzın eyle berk kayd-bend etdiler kim Süleymân dîvleri halledemezdi. Bir kerre pehlivân garâr içinden "Yâ Allah!" deyüp harârdan taşra bulundu. Şuğî-i sâlis: Cümle halk üzre bir efsûn tilâvet edüp "üff!" dedi. Cemî'i halk birbiriyle öpüşmeğe başladılar. Şuğl-ı râbi': Bir efsûn dahi etdi. Cümle halk birbirlerini başsız görüp havfe düşdüler. San'at-ı hâmis: Bir sihr-i füsûn dahi etdi. Cümle halk birbirini fil-i şenîde görüp bir hây huy şütür-gürbe şakaları olup cümle halk gülmeden vâlih [u] hayrân oldular. Uç günde bunun emsâli ibret-nümâ sihr-i i'câz mertebesi arz-ı ma'rifetler etdi kim cümle âdem deryası halk âlem -i hayretde kaldılar. Üçüncü gün san'at-ı sihr-i garîb temâşâsın bildirir: Vakt-i çâştda meydân-ı muhabbetde iki huddâmına dâ'ire çaldırup kendi semâ ederek meydân-ı muhabbete gelüp bir hayli çarh-ı semâ edüp "Bugünkü gün siz erenlere âhir ma'rifetimiz gösterelim" deyüp cilbend-i muhabbetinden bir küçük karpuz kadar var bir kırmızı müdevver top çıkarup ucunda bir kinnap ipi bağlı. Andan meydân-ı muhabbete bir iri at kazığı kakop ol topun ucundaki ipi kazığa kayd eyledi ve ol topu eline alup kazığa bağlı olan ipden çeke çeke on kulaç mikdârı ip topun içinden çıktıkda bir kerre "Yâ Allah" deyüp ol topu kuvvet -i bâzû ile hevâya atup ol top hevâda ditreyüp mu'allak kaldı. Cümle halk dahi yine hayretde kaldı. Birkaç kerre topa "înzil" dedi. Top yine mu'allak dururdu. Yârân-ı safâ top lisân-ı hâl ile eydür: "Cümle yârân birer akçe ihsân etmeyince inmem, der" deyü birer gurus ve birer altun vermiş âdem var. Ba'dehû topun ipi dibine gelüp "İşte akçe, in aşâğı" dedi. Top yine ber-karâr idi. Âhir ipden cümle halk ile çeke çeke on yerde ip kankal kankal yığıldı kim üç fil yükü ip oldu. Ammâ cümle ip, hevâda olan topdan inüp yığılırdı. Bu kerre kendisi gazaba gelüp huddâmın birine "Var şu topu indir" dedikde hemân bir esmerü'l - Ievn huddâmı topdaki ipe yapışup resen-bâzlık ederek

⁸³ Çelebi, age., s. 1/347.

alâ mele'i'n-nâs ipden yukarıya çıkup ta hevâda topun üstüne çıkup karâr etdi. "Bre topu indir ve sen dahi in" deyü feryâd ide gördi. Ne gulâmı ve ne topu inmedi. Anınçün dahi yüz guruş kadar mâl cemedüp yine "En aşağı!" dedi. Gulâm ve top inmedi. Bu kerre öbür gulâmına emr edüp "Var şunları aşağı indir" deyü tenbîh edince gerçi bu gulâmlar bi-zebân şekilliler idi. Üç günden berü bunlardan bir güft-gû istimâ' olunmadı ammâ ne kim fermân ederler emrine râm idiler. Bu kerre gulâm-ı sâni mezkûr kazık dibinden ipe yapışup keşîbân hüddâm-misâl ankebût-vâr hevâya urûc edüp öbür gulâmı yanına varup ol dahi anda karâr etdi. Bu âhvâle dahi cümle halk âlem-i hayretde kaldı. Hemân pehlivân "Bre inin oğlanıklarım!" deyüp niçe âdemler ile ipe yapışup çeke çeke üç kankal ip dahi yığılup oğlanlar hevâda râygân dururlardı. Bu kerre pehlivâna telâş el verüp gazab-âlûd olup "Hoş âdem peşimân olursun. İşime mâni' olma. Sana kıyarım!" deyüp dal kılıç meydân-ı ma'rekede gezerdi. Ammâ "el-Ma'nâ fi batnî's- şâ'ir" umûzun kimesne bilmezdi. Hemân ummân-ı kerâmesinden bir kabak çekirdeğin yire diküp üzerine mezkûr tulumdan su döküp fi'l-hâl bir büyük kırmızı kabak zuhûr etdi. Hemân yine "Gel âdem, benim ma'rifetime mâni' olma!" deyü meydânda dal tîğ sersen gezerdi. "Bu kene bu ma'rifetimi de temâşâ edin ümmet-i Muhammed" deyüp ipin yanma gelüp yine oğlanlara "Bre inin!" deyü hayli akçe değşirüp ve halkdan niçe hançer ve bıçağ ve kontuş ve niçe güne esbâblar alup geyinüp ummân-ı kerâmesin beline berid kılıp ip dibine gelüp elindeki kılıç ile bitirdiği kabağa bir satur urup kabak iki pâre oldu. Ol ân ipe yapışup ankebût-vâr urûc edüp oğlanların yanına varınca dal satur olup "Ben size inün aşağı demez miydim? Niçün inmediniz. Ey ümmet-i Muhammed sizi Hudâ'ya ısmarladım, ündülüs diyârına bize yol göründü. Bu gulâmları, Allah emâneti olsun, bir hoşça defn eylen!" deyü iki gulâmın başlarını kesüp aşağı düşüp "Benim san'atıma mâni olanın dahi meytin bir hoş defn edin!" deyince hevâ ber muzlim olup zeminde kazığa bağlı olan ip kınlup ot kesif hevâda pehlivân ber-hevâ gâ'ib olup cümle halk hayret ender hayretde kalup iki gulâmın kelleleriyle cesedleri meydân-ı muhabetde kalup "Bre paşanın masraf kâtibi Urûm Mehemmed Ağa da başsız bulundu" deyü cümle halk varup gördüler kim fakîr Mehemmed Ağa Akka kal'ası içre İskender'in sarâyı harâbının bir mürtefi yerinden bu pehlivânı seyrederken bir pür ma'rifet çelebi olmağıla cümle 'esbâblarını ters geymiş ve ayağından pâbucun çıkarup başına sokup pehlivânın sihrini ve simyasını bâtil etmeğe çalışup meğer meydânda pehlivânın "Âdem benim ma'rifetime mâni olma. Sana kıyarım. Sonra peşimân olursun!" dedüğü fakîr Mehemmed Ağa için imiş. Fi'l-hâl kabak bitirüp kabağı kılıç ile kesdikde Mehemmed Ağa İskender sarâyından aşağı düşmüş. Ters esbâblarıyla fakîr Mehemmed Ağa'nın na'sın kaldırup gasl edüp Hazret-i Sâlih cenbinde defn etdiler. Gulâmları da Akka kumluğunda defn edüp ale's-sabâh hammâma gidenler gördüler kim iki gulâmın mezârında iki keçi leşlerin sırtlan kurdan çıkarup ba'zı yerin yemişler. Meğer bu gulâmlar aslâ tekellüm etmediklerinden ilm-i simyâ ile hareket eder bir cemâd imiş.⁸⁴

Seyahatname'de geçen bu anlamdaki pehlivan-göstericiler şunlardır:

Eyyûb

⁸⁴ Çelebi, age., s. 3/69-70.

“Pehlivân Eyyûb şâ‘ir ve kâtib ve ânî ve zarîf hânende ve seyyah idi.⁸⁵”

Laskari

“Pehlivân Laskari derler bir tâze veled-i cevâhirkâr dilberdir, çağanabâzlıkda ve pişekârlıkda ve lhâsıl her lü‘bedebâzlıkdaâb [ü] tâb veren bu cevâhircidir ve hûb-âvâz üstâd -ı kâni hânende ve mukalliddir.⁸⁶”

Halk Şairi (Ozan-Âşık)

“Aşıklar, sazlı (telden), sazsız (dilden), doğaçlama yoluyla, kalemle (yazarak) veya birkaç özelliği taşıyan geleneğe bağlı olarak şiir söyleyen kişilerdir.”⁸⁷

Halk Şairi, Saz şairi, Ozan, Aşık, Çöğürücü adlarıyla anılan kimse Seyahatname’de daha çok halk şairi olarak geçer.

“Hakîr de teşelşül bahânesiyle odadan odaya tâ divân hâneye çıkup anı gördüm. Haydar Ağa, kethüdâ kati olunduktan sonra hân-ı cedîde kethüda olan Kara Mehmed Kethüdâ divân hânede beşyüz tûfeng-endâz ile keşik bekler, ya’ni sabâha dak nöbet beklerler ve çöğür ve tanbura ve karadüzen ve ıklığ ve ravza ve karadüzen şekilli sazlar çalup sohbet ederler.⁸⁸”

Cıvık Veli: Çöğürçüdür.⁸⁹

Çordum Dayı: Çöğürçüdür.⁹⁰

Demiroğlu: Çöğürçüdür.⁹¹

Dışlen Süleymân: Çöğürçüdür.⁹²

Fartıloğlu: Çöğürçüdür.⁹³

Gedâ Musli: Çöğürçüdür.⁹⁴

Gedâî: Çöğürçüdür.⁹⁵

Gedik Süleymân: Çöğürçüdür.⁹⁶

⁸⁵ Çelebi, age., s. 1/347.

⁸⁶ Çelebi, age., s. 1/348.

⁸⁷ Artun, age., s.67.

⁸⁸ Çelebi, age., s. 5/20.

⁸⁹ Çelebi, age., s. 2/8.

⁹⁰ Çelebi, age., s. 2/8.

⁹¹ Çelebi, age., s. 5/143.

⁹² Çelebi, age., s. 5/143.

⁹³ Çelebi, age., s. 5/143.

⁹⁴ Çelebi, age., s. 5/143.

⁹⁵ Çelebi, age., s. 5/143.

⁹⁶ Çelebi, age., s. 5/143.

Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Yer Alan Sözel Kültür İcracıları/Anlatıcıları / İrfan KURUCU

“Gemicilerden Kışlakci Dayı ve Çordum Dayı ve Cıvık Velî nâm dayılar çöğürleriyle gelüp anlar dahi âşıkâne ve sâdikâne bir fâsl etdiler kim çöğür erbâbı olanların ağızlarından salyaları akdı.⁹⁷”

“Hakkâ ki çöğürde külliyyât sâhibi olup ilm-i taklîd-i letâyifde Nasreddîn Hoca kendi idi. Ve buna mahsûs Boğuk Kapudah ve Mustafâ Korsa taklîdi ve Rûmeli Hisârı dizdarı taklîdi ve Tiryâkî Ağazâde, tütün içerken Sultân Murâd Hân basdığı taklîdi hummûs-ı Nahşivânî-misâl taklîdleridir kim âdem gülmeden gaş olur.⁹⁸”

İtâkî Çelebi: Çöğürçüdür.

“Acâ’ib çöğür çalardı. Köröğlü ve Kişioğlü ve Demiroğlü ve Köroğlü ve Fartiloğlü ve Kayıkçı Mustafâ ve Kayıkçılar Mustafâsı ve Gedik Süleymân ve Dişlen Süleymân ve Gedâ Musli ve Tûrâbî ve Gedâi ve Kâtibî ve gayrılar bunun depretdiği çöğürü ve bunun söylediği âşıkane pâkîze eş’arları birisi söylemeğe kâdir değildir, zîrâ sözünde te’sîr var idi kim üstâddan feyz alup Dâvûdî nefesli tasavvufâne güfteli şâ’ir-i sühan [83b] perdâz idi. Cenâb-ı Kibriyâ pâdişâh hışmından halâs edüp sâlimîn ü gânimîn vatanına vardı ve's-selâm⁹⁹.”

Kâtibî: Çöğürçüdür.¹⁰⁰

Kayıkçı Mustafâ: Çöğürçüdür.¹⁰¹

Kayıkçılar Mustafâsı: Çöğürçüdür.¹⁰²

Kışlakci Dayı: Çöğürçüdür.¹⁰³

Kişioğlü: Çöğürçüdür.¹⁰⁴

Köroğlü: Çöğürçüdür.¹⁰⁵

Köröğlü: Çöğürçüdür.¹⁰⁶

Sarı Celeb: Çöğürçüdür. “Hakkâ ki çöğürde külliyyât sâhibi olup ilm-i taklîd-i letâyifde Nasreddîn Hoca kendi idi.”¹⁰⁷

Tûrâbî: Çöğürçüdür.¹⁰⁸

⁹⁷ Çelebi, age., s. 2/8.

⁹⁸ Çelebi, age., s. 1/352.

⁹⁹ Çelebi, age., s. 5/143.

¹⁰⁰ Çelebi, age., s. 5/143.

¹⁰¹ Çelebi, age., s. 5/143.

¹⁰² Çelebi, age., s. 5/143.

¹⁰³ Çelebi, age., s. 2/8.

¹⁰⁴ Çelebi, age., s. 5/143.

¹⁰⁵ Çelebi, age., s. 5/143.

¹⁰⁶ Çelebi, age., s. 5/143.

¹⁰⁷ Çelebi, age., s. 1/352.

¹⁰⁸ Çelebi, age., s. 5/143.

Sergüzeşt Sahibi

Anlatılacak macerası, serüveni, başından geçen şeyleri olan kimse.

Örneğin;

Halimi Efendi

Evliya Çelebi'nin Babasının yakın dostu olan Halimi Efendi bir gün, Evliyanın babasının da bulunduğu bir ortama gelir ve oradakiler Halimi Efendi'den, Sultan Selim ve Sultan Beyazıt ile ilgili macerasını anlatmasını isterler.

"Cânım Halîmî Efendi! Efendin Selîm Şâh-ı Evvel rûhiyçün ve efendimiz Süleymân Hân rûhiyçün olsun, bu müşkilimiz hal edin. Sultân Selîm ile babası Bâyezîd Hân Hacıoğlu bâzân kurbında Uğraş deresinde uğraşup bozuldukda Tırabüzan'a varup dâğ-ı derûnunuzdan nice tebdîl-i câme edüp seyâhate gitdiniz, anı nakl eylesen" deyü ricâ etdiler."¹⁰⁹

Nedim

Yüksek makamdaki kişileri hoş sözlerle, güzel fıkra ve hikâyelerle eğlendiren kimse. (TDK, Büyük Türkçe Sözlük).

"Bu hakîr Evliyâ-yı pür-taksîr sene 1051 târihinden berü dokuz pâdişâh ve yetmiş vüzerâ-yı âlişânlar ile müşerref olup kamusunun ahvâllerine vâkıf olup görürdük ki cemi vüzerâ vü vükelâ ve cümle a'yân-ı kibâr hoş-âmed kelâma ve riş-handa ve bedele-gûya ve kizb ü bühtân u iftirâya ve gam-raâza ve fassâl âdemlere mâyillerdir. Hattâ bu Haleb'de Murtazâ Paşa efendimizle Hünkâr Bâğçesi havzi kenarında hem-celis idim. Ve ba'zı safâ-âver nüdemâlar ile hem-sohbet ü hem-enîs idim. İttifâk bir kaç kerre esnâ-yı kelâmda mübâlağadan kinâye ifrât-ı kelâm üzre kizb-i sarîhi irtikâb edininip hezârân dürûğ-guyluk ederlerdi. Söyledikleri kizblerin sıhhati ve dürûğu hakîrin mazbûtu ve ma'lûmu olduğu mâddelerdir kim ekseriyâ ol seferlerde bile idim. Hakîr anlara mu'âraza etdikçe paşa anların kizbini tasdik edüp irtibât ve âb [u] tâb verirdi."¹¹⁰

Akbaba

"Dergâh-ı âlî yeniçerilerinin zağarcılar odasından bir mîr-i kelâm, hâzırcevâb, nükteşinâs pehlivân idi. Bâğdâd'a giderken Murâd Hân'ın huzûrunda nüdemâlık etmiştir."¹¹¹ (1/s:352).

Falçı

Hoca Mehmed Çelebi

"Esnâf-ı fâlcıyân-ı musavver" başlığı altında ressam falcılar esnafı hakkında bilgiler verilmektedir. Buna göre, ressam falcı esnafı bir dükkân ve bir neferden ibarettir. Mahmud Paşa Çarşısı'nda bir dükkânda oturan falcı Hoca

¹⁰⁹ Çelebi, age., s. 10/58.

¹¹⁰ Çelebi, age., s. 3/85.

¹¹¹ Çelebi, age., s. 1/352.

Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Yer Alan Sözel Kültür İcracıları/Anlatıcıları / İrfan KURUCU

Mehmed Çelebi, Süleyman Han'ın sohbetiyle şereflenmiş dindar ve dinç bir ihtiyardır. Evliya Çelebi, Hoca Mehmed Çelebi'nin, eserin bu kısmından önce bahsettiği bütün pehlivanların, geçmiş padişahların, binlerce peygamberin, sayısız kalelerin, savaşların, denizdeki gemilerin acayip ve garip savaşların, eski ustaların sihirli ve beğenilmiş ketebelî kalemleriyle iri İstanbul tabağı kâğıtlar üzere yazılmış resimleri cilt cilt dükkânın önüne dizdiğini söyler. Gelip geçenler talih tutup bir akçe vererek bu resimlerden fal açarlar. Gelen resimlere göre ki bunlar arasında Ceng ü Cidâl, Yusuf u Züleyha, Leyla ve Mecnun, Ferhat ve Şirin, Varaka ve Gülşah veya eski cihangirlerin birbiriyle düşmanlıkları, eğlenceleri yer alabilir.

“Bu fal ıssına geldi işte Ferhâd Çalışmakla olursun sen de dilşâd’ diyerek her resme uygun kendince şiir okur. Hoca Mehmed Çelebi bununla para kazanır. Hatta Mehmed Çelebi, bir tahtirevan üzerinde resimlerini halka gösterip alayla birlikte gider.

“Evliya Çelebi, hâlâ İstanbul taklitçileri içinde bu resim falcısının Hindî gazelleri, türlü türlü tavırlarıyla ve gülünç sözleriyle taklit edildiğini belirtmektedir.^{112,}”

Ayıcı-Ayı Oynatıcısı

Sokaklarda ayı oynatarak çeşitli eğlenceler düzenleyen, bu şekilde geçimlerini sağlayıp hayatlarını sürdüren kimselerdir.

“Esnâf-ı vasılcıyân ya'nî ayıcıyân (İstanbul): Bunlar pir sızân-ı Fir'avniyân'dir, cümlesi Sultân Balat Şâh mahallesinde sâkinlerdir. Bu ta'ife avcıbaşılara mensub olmağile, bile alay gösterdiler. Neferât yetmiş aded Karyâğdı ve Avra ve Duracak ve Binbereket ve Yazıoğlu ve Sürüoğlu ve Hayvânoğlu nâm-Çingâneler ayların çatal zencîrler ile keşân-ber-keşân çekerek ellerinde, sopaları ve dâ'ireleriyle ubûr ederken kâhîce aylarına, /Kalk-a beri yâ Vasıl /Ye necisden bir fasıl /Seni dağda dutdular /Âdem deyü oynatdılar, /Kur yayım dîvâna /Baçada dolap döner /Sen de döne görsünler /deyü bu elfâz-ı mühmelâtlar ile alayköşkü dibinde her bir vasılcıyân birer gûne şakalar, ederek ubûr ederler.^{113,}”

Avra: “Sultân Balat Şâh mahallesinde sâkinlerdir.^{114,}”

Binbereket: “Sultân Balat Şâh mahallesinde sâkinlerdir.^{115,}”

Duracak: “Sultân Balat Şâh mahallesinde sâkinlerdir.^{116,}”

Hayvânoğlu: “Sultân Balat Şâh mahallesinde sâkinlerdir.^{117,}”

¹¹² Elif Dülger, Evliya Çelebi Seyahatnamesi'ndeki Büyü, Sihir ve Falın Halkbilimi Açısından Değerlendirilmesi, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2006, s.100-101

¹¹³ Çelebi, age., s. 1/280.

¹¹⁴ Çelebi, age., s. 1/280.

¹¹⁵ Çelebi, age., s. 1/280.

¹¹⁶ Çelebi, age., s. 1/280.

¹¹⁷ Çelebi, age., s. 1/280.

Karyağdı: “Sultân Balat Şâh mahallesinde sâkinlerdir.¹¹⁸”

Sürioglu: “Sultân Balat Şâh mahallesinde sâkinlerdir.¹¹⁹”

Yazıoğlu: “Sultân Balat Şâh mahallesinde sâkinlerdir.¹²⁰”

Ağda Satıcısı

Esnaflar geçmişten buyana mani söyleme geleneğini içerisinde yer almışlardır. “Eskiden pazarcılar ve esnaf malını satmak ve beğendirmek için maniler söylerlermiş. Bugün bu gelenek unutulmuştur. Özellikle gezgin çerçiler zil çalarak geldiklerini duyurur, her malın özelliğiyle ilgili maniler söylerlermiş. Yine eskiden kahvehanelerde kabadayılar manilerle durumu anlatıp atıştırlarmış. Bunlarla ilgili günümüze gelen örnekler azalmıştır. Bazıları mani özelliğini kaybetmiştir. Bir olay üzerine, o olayla ilgili duygu ve düşüncelerin söylendiği yakıştırmalı maniler de vardır. Bu manilerin kime söylendiği bellidir. Çeşitli mesleklerin özelliklerinin sıralandığı maniler de vardır (çoban, şoför, ebe, öğretmen vb.)¹²¹” Yani manilerin kültürel işlevselliği de söz konusudur.

“Esnâf-ı ağda tüccârı: Bunlarla kârhaneleri yokdur, bu kârhâne sâbiblerinden, alup arkalarında varullar ile sokak sokak, ağda taşıyup "Ağda" deyü feryâd ederek ubûr ederler. Neferât 313, ammâ acâyib kâr ederler Zîrâ bunlar dâ'imâ ağda satıp ağda yemeğile dağdaki vahşî hayvânları datlı dillerince râm ederler. Meselâ mahalle içlerinde tenhâca sokaklarda zengûle makamından,

Ağdalı süzelim,

Ay gibi yüzelim,

Nazlı güzelim,

Tatlıca tatlı

Âğda yeyelim,

Bâğa gidelim,

Safâ edelim,

Ammâ ne ağda,

Sevdiğim bâğda,

Üzümü bağda.

¹¹⁸ Çelebi, age., s. 1/280.

¹¹⁹ Çelebi, age., s. 1/280.

¹²⁰ Çelebi, age., s. 1/280.

¹²¹ Erman Artun, Türk Halk Kültüründe Mani Söyleme Geleneği, Manilerin İletişim Boyutu ve İşlevselliği, s.5 (http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/artun_mani.pdf)

Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Yer Alan Sözel Kültür İcracıları/Anlatıcıları / İrfan KURUCU

deyüp bu güne manzûm terennümâtlar ederek ba'zı havâtînlerin ırkına girüp ağ yırtup ağındaki metâ'in ağdaya deġişüp bu güne kâr eder Türk veled-i zinaları ağdacılar vardır.^{122,,}

Dellal

İlan edici, yüksek sesle duyuru yapan kimselerdir.

“Ba'dehû şeh'r içre dellâllar nidâ etdiler kim "Nitekim Osmânlı elçisi Sünnîler bundadır Kadâġa-ı Şâhî ve fermân-ı hânî oldur kim'sebb-i yamân etmeyesiz.^{123,,}

Duacı

Dualarını, yani iyi dilek ve temennilerini söz ustalığıyla dile getiren kimsedir.

Evliya Çelebi

“Hakire hitâb edüp eyitdi "Ey Evliyâ! Sende olan azimetlerden ve İsm-i a'zamlardan ve Mu'avvizeteyn ve ba'zı ed'iyelerden birâderimize, şifâ niyyetine tilâvet eyle. Ola kim bu karra'daşımız bu marazdan halâs ola" dedikde bu hakîr ber-zânû olup sadra'zamın mefiûc destin destime alup Bismillah ile azîmet-i Fârisî / (Ey perilerin efendisi! "Ben sana yöneldim" sırrı hakkı için! Arş! Allah'ın fermanı var. On kat sema! Allah'ın fermanı var. Yüz dört bin peygamber! Allah'ın fermanı var, ilki Adem, sonucusu Muhammed. Ey Süleyman (a.s.)'m kendisine hakim olduġu şeytan! Ateşperest, müslüman, rafizi, mecusî veya insanlar ve cinler âleminin cini iseniz de “müs- İUman iseniz" Yerinize dönlln, sakinleşin. Burası ne perilerin, ne Musa peygamberin, ne Meryem oġlu İsâ'nın, ne Hz. Muhammed'in yeridir. Mecusî veya putperest olsanız da "Körle gören, karanlıkla aydınlık, gölge ile sıcak bir olmaz." ayetlerinin, Rûhullah olan İsâ, kelimullah olan Mûsâ, İncil, Kur'an, Zülkarneyn hakkı için bu hastayı bırakın. Velâ havle velâ kuvvete illâ billâhilaliyyi'l-azim.) /deyü bu azîmeti üç kerre tilâvet edüp sol elimle kec dehânına ve cümle endamına sürerdim. Ammâ bu azîmetin şartı üç kerre okuyup sol eliyle tilâvet eden kimesne meflûcun pâbûcuyla eğilmiş çehresi tarafına vurmak gerekdir, biemrillah şifâ bulur. Ammâ bu vezîr-i âlişân olmaġıla bad pâbûcıyla urmayup bir eski mestiyile Uç kerre mesh etdim. /Ba'dehû azîmet-i Şeyh Tancavî Maġribî: / (Tılsım için yazılmış sözler olup bütün bir anlam çıkarmak zordur.) Bu azîmetden sonra üç kerre sûre-i Mu'avvize- teyn'i tilâvet edüp [173b] Mehemmed Paşa'nın vechine ve endâmına üfleyüp ba'de'd-du'â ve's-senâ yerimizde sakin olduk.^{124,,}

SONUÇ

Evliya Çelebi, gezip gördüġü yerlerin fiziksel ve kültürel özelliklerini belirli bir sistem içerisinde okuyucusuna aktarmıştır. Bu yönüyle özellikle kültürel unsurlar açısından oldukça zengin bir eser olduġu ortadadır. İnceleme sonu eserde

¹²² Çelebi, age., s. 1/287.

¹²³ Çelebi, age., s. 2/124.

¹²⁴ Çelebi, age., s. 3/276.

Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Yer Alan Sözel Kültür İcracıları/Anlatıcıları / İrfan KURUCU

yer alan anlatıcı/icracı tipleri tespit edilmiş ve bu tiplerin özellikleri ve icra mekânlarına dair birtakım bilgilerde verilmiştir. Seyahatname barındırdığı bu öğeler ve bilgiler ile de döneminin sosyo-kültürel hayatını gözler önüne sermesi açısından oldukça önem arz etmektedir.

Bu çalışma sonucunda eserde tespit edilen anlatıcı tiplerini şu şekilde sıralayabiliriz; Gölge oyuncularını, Meddahlar, Taklitçi-Mukallit-Şehbaz, Güldürücü-Komik-Mudhik-Nebtîz-Maskara, Kuklacı-Kuklabâz-Baş Kuklabâz, Pişekârân, Pehlivan-Oyuncu-Gösterici, Halk Şairi (Ozan-Âşık), Sergüzeşt Sahibi, Nedim, Falcı, Ayıcı-Ayı Oynatıcısı, Ağda Satıcısı, Dellal, Duacı, Efsaneleşen Gerçek Kişi.

Seyahatname’de yer alan bu anlatıcı tiplerinin başlıca özellikleri ise hikaye anlatma, şiir okuma, taklit yapma-taklitte anlatma, şaka-espri yapma, gösteri yapma, enstrüman çalma, farklı kıyafetler giyme, eğlendirme-öğretme-irşat temel işlevleri yerine getirme, yaptıklarına gülmeme şeklinde ifade edilebilir.

Bu anlatıcıların icra ortamları ise seyahatnamede; sohbet-i has, can sohbeti, meydan-ı muhabbet, Hüseyin Baykara Faslı, Malatya Mesiregahı, Kâğızhâne Nehrinin Sâhili, Tahtakale Pazarındaki Kahvehaneler şeklinde yer almıştır.

KAYNAKÇA

- Artun, Erman, *Türk Halk Edebiyatına Giriş*, Karahan Kitabevi, Adana, 2011.
- Çelebi, Evliya, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, Haz.: S. A. Kahraman, Yücel Dağlı, Robert Dankoff, Zekeriyab Kurşun İbrahim Sezgin, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011.
- Çobanoğlu, Özkul, *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2010.
- Dankoff, Robert, *Seyyah'ı Âlem Evliya Çelebi'nin Dünyaya Bakışı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010.
- Hüseyin Nihal Atsız, *Evliya Çelebi Seyahatnamesinden Seçmeler*, Ötüken, İstanbul, 2015.
- Kalpaklı, Mehmet, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi ve Osmanlı Kültürünün Sözelliliği / İşıtselliği*, Evliya Çelebi'nin Sözlü Kaynakları, UNESCO (Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Komisyonu) Türkiye Milli Komisyonu Yayınları, Ankara, 2013.
- Kemal Üçüncü, *İrşâd Ve Tebliğe Bağlı İcrâ: Türk Sözlü Kültür Geleneği Bağlamında Türk Tekke Edebiyatı, Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 2004, s.129
- Kurucu, İrfan, *Evliya Çelebi Seyahatnamesindeki Anlatıcılar ve Anlatıcı Olarak Evliya Çelebi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş, 2013

Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Yer Alan Sözel Kültür İcracıları/Anlatıcıları / İrfan KURUCU

Küçükbasmacı, Gülten, “Halk Anlatısının Sözlü Kültür Ortamlarında Değişim ve Dönüşüm: Oda Ve Konak”, *Turkish Studies*, 7(2), Ankara, 2012, s.769-792.

Nutku, Özdemir, *IV. Mehmet'in Edime Şenliği*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1987.

Öz, Suat, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'ne Göre Anadolu'da Yer Adları*, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale, 2007.

Şavk, Çelik Ülkü, *Sorularla Evliya Çelebi İnsanlık Tarihine Yön Veren 20 Kişiden Biri*, Hacettepe, Ankara, 2011.

Yıldırım, Dursun, “Sözlü Kültür ve Folklor Kavramları Üzerine Düşünceler”, *Türk Bitiği Araştırma/İnceleme Yazıları*, Ankara 1998, s.39.

Yıldırım, Talip, “Ali Şir Nevayinin Eserlerinde Yakın Dostu”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 3(3), Ankara 2006, s.100-107.

http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/artun_mani.pdf (05.12.2015)

Cilt: 4 Sayı: 7 Ocak 2016 / Volume: 4 Issue: 7 January 2016

EDİRNELİ ŞEVKÎ'NİN ŞAİR ANLAYIŞI

Edirneli Şevkî's Understanding of Poet

Musa TILFARLIOĞLU**

ÖZ

Divân şiirinin şiir, şair ve edebiyat anlayışını, yani poetikasını ortaya koyan müstakil bir eser bulunmamaktadır. Divân şairleri, şiirleri, birbirleri ve kendi şairlikleri hakkındaki değerlendirmelerini divanlarının dibacelerine veya divanlarında yer alan şiirlerinin beyitleri arasına serpiştirmişlerdir. Bu nedenle şairlerin divanları, tezkire yazarlarından başlayıp günümüz edebiyat tarihçilerine kadar herkesin önem verip başvurduğu kaynaklar arasında yer almıştır. Meydana getirdikleri eserlerde şiir ve şair hakkındaki düşüncelerini dile getiren şairler; beğendikleri şairlerin şiirlerine nazireler yazarken, beğenmediklerini ise hicv etmişlerdir. Yapılan bu çalışmayla XVI. yüzyıl şairlerinden Edirneli Şevkî'nin şair ve kendi şairliği ile ilgili düşünceleri Divân'ında yer alan kasidelerinin fahriye kısımlarından yola çıkılarak tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Divân şiiri, şair, Edirneli Şevkî

ABSTRACT

There is not any work focusing on only Divan Literature's sense of poetry and sense of literature, in a word its poetics. Poets of Divan Literature interspersed their evaluations of their own and other poets' poesy among the preamble of their 'divan' or the couplets of poems in divan. Therefore, 'Divan'[s] of poets are among the important sources referred by Tezkire authors and today's literature historians. Poets, who expressed their thoughts about poem and the poet in their works, wrote 'Nazire'[s] to poems of poets they appreciated, while they satirized the ones they did not. In this study, 17th century poet, Edirneli Şevki's thoughts about his own poems and poesy have been tried to ascertain on the basis of the "eulogy" parts of his qasides.

Keywords: Divan poetry, poets, Edirneli Şevkî

** Sakarya Üniversitesi, Sosya Bil. Enstitüsü, Doktora Öğrencisi, musa_edebiyat@hotmail.com.

Giriş

Türk edebiyatında şiir ve şair hakkındaki görüşlerin belirtildiği poetik düşünceler Tanzimat döneminden sonra başlamıştır. Bu dönemden önce Türk edebiyatında doğrudan doğruya poetika çalışmaları yapılmamıştır. Ancak bu durum divân şairlerinin şiir ve şair hakkında bir görüşü ve düşüncesi olmadığı anlamına gelmez. Bu dönem şairleri şiirin ve şairin nasıl olması gerektiğini anlatmak ve bunlar üzerinde tartışmak yerine şiir söylemişlerdir. Klâsik edebiyat şairlerimiz örnek aldıkları Arap ve Fars edebiyatındaki şairlerin şiir ve inşadan, bediiyattan bahseden eserlerine benzer eserler meydana getirmişlerdir. Bu eserler arasında tezkireler ve şiir mecmualarının öne çıktığı görülmektedir. “Divân edebiyatında şairlerin kendi mahlaslarını kullandıkları beyitler, şairin kendisi ve şiiri hakkında bazı değerlendirmelerde bulunduğu bölümlerdir. Bu nedenle kendini ve şiirde nelere önem verdiğini şairin bizzat kendi dilinden öğrenebileceğimiz kısımlardır. Mahlas beyitlerine bu gözle baktığımızda gerek şair gerek şiir anlayışı ve gerekse döneme ait edebî çevre hakkında pek çok önemli ipucu bulmak mümkündür.”¹ Ancak divân şairlerinin şiir hakkındaki değerlendirmeleriyle bugünkü poetik eserlerin değerlendirmeleri arasında çok büyük farklılıklar vardır. Klâsik dönem şairleri bu konuyla ilgili görüşlerini eserlerinin içerisine serpiştirirken bugünkü şairler bu konunun ayrıntılarına inerek müstakil eserler oluşturmaktadır. Klâsik edebiyatımızda bu konuyla ilgili yapılan çalışmalar; “*Sürûri'nin, klâsik şiirin hayâl ve mazmunlarına yer veren Bahrü'l-Maârif'i, Müstakimzâde Süleyman Sâdeddîn'in bir şiir terimleri sözlüğü olan Istulâhâtü's-Şi'riyye'si, Haşmet'in Senedü's-Şuarâ'sı, Ahmed Cevdet Paşa'nın Belâgat-i Osmâniye'si gibi bazı eserler; hatta Enderûnlu Hasan Yâver'in (ö. 1798 ?) Fenniyye-i Şi'riyye adlı 429 beyitlik mesnevisi bulunmakla birlikte, o günlerin şiir ve şair anlayışının bütünüyle ve de şairler düzeyinde ele alınıncelendiği yeterli sayıda müstakil çalışma bulunmadığı sıkça dile getirilmektedir.*”²

Günümüzde divân sahibi şairlerin Divânları incelenerek şairin, şiirden ve şairden ne anladığına dair yapılan çalışmaların sayısı giderek artmaktadır.³ Bu

¹ Cengiz Veli, Kurumuş, “Nedim'in Gazellerindeki Mahlas Beyitlerinin Şiir ve Şair Üzerine Düşündürdükleri”, I. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Öğrenci Kongresi TUDOK 2006(11-13 Eylül) İstanbul Kültür Üniversitesi, Bildiriler, İstanbul-2008, s.2

² Bayram Ali Kaya, “Necati Bey'in Şiir Anlayışı”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 27, İstanbul 2012, 143-218.

³ Şiir ve Şair Hakkında yapılan çalışmalar için bakınız; 1. Turan Karataş, “Poetik Düşünüşün Klâsik Şiirde Dile Getirilişi: Bâkî Divanı Örneği”, A.Ü Türkiyat Araştırmaları Enstitü Dergisi, Erzurum, 2009, Sayı:39(Prof. Dr. Hüseyin AYAN Özel Sayısı), s.449-457, 2. Tüba İşinsu İsen-Durmuş, “Fahriyeler Işığında Osmanlı Şiirinde İdeal Şairin Portresi”, *Bilig*, Güz, S. 43, Ankara 2007, s. 107-116; 3. Nihat Öztoprak, “Rûhî'nin Şiir Anlayışı”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 12, İstanbul 2005, s. 103; 4. Muhammet Nur Doğan, “Taşlıcalı Yahyâ'nın Yûsuf ü Zeliha'sında Şiirin Şiiri”, *Eski Şiirin Bahçesinde*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2002, s. 126-127; 5. Ahmet Arı, “Şeyh Gâlib'in Poetikası”, *Osmanlı Araştırmaları*, Mehmed Çavuşoğlu Armağanı-II, İstanbul 2005, XXVI, 53; 6. Muhammet Nur Doğan, “Klâsik Edebiyatımızda Sanat ve Şiir Felsefesi (Poetika)”, *Eski Şiirin Bahçesinde*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2002, s. 101-102; 7. Bayram Ali Kaya, “Necati Bey'in Şiir Anlayışı”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 27, İstanbul 2012, 143-

çalışmalar arasında araştırmacılar farklı kaynaklar üzerinde çalışarak dönemin şairlerinin şiir ve şair hakkındaki görüşlerini ortaya çıkarmaya çalışmaktadır. Bazı araştırmacılar tezkireler üzerinde, bazıları mesneviler, bazıları da Divânlar üzerinde çalışarak şairin, şiir ve şair hakkındaki düşünceleri hakkında bilgi edinmeye çalışmışlardır. Edirneli Şevkî'nin Divânı esas alınarak yapılacak bu çalışma iki bölümden oluşacaktır. İlk bölümde Şevkî'nin kasidelerinden hareketle şair hakkındaki düşünceleri, ikinci bölümde ise gazellerinden hareketle şiir hakkındaki düşünceleri yer alacaktır.

Edirneli Şevkî Hayatı ve Eserleri

Kaynaklarda⁴ XVI. yüzyıl şairi olarak gösterilen Şevkî, XV. yüzyılın sonu ile XVI. yüzyılın başlarında yaşamıştır. Şevkî'nin asıl adı Yusuf'tur. "Şiirlerinde Şevkî mahlasını kullanmış ve Kâtip Şevkî, Edirneli Şevkî nâmıyla şöhret bulmuştur. Şevkî'nin doğum yeri Edirne'dir. Doğum tarihi hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi yoktur. Çağdaşı Latifî'nin, eserini 1560 yılında tertip eden Pervâne Bey'in ve bizzat Şevkî'nin, kendinden *Abdullah oğlu* diye bahsetmesi, diğer kaynakların da yaşlı bir kadının kulu olduğu konusunda hemfikir olmaları, devşirme olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Sehi Bey, Şevkî'den bahseden ilk kaynak olarak, onun Edirne'de yaşlı bir kadın tarafından kendi çocuğuymuş gibi küçük yaşlardan itibaren büyütüldüğünü ve iyi bir eğitim almasına imkân sağlandığını söylemektedir.

Kendisine küçük yaşlardan itibaren bakan yaşlı kadın, Şevkî'nin yetişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Divân'daki Arapça ve Farsça şiirlerden de anlaşıldığına göre devrinde iyi bir eğitim görmüş ve kabiliyetinden dolayı olsa gerek kâtiplik mesleğini seçmiştir. 1504 yılında Şehzade Mahmud, II. Bayezid tarafından Saruhan (Manisa) sancağına tayin edilince Edirneli şair Necâti Bey de şehzade hocası ve nişancılık vazifesiyle maiyetine verilmiştir. Şehzade Mahmud burada Necâti Bey'in tesiri ve kendisinin de şiir ve sanata düşkünlüğü sebebiyle oldukça geniş bir edebî muhit meydana getirmiştir. Şevkî de Şehzade Mahmud'un oluşturduğu bu topluluğa katılmıştır. Birikim ve kabiliyetinden dolayı Şehzade Mahmud'a divân kâtibi olmuş, şehzadeye hizmet etmiştir. Şehzade Mahmud'un ölümünden sonra İstanbul'a gelen Şevkî kâtiplik mesleğine devam etmiştir.

Şevkî, yazısının güzelliği sebebiyle kitabet ilminde önde gelen şahsiyetlerden birisi olmuştur. Kaynakların bahsettiğine göre döneminde rik'a hattında çok ileri bir

218, 9. Nihat, Öztoprak. *Rûhî'nin Şair Anlayışı*, Osmanlı Araştırmaları XXVIII, İstanbul, 2006, s.93-122

⁴ 1. Mustafa, İsen, *Sehi Bey Tezkiresi-Heşt Bihişt*, Akçağ Yayınları, Ankara 1998, s.151. 2. Aysun, Sungurhan Eydoğan, *Kınalı-zade Hasan Çelebi Tezkiretü's-Şu'ara*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, M. A s.110-646, M. B 2-454, s.442, 3. Canım, Rıdvan, *Latifi Tezkiretü's-Şu'ara*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara, 2000, s.335. 5. Mustafa, İsen, *Künhü'l Ahbâr'ın Tezkire Kısmı*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını-Sayı:93 Tezkireler Dizisi-Sayı:2, Ankara, 1994, s.158

teknik yakalamış, Osmanlı coğrafyasında hattının güzelliği ile haklı bir şöhret kazanmıştır. Sehi Bey, Şevkî'nin kâtipliği için şöyle demektedir:

“Kitâbet ilminde ser-âmed, cemî‘ hutûtu bimanende yazar derdmend kimesne idi. İttifâk var ki hatt-ı rikâ‘ı yâkutdan yeg yazardı. Memâlik-i Rum’da her tarafda hüsn-i hatı ile muteârif.. Lâtifi de hattının güzelliğinden hareketle onun Kâtip Şevkî namıyla şöhret bulduğunu belirtmektedir.

Şevkî'nin ölüm tarihi kaynaklarda kayıtlı değildir. Tuhfe-i Nâili’de Sultan Bayezid zamanında vefat ettiği yönündeki bilgi yanlıştır. Mensur olarak kaleme aldığı *Tevârih-i Âl-i Osmân* adlı eserinin ketebe kaydında eserin bitiş tarihi 28 Ramazan 922/ 24 Ekim 1516 olarak verilmektedir. Divân’daki sekiz numaralı kasideyi Kanuni Sultan Süleyman’a sunan Şevkî'nin, Kanuni'nin en azından ilk dönemlerinde hayatta olduğu aşikârdır.

Eserini 1538’de telif eden Sehi Bey’in, Şevkî’den ‘aleyhi’r-rahme- Allâh rahmet etsin diye bahsetmesi ve onun mezarının Galata taraflarında olduğunu söylemesi, şairin 1538 veya öncesinde vefat ettiğini göstermektedir. Sehi Bey’in, Şevkî'nin İstanbul Dârü’ş-şifâsında vefat ettiğini belirtmesi şairin ömrünün son zamanlarının kimsesiz ve zor şartlarda geçtiğini göstermektedir. Şevkî'nin evli olduğuna dair kaynaklarda bir bilginin bulunmaması ve Dârü’ş-şifâ’da kalması da dikkate alınırsa hayatını bekâr olarak tamamladığı kuvvetle muhtemeldir. Tezkirelerde Şevkî'nin yemeyi ve içmeyi seven, zevk sahibi, nazik, her şeyi hoş karşılayan hoş sohbet bir kişiliğe sahip olduğu kayıtlıdır. Aşırı derecede rind ve mağrur olduğu için kimseye minnet etmeyen Şevkî bundan dolayı ömrünü sıkıntı içerisinde tamamlamıştır. Divânında maddi durumunun yetersizliğine dair söylediği beyitleri yer almaktadır. Latifi, Şevkî'nin mürettep bir *Divân*’ından bahsederken Sehi Bey Divân’ının yanı sıra bir de *Tevârih-i Âl-i Osman* adlı eseri olduğunu zikreder. Riyâzi de bunlara ek olarak *Avâmil-i Fârisî* adlı bir gramer kitabı sahibi olduğunu bildirir. Ancak bütün aramalara rağmen Avâmili Fârisî adlı esere kütüphanelerde rastlanılmamıştır⁵.

İyi bir eğitim almış olan Şevkî, edebiyat alanında kendisini geliştirmiştir. Eski kaynaklar Şevkî'nin edebi kişiliğinden bahsederken övgü dolu sözler söylemişlerdir. Sehi Bey “Arabi vü Parsi vü Türki dilde eş‘arı var. Ehl-i ‘ilm kısmındandır. Gâyet hoş tab‘ nâzûk vücûd, pür-şevk ü ‘ıyş u işret sever laubâli ehl-i zevk kimse idi. ...Emsâl-amîz güzel gazelleri ve hayâlen giz matla‘ları çokdur.”⁶ sözleriyle şiirlerinin gayet güzel olduğunu, kendisinin de zevk ü sefaya düşkün, umursamaz bir yaratılışa sahip bulunduğunu, atasözü ve deyimlerle örülü gazelleri ve hayallerle süslü matlaları bulunduğunu zikreder.

Lâtifi, “Kasîde vü gazeli gâyetde iyi der idi. Nazmun envâ’ında mâhir u aksâmına kâdir idi. Kasâid ü eş‘arı gayetde musannî‘ vü muhayyel vü divân-ı belâgat-‘üvânı beyne’l-enâm makbûl ü mütedâvildür. Ve bu gazel-i muhayyel dahî anun cümle-i ihtira’ından vü hassa-i ibtidâ’ındandır. Bu kâfiyede vaki‘ olan eş‘âr-ı kesîre bu

⁵ H. İbrahim, Yakar. *Edirneli Şevkî Divânı*, Palet Yay. Konya, 2010, s.1-10

⁶ Sehi Bey, *age*, s.219

şî'r-i bî-nazîre nazîre vâki' olmuştur.”⁷ diyerek Şevkî'nin gazel ve kasidelerinin oldukça sanatlı, ince hayallerle süslü olduğunu belirterek şiirlerinin herkes tarafından kabul gördüğünü dile getirmiştir.

Hasan Çelebi, “Egerçi eş'ârı mezkûrlardan ednâdur lâkin vâsıl-ı mertebe-i 'ulyâdur. Eş'âr-ı pür-safâsınun ziyâ vü şavkı ve kelimât-ı şîrîninün mezâk-ı ehl-i 'irfânda zevki nûr-ı şem' ü âftâb-ı pür-lem' gibi rûsen ü âşkâr olup halâvet-i 'asel-i Mustafâ gibi kâbil-i inkâr degüldür”⁸ ifadesiyle Şevkî'nin şairliği ve şiirleri hakkında olumlu görüşler belirtmiştir.

Gelibolulu Âlî de, “Hak budur ki asrının şuarasına göre ahsenü'l-vücuttur. Zîrâ ki edasında haşviyyât-ı kesiresi nâ-bûddur.”⁹ diyerek Şevkî'nin dönemindeki şairlerden üstün olduğunu şiirlerini boş sözlerle doldurmak yerine güzel şiirler meydana getirdiğini belirtmiştir.

Edirneli Şevkî'nin günümüze ulaşan eserleri *Dîvânı* ve *Tevârih-i Âl-i Osmân*'ıdır. Şairin eserleri hakkında bilgi vermek Şevkî'nin şiir anlayışının daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunacaktır.

Tevârih-i Âl-i Osmân:

Şevkî'nin, Sehî Bey ve Riyâzî'nin varlığından haberdar ettiği ve Babinger'in de yeri belli değil dediği *Tevârih-i Âl-i Osmân* adlı mensur eseri, Efdal Sevinçli tesadüfen 1975 yılında Manisa'da bulmuş ve 1997 yılında tıpkıbasımıyla birlikte yayımlamıştır. Efdal Sevinçli tarafından yayımlanan *Târîh-i Âl-i Osmân* 127 sayfa olup eserin baş tarafı yoktur. Şevkî, eserini meydana getirirken çağdaşlarından ve kendinden önce yazılan eserlerden faydalanmıştır. Eserde özellikle Bizans ve İstanbul tarihiyle ilgili bölümlerde özgün bilgiler yer almaktadır. Şevkî'nin *Tevârih-i Âl-i 'Osmân*'ı ne zaman yazmaya başladığı bilinmese de eserin sonuna düşülen temmet kaydından anlaşıldığına göre, H.28 Ramazan 922/ M. 25 Ekim 1516 Cumartesi günü İstanbul'da tamamlanmıştır.

Fatih Sultan Mehmet dönemi, eserde ayrıntılı olarak ele alınmış, II. Bayezid'in tahta çıkış döneminde vuku bulan olaylar detaylı olarak anlatılmıştır. Bu iki padişah dönemi yoğun bir biçimde işlenmiştir. Şevkî, Yavuz Sultan Selim'in tahtı cebren ele geçirdiğini ifade ederek Yavuz döneminden üstünkörü bahsetmiştir. Eserini Yavuz döneminde tamamlamış olmasına rağmen Yavuz dönemi olaylarına pek yer vermemiştir. Türk tarihi için çok önemli olan Mısır Seferini bile bir sayfada özetlemiştir. Mensur olarak yazılan eserin iki yerinde nazmen tarihler düşülmüştür.¹⁰

2- *Dîvân:*

Medine Arif Hikmet Kitaplığı 152/811 numarada bulunan *Dîvân*'ın mikrofilmli Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar nr. 2930'da bulunmaktadır. Franz Babinger'in haber verdiği bir *Dîvân* nüshası da Almanya/Berlin Devlet Kütüphanesi Or.

⁷Aysun, Sungurhan Eydurhan, *age*, s.442

⁸Latifi, *age*, s.212

⁹Mustafâ, İsen, *age*, s.158

¹⁰H. İbrahim, Yakar, “*a.g.e*”, s.1-44

Ms 1630'da mevcuttur. *Şevkî Dîvânı*'nda kaynakların da belirttiği gibi Türkçe, Arapça ve Farsça şiirler bulunmaktadır. İki nüshanın ve mecmualarda bulunan şiirlerin toparlanması sonucu elde edilen metinde 12'si Farsça, 1'i Türkçe-Arapça mülemma gazel olmak üzere toplam 240 gazel, dördü Farsça olmak üzere 24 kaside, kaside nazım şekliyle yazılmış 9'ar beyitlik 2 mersiye, 11 kıta, 1 terkîb-bend, 1 murabba, 1 muhammes, 1 müseddés, 1 mu'aşşer, 1 tarih (Farsça) ve 7 müfred (2'si Farsça) yer almaktadır. Klasik Türk edebiyatındaki anlayışa göre mürettep bir dîvân hüviyetindedir.

Edirneli Şevkî'nin Şairlik Anlayışı

“Şevkî kendi şairlik gücünü ve şiir üslubunu ortaya koyarken çeşitli sıfatlar kullanır. Şiiri için kullandığı ifadeler arasında şeker, tab'-ı şîrîn-kâr, hûb icâd, bîkr, sihr, âbdâr, dür, latif, hüsn-i elfâz, bârîk-i hayâl, şehd, hasen, savt-ı tarab-engiz, nazûk, sûz-nâk, tûtî, sühân-dân gibi kavramlar yer alır. Şiir üslubunu ise; şirin-sühân, sur-engiz şeker-riz, güher-riz, dürr-i şeh-vâr gibi sıfatlarla tanımlar. Bu ifadelerde öne çıkan özellikler şiirlerinin sade, akıcı, tatlı, renkli, sihirlî bir söyleyişe sahip olmasıdır.”¹¹

Divân edebiyatında şiirin kendine özgü bir geleneği, bilgisi ve kuralları vardır. Bu kurallar bir üstattan ders alınarak öğrenilebilir. “ Aynı hususta İranlı şair Urfi-i Şirâzî (ö.999-1591) bir beyitinde kendini inciye, atalarını yani üstatlarını denize benzeterek, kıymette atalarını geçtiğini ancak bu değerinde onlardan kaynaklandığını vurgular. Urfi'nin bu görüşlerini açıklayan divân şairi Necatî (ö.1085-1674) özetle şunları söyler: İnci, denizden yükselen buharların bulutlar aracılığıyla yağmur olarak tekrar denize dökülmesi esnasında ağız açmış sadeflerin içine düşmesiyle oluşur. İşin özüne dikkat edilirse inciye dönüşen yağmur damlasının aslı yine denizdendir. Üstünlüğü, denize olan bağlantısı ve yakınlığından kaynaklanır.”¹² Eserini incelediğimiz XVI.yy şairi olan Şevkî de diğer şairler gibi üstatlardan ders almış onların meclislerinde bulunmuştur. Şevkî, şehzâde Mahmut Manisa sancağındaiken şehzâdenin katiplik görevini yapmış, ve şehzâdenin oluşturduğu şiir meclislerinde bulunmuştur. Şevkî bu meclisteki üstat şairlerden şiirle ilgili birçok şey öğrenmiştir. Özellikle Necâtî Bey'den etkilendiği şiirlerinde açıkça görülmektedir. Şevkî'nin bu konu hakkındaki düşüncelerini söylediği bazı beyitlerden çıkarabiliriz. Tuğra, tuğu ve kuşağıyla ne kadar asrın şeyhi olsa da o, senin kalemin pirinin elinden kemer kuşanmıştır. Bu beyitten bir şairin ne kadar yetenekli olsa da dönemin üstatlarından ders alması ve onların ilgisine mazhar olması gerektiği anlamı çıkarılabilir.

Ne denlü tuğ u şeddi-y-ile şeyh-i 'asr-ise
Kuşandı pîr-i hâmen elinden kemer nişân (14. K, B. 21)

Şair bir başka beytinde ise, “o latif, o berrak su senin yardımınla sözümün müştakî; şarap ise şiirim sarhoşudur” diyerek şiir sanatı konusunda yardım aldığını isim zikretmeden belirtmektedir.

Himmetünde sözümün teşnesidür âb-ı zülâl
Şi'rümün mesti vü lâ-ya'kıldur bâde-i câm (Kt. 8- B. 8)

¹¹H. İbrahim, Yakar, *a.g.e.*, s.14

¹²Nihat, Öztoprak, *a.g.m.*, s.94

1. Şairin Hal ve Vasıfları

Divân şairlerinin çoğuna göre şairlik Allah vergisi bir yetenektir. Şevkî de bu görüşe katılarak şairliğin Allah vergisi bir yetenek olduğunu belirtir. Ancak bunun yanında iyi bir şair olmak için bir üstattan ders almak gerekmektedir. Çünkü Allah vergisi şairlik kabiliyetine sahip olan ve bir üstattan ders alarak kendini geliştiren şairler büyük şair olabilirler. Şairin sözündeki akıcılık, kolay anlaşılır olma ve yaratılıştaki kabiliyet şairlik gücünü ortaya çıkarır. Şevkî yaratılıştaki şairlik kabiliyetini tab' kelimesini kullanarak anlatır. Şevkî bu kelimeyle yaratılıştaki şiir kabiliyetini, daha önce söylenmemiş mazmunları bulma konusundaki yeteneğini, şiir alanına kazandırdığı yeni ve taze fikirleri olduğunu ve bunun nazmına değerli bir nişan koyduğunu anlatmıştır.

Fikrüm ne bikrdür ki kodı *tab'-ı nik-rây*
Nazmum cevâhîrinden ana mu'teber nişân (14. K, B. 42)

Erişir hâssa vü 'amma kerem-i şâh meger
Şevkî-i haste-dilün *tab'-ı revândur* günehi (T.B. 2, B.33)

Son beyitte Şevkî padişahın kereminin, cömertliğinin herkese ulaştığı gibi kendisinin tek günahının da akıcı şiirlerinin herkese ulaşması olduğunu söylemiştir. Bu beyitten çıkarılabilecek bir diğer yargı ise şairin şiirde kullandığı sözlerin akıcı olmasının kendisine bahşedilen bir ihsan olduğu anlaşılmaktadır.

2. Şevkî'nin Şiirlerinden Tespitte Şairde Olması Gereken Vasıflar Şunlardır: 2.1. İnce Hayaller Kuran Zihin:

Şevkî, şiirlerinde ince hayaller kullanabilen bir şair olduğunu söylemektedir. Bu durumu aşağıdaki beyitte açıkça dile getirmektedir. Kendisinin şiirlerindeki ince hayalleri cüzzî akla sahip olan beşerin anlayamayacağını söyleyip, şiirlerinde bulunan ince hayal ve fikirleri ancak külli akla sahip olanların anlayıp ve takdir edebileceğini dile getirmektedir. Şairin kendisini takdir edenin Cebrail (a.s) olduğunu ince bir hayalle dile getirmesi hem sanatındaki inceliği hem de diğer şairlerden kendini üstün gördüğünü kanıtlamaktadır.

Zihn-i bârîk u hayâl-engîz-i dür-endişüne
'Akl-ı küll tahsînler idüp kılır sad-âferîn (15. K, B.40)

2.2. Edâ:

Sözlük anlamı, "tarz, ifade, üslûp, şîve"¹³ olan edâyı; Harun Tolasa, 16.yüzyılda Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi I adlı eserinde "... şairin anlatıma verdiği şahsi hareket tarzı, hatta üslubu da diyebiliriz"¹⁴ şeklinde ifade etmektedir. Şevkî aşağıdaki beyitte hançerin yetmiş iki dili su gibi ezbere bildiğini; fakat iş kendini tanımlamaya geldiği

¹³ Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Aydın Yayınları, İstanbul, 1996, s. 202.

¹⁴ Harun, Tolasa, Sehî, Latîfî, Âşık Çelebi Tezkirelerine göre 16 y.y'da Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi I, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir 1983, s.374

zaman, dilinin çaldığını yani dönmediğini belirtmiştir. Şiirle uğraşan kişi birçok dil bilebilir, bunun yanında geleneğe ait bilgileri de bilebilir ancak bir edâya (üsluba) sahip olmadığı sürece bunlar bir işe yaramaz. Bir edâya (üsluba) sahip olmayan şair ne kendini ne de sanatı hakkındaki düşüncelerini anlatabilir. Şevkî'nin beyit içerisinde kullandığı “Dili çalmak” deyimini bu durumu çok güzel örneklemektedir. “Dili çalmak” deyimini hançerin ucunun eğri olması hasebiyle hançerin kendini anlatamamasının sebepleri arasında gösterilmiştir¹⁵. Söyleyiş güzelliği ve akıcılığı ifade gücü ile birleşmiştir:

Su gibi yetmiş iki dil bilür revân ammâ
Dili çalar edemez hâlini edâ hançer (5.K- B. 8)

Osmanlı döneminde yapılan düğünlere şairler de davet edilirdi. Şairler katıldıkları bu düğünleri yazdıkları şiirlerle anlatırlardı. Düğün sahiplerine sunulan bu şiirler güzellikleri ölçüsünde şairlerin, düğün sahibinden ihsan görmelerini sağlardı. Aşağıdaki beyit de Şevkî'nin katılmış olduğu bir sünnet düğününde sunduğu kasidede yer almaktadır.

Dem-durur bu hatne-sûrun Şevkîyâ evsâfını
Edesin hüsn-i kinâyât-ile evsâfın edâ (1. K- B. 29)

2.3. Belâgat, Beyân, Ma'ânî :

Sözlük anlamı; “iyi, güzel, pürüzsüz söz söyleme”¹⁶ olan belâgat, sözün ve yazının açık, düzgün ve sanatlı olması ile fikirlerin doğru, güzel ve yerinde anlatılmasını konu edinen bilim dalıdır. Beyân ve me'ânî de belâgatle ilgilidir. Divân edebiyatında şairler söylemek istediklerini, kelime seçimine özen göstererek düzgün, akıcı ve anlaşılır bir biçimde dile getirme çabası içinde olmuşlardır. Divân edebiyatında kullanılan mazzunların ve edebi sanatların çokluğu düşünülürse bunu başarabilmenin oldukça zor olduğu görülecektir. Aşağıdaki beyitte Şevkî, Şâmî Bey isimli bir şairin belâgat alanında usta bir şair olduğunu ve o şairin eşsiz kelamında kendini gösterdiğini söyleyerek belâgatın bir şairde bulunması gereken en önemli özelliklerden biri olduğunu belirtmektedir.

Ehl-i meydân-ı ma'ânî-i hüner Şâmî Beg
Ki 'ayân lafz-ı bedî'inde beyânun eseri (20. K-B. 12)

Yine şair aşağıdaki beyitlerin ilkinde kendini ifade bostanının bülbülü, sarhoş edici tabiatın düzgün ve dokunaklı söyleyicisi olarak görüyor. Şâmî Bey'e yazmış olduğu kasidede yer alan ikinci beyitte ise bunun tam tersini söylemektedir. Beyitten bu ilimleri kullanmanın çok zor olduğu, insanüstü güçlere sahip olanların bu işi başarabileceği dile getirilmektedir.

Kilk-i dür-pâşî-durur bülbül-i bustân-ı beyân
Tab'-ı evbâşî-durur nâtîka-perdâz-ı 'iber (3. K, B. 23)

¹⁵ H. İbrahim, Yakar. *a.g.e.*, s.32

¹⁶ Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Aydın Yayınları, İstanbul, 1996, s. 82.

Şevkî ne dille beyân ede sıfâtını 'aceb
Ki degül vâsıf-ı bedî'ünü dimek hadd-i beşer (3. K, B. 29)

Şevkî, Hz. Peygamber soyundan gelen Seyyid Mahmud isimli bir büyüğe sunmuş olduğu kasidenin medhiye bölümünde ma'na mevzusuna değinmiştir. Beyitlerde; "Manalar, onun güzel sözlerine/mantığına mahsustur. Beyanın güzeli, onun kelâmına tâbidir" diyen Şevkî, şair için yeni manalar üretmenin şairin ve şiirin değerini artıracığını belirtmektedir. Şair diğer beyitte ise "daha önce düşünülmemiş/yazıya dökülmemiş manalar onun sözlerinden yüz göstermektedir. Öyle ki onun vicdanı, can yüzünü gösteren bir aynadır." ifadesiyle memduhunun daha önce akıl edilmeyen manaları kullandığını söyleyerek onu ve şairliğini takdir etmektedir.

Mahsus-durur mantık-ı hûbına ma'ânî
Mensûb kelâmına şu kim hüsn-i beyândur (6. K, B. 15)

Yüz gösterür ebkâr-ı ma'ânî sühanından
Vicdânı meger âyine-i sûret-i cândur (6. K, B. 16)

2.4. Bilgili, Namdar (Meşhur) :¹⁷

Şevkî kendisini bilgili bir şair olarak görmektedir. Ama şairde olması gereken bilginin neler olması gerektiğini açık bir şekilde belirtmez. Kendisini zamanın usta şairi olarak gören Şevkî ancak şiir sanatındaki ustalığının ve bilgisinin değerinin bilinmediğinden yakınmaktadır. Başka bir beyitte bilgi alanında eşsiz olduğundan ve sözleri inci gibi bir araya getiren bir yeteneğe sahip olduğundan bahsetmektedir.

Kâmilâ gerçi benüm şimdiki dem şâ'ir-i vakt
Lîk ne fâyide kâsîd dür-i bâzâr-ı hüner (Kt. 1- B. 20)

Hikmetde ferîd olduğına hey'eti şâhid
Hem mantık-ı dür-bârı kelâmına nişândur (6. K, B. 17)

2.5. Sühandan :¹⁸

Şevkî, sühan-ver, sühan-dân, sühan-saz tabirlerini beyitlerde "düzgün söz söyleyen, söz bilir, fesahatli söz söyleyen, güzel ve tatlı sözlerle vâsfeden" anlamlarıyla şairi anlatmak için kullanmıştır. Aşağıda verdiğimiz beyitlerde Şevkî kendisi gibi söz bilen olmadığını, tatlı dilli olduğunu ve düzgün söz söylemeyi bildiğini, söz bilirlilik davasında kendisinin bir benzeri olmadığını; söyleyerek kendisini büyük bir şair olarak nitelendirmektedir.

Tapun bigi kanı bir sühan-dân
Şevkî gibi kanı bir sühan-ver (9. K, B. 39)

Yokdur kerem içre sana mânend
Kimdür sühan içre bana benzer (9. K, B. 41)

Der-idi kıssa-i âsibumi fi'l-cümle eger
Olsa Şevkî gibi hoş-güy u sühan-ver nârenc (2. K, B. 41)

¹⁷ Konuyla ilgili diğer beyitler bkz.(Kt. 8 / B.4), (K.20 / B. 33)

¹⁸ Konuyla ilgili diğer beyitler bkz.(2. K, B. 41),

2.6. Alçak gönül, Nazik Mizaç :

Şairlik yeteneğine sahip olanlar bir yandan şiir sahasında yıldızlar gibi parlarken diğer yandan alçak gönüllü olurlar. Şevkî kendisini usta şairler arasında görürken kendisinin de söyleyemeyeceği sözler olduğunu söyleyerek bunu yazmış olduğu kıtanın bir beyitinde dile getiriyor. Kıtayı sunduğu kişiyi överken onun vasıflarını anlatmaya kendisinin muktedir olmadığını dile getiriyor.

Şevkî ne dille deye vâsıf-ı kemâlâtını kim
K'edemez vâsıf-ı kemâlâtını makdûr-ı beşer (Kt. 1- B. 19)

Yine yazmış olduğu bir Farsça beyitte, kendi sözünün baştanbaşa sihir olsa dahi âlem büyüklerini terbiye etmesinin söz konusu olduğunu söyleyerek kendi sanat gücünün farkında olduğu halde alçak gönüllülük göstermiştir.

Fî'l-mesel ger sühanet cümle şevd sihr-i helâl
Ber-büzürgân-ı cihân terbiyet-i seyr harâm (Kt. 8- B. 11)

3. Şiiri İçin Kullandığı Benzetmeler

3.1. (Şiir-i rengîn, Rengin söz)

Divân şiirinde şiir söylemek sadece kelimelerin belirli ölçülere göre yan yana dizilmesiyle oluşmaz. İyi şair olabilmek için bunun yanında kelimeleri sanatlı bir şekilde bir araya getirmek gerekir. İyi şair hem geleneğin ön gördüğü kuralları hem de şairlik yeteneğinin getirdiği özellikleri kullanarak hoş, latif ve süslü bir eser meydana getirmelidir. Şevkî bu konuda kendini yetenekli görmektedir. Aşağıdaki beyitte sözlerinin övgüde güzel bir lale bahçesine denk olduğunu söylemektedir.

Yer yer hatı zeyn etse n'ola sünbül-i terle
Rengîn sözi medhünde ki hoş lâle-sitândur (6. K, B. 46)

Hattat bir şair olan Şevkî şiirin güzel, hoş ve latif olmasına önem vermektedir. Güzel ve süslü yazı yazmanın yazıyı güzelleştirdiği gibi renkli, güzel, hoş ve sanatlı söz söylemenin de şiiri güzelleştireceğine inanmaktadır ve bunu şiirlerinde dile getirmektedir. Beyitte de güzel yazısının şiirine hoş ve güzel bir suret verdiğini söylemektedir.

Hüsn-i hattum şî'r-i rengînüme sûret verdügi
Bu ki bulur hüblar hüsn-i hat-ile zîb u zeyn (15. K, B. 57)

3.2. Mantık, Ma'nâ:¹⁹

Sözlük anlamı “denilmek istenen, kastedilen şey” demek olan ma'nâ, ayrıca lâfızların tasvir ettiği yöneldiği veya lâfızlarla anlatılmak istenen veya onlarla anlaşılan şey” olarak tanımlanır. Mâ'nâ ve mâ'nânın orijinalliği meselesi gerek tezkire, gerekse dîvânlarda üzerinde oldukça fazla önem verilerek durulan konulardandır. Bir diğer ifadeyle, daha 15. yüzyıldan itibaren kendilerini ünlü Arap ve İran şairleriyle kıyaslayan ve onlarla rekabete giren şairlerimizin şiirde dikkate aldıkları en önemli ölçütlerden birisi kuşkusuz anlamın orijinalliği olmuştur. Yine şairlerimiz, kendileriyle aynı

¹⁹ Konuyla ilgili diğer beyitler bkz (6. K, B. 19)

konumdaki diğer şairlerden kendilerini ayıracak önemli bir vasıf olarak şiirlerinde yer verdikleri anlamların orijinalliği hususuna dikkatleri çekmiş ve bunu sıkça dile getirmişlerdir. Bu konuyu ise büyük oranda, “daha önce başka bir şair tarafından ele alınmamış, yeni üretilmiş anlamlar, hayaller; saf ve katışıksız düşünce” şeklinde algılamışlardır.²⁰ Şevkî mâ'nâ yanında şairde bulunması gereken vasıflarda mantıktan da bahsetmektedir. Mantık, “söz, hakikat ararken zihnî muamelelerden hangilerinin doğru ve hangilerinin yanlış yola çıktığını gösteren ilim, lüzum, maksat veya hüküm ile iş, vâsıta veya delil arasında tutarlılık”²¹ şeklinde tanımlanmıştır. Şevkî, aşağıdaki beyitte övdüğü kişi için, sözlerin türüsünün onun güzel mantığına özgü sanatın ise onun yaradılışında var olan nazikliğe özgü olduğunu söylemektedir.

Mantık-ı hûbuna mahsûsdur envâ'-ı kelâm
Dikkat-i tab'ına mensûbdur aksâm-ı hüner (3. K, B. 15)

Yine aşağıya aldığımız beyitlerde Şevkî, mâ'nâ ile ilgili görüşlerini belirtmiştir. Yazmış olduğu kasideden alınan bu beyitlerde Şevkî övdüğü kişinin daha önce söylenmemiş, akla gelmemiş sözlerin onun tarafından kullanıldığını, mâ'nânın onun sözlerinde işıldadığını söylemektedir.

Yüz gösterür ebkâr-ı ma'ânî sühâmandan
Vicdânı meger âyine-i sûret-i cândur (6. K, B. 16)

Rûşen-durur elfâz-ı nefîsinde ma'ânî
Lezzet gibi kim kand-i mükerrerde 'âyândur (6. K, B. 18)

Tab'ı çemeni kûşe-i gülzâr-ı İremdür
Kim ma'ânî-i hûb anda revân hûr-ı cinândur

3.3. Hüsn-i hat :²²

Hat sanatı Osmanlı kültürü içerisinde çok önemli bir yere sahiptir. Yazılan eserlerin güzel ve süslü hatlarla yazılıp devlet büyüklerine sunulması gelenek haline gelmiştir. Şairin yazmış olduğu güzel bir şiiri iyi bir hattat yazıya geçirmesi şaire ayrı bir değer ve güzellik katar. Şiirin yazılması kadar yazıya geçirilmesi de önemlidir, çünkü şiiri yazıya geçiren hattatın yapacağı hata şaire çok değişik anlamlar yükleyebilir. Kendisi de hattat bir şair olan Şevkî bu konuya şiirlerinde sıkça değinmiştir. Aşağıya alınan beyitlerde şair bu konuyla ilgili görüşlerini açık bir şekilde dile getirmektedir. Şair, güzel yazısının sözlerine ayrı bir güzellik katığını söyler. Çünkü altının ancak padişahın damgasıyla değer kazanacağını, yazısının sözüne hoş bir şekil verdiğini ve güzelliğin yeni gelini olarak gördüğü şiirine güzel yazısının ayrı bir güzellik verdiğini düşünmektedir.

Hatım sözüme verürse 'aceb degül sûret
Ki zeyn olur hat-ı hub-ile âsafâ hancer (5. K, B. 50)

²⁰ Kaya, Bayram Ali, *a.g.m.*, s.200-201

²¹ Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Aydın Yayınları, İstanbul, 1996. s.580

²² Konuyla ilgili diğer beyitler bkz, (Kt. 8- B. 3), (5. K, B. 49)

Nev-'arûs-ı hüsnür eş'ârı gûyâ zeyn-içün
Asdı satr-ı hattı ana zülf-i müşg-efşân yine (19. K, 17. B)
Hatt-ı hûbum n'ola verse sözüme zînet ü zîb
Sikke-i şâhî ile bulsa gerek rağbeti zer (3. K, B. 30)

4. Şairle İlgili Benzetmeye Dayalı Özellikler

4.1. Şair-Avcı :

Şairde bir bakıma avcıdır. Avcının çeşitli tuzakları ve aletleri varken şairin elinde olan ise kelimeler ve bu kelimeleri kullanma yeteneğidir. Şair kullandığı kelimeler ve bu kelimelerle yaptığı çeşitli söz sanatlarıyla insanların gönüllerini avlar. Şevkî aşağıdaki beyitte şairin ruh kuşunu yani insanların gönüllerini avlamak için gümüş sayfalar üzerine güzel şiirler yazarak avcılar gibi tuzak kurması gerektiğini söylemektedir.

Murg-i ervâhı şikâr etmege her dem kalemün
Hüsn-i hatdan varak-ı sîme çeker müşgîn-dâm (Kt. 8- B. 3)

Yine yazmış olduğu kasidenin bir beytinde mana kuşunu avlamak için gümüş sayfalar üzerine tuzak kurmak gerektiğini belirtmektedir.

Kilk-i müşgîni nîzar etmege ma'nâ murğın
Kodı sîmîn varak üzre hatı dâm-ı 'anber (4. K, B. 14)

4.2. Şair-Okçu (kavvas) :

Şair yazmış olduğu kasidenin fahriye bölümündeki beyitle döneminin en iyi şairi olduğunu söylemektedir. Beyitte şiir alanında kendisinin yayını kimsenin çekemeyeceğini söyleyerek bu sahadaki üstünlüğünü belirtmiş, kendisini de okçuya benzetmiştir.

Devletünde kimse çekmez yayımı eş'ârda
Uşda şâhid hâlûme ey âsâf-ı saf-der kemân (13. K, B. 52)

Yine şairin yazmış olduğu bir başka kasidenin fahriye bölümünde yer alan beyit yukarıdaki beyitle aynı doğrultudadır. Şair bu beyitte diğer beyitten farklı olarak sadece şiir alanında değil nesir alanında da kendisinin çok hünerli olduğunu belirtirken kendisini yine okçuya benzetmiştir.

İnşâ vü şî'rde çekemez yayını senün
İki kemânı gerçi bir edüp çeker nişân (14. K, B. 20)

4.3. Şair-Sâhir (büyücü) :

Şairlerin kendini büyücüye benzetmesi Divân edebiyatında karşımıza en çok çıkan benzetmedir. Divân şairleri söyledikleri şiirlerin çok beğenilmesini şiirin büyüleyiciliğine bağlarlar. Bu şiiri meydana getiren şairin ise büyücü olduğunu

söyleyerek şairi büyücüye şiiri ise büyüye benzetmişlerdir. Bu konu hakkında Nihat Öztoprak şunları dile getirmiştir: “ Şairi şair yapan unsurların ilki onun yaratılışında var olduğu kabul edilen şairlik gücüdür. Adından söz ettirebilmesi için şairin her şeyden önce bu vasfa sahip olması gerekir. Ancak tek başına yeterli olmayan bu vasıf sonradan dil, edebiyat, kültür, gelenek, inanç, dönemin çeşitli bilimleri vs. ile beslenir. İyi bir şairin başka vasıfları da vardır: Sihir ve mucize gibi. Şair ara sıra da olsa kendini, övmek ve yüceltmek maksadıyla olağan üstü, fizik ötesi ve bilinmeyene dayandırılan güçlere sahip gibi gösterir. Meselâ: Sık olmasa da bazen, peygamber gibi muciz sözler söylediğini, bir büyücü gibi büyüleyici şiirler yazdığını ifade ederek kendini peygamber ve sahire benzetir.”²³ Şevkî beyitlerde; sözlerinin mucize gösterici olduğunu söylemiş, sözlerinin güzelliği ve temizliğinden dolayı açık bir şekilde sihir olduğunu söylemiş dolayısıyla kendisini sahire benzetmiştir.

Lutf-i güftârun gibi her mısra'ı mu'ciz-nümâ
Hüsni-elfâzuğ gibi her beyti bir sihr-âferîn (15. K, B.5 4)

Kendü hâline münâsib nece hoş beyt demiş
Şâ'ir-i pâk-sühan sihr-nümâ ya'ni hümâm (Kt. 8- B. 10)

4.4. Şair-Peygamber:

Divân şiirinde şairler bazen kendilerini peygambere benzetirler. Bu peygamberlerin başında Hz. İsa gelmektedir. Şairin kendisini Hz. İsa'ya benzetmesi yazdığı şiirlerle bir yandan kelimeleri diğer yandan da ölü gönülleri diriltip canlılık vermesi bakımındandır. Böyle yaparak şair, şiirinin ne kadar etkili olduğunu vurgulamaya çalışmaktadır. Kur'an'da bahsedildiği üzere Hz.İsa ölüleri diriltir, hastaları iyileştirir, körlerin gözünü açardı.²⁴ Divân edebiyatında şairlerin kendilerini benzettikleri diğer peygamber ise Hz. Musa'dır. Şairler Hz. Musa'nın Allah ile konuşması, Firâvun'un sihirbazlarını aciz bırakması, Hızır ile yolculuk yapması, elini koynuna sokup çıkarınca nur olması gibi özelliklerini kullanarak şiirlerinde işlemişler ve kendilerini Hz. Musa'ya benzetmişlerdir. Şevkî aşağıdaki beyitte kendisini hem Hz. İsa'ya hem de Hz. Musa'ya benzeterek vasıfsız insanlarla dost olamayacağını belirtmektedir.

Mûsî-i vaktin iştme sözün Fir'avnun
İsî-i vaktin edinme muhibb degme harı (20. K, B. 34)

4.5. Şair-Ressam :

Şairler kelimelerle olayları anlatıp tasvir ederken ressam(nakkaş) bunu çizerek yaparlar. Nakkaşların en meşhuru Mânî'dir. Şehinşah Şahpur Mânî'yi Persepolis'e çağırıp üç büyük nakkaşın resmettiği pay-i taht odasının dördüncü duvarını nakş'etmesini istemiştir. Taht odasında, nakkaşın marifetini imtihan için bir çeşme ve havuz resmedilmiş idi. Çağrılan nakkaşlar resmedilenlere hayran kalır ve susuzluğunu gidermek için testileri ile çeşmeden akan sulardan içmek isterler ve testileri kırılır. Mânî içeri girince etrafına bakar ve resmedilen havuza yedi renkli bir balık resmeder.

²³ Nihat, Öztoprak, *a.g.m.*, s.111

²⁴ Nihat, Öztoprak, *a.g.m.*, s.106

Nakkaşın maharetine hayran kalan Şahpur eseri onun tamamlamasına izin verir. Böylece dördüncü duvarı Mâni tamamlar. Şevkî ise aşağıdaki beyitte dile getirdiği zafer sahnesini kendisinin ünlü nakkaşdan daha iyi vasfedeceğini söylemektedir.

Eyleye Şevkî-sıfat sûret-ger-i Mâniyi mât
Yazmaga reng-i sıfâtın bulsa sûret ger zafer (7. K, B. 25)

5. Diğer Şairler Hakkındaki Görüşleri

5.1. Beğendiği Şairler:

Şevkî'nin şairde olması gereken vasıflar ve kendi şairliği hakkında belirttiği görüşler yukarıdaki beyitlerde görülmektedir. Şevkî şairliğini beğendiği sanatçılar hakkındaki görüşlerini yazmış olduğu kıt'alarda ve kasidelerin medhiye bölümlerinde açık bir şekilde dile getirmiştir. Piri Çelebi'ye yazmış olduğu kasidenin medhiye kısmında onun sözlerinin güzelliğinden ve bunun Pîrî Çelebi'nin güzel mantığından kaynaklandığını, onun şairliğini övmektedir.

Kıdve-i ehl-i kerem hazret-i Pîrî Çelebi
Ki verür gerd-i rehi dîde-i hurşide basar (3. K, B. 14)

Mantık-ı hubuna mahsusdur envâ'-ı kelâm
Dikkat-i tab'ına mensubdur aksâm-ı hüner (3. K, B. 15)

Gösterelden kalemi sadr-ı mesâlihde kıyâm
Secde-i tâ'at emrine 'utârid kor ser (3. K, B. 16)

Suret-i hüsn-i hatından görünür ma'ni-i hûb
Nitekim sünbül-i sebden gül-i ruhsâr-ı kamer (3. K, B. 17)

Yine yazmış olduğu bir kasidenin medhiye bölümünde övdüğü kişinin ismini belirtmeden onun şairliğini överken kalemını mana kuşunu avlayacak kadar maharetli kullandığını, yakutun onun sözleri karşısında mahcub duruma düşerek kırmızı rengini aldığını ve onun kaleminden çıkan sözlerin insanı misk kokusu gibi etkilediğini söylemiştir.

Kilk-i müşgîni nizar etmege ma'nâ murğın
Kodı sîmîn varak üzre hati dâm-ı 'anber (4. K, B. 14)

Yâkut sözinden bulalı reng-i hacâlet
Yıllardur odından dil-i hârâda nihândur (6. K, B. 21)

Ol kilik-i güher-bârı ne âhu-yı Hotendür
Kim safha-i kâfur üzere müşg-fesândur (6. K, B. 23)

Şevkî, Muhammed Çelebi'ye yazmış olduğu kıt'ada onun yaratılışında bulunan şairlik vasıflarını övgüyle anlatmaktadır. Şevkî, Muhammed Çelebi'yi anlatırken güzel bakışlı, sözlerinin tamamıyla sanatlardan oluştuğunu, bütün farklı sözlerin onun güzel mantığının ürünü olduğunu, Nakkaş Mânî'nin Erjeng isimli eserinin bile onun yazısının

güzelliği karşısında boyun eğdiğini dile getirerek Muhammed Çelebi hakkındaki görüşlerini dile getirmiştir.

Fahr-ı erbâb-ı kemalat Muhammed Çelebi
Ey ki sensin nazar-ı lutf-ile mümtaz-ı enâm (7. Kt, B. 1)

Kande kim bast-ı ma'ânide kelâm eyleyesin
Ser-be-ser san'at-ı tecnîs-durur ya iham (7. Kt, B. 2)

Dikkat-i tab'una mensûbdur akşam-ı hüner
Mantık-ı hûbuna mahsûsdur enva'-i kelâm (7. Kt, B. 3)

Rakam-ı dil-keşüne nüsha-i erjeng esîr
Hatt-ı müşgîn-i güher-paşuna yâkut gulam (7. Kt, B. 4)

Murg-i ma'niyi şikar etmege nazûklik-ile
Kalemün safha-i yakuta çeker müşgin-dam (7. Kt, B. 5)

5.2. Eleştirdiği ve Beğenmediği Şairler:

Şevkî, beğendiği şairleri anlatırken güzel kelimeleri özenli bir şekilde dile getirirken verdiği şairleri anlatırken de oldukça ağır sözler kullanmıştır. Şevkî beğenmediği şairleri anarken bazen küfür bile kullanmıştır. Şevkî beğenmediği şairlerin hepsini yazmış olduğu kıtalarda belirtmiştir. Bu kıt'alarda ismi geçen şairler, Kebiri, Basiri ve Visâli'dir. Şevkî, Kebiri için yazmış olduğu kıt'ada onun şiiir söyleyenler arasında hiçbir değerinin olmadığını söyleyerek onu şair olarak görmediğini açıkça belirtmektedir.

Kebiri şi'r-gular arasında
Hemân a'dâd icinde sıfıra benzer (Kt. 2- B. 1)

Tezâyüd verür a'dâda velikin
Hesâba saymaz anı ehl-i defter (Kt. 2- B. 2)

Yine Visâli için yazmış olduğu başka bir kıt'ada onun başka şairlerin şiiirlerini alıp bozarak tekrar yazmasını eleştirmiştir.

Nâsîh-i fenn-i beyân ya'ni Visâli hazreti
San'at-ı şi'ir içre öte ucıdır devletsüzün (Kt. 4- B. 1)

Şi'rin istemiş Necâtinün ki tâ düzüp boza
Himmat-i a'lâsını bi'llâh görün himmetsüzün (Kt. 4- B. 2)

Şi'r içinde ğayr-ı farziyyâtı 'arz eyler bize
Nic'edelüm söylenir sözdür ki söz sünnetsüzün (Kt. 4- B. 3)

Basiri ve Ruhi'den bahsettiği aşağıdaki kıt'ada ise Şevkî açık bir şekilde bu iki şaire küfür etmiştir.

Ey Basiri katı gönli karadur Ruhinün

Ko dahı sende de var bir perezik alacasın (Kt. 5- B. 1)

Kankısı yeg ikisinden dediler ben de dedüm
Si..yin tonuzun alacasın u karacasın (Kt. 5- B. 2)

SONUÇ

Divân edebiyatı içerisinde; Necati, Baki, Fuzuli, Nabi, Nef'î, Nedim, Şeyh Galip gibi şairler geleneksel yapıyı zorlayarak kendilerine özgü bir üslup meydana getirmişlerdir. Ancak bu şairlerin dışında gelenek içerisinde eser vermiş binlerce şair vardır. Kendi dönemlerinde üstat şairler arasında yer almayan, ikinci derece şairler arasında gösterilen şairler, geleneğin kendilerine imkân tanıdığı çerçeveler içerisinde eserler vermişlerdir. Kendilerine belirlenen bu çerçeve içerisinde eserler veren bu şairlerin kendilerine ait bir sanat görüşü olup olmadığı tartışma konusu olmuştur. Ancak bu şairlerin eserleri incelendiğinde şiir ve şair hakkındaki düşüncelerini açık bir şekilde dile getirdikleri görülmektedir. Dolayısıyla bu şairlerin şiir ve şair hakkında bir düşüncelerinin olmadığını söylemek büyük bir yanılğı içerisinde olmak demektir.

Yapılan bu çalışmada Edirneli Şevkî'nin şairde bulunması gereken temel vasıfların neler olması gerektiği hakkındaki düşüncelerini ortaya çıkarmaya çalıştık. Şevkî, geleneğin kendisine belirlediği çerçevenin dışına çıkmadan ve geleneğin kendisine tanıdığı imkânlar dâhilinde bir şairde bulunması gereken vasıfları açık bir şekilde belirtmeye çalışmış ve bunda da bizce başarılı olmuştur.

KAYNAKÇA

- Canım, Rıdvan, *Latîfi Tezkiretü's-Şu'ara*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara, 2000.
- Eyduran Sungurhan, Aysun, *Kınalı-zade Hasan Çelebi Tezkiretü's-Şu'ara*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, M. A s.110-646, M. B 2-454.
- Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Aydın Yayınları, İstanbul, 1996.
- İsen, Mustafa, *Kühü'l Ahbâr'ın Tezkire Kısmı*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını-Sayı:93 Tezkireler Dizisi-Sayı:2, Ankara, 1994.
- İsen, Mustafa, *Sehî Bey Tezkiresi-Heşt Bihişt*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1998.
- Karataş, Turan, "Poetik Düşünüşün Klâsik Şiirde Dile Getirilişi: Bâkî Divânı Örneği", A.Ü Türkiyat Araştırmaları Enstitü Dergisi, Erzurum, 2009, Sayı:39(Prof. Dr. Hüseyin AYAN Özel Sayısı).
- Kaya, Bayram Ali, "Necati Bey'in Şiir Anlayışı", Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi 27, İstanbul 2012.
- Kurumuş, Cengiz Veli, "Nedim'in Gazellerindeki Mahlas Beyitlerinin Şiir ve Şair Üzerine Düşündürdükleri", I. Uluslar arası Türk Dili ve Edebiyatı Öğrenci Kongresi TUDOK 2006(11-13 Eylül) İstanbul Kültür Üniversitesi, Bildiriler, İstanbul-2008

Edirneli Şevkî'nin Şair Anlayışı / Musa TILFARLIOĞLU

Öztoprak, Nihat, “*Rûhî'nin Şiir Anlayışı*”, Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi, S. 12, İstanbul 2005.

Öztoprak, Nihat, Rûhî'nin Şair Anlayışı, Osmanlı Araştırmaları XXVIII, İstanbul, 2006.

Tolasa, Harun, *Sehî, Latîfî, Âşık Çelebi Tezkirelerine göre 16 y.y'da Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi I*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir 1983

Yakar, H. İbrahim, *Edirneli Şevkî Divânı*, Palet Yay. Konya, 2010.

Cilt: 4 Sayı: 7 Ocak 2016 / Volume: 4 Issue: 7 January 2016

KİTAP TANITIMI

Hüseyin Nassâr, el-Mu'cemu'l-Arabî Neş'etuhû ve Tetavvuruhû, Dâru Mısır li't-Tibâa, 4. Baskı, Mısır, 1988, 2 cilt, 682 sayfa.

Tanıtan: Uğur GÜLBİL*

المعجم العربي نشأته وتطوره

تأليف

دكتور حسين نصار
أستاذ متفرغ بكلية الآداب — جامعة القاهرة

نسخة منقحة ومزودة

١٤٠٨/٢١٩٨٨ هـ

الجزء الأول

دار مصر للطباعة
٣٧ شارع كازمدي

* Yrd. Doç. Dr. Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü Öğretim Üyesi, ugurgulbil@kilis.edu.tr.

Eser, Arap Dili ve Edebiyatı'nın İlmü'l-Meâcim adı verilen Sözlükbilim kapsamında değerlendirilen bir çalışmadır. Bu çalışma kelimelerin ilk tedvin edilmesinden başlayarak konusal ve alfabetik sözlükleri ele alan bu alandaki en kapsamlı bir eser olarak nitelendirilebilir. Arapça sözlüklerin ilk olarak hazırlanmasından günümüze kadar ki geçirdiği evreleri ortaya koymaya çalışır. Okuyucuların – özellikle ana dili Arapça olmayan – dînî, siyâsî, iktisâdî ve günlük hayatla ilgili metinleri okurken karşılaştığı anlaşılmayan kelimeleri bulacağı sözlüklerin hazırlanmasındaki üslûbu ortaya koyarak, araştırmacının kelimeleri daha rahat bulmasına yardımcı olmayı amaç olarak edinmiştir.

Eserin Müellifi *Hüseyin NASSÂR*¹, 1925 Mısır Asyut şehri doğumludur. Edip, yazar, muhakkik (araştırmacı) ve Mısırlı tercüman olan müellif, Kahire Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arap Dili ve Edebiyatı Bölümünü bitirerek burada yüksek lisans ve doktorasını tamamlar. “el-Mu'cemu'l-Arabîyyu Neş'etuhu ve Tetavvuruhu” isimli eseriyle doktor unvanını alır. Aynı bölümde bölüm başkanlığı görevi dışında, Mısır Yazarlar Birliği Üyeliği, Edebiyat ve Dil Araştırmaları Komisyon Üyeliği gibi pek çok görevlerde bulunmuştur. İ'câzul-Kur'an, edebiyat, dil ve tarih alanlarında pek çok eseri bulunmaktadır. “*Neş'etu'l-Kitabi'l-Fenniyye fi'l-Edebi'l-Arabî*”, “*Ta'rifu'l-Azdâd*”, “*Eş-Şi'ru-Şa'biyyu'l-Arabî*”, “*el-Kâfiye fi'l-Arûz ve'l-Edeb*”, “*Mu'cemu Âyâtî'l-Kur'âni'l-Kerim*”, “*Neş'etu't-Tedvîni't-Tarihi Inde'l-Arab*” eserlerinden bazılarıdır.

Eser, iki cilt olarak hazırlanmıştır. Eser sırasıyla mukaddime, üç kitâb, bu kitaplar altında dokuzu birinci kitapta dördü ikinci kitapta olmak üzere on üç bâb ve bu bablar altında yirmi üç fasıldan oluşmaktadır *Birinci cilt*, *Mukaddime'de* genel olarak Araplar ve Arapça konusu kelimeler yönüyle ele alınır. “*er-Resâilu'l-Lugaviyye ale'l-Mevdûât*” başlıklı *Birinci Kitabın* bablarında ise sırasıyla, garîbu'l-Kur'an, garîbu'l-hadîs, fıkıh sözlükleri; Kur'an ve kabile lügatleri, muarrab gibi konular; hemz kitapları (hemze ile ilgili kitaplar); böcekler, atlar ve insanın yaratılışının ele alındığı kitaplar; nevâdir kitapları; ülke ve yerlerin incelendiği kitaplar; müfred tesniye ve cemilerle ilgili kitapları; kelime yapıları, mastar, fiillerin özel ve genel sigaları, isimlerin incelendiği kitaplar; sıfatların incelendiği kitaplar ele alınır. *İkinci Kitapta* ise, alfabetik sözlük türlerinin her biri bir ekol kabul edilerek incelenir. Dört bab yer alır. Her bir babda bir sözlük ekolü anlatılır. Birinci ekol, altı fasılda ele alınmıştır. Bunlar sırasıyla el-Halîl b. Ahmed'in Kitâbu'l-Aynı, Ebu Ali el-Kâlî'nin el-Bâri'i, el-Ezherî'nin et-Tehzîb'i, İbn Abbâd'ın el-Muhît fi'l-Luga'sı, İbn Sîde'nin el-Muhkem ve'l-Muhîtu'l-Azam'ı son fasılda bu ekolların özellikleri ve eksik yönleri ele alınır. İkinci ekolün fasılları sırasıyla, İbn Dureyd'in el-Cemhere'si, İbn Fâris'in Mucemu Mekâyîsi'l-Luga'sı sonra el-Mucmel'i, son fasılda da bu ekolların özellikleri ve eksik yönleri ele alınır. Üçüncü ekolün fasılları sırasıyla el-Cevherî'nin es-Sihâh'ı, es-Sağâni'nin el-Ubâb'ı, İbn Manzûr'un Lisânu'l-Arab'ı, el-

¹ Hüseyin Nassâr ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.

http://www.marefa.org/index.php/حسين_نصار; https://ar.wikipedia.org/wiki/حسين_نصار;
<http://www.odabasham.net/مقالات/3774-صفحات-مضيفة-من-حياة-الدكتور-حسين-نصار>
<https://www.facebook.com/elromoz/posts/402632859810248>.

Fîrûzâbâdî'nin el-Kâmûsu'l-Muhî'ti, ez-Zebîdî'nin Tacu'l-Arûs'u, Mîrza Muhammed Ali eş-Şîrâzî'nin el-Mi'yâr'ı, son fasılda da bu ekolların özellikleri ve eksik yönleri incelenir. Dördüncü ekolün fasılları sırasıyla ez-Zemahşerî'nin Esâsu'l-Belâga'sı, el-Yesûî sözlükler, Dil Kurumu Projesi, son fasılda da bu ekolların özellikleri ve eksik yönleri ele alınır. *Üçüncü Kitapta* ise ihtiyaç duyduğumuz sözlükler konusu, birinci fasılda eski sözlüklerin eksik yönleri ve ikinci fasılda da ihtiyaç duyduğumuz sözlüklerin özellikleri başlıklarıyla ele alınır.

Müellif eserinde sözlükleri önce kronolojik sırasına göre ele alır. Bunu yaparken de hazırlanış türlerine göre farklı ekoller olarak inceler. Her ekole o türde te'lif edilen sözlükleri ele alır. Sonra bu sözlükleri tek tek, amaçları, amaca ulaşma metodları, özellikleri, müellifin yönelimleri, eksiklikleri, o sözlükle ilgili yapılan tamamlama, açıklama, eleştiri, muhtasar çalışmaları ortaya koyar. Ayrıca alfabetik sözlükleri incelerken de genel olarak sırasıyla sözlükte yer alan harflerin, babların ve kalıpların tertibinden bahsederek sözlük hakkında bilgi verir. Ardından örnek madde tahlillerini yapar. Sözlükle ilgili âlimlerin övgüleri ve eleştirilerini zikreder. En son olarak da sözlüğün eksikliklerini dile getirir. Bütün bunlarla birlikte sözlükler arasında bağlantı kurarak bu sözlüklerin gelişimini, aralarındaki ortak noktaları, kaybolan noktaları da tespit etmeye çalışır.

Eserden birkaç cümle²;

قصد ابن سیده فی محکمه الی هدف یختلف عن هدف الخلیل والأزهری، إذ رمی الی جمع المشتت من المواد اللغویة فی الكتب والرسائل فی کتاب واحد یغنی عنها جميعها، الی دقة التعبير عن معانیها، وتصحيح ما فیها من آراء نحویة خاطئة ولكنه اتفق مع الأزهری فی ربطه اللغة بالقرآن والحديث.

İbn Sîde, Muhkem'inde el-Halil ve el-Ezherî'nin hedefinden farklı bir hedefi amaçladı. Çünkü kitap ve risalelerdeki dil malzemelerinden dağınık olanları onlardan müstağni bir kitapta toplamayı, kelimelerin anlamlarını dikkatli bir şekilde ifade etmeyi, içindeki hatalı nahiv görüşlerini düzeltmeyi hedefledi. Fakat dilin Kur'an ve Hadis'le alakasının kurulması konusunda el-Ezherî'yle anlaştı.

Eser, alanında hazırlanan en geniş ve kapsamlı bir çalışma olarak nitelenebilir. Orta ve ileri düzeyde Arapça bilgisi olanlar için üslûbu genelde sâde ve anlaşılır ancak seviyeli bir metin olarak kabul edilebilir. Yer yer cümlelerde anlaşılma zorluğu görülür.

Okuyucunun bir sözlük hakkında aradığını bulabileceği bir çalışma olarak kabul edilebilir. Arapça olarak hazırlanan her metnin, okunması sırasında karşılaşılan, anlaşılmayan kelimeleri anlamak için sözlüklere bakmak gerekebilir. Kelime arama esnasında kaybedilen zaman ve yaşanan sıkıcı durum her zaman okuyucuya sıkıntı ve usanç verir. Bunu ortadan kaldırmak için günümüzde teknolojik çözümler bulunmaya çalışılsa da hala sözlüklere bakma ihtiyacı devam etmektedir. Kelime bulma zorluğunun ortadan kalkması için elimizde kullandığımız sözlüğün özelliklerini ve nasıl kullanılacağını ve kelimelere nasıl bakmak gerektiğini bilmek gerekir. Bu tür eserler de bu alandaki boşluğu doldurma açısından son derece

² Hüseyin Nassâr, a.g.e. c.1, s. 287.

Hüseyin Nassâr, el-Mu'cemu'l-Arabî Neş'etuhû ve Tetavvuruhû, Dâru Mısır li't-Tıbâa / Uğur GÜLBİL

önemlidir. Arapça olarak hazırlanan sözlüklerin de tabii ki farklı farklı türlerde te'lif edilmesi, kelime bulmada okuyucular için bir zorluk olarak görülebilir. Okuyucu ve öğrenciler açısından da en kullanışlı sözlüğün tespiti önem arz eder.

Kapak tasarımı sade, her hangi bir şekil veya resim bulunmamaktadır. Eser iki cilt toplamda 682 sayfadır. İki cilt bir arada olduğu için ikinci ciltteki sayfa rakamları birden başlamaz kaldığı yerden devam eder. Eser sonunda özel isimler, kitap, dergi ve yer başlıklarının bulunduğu fihristler ve kaynakça yer alır. Kaynakça oldukça zayıf görünse de eserde incelenen kitaplara bakıldığında alanında yazılan hemen hemen en önemli eserleri ayrıntılarıyla incelediği görülür. Eserde konular gayet sistematik bir tarzda ve bilimsel kriterlere uygun olarak ele alınmıştır.

YAYIN İLKELERİ

1. Asia Minor Studies Dergisi herhangi bir kuruma bağı olmayan bağımsız, uluslararası hakemli bilimsel bir yayın organıdır. Her yıl Ocak ve Temmuz aylarında olmak üzere yılda en az iki kez yayınlanan bir dergidir. Gerek görüldüğünde çeşitli konularda özel sayılar da yayınlanır. Dergide Tarih, Dil ve Edebiyat alanlarında bilimsel araştırmalara yer verilmektedir.
2. Yayın dili Türkiye Türkçesi olmakla birlikte, diğer Türk lehçeleri, İngilizce ve Rusça yazılara da yer verilmektedir.
3. Dergide yayınlanacak eserlerin daha önce hiçbir yerde yayınlanmamış olması gerekir. Daha önce herhangi bir yerde yayınlandığı belirtilmediği ya da belirlenemediği için yayınlanan çalışmalar ile ilgili telif haklarına ilişkin doğabilecek hukuki sonuçlar tamamen yazarına aittir.
4. Dergiye gönderilecek yazılar ile birlikte web sayfasında yer alan Makale Başvuru Formu doldurulup gönderilecektir.
5. Gönderilen yazılar geri iade edilmeyecektir.
6. Yazının başlığının altında yazarın adı soyadı yer almalı, unvanı, görev yaptığı kurum ve kendisine ulaşılacak e-posta adresi ise dipnotta verilmelidir.
7. Dergiye gönderilen bilimsel çalışmalar en az iki hakemin değerlendirilmesine sunulur.
8. Değerlendirmeye gönderilen çalışmalarda yazarın ve hakemlerin isimleri karşılıklı olarak gizli tutulur.
9. Yazar, hakemlerin veya kurulun belirttiği düzeltme önerilerini yerine getirmek zorundadır.
10. Yayın kurulu gönderilen makale üzerinde şekil yönünden her türlü değişiklik yapma hakkına sahiptir.
11. Yayınlanan yazıların içerikleriyle ilgili her türlü yasal sorumluluk, yazarına aittir.
12. Yayınlanan çalışmaların yayın hakkı dergiye aittir. Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz.
13. Yayınlanan yazılara telif ücreti ödenmez.
14. Hakemler tarafından yayınlanmaya değer bulunan ve son düzenlemeleri yapılarak yayın kuruluna teslim edilen makalelerin basım ücreti ve posta giderleri makale sahiplerinden alınır.

EDITORIAL POLICY

- 1.** Asia Minor Studies Journal is a publication of the international peer-reviewed scientific body ,regardless of any institution that is not connected to the magazine . In January and July of each year , it is published in a journal at least twice a year. When it is needed, private numbers are published on a variety of topics,too. All scientific researches in the field of social sciences and Humanities are given place.
- 2.** Publication language is Turkish of Turkey, other Turkish dialects, English and Russian papers will be included.
- 3.** Works published in the journal must be previously unpublished.Because of published elsewhere specified or determined previously published studies on the legal consequences that may arise regarding , the copyright belongs to the author completely.
- 4.** Manuscripts on the web page along with the completed Application Form will be sent to the Article
- 5.** Submitted articles will not be returned.
- 6.** The title of the article should be placed under the author's name and surname and title, institution, and its increasing access to his e-mail address should be given in the footnote .
- 7.** Evaluation of scientific studies submitted to the journal is presented at least two referees.
- 8.** The author and the names of arbitrators are kept confidential mutually in the evaluation studies .
- 9.** The author must fulfill the correction suggestions.which are stated arbitrator or board
- 10.** The editorial board has the right to make any changes in terms of the shape of the article
- 11.** Any legal responsibility regarding the content of published papers, belong to the authors
- 12.** Studies published in the journal publication rights reserved. Resources can be copied.
- 13.** Any royalties fee is not paid on published writings.
- 14.** printing and postage costs of Worth publishing arrangements made by the judges, and the last publication of articles submitted to the board belong to the owners of the article

MAKALE YAZIM KURALLARI

1. Yayınlanan makalelerin uluslararası indekslere eklenmesinde sorun yaşanmaması için özet ve anahtar kelimeler gerekmektedir. Bu sebeple dergiye gönderilecek makalede mutlaka Türkçe-İngilizce özet ve anahtar kelimeler bulunmalıdır. Özetler 200 kelimeyi geçmemeli, Anahtar kelimeler kısmında en fazla 7 kelime kullanılmalıdır.
2. Makalelerin İngilizce başlığın, Türkçe başlığın altına küçük harflerle yazılarak eklenmelidir.

Yazılar, Microsoft Word programında yazılmalı ve sayfa yapıları aşağıdaki tablodaki gibi düzenlenmelidir:

Kağıt Boyutu	A4 Dikey
Üst Kenar Boşluk	5,5 cm
Alt Kenar Boşluk	4 cm
Sol Kenar Boşluk	4 cm
Sağ Kenar Boşluk	4 cm
Yazı Tipi	Times News Roman
Yazı Tipi Stili	Normal
Boyutu (normal metin)	10
Boyutu (dipnot metni)	9
Satır Aralığı	Tek (1)

3. Makale içerisindeki başlıkların her bir kelimesinin sadece ilk harfleri büyük yazılmalı, başka hiç bir biçimlendirmeye, yer verilmemelidir.
4. Gönderilecek bilimsel çalışmaların sayfa sayısı belge, kroki, harita ve benzeri malzemeler gibi eklerle birlikte en fazla 30 sayfa olacaktır.
5. Makalede en fazla 8 şekil ve/veya tablo verilmelidir. Şekil ve tablolar metin içerisinde mutlaka belirtilmelidir. Şekil ve tablo ebatları makale için belirtilen ölçüler dışına taşmamalıdır.
6. İmlâ ve noktalama açısından, makalenin ya da konunun zorunlu kıldığı özel durumlar dışında, Türk Dil Kurumunun İmlâ Kılavuzu esas alınmalıdır.
7. Makalelerdeki dipnotlar, sadece APA (American Psychological Association) formatında hazırlanıp yani metin içerisinde verilmelidir.

ARTICLE WRITING RULES

1. Abstract and key words are needed in order to avoid problems about being included in the articles published in international indexes. For this reason, English-Turkish abstracts and key words must be taken place in the the article which will be sent to journal . Abstracts should not exceed 200 words, 7 words should be used as maximum in the part of key words.

2. The title of the articles in English, should be added below the title of articles in Turkish.

Manuscripts should be written in Microsoft Word, and page structure of the program shall be in the following table

Paper Size	A4 vertical
Top Margin	5,5 cm
Lower Margin	4 cm
Left Margin	4 cm
Right Margin	4 cm
Font	Times News Roman
Font Style	Normal (Standard)
Size (plain text)	10
Size (footnote text)	9
Line Spacing	Single (1)

3. Only the first letters of each word in the article titles must be great, no other formatting, should not be included.

4. Number of pages of scientific studies which will be sent , will have maximum of 30 pages, including attachments, such as the map and sketch and similar materials.

5. In article, up to eight shapes or tables must be given. Shapes and tables must be noted in the text . Figure and table size should not be out of the specified dimensions for the article.

6. Spelling and punctuation must be based on the Turkish Language Institution Speller. the exceptions of some specified situations enforcing the terms of article or topic.

7. Footnotes in the article should be given APA((American Psychological Association) format.

METİN İÇİNDE ATIF YAPMA (APA)

- ✓ Metin içinde kaynaklara atıf yapılırken yazarın/yazarların soyad(lar)ı, ilgili yayının basım yılı ve sayfa numarası kullanılır. Yazarın soyadı ile eserin basım yılı arasına virgül (,) sonra iki nokta konularak sayfa numarası yazılır.

Örnek: Bu beklentilerinin ilk ve en önemlisi devlet ve kamu faaliyetlerinin devamlılığını sağlamak amacıyla halkından vergi almasıydı (Küçük, 2007: 26).

- ✓ Yazar sayısı 3 ile 5 arasında ise ilk atıfta, yazar soyadları eserdeki sıraya göre verilir. Aynı esere daha sonra yapılacak atıflarda ise sadece ilk yazarın soyadı yazılır ve Türkçe yazılarda “vd.”; İngilizce yazılarda “et al.” kısaltması kullanılır.

Örnek: Bu şekilde ihracattan doğabilecek halkın temel gereksiniminde kullandığı malların darlığın önüne geçmek istemiştir (Savrul, Özel ve Kılıç, 2013).

- ✓ 5’ten fazla yazarlı eserlere ilk atıftan itibaren ilk yazarın soyadı ile birlikte, Türkçe yazılarda “ve diğer.”; İngilizce yazılarda “et al.” kısaltması kullanılır.

Örnek: Bununla birlikte ithalatı mümkün en az seviyeye çekerek yerli üreticisini dış rekabetten korumak amacıyla ticaret politikaları uygulanmaktaydı(Kulak vd, 2013: 57).

- ✓ Aynı bilgi için birden fazla esere atıfta bulunuluyor ise kaynaklar cümle sonunda parantez içinde, aralarına noktalı virgül konularak, kronolojik sıralama ile verilmelidir.

Örnek: Antep Osmanlı idaresine girdikten sonra gerek fizikî gerekse nüfus bakımından bir gelişim sürecine girdi (Özdeğer, 1996: 468-469; Akis, 2002:4-5).

- ✓ Bir yazarın aynı yıla ait iki ayrı eserine atıf yapılıyorsa bu yayınların yıllarına bir harf eklenir.

Örnek: (Yıldırım, 2010a) ,(Yıldırım, 2010b)

- ✓ Atıf yapılan eser bir kurum adına hazırlanmışsa ilk atıfta, kurumun açık adı, yanında kısaltması, basım yılı ve sayfa numarası verilir. Daha sonraki atıflarda kurumun açık adı değil sadece kısaltması kullanılır.

Örnek: (Türk Tarih Kurumu, [TTK], 1998) , (TTK, 1998)

- ✓ Arşiv belgelerine yapılacak atıflarda belgenin veya defterin ilgili fon ve numaralı ile kısaltılarak verilmeli. Kaynakça kısmında ise bu kısaltmaların açıklmaları parantez içinde yazılmalı.

Örnek: Önce Özi Kalesine oradan da Bender tarafına geçerek Osmanlı Devleti’ne iltica etti (BOA, İ.E. H. DN: 15/1458). Kaynakçada ise BOA, İ.E. H. DN: 15/1458 (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İbnül Emin, Dosya No).

Ekler: Araştırmanın anlaşılır olmasında önemli bir işleve sahip olan ölçek, belge, resim vb. ek olarak verilebilir. Ekler, Ek-1, Ek- 2, şeklinde numaralandırılmalıdır.

KAYNAKÇANIN HAZIRLANMASI

KAYNAKÇA başlığı altında, önce arşiv belgeleri yazılmalıdır. Daha sonra atıfta bulunulan kaynaklar soyadına göre küçük harflerle yazılarak sıralanmalıdır.

Arşiv Belgeleri:

BOA, A.DVN. DVE. D.83/1. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Rusya Ahidname Defteri)

BOA, *İ.E. DN:* 15/1458 (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İbnül Emin, Dosya No).

Kıtap:

Özkaya Y. (1994). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlık*, Ankara: TTK.

Tabakoğlu, A. (2003). *Türk İktisat Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Çok Yazarlı Kıtap:

Özkılıç, Ahmet-Ali Çoşkun vd. (2000). *373 Numaralı Ayntab Livâsı Mufassal Tahrir Defteri (950/154)*. Ankara: Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları.

Çeviri Kitabı:

Bloom, B. J. (1998). İnsan nitelikleri ve okulda öğrenme. (Çev.: Durmuş Ali Özçelik). İstanbul: MEB Yayınevi.

Kurum Yazarlı Kıtap:

Türk Dil Kurumu. (1988). *Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK.

Editörlü Kıtap:

Kütükoğlu, M. S. (1999). Osmanlı İktisadi Yapısı. *Osmanlı Devleti Tarihi, C. 2*, Editör: E. İhsanoğlu, İstanbul: Feza Yayıncılık.

Makale:

İnalçık, H. (1994). Yeni Vesikalara Göre Kırım Hanlığı'nın Osmanlı Tabiliğine Girmesi ve Ahidname Meselesi. *Belleten*, VIII/30, s. 185–229, Ankara.

Fidan, M. (2013). 1714–1715 Tarihleri Arasında Ayntab'da Sosyal, Siyasî ve İktisadî Yapı (65 Numaralı Ayntab Şer'îye Sicili'ne Göre). *Asia Minor Studies*, I, (2), s. 72-92, Kilis.

Ansiklopedi Maddesi:

Sahillioğlu, H. (1991). "Avarız", *DİA*, Cilt: 4, s.108-109, İstanbul.

Darkot, B. (1997). "Ayıntab", *İA*, MEB, Cilt: 2, s.64-67, Eskişehir.

Kongre Bildirisi:

Aksın, A. (2002). Osmanlı-Rus Ticari Münasebetleri (1787-1830). *Türk Tarih Kongresi*, 9-13 Eylül, s.1027-1042, Ankara.

Tez:

Fidan, M. (2002). *XIX. Yüzyılda Osmanlı-Rusya Ticari Münasebetleri*. (Basılmamış Doktora Tezi), Samsun: 19 Mayıs Üniversitesi.

Küçük, L. (2007). *Osmanlı Vergi Hukukunda Avâriz Kavramı ve Avârizin İdaredeki Rolü*. (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi.

Elektronik Kaynak:

http://tr.wikipedia.org/wiki/Tevfik_Paşa(10.07.2012)